

Onafhankelijk weekblad
sinds 1877

9 mei 2019
Jaargang 143 / Nr. 19-20
€ 5,95

DE GROENE AMSTERDAMMER

Wat willen we onze kinderen leren?

Creativiteit
én hoge cijfers,
feitenkennis
én sociale wend-
baarheid, stampen
én reflecteren.
De pedagogische
spagaat van
ons onderwijs

Extra
dikke
onderwijs-
special

Doe mee met Edukans SCHOOLMAATJES

EDUKANS

Meld jouw school nu aan via edukans.nl/schoolmaatjes

Wat willen we onze kinderen leren?

Statistiek op de basisschool, inzicht in de werking van digitale technologie en meer leesplezier bij het vak Nederlands – het zijn een paar van de ideeën waarop ‘belanghebbenden en belangstellenden’, kortom iedereen, de komende maanden feedback kan geven. Gisteren werd op curriculum.nu het voorlopige antwoord gepubliceerd op de vraag wat we willen dat onze kinderen kennen en kunnen. Een jaar lang bogen 150 leraren en schoolleiders zich in negen ‘ontwikkelteams’ over het onderwijs voor de toekomst; leerlingen, vakbonden, lerarenopleidingen, wetenschappers, maatschappelijke organisaties en bedrijfsleven, ze hebben allemaal meegedacht. Net als bij het klimaat is het denken over het schoolcurriculum aan de polder overgelaten. Pas aan het eind van alle rondetafeldiscussies en meedenksessies bemoeit de politiek zich ermee.

Het laat maar weer eens zien hoe gevoelig de inrichting van het onderwijs ligt in Nederland, ook als het aankomt op de lesinhoud. We zijn geen land waar zonder morren van bovenaf met een groots gebaar een nationaal curriculum kan worden opgelegd. Onze minister van Onderwijs zegt liever dat hij de deskundigen niet voor de voeten loopt dan dat hij zelf stellige uitspraken doet over de leerdoelen van morgen. Voor je het weet jaag je iedereen in de gordijnen. Denk bijvoorbeeld aan de storm van kritiek die het Platform Onderwijs2032 onder leiding van oud-SCP-directeur Paul Schnabel over zich heen kreeg, ondanks alle inspraak die ook toen was georganiseerd. In haar eindrapport stelde de adviescommissie een nieuw curriculum voor waarin rekening werd gehouden met de zogeheten ‘21st century skills’, de speciale vaardigheden die nodig zouden zijn om het te redden in een hoogtechnologische samenleving. Het was voor een groot deel van het onderwijsveld al te rigoreus – en het werd afgeserveerd.

Het debat over feitenkennis versus sociale en emotionele vaardigheden, over de aloude schoolvakken versus thematisch ingericht onderwijs, over klassikaal versus gepersonaliseerd leren, over boek en schrift versus de computer gaat ondertussen vrolijk verder. En er wordt op scholen in het hele land lustig geëxperimenteerd met allerlei vormen van vernieuwend onderwijs, waarbij leerlingen al dan niet worden voorbereid op een toekomst die al dan niet om geheel nieuwe competenties vraagt. Het aantal scholen met een bijzonder onderwijsconcept is de afgelopen jaren zelfs zo sterk gegroeid dat de Onderwijsinspectie vorige maand in

haar jaarlijkse rapport over de staat van het onderwijs waarschuwde dat het doel van al die nieuwlichterij vaak niet wordt geformuleerd en de effecten niet worden geëvalueerd.

De vraag naar wat we onze kinderen willen leren is dus zeer actueel. Tegelijkertijd is het de wezensvraag waar onderwijs van oudsher om draait. Lees bijvoorbeeld het indrukwekkende boek dat Piet de Rooy vorig jaar publiceerde over de geschiedenis van ons onderwijs en je leert dat de school is ingezet om ons te socialiseren tot democratische burgers, om ons zo goed mogelijk toe te rusten voor de arbeidsmarkt en om ons voldoende mentale flexibiliteit bij te brengen voor een snel veranderende wereld. Het is vooral de nadruk op het ene of het andere dat door de tijd heen verschilt.

Goede, bevlogen leraren spelen een sleutelrol. We moeten ze koesteren

In deze special van *De Groene Amsterdammer* over de vraag wat we onze kinderen willen leren, bogen we ons over algemene thema's als de 21st century skills, de effectiviteit van vernieuwingsonderwijs, de herwaardering van lessen in vakmanschap, de invulling van burgerschapsonderwijs en de invloed van de smartphone op de ontwikkeling van kinderen. Maar we gingen bovenal bij scholen zelf te rade: van de veelkleurige scholengemeenschap in de Haagse Schilderswijk tot de democratische school in Veldhoven; van de geprivilegieerde basisschool in Amsterdam-Zuid tot de timmermansopleiding in Beverwijk; van de vrije school in Silicon Valley, waar je geen beeldscherm zult aantreffen, tot de leerfabriek in een uithoek van China, waar leerlingen met lijfstraffen worden voorbereid op het toelatingsexamen van de universiteit.

Wat die rondgang ons bovenal leerde, en wat ook uit de thematische verhalen blijkt: we kunnen zo veel praten over wát onze kinderen moeten leren als we willen, uiteindelijk gaat het om het hóe – en daarbij spelen goede, bevlogen leraren een sleutelrol. Zij komen volop aan het woord in dit nummer, en we moeten ze koesteren.

Xandra Schutte beeld Milo

Dit is leesstof voor twee weken. De volgende *Groene Amsterdammer* verschijnt op donderdag 23 mei

Inhoud

De democratische school, pagina 40

Segregatie, pagina 52

Excellent geworden, pagina 58

Columns & Rubrieken

3 **Inleiding**, 6 **In de wereld:** **Joep Bertrams; Buitenland** *Rutger van der Hoeven*; **Gorilla;** **Anone; Economie** *Dirk Bezemer*, 99 **In medias res** *Joost de Vries*, 113 **Kijken** *Rudi Fuchs*, 125 **Ester** **Naomi Perquin**, 126 **Cryptogram**, 127 **Post**, 128 **Klavers**, 129 **Kamagurka**, 130 **Opheffer**, **Floris Tilanus**

Omslag:
Foto uit het boek van Martijn van de Griendt, 'Ik ben zeventien'

Dit is leesstof voor twee weken. De volgende **Groene Amsterdammer** verschijnt op donderdag 23 mei

Op pagina 21, 35, 61, 77 en 91 de favoriete leraar van...

Wat willen we onze kinderen leren?

- 10 **Nieuw onderwijs**
Zijn onderwijsconcepten een soort placebo-pillen?
Rosa van Gool
- 16 **Vaardigheden voor de 21ste eeuw**
Feitenkennis voldoet niet meer, weet oeso-directeur Andreas Schleicher. 'We willen sociale vaardigheden meetbaar maken'
Yvonne Zonderop
- 22 **Palmen op de Noordpool**
Hoe voer je de klimaatdiscussie in de klas?
Jaap Tielbeke
- 26 **Nieuwe leerdoelen**
'Het vak moestuin mag, het hóeft niet.' Onderwijsminister Arie Slob geeft scholen meer vrijheid
Aukje van Roessel
- 28 **Lessen in burgerschap**
Wat kunnen scholen leren van een zwarte vmbo in Amsterdam en een witte school in het Gooi?
Daphne van Paassen
- 36 **Chinees stampen**
China's beruchtste school bereidt leerlingen met lijfstraffen voor op een succesvolle toekomst
Leen Vervaeke
- 40 **Vervelen mag**
Op de democratische school hebben ze geen vaste lessen en toetsen
Zoran Bogdanović
- 48 **Onderwijs als bevrijding**
Van haar Mormoonse ouders mocht Tara Westover niet naar school
Casper Thomas
- 52 **Segregatie op de basisschool**
'De plek van je wieg is bepalend', zegt de schooldirecteur
Rasit Elibol & Irene van der Linde
- 58 **Multicultureel succes**
De Haagse Johan de Witt Scholengroep werd van probleemschool 'excellent'
Margreet Fogteloo
- 64 **Mentale groei**
Waarom we 'je kúnt het'-posters maar beter niet in school kunnen ophangen
Carl Hendrick

School zonder schermen, pagina 86

Essay Cijferdruk, pagina 92

Optimisme in Welkom, pagina 108

Kunst & Cultuur

68 **In het spoor van Maria Montessori**
In de klas van juf Patrizia Pasquini leren ouders hun kind kennen
Anne Branbergen

72 **De zoveelste kans**
Bij Studio Moio halen negen op de tien drop-outs alsnog hun diploma
Marcel ten Hooven

78 **Beroepsonderwijs uit het dal**
'Onze studenten voeren straks de energietransitie uit.' Het mbo herontdekt vakmanschap
Evert de Vos

82 **iGeneratiom**
Maken smartphones jongeren depressiever, angstiger en minder sociaal?
Arthur Eaton

86 **Rudolf Steiner in San Francisco**
Op de antroposofische Waldorf School zijn de iPads verbannen
Laila Frank

92 **Essay Toetsstress**
Hoe moeten moeder én kind omgaan met de druk van het cijfersysteem?
Xandra Schutte

96 **De directeur leest voor**
Dominic Boot was hoofd van Shell, maar zijn hart lag in het buurthuis.
Voorbij het eigen gelijk 13
Greta Riemersma

100 **Theater Zelfmoord in de kantine**
Schoolvoorstellingen maken moeilijke thema's bespreekbaar
Marijn van der Jagt

104 **Film Highschooldrama's**
De coming of age-films zijn lichtvoetiger geworden. Tijd voor een revival?
Basje Boer

108 **Kunst Welkom en Thabong**
Onder witte en zwarte jongeren in Zuid-Afrika heerst een onstuitbaar optimisme
Margalith Kleijwegt

Dichters & Denkers

114 **Schnabbelen voor de klas**
Schrijvers moeten wel bijkluilen met lezingen, optredens en schoolbezoek
Thomas Heerma van Voss

118 **Lezen is ademen**
Hoe krijg je leerlingen geïnteresseerd in literatuur? Een leraar over zijn werk
Nico van Lieshout

122 **De ideale leeslijst**
Welke romans moet je als scholier echt gelezen hebben?
Onze recensenten

In de wereld

Op All Saints strijdt Oscar Romero tegen Moeder Theresa

Londen – ‘Mother Theresa. 67 points!’ Gejuich klinkt bij de vrijdag-assemblee van de Londen-se All Saints-school wanneer een leraar bekendmaakt welk ‘House’ de voorbije week de meeste punten heeft gehaald. Ook voor de ‘bewoners’ van St. Margaret’s is er reden tot vreugde, want de 53 punten waren genoeg om aan kop te blijven in het algemeen klassement. Voor de andere vier ‘Huizen’ is er volgende week een nieuwe kans om gejuich van leerlingen, ouders en docenten in ontvangst te nemen.

Het fenomeen ‘House’ in een school is bij Nederlanders vooral bekend van Harry Potter, maar op de lagere school van mijn zontje bestaat het ook, al is het geen kostschool. De namen zijn wel minder poëtisch dan Gryffindor, Slytherin, Ravenclaw en Hufflepuff. In plaats daarvan zijn ze vernoemd naar belangrijke hervormers, heiligen soms. Een Huis is bijvoorbeeld vernoemd naar Oscar Romero, de aartsbisschop van San Salvador die veel heeft gedaan in de strijd tegen geweld en armoede.

Ook Sint-Albanus, Elizabeth Fry en slavenrij-afschaffer William Wilberforce hebben een Huis, compleet met kleurrijke wapenschilden die aan de muur van de aula hangen.

In die Huizen zitten kinderen uit de verschillende jaargangen. Dagelijks delen docenten punten uit voor goed gedrag. Dat kan gaan om het openhouden van de deur, het organiseren van een schaaktoernooi, het netjes houden van het klaslokaal of het helpen van jongere Huisgenootjes. Er zijn bonuspunten te verdienen. Mijn zontje kreeg ooit een extra punt nadat hij tijdens de speel pauze een banaan uit het klaslokaal had gehaald voor zijn hongerige juf, dit op haar vriendelijke verzoek.

Op academisch gebied verschilt deze school weinig van de openbare school waar hij voorheen op zat, maar er is meer discipline. Dat kan ver gaan. Nadat een klasgenootje van mijn zoon een viltstift had gebruikt bij zijn huiswerk wierp de lerares het papier als een prop in de prullenbak.

Wat opvalt op deze school is aandacht voor het empathische vermogen. Toen kinderen na een voetbalwedstrijd elkaar persoonlijke scores gaven, geïnspireerd op het Match Attax-spel, kreeg het jongetje dat hard probeerde maar niet zo goed was de meeste punten.

Het past bij de missie van All Saints, samengevat in een passage uit het schoollied dat elke week bij de weekafsluiting in de kerk uit volle borst wordt gezongen: *‘We are the saints of today for the world of tomorrow.’*

Patrick van IJzendoorn

Het Braziliaanse patriottisch onderwijs komt niet van de grond

Rio de Janeiro – En daar stonden ze dan eind februari aan het begin van hun nieuwe schooljaar. De vlag, het volkslied en alle leerlingen in het gelid. De schooldirecteur moest een verplichte brief van de minister van Onderwijs voorlezen. ‘Brazilianen. Vandaag verwelkomen we het nieuwe Brazilië.’ Het betoog ging over ‘het einde van de linkse indoctrinatie’ om af te sluiten met de campagneleus van de in januari aangetreden rechts-populistische president Bolsonaro: ‘Brazilië boven alles, God boven allen.’ Dat laatste vond de rechter te ver gaan. Wat bleef was de opdracht de ceremonie te filmen en onverwijld naar de president of minister te sturen.

Het parlement ging vervolgens meteen aan de slag met een wet om het anoniem filmen van leraren te promoten. Leraren die betrappt worden op het ‘hersenspoelen’ van hun klas ‘met de ideeën van het heersende cultuurmarxisme’ moeten strafbaar zijn. De eerste leraren zijn al ontslagen. Ze waagden het bijvoorbeeld om de militaire coup van 1964 nog steeds een ‘coup’ te noemen. Of ze ‘erotiserden’ hun leerlingen met seksuele voorlichting.

Meisjes moeten volgens de heersende mores op school al jong leren dat ze ‘een dienende rol’ hebben. Dan zal ook huiselijk en seksueel geweld als vanzelf verdwijnen. ‘Vanaf nu stroomt de

grootsheid van het vaderland en zijn helden weer door de scholen’, oreerde de minister van Onderwijs. In een voormalig slavenland waar het grootste deel van de inheemse bevolking is uitgemoord, stelde hij: ‘We moeten trots zijn op onze Europese wortels en onze joods-christelijke traditie vieren.’

De plannen zijn ambitieus. Alleen schort er nog wat aan de uitwerking. De minister van Onderwijs wist de interne rechtse stammenstrijd die onmiddellijk uitbrak tussen de militaire en de ideologische vleugel op zijn ministerie niet te beheersen. Hij is inmiddels de laan uitgestuurd. ‘Wij hebben op school helemaal geen vlag’, lachte mijn buurmeisje Clarinha van elf. Het volkslied was niet gezongen, ook werd er niet gefilmd of een brief voorgelezen op haar eerste schooldag in het ‘nieuwe’ Brazilië. ‘De directrice was ziek’, vertelde ze schouderophalend.

Haar onderbetaalde leerkrachten zijn vaak ziek of afwezig. De banken en wc’s zijn nog steeds kapot. Als het regent of als er geschoten wordt, sluit haar school dagenlang. Daarom weet Clarinha, net als de meerderheid van haar Braziliaanse leeftijdgenootjes, niet wat een breuk is of de tafel van acht. Haar naam schrijft ze bibberig, met haar tong tussen haar tanden. Voordat leraren überhaupt aan links indoctrineren toekomen, zal er toch eerst wat meer materiële ‘vaderlandsliefde’ moeten gaan naar een schoolstelsel dat tot het slechtste ter wereld behoort.

Marjon van Royen

Buitenland

Rutger van der Hoeven

Toegangsbewijs

Elk onderwijs heeft zijn eigen ongeschreven regels en ik leerde die van het beloofde land in hoger onderwijs (de Verenigde Staten) kennen terwijl ik de eerste cijfers uitdeelde aan mijn studenten aan UCLA. Sommigen staarden met ongeloof naar de letter rechts boven op hun opdracht, anderen geschokt of met een brok in de keel. Een meisje begon te snikken. 'Ik had zo uitgekeken naar mijn eerste cijfer op UCLA', zei ze later tegen me, over het equivalent van een 5,5 die ze had gekregen voor een bar slecht stukje tekst, 'en dan krijg ik dit!'

Gelukkig kwam alles nog goed. De enige student die niet slaagde was de American-footballspeler die meestal halverwege het college zijn enorme lijf uit zijn kuipstoeltje omhoog drukte en duizelig van de verveling naar de deur wankelde. De anderen konden de cijfers compenseren die volgens officiële conversietabellen heel schappelijk waren, maar volgens de ongeschreven regels niet. Aldus leerde ik de politieke economie van het *grade point average*, maar ook iets belangrijkers: namelijk

dat een universiteitsopleiding in de VS niet is wat het pretendeert te zijn.

Dat is curieus, omdat Amerika nog steeds het land is van de beste universiteiten, die talent en geld uit de hele wereld vandaan trekken. Op de meest gebruikte universiteitsranglijsten staan er bij de eerste twintig vijftien of zestien uit de VS. Aan die universiteiten worden de meeste ideeën geleverd die Nobelprijzen opleveren, octrooien, wetenschappelijke doorbraken en met kapitalen opgepompte start-ups. Maar dat betreft alleen een toplaag van de beste studenten en medewerkers. De meerderheid van de studenten verwacht geen rigoureuze opleiding. 'Studenten komen voor twee dingen: voor een diploma dat hun toegang geeft tot bepaalde banen, en voor een levensfase waar ze allerlei voorstellingen van hebben en waar ze heel erg van willen genieten', zei een Amerikaanse socioloog die er onderzoek naar had gedaan een paar jaar geleden in *De Groene*. Omdat er zo veel belang wordt gehecht aan zo'n diploma komen

er om de zoveel tijd verhalen boven over excessen, waarna iedereen zijn vinger of zijn hoofd schudt en weer doorloopt. Het nieuwste schandaal gaat over sportcoaches die voor grof geld een of ander elitekind in hun tennis-, lacrosse- of roeiteam opnemen, en het daarmee automatisch de universiteit binnen kregen. Andere ouders moeten behoorlijk kromliggen. Decennialang sparen of jezelf diep in de schulden steken om 'je kinderen door de universiteit te krijgen' is in de VS doodnormaal, net als het aangaan van extra hypotheeken of

Elk jaar krimpt de research gap tussen de VS en China

schulden. Die tellen samen behoorlijk op: de opgetelde studieschuld is in de VS ruim anderhalf biljoen dollar, een schuldenberg die qua contouren aardig lijkt op de berg hypotheekschulden die de wereldeconomie neertrok toen die leegliep in 2009.

Geen wonder dat in de VS veel mensen de universiteit simpelweg beschouwen als een investering en willen weten wat de *return on investment* is. Het is op zich ook niet vreemd dat dit systeem werkt, en dat de elite er zichzelf mee kan bestendigen. Wel is vreemd dat dit systeem óók zo veel goede weten-

schap oplevert en de VS dominant blijven op dit gebied. Dat is niet omdat andere landen daar niets aan doen. Vrijwel elk land heeft zijn hogeronderwijsbeleid, dat onder een laag bevolgen taal is gericht op economische groei en output. In een enkel geval – China – is dat verbonden aan geopolitieke ambities.

Elk jaar krimpt de *research gap* tussen de VS en China en elk jaar waarschuwen Amerikaanse wetenschappers, militairen of andere klokkenluiders dat het uur U is aangebroken. Nog maar vijf jaar terug voorspelde zelfs de OESO dat China tegen 2020 de VS zou hebben ingehaald in bestedingen aan wetenschap. Toen twee Chinese universiteiten vervolgens op de genoemde wereldranglijsten binnenkwamen in de top-30 weeklaagden wetenschapszienaars in de VS en Groot-Brittannië over 'harde klappen' die het Angelsaksische hoger onderwijs moest incasseren. Maar misschien, rustig beschouwd, is zoiets helemaal niet gek en helemaal niet erg. In werkelijkheid is het budget van China voor wetenschap nog niet de helft van dat van de VS, en zijn het steeds vaker Chinese ouders die kromliggen voor dat Amerikaanse toegangsbewijs naar een comfortabele baan. Het waarom blijft ongrijpbaar, maar het werkt.

Australische leraren vrezden de rode-wijnmails

Sydney – De Luizenmoeder zou er in Australië heel anders uitzien. In de hitserie zorgen de zelfingenomen, oer-Hollandse ouders voor kromme tenen, in Australië zijn vader en moeder soms ronduit beangstigend: Australische leraren rapporteren op grote schaal pesterijen, intimidatie en geweld door ouders.

Vier op de tien Australische schoolhoofden zijn door een vader of moeder met geweld bedreigd, een op de vijf leraren was slachtoffer van pesterijen, blijkt uit recent onderzoek van Australische universiteiten.

83 procent van de leerkrachten overweegt vanwege de incidenten om uit het vak te stappen. Het gaat slechts in één procent van de gevallen om fysiek geweld, maar dat kan ernstig zijn: op 29 april stak in Byron Bay een moeder de basisschoolleerling van haar zontje met een schaar.

De aanleiding voor de woede is vaak futiel. Een tekening die niet wordt opgehangen in het lokaal, een leerling die naast een rol in de schoolmusical grijpt. Dergelijk onrecht toereert de Australische ouder niet en de huidige

Bill Schorr / Cagle

generatie ouders klaagt vooral graag via sociale media, zo blijkt uit verhalen in de Australische media.

Ook via e-mail doen ouders van zich spreken en onder Australische leraren is het inmiddels een begrip, *'the red-wine e-mail'*, een boze mail onder invloed van een drankje.

Dergelijk geklaag kan de ouders overigens duur komen te staan, want in Australië geldt zeer strenge smaad- en lasterwetgeving. Met strafregels komen de lasterlijke ouders niet weg: in verschillende geruchtmakende rechtszaken hebben onderwijzers tonnen schadevergoeding toegewezen gekregen nadat ouders op sociale media hadden kwaadgesproken.

Een nieuw ingesteld overheidsorgaan moest in twee jaar tijd al bemiddelen in tweehonderd conflicten.

Ouders geloven in het idee van *happy-ology*, klagen leraren: het idee dat ieder kind nooit eens met tegenslag geconfronteerd mag worden. Australische onderwijzers vrezen voor een generatie kinderen die door hun ouders tegen elk ongemak is beschermd en daardoor volkomen onvoorbereid is op de maatschappij. Zij roepen ouders op om de onderwijzers gewoon hun werk te laten doen.

Of in de woorden van juf Ank: nu niet meer zwaaien, anders zwaait er wat.

Maarten van Dun

Orthodoxe leraren verdedigen de holocaust

Jeruzalem – Als iemand de holocaust goedpraat en de Arabieren inferieur noemt, is dat ernstig. Als een historicus of leraar dat doet, is dat ernstiger. Maar als die leraar een Israëliische rabbijn is, kraait er vrijwel geen haan naar. Het is echt gebeurd, in een religieus-militaire school in een nederzetting op de Westelijke Jordaanoever.

Ultraorthodoxe joden zien graag overal de hand van God in. Zo legde rabbijn Shlomo Aviner de brand van de Notre-Dame uit als een goddelijke wraak voor de verbranding van talmoe-dische geschriften in 1242 door Franse priesters. Hij is overtroffen door twee van zijn collega's in de religieuze militaire academie Bnei David in de nederzetting Eli. Terwijl veel ultraorthodoxen principiële dienstweigeraars zijn, wil deze jesjiva juist het leger verrijken met gestaalde religieuze kaders. Vorige week zond de Israëliische omroep Kanaal 13 een serie videoclipjes uit over de lessen waarin twee Bnei David-rabbijnen, directeur Eliezer Kashtiel en leraar Giora Redler, hun gedachtegoed overbrengen. Een paar citaten.

'De Gezegende heeft jarenlang geroepen dat de diaspora gedoemd was. Maar de mensen hebben niet naar Hem geluisterd. Dat was hun ziekte, die genezen moest worden door de holocaust.'

'De holocaust was niet het doden van joden. Alle excuses dat ze gebaseerd was op ideologie of dat ze systematisch was, dat is nonsens. Het humanisme, de hele seculiere cultuur van het geloof in de mens, dat is de werkelijke holocaust.' 'Er is een mannelijke wereld, die gaat over strijd, eer en de broederschap tussen soldaten. En er is de softe, morele, vrouwelijke wereld die de andere wang toekeert. Wij geloven dat de diasporajoden dit vrouwelijke erfgoed voortzetten, wat hen maakt tot de werkelijke vijand. Hitler is honderd procent correct.' 'De heidenen willen onze slaven zijn. Slaaf zijn van een jood is het beste. Ze zijn blij dat ze slaven zijn.' 'Vraag aan een simpele Arabier: waar wil je wezen? Hij wil leven onder de bezetting. Waarom? Omdat ze genetische problemen hebben. Ze weten niet hoe ze een land moeten besturen, ze weten niet hoe ze wat dan ook moeten aanpakken. Kijk naar ze.' 'Ja, wij zijn racisten. We geloven in racisme. De joden zijn een geslaagder ras.'

Welgeteld twee politici en de Amerikaanse Anti-Defamation League tekenden protest aan. Premier Netanyahu niet. Vorige week donderdag was in Israël de herdenkingsdag van de holocaust.

Jan van der Putten

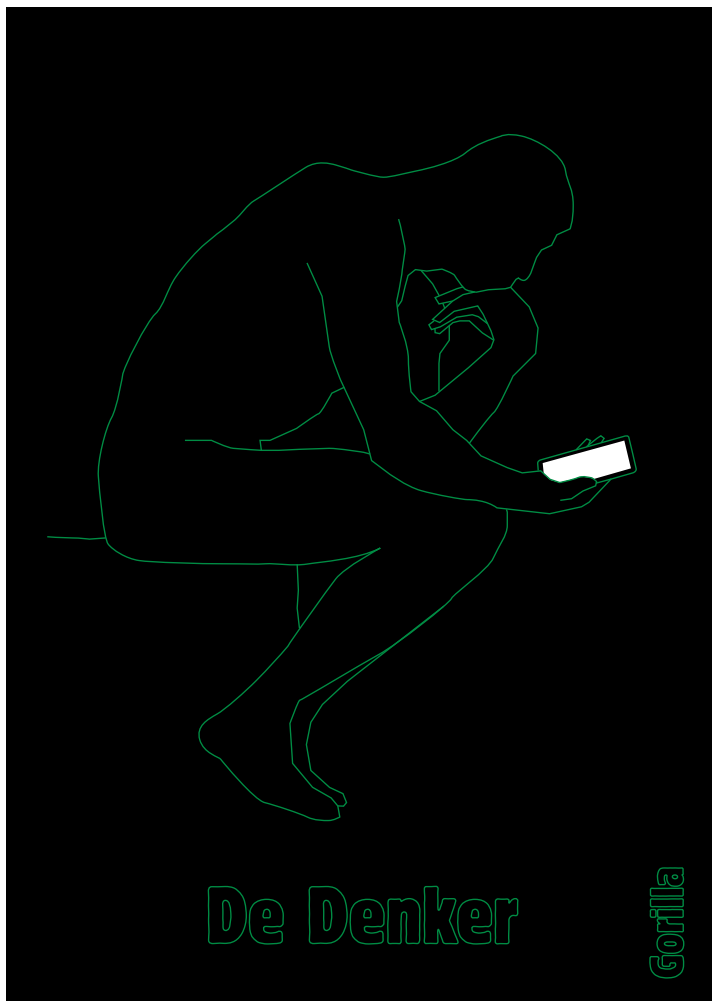
Nationalistische schoolboeken zijn in Hongarije gratis

Boedapest – 'Wie het heden beheerst, beheerst het verleden. Wie het verleden beheerst, beheerst de toekomst.' Hoewel de wereld van George Orwells *Nineteen Eighty-Four* al bijna zeventig jaar bekend staat als de ultieme dystopische nachtmerrie lijkt de Hongaarse regering het werk als een waar handboek te hebben aangewend. De regering-Orbán stichtte een paar jaar geleden het Veritas Historical Research Institute, dat als doel kreeg het 'onderzoeken en beschrijven van de geschiedenis op een manier die de nationale identiteit ondersteunt'. Het lijkt haast een directe verwijzing naar Orwells Ministerie van Waarheid.

De herschreven geschiedenis moet een weg naar het Hongaarse volk vinden, en dat gaat natuurlijk het best via het onderwijs. Sinds Fidesz in 2010 aan de macht kwam is het voor docenten elk jaar afwachten welke geschiedenisboeken op de lijst zullen staan. 'De kwaliteitsboeken verdwijnen langzaam, en worden vervangen door boeken die door de staat zijn goedgekeurd', vertelt geschiedenislerares Anna Banhegyi. 'De geschiedenis die door de staat wordt voorgeschreven staat steeds meer in dienst van twee verschillende ideeën over Hongarije, die eigenlijk strijdig met elkaar zijn: Hongarije als het eeuwig geplunderde slachtoffer dat altijd bedreigd wordt door boze krachten van buitenaf – van de Ottomanen tot Syrische migranten en de Europese Unie – en Hongarije als het glorieuze, machtige imperium.'

Het blijft intussen niet bij schoolboeken.

Economie

Dirk Bezemer Afzien

Bij een aantal collega's zette ik afgelopen week de vraag uit: wat moeten (we) onze studenten leren? – in één zin graag. Ik kreeg antwoorden binnen van economen bij universiteiten, centrale banken, pensioenfondsen, denktanks – kortom een breed palet van achtergronden.

Je hoort nogal eens dat het economieonderwijs in crisis verkeert: niet realistisch, geen ruimte voor alternatieve gezichtspunten, anti-overheid, masculien, je kweekt er egoïsten mee, en nog zo wat gebreken. De internationale 'rethinking economics'-beweging onder studenten beijvert zich voor verandering. Ze inventariseerde vorig jaar het bacheloronderwijs in de economie aan Nederlandse universiteiten. Eén van de bevindingen was dat de tijd die aan onderzoeksmethoden besteed wordt voor 97 procent op gaat aan statistiek en wiskunde. Alsof een interview doen niet geleerd hoeft te worden, of niet nodig is. Verder: 86 procent van de onderwijstijd in de theorievakken wordt besteed aan de neoklassieke theorie

– alsof er verder bijna niets anders is. Neoklassieke theorie doen betekent het volgende. Bij elk economisch vraagstuk stel je je voor hoe één rationeel persoon die uitzonderlijk goed kan rekenen zou reageren. Die reactie druk je uit in getallen (hier komt je methoden-kennis van pas). De uitkomst doe je keer acht miljoen: het aantal huishoudens in Nederland. Et voilà: je hebt inzicht in hoe de Nederlandse economie werkt. Ik chargeer maar een heel klein beetje.

Reden te over dus voor bezorgdheid, maar ook om heel benieuwd te zijn naar de mening van economen over goed onderwijs. Onder de ruim dertig antwoorden die ik ontving kwam één thema geregeld terug – in de woorden van de kortste bijdrage: 'kritisch denken'. Verschillende anderen noemden ook 'zelf nadenken en niet uit het hoofd leren', 'waarheidssprekers worden', 'sceptis en bescheidenheid', 'zelfkritiek en zelfstandig denken'.

Niemand zegt dat het hieraan schort in het economieonderwijs, dat was de vraag ook niet. Maar dat lijkt me niet zo'n gekke verklaring voor al die aandacht voor kritisch denken. Laten we wel wezen, een wetenschapper die benadrukt dat kritisch denken belangrijk is: dat is zoiets als een voetbalcoach die uitlegt dat zijn pupillen moeten

trainen. Uiteraard. Niemand van mijn respondenten zegt bijvoorbeeld dat onze studenten moeten leren rekenen – dat gebeurt namelijk al genoeg. Kritisch leren nadenken bijvoorbeeld niet? Het wordt niet met zoveel woorden gezegd maar inderdaad, collega's: als we heel eerlijk zijn, valt hier nog een wereld te winnen.

Mijn kleine onderzoekje onder mede-economen is misschien niet helemaal representatief. Het zijn bijvoorbeeld Nederlandse economen. De druk tot conformeren is hier niet zo groot als bijvoorbeeld

Wat moeten we onze studenten leren: kritisch denken

op topuniversiteiten in de VS, waar de richting van de wetenschap bepaald wordt. Verder: veel van mijn respondenten zijn bezig met toegepast werk, en dus geïnteresseerd in de echte wereld. Een serieuze handicap als je hoog wilt scoren in de neoklassieke economie, maar ook een bezigheid die je met de neus op de verbeterpunten van het vakgebied drukt. De meeste van de aangeschreven collega's weten dat er, naast de dominantie van de oglekken-economie die blijkt het rethinking economics-onderzoek in de tekstboeken van de bachelorfase

domineert, ook nog wel een ander soort economische wetenschap is: bescheidener, realistischer, niet per se makkelijker, wel leuker en nuttiger.

Ik denk zelfs dat de meerderheid van de Nederlandse economen het stiekem met die laatste twee kwalificaties eens is. Stiekem, want officieel vinden we dat onze studenten eerst twee tot drie jaar 'de basis' (neoklassieke economie) moeten leren. In deze fase verliezen we veel studenten die wel willen weten hoe de economie werkt, maar niet per se hoe je een neoklassiek model oplost. Maar hou toch vol, studenten: overleef je die jaren van afzien, dan beginnen we met je na te denken over een wereld waarin mensen niet hyperrationeel zijn en er geen evenwicht op markten heerst, waarin cultuur ertoe doet, waar handel niet tussen landen maar binnen multinationals gebeurt, en – geen grapje – waarin financiële markten een eigen dynamiek hebben, ja, zelfs invloed op de reële economie. Dat heet dan 'aannames loslaten' om 'de werkelijkheid dichter te benaderen' (onthullend taalgebruik). Dit kan beter. Er zijn ook manieren van economie bedrijven en onderwijzen waarin de werkelijkheid vanaf dag 1 centraal staat. De faculteit economie die dit onderwijs direct na het vwo aanbiedt, kan nu alvast gaan uitbreiden.

Voormalig minister van Defensie István Simicskó kreeg het mandaat om het Hongaarse onderwijs meer vaderlandslievend te maken. Het ministerie van Defensie investeert elk jaar meer geld in groepen die – met paarden en al – zegerijke episodes uit de Hongaarse geschiedenis naspelen voor middelbare scholieren. In 2016 kondigde de regering aan 81 miljoen euro te investeren in de bouw van 197 schietbanen, waarin kinderen 'in een veilige omgeving kunnen leren omgaan met wapens'.

Strikt genomen zijn de nieuwe geschiedenisboeken niet verplicht: ze staan slechts op de lijst met gratis verkrijgbaar materiaal. 'Maar een openbare middelbare school kan ouders niet dwingen om voor de schoolboeken te betalen als er ook gratis boeken beschikbaar zijn', zegt Banhegyi.

In de praktijk gebruikt daardoor bijna elke openbare school de door de staat goedgekeurde boeken, terwijl de regering de schijn van pluraliteit kan ophouden. Het is Orbán's signature move: het creëren van omstandigheden waarbinnen mensen gedwongen zijn om te doen wat hij wil, zonder de alternatieven ronduit te verbieden.

Roos van Hennekeler

Het nieuwe onderwijs

Futuristische retoriek of evidence-based?

Leerlingen
van het Da
Vinci College
in Leiden

Cynthia Boir/De Beeldbureau

Van 'kennis centraal' tot '21st-century skills': discussies over onderwijsmethoden worden zelden beslecht. Hoewel sommige innovaties hun vruchten zeker afwerpen, blijft de doorstroom van wetenschap naar praktijk weerbarstig.

Rosa van Gool

'U

niC. Eigentijds onderwijs', staat er op de felgroene poster aan de muur van de docentenkamer. 'Dat "eigentijds" hoeft er voor mij niet zo nodig bij hoor', merkt geschiedenisdocent Jelmer Evers droogjes op. UniC is

een conceptschool voor havo en vwo midden in de Utrechtse wijk Kanaleneiland. Het gebouw is hoe-kig en aan de buitenkant bekleed met grijze golfplaat. Op het eerste gezicht doet het eerder denken aan een kantoorpand op een industrieterrein dan aan een vooruitstrevende school; de enige aanwijzing zijn de groene, roze, oranje en blauwe letters op de voorgevel, die in speels font de naam spellen.

De slogan 'eigentijds onderwijs' is een overblijfsel van de vorige golf onderwijsvernieuwing, die begon in de jaren negentig en doorliep tot in de jaren nul, waaruit ook UniC in 2004 voortkwam. Evers is een uitgesproken voorstander van progressief onderwijs, maar hecht niet bijzonder aan populaire termen als '21ste-eeuws', 'eigentijds' en 'toekomstgericht'. Het is belangrijk dat docenten steeds proberen het onderwijs te verbeteren, maar vernieuwen is geen doel op zichzelf.

De onderwijsinspectie constateerde in april in *De staat van het onderwijs* dat Nederland een van de meest vooruitstrevende landen ter wereld is op het gebied van onderwijs, maar dat niemand zicht heeft op de opbrengsten van al die tijd- en geldverslindende innovatie. Wie naar de internationale ranglijsten kijkt – PISA (algemeen), TIMSS (rekenen) of PIRLS (lezen) – moet zelfs vaststellen dat het Nederlandse onderwijs er de afgelopen decennia in het aanleren van basisvaardigheden eerder op achteruit is gegaan.

Ook de onderwijstak van de oeso waarschuwde een paar jaar geleden voor 'een gebrek aan consensus over onderwijskwaliteit' in ons land. Natuurlijk zijn er de centrale eindexamens waarop vrijwel elke school, hoe progressief en vernieuwend de website er ook uitziet, de leerlingen uiteindelijk probeert voor te bereiden. Maar daarbuiten hebben scholen zeker in de lagere klassen veel vrijheid, die een fundamentele vraag opwerpt: wat willen we dat mensen overhouden aan de twaalf à veertien jaar waarin ze vijf dagen per week zes uur per dag naar school gaan? Zoveel mogelijk kennis, of liever meer algemene vaardigheden zoals creativiteit en probleemoplossend vermogen? Is een zo hoog mogelijk diploma met mooie cijfers het hoofddoel, of eerder een goede kans op succes in het vervolgonderwijs, waar zelfstandigheid en plannen waardevoller zijn dan een hoog examengemiddelde?

Misschien nog meer omstreken dan de vraag naar wat we willen dat onze kinderen leren – waar in elk geval deels consensus over bestaat in de vorm van het centraal examen – is de discussie over hoe ze het beste leren. Is een leraar die aan dertig kinderen tegelijk uitleg geeft nog wel van deze tijd? Op vernieuwingsscholen is 'gepersonaliseerd' nu juist het toverwoord: ieder kind volgt een eigen leerroute. Soms is die voorzien van duidelijke

wegbewijzing, in andere concepten ontbreekt elk bordje en gaat het 'leerling-centraal'-adagium zo ver dat het kind volledig zelf bepaalt wat hij of zij leert (en wat niet).

Onze middelbare scholieren kunnen inmiddels kiezen uit 33 profielen en concepten, waar dat er in 2000 nog twaalf waren. Mooi, laat duizend bloemen bloeien, antwoorden voorstanders van vernieuwing daarop, maar de inspectie maakt zich zorgen: raakt ons onderwijs niet versnipperd? Hoe onderscheiden we pseudowetenschappelijke hypes van waardevolle innovaties?

Vernieuwende scholen rommelen maar wat aan, was al snel de teneur in de media na het verschijnen van *De staat*. Maar is het dan niet juist de taak van de inspectie om daar een eind aan te maken? Nee, legt inspecteur-generaal Monique Vogelzang uit: de inspectie beoordeelt niet of onderwijsconcepten goed of slecht zijn. Besturen zijn vrij in hun keuze, als ze vooraf maar criteria vaststellen waaraan ze hun prestaties kunnen toetsen en die kritische evaluatie ook echt plaatsvindt. Tegelijkertijd pleit de inspectie wel voor meer *evidence-based* onderwijs, een roep die ook in internationale onderwijskringen steeds vaker klinkt. Maar wat betekent *evidence-based*, als term overgewaaid uit de medische wetenschap, in de context van onderwijs? Weten we überhaupt wat wel en niet werkt? En hoe ziet 'eigentijds onderwijs' er in de praktijk eigenlijk uit?

'Kent u professor Hattie?' Pedro De Bruyckere, lerarenopleider en onderwijsonderzoeker, herinnert het zich nog goed; hij was op het verjaardagsfeestje van zijn schoonvader, vorige zomer. Een onbekende man vroeg hem of hij ooit had gehoord van John Hattie, de bekendste onderwijsonderzoeker van deze tijd. Ja, natuurlijk ken ik Hattie, antwoordde De Bruyckere, auteur van vele artikelen en populair-wetenschappelijke boeken over onderwijs. Die meneer Hattie, zei de man, is verantwoordelijk voor het feit dat ik een jaar eerder met pensioen ben gegaan. Het bestuur van zijn school had na het lezen van Hattie's werk namelijk besloten dat de klassen gerust groter konden worden (kleine klassen hadden geen bewezen effect) en dat huiswerk voortaan verboden was (geen bewezen effect).

'Die man zat in zak en as', zegt De Bruyckere met ontzetting in zijn stem. 'En hij had honderd procent gelijk!' De Bruyckere nam de anekdote op in het boek *Juffen zijn toffer dan meesters*, dat hij met collega-onderzoekers Paul Kirschner en Casper Hulshof schreef over onderwijsmythes. Van John Hattie zelf hoorde hij ook dat diens onderzoek, tot zijn eigen ongenoegen, in sommige landen werd gebruikt om bezuinigingen op lerarenopleidingen te rechtvaardigen: die hadden toch te weinig effect.

Begrijp De Bruyckere niet verkeerd: hij is een bevlogen onderwijsonderzoeker en groot pleitbezorger van een *evidence-informed* benadering van onderwijs. *Informed*, niet *based*, benadrukt hij, juist om zulk misbruik te voorkomen: algemene wetten en sterke causale verbanden uit onderwijsonderzoek afleiden is nu eenmaal moeilijk. De inzichten zijn altijd in hoge mate contextafhankelijk, omdat

in elk onderzoek talloze, meestal niet te controleren variabelen meespelen.

Neem bijvoorbeeld klassengrootte. De directeur van de onderwijsafdeling van de OESO, Andreas Schleicher, pleitte er in een TED Talk voor om niet te investeren in kleinere klassen. Hij illustreerde dit met een vergelijking tussen Zuid-Korea, waar de klassen erg groot en de prestaties erg goed zijn, en Luxemburg, waar ze juist hebben ingezet op kleine klassen maar minder scores. Een pijnlijke vergelijking, vindt De Bruyckere, waarbij Schleicher correlatie met causaliteit verwart. De onderwijssystemen van beide landen zijn in allerlei andere opzichten totaal verschillend; Zuid-Korea is bijvoorbeeld berucht om zijn gigantische naschoolse private bijlesindustrie, die heel goed een deel van het prestatieverschil zou kunnen verklaren.

Hij handelt in kennis vol mitsen en maren. Dat verklaart volgens De Bruyckere ook de aantrekkingskracht van onderwijsmythes, zelfs als al vaak is gebleken dat ze niet kloppen. Neem bijvoorbeeld het idee dat je door te programmeren probleemoplossend vermogen ontwikkelt. De Bruyckere en zijn collega's wegen in een uitgebreide bespreking met voetnoten alle studies tussen 1975 en nu over dit onderwerp. Ze komen tot de conclusie dat er weinig evidentie is voor het idee dat je überhaupt zoiets als 'probleemoplossend vermogen' in zijn algemeenheid kunt leren. Een genuanceerde conclusie, die bovendien geen pasklare oplossingen voor in de klas levert. 'Hoe-

andere kant wachten de vijfdeklassers van Jelmer Evers. Hier geen tafeltjes in rechte rijen twee aan twee, maar grote vergadertafels in tamelijk willekeurige formatie, met eromheen telkens zes kleurige stoelen.

De economiedocent begint in de andere hoek met klassikale uitleg op luide toon. Evers kijkt opzij. 'Jongens, we gaan ergens anders heen', besluit hij. Na een omzwerfing door de school, via het lege tekenlokaal dat toch ook bezet blijkt, belanden we in het dramalokaal. *Live your life like there's no tomorrow*, staat in zwierige letters op de muur. De leerlingen zetten drie eenvoudige houten banken in een U-vorm neer rondom het smartboard. De les kan beginnen. Je zou de aanloop chaotisch kunnen noemen. Geen van de leerlingen lijkt erg onder de indruk.

'Welkom op UniC', grapt een jongen. Het is 'pilotweek', legt een klasgenoot uit: er wordt geëxperimenteerd met een systeem van zelf inschrijven voor lessen in plaats van een vast rooster. Dat is ook de reden dat er vandaag maar zeven leerlingen in de klas zitten.

Evers begint de les door even kort stil te staan bij de genocide in Rwanda, deze week 25 jaar geleden. 'Hebben jullie er iets over in de krant gelezen?' 'Nee', antwoordt een jongen bijdehand. 'Ik zag iets in de NRC staan, die lag op de wc, maar ik ging de *Donald Duck* lezen.' Evers schetst de aanvankelijk zo optimistische stemming van die tijd, eind jaren tachtig en begin jaren negentig, toen hij zelf ongeveer zo oud was als zijn leer-

Zeker in de bovenbouw gaan de docenten hier uit van eigen verantwoordelijkheid, ook bij het inplannen van schoolwerk: UniC is niet zo geschikt voor kinderen die veel behoefte hebben aan structuur en externe controle. 'Je moet goed nadenken voor je naar deze school gaat', vindt vijfdeklasser Jip van Santen (17), die het zelf naar haar zin heeft op UniC. De docenten zijn flexibel, maar verwachten ook veel zelfstandigheid. Voor kinderen die daarmee om kunnen gaan is dat een voordeel, want er is ook van alles mogelijk: Jip maakt bijvoorbeeld een toneelstuk buiten school, dat ze mag inzetten als project voor het vak drama.

Is al die vrijheid en zelfstandigheid niet vooral fijn voor kinderen die van huis uit al veel kennis meekrijgen, een goedgevulde boekenkast en museumjaarkaart hebben, en voor extra hulp en aandacht altijd terecht kunnen bij hun ouders of een bijlesleraar? Het is een veelgehoord kritiekpunt op vernieuwingsonderwijs: de leerlingen zijn overwegend wit en hebben relatief vaak hoogopgeleide ouders. Draagt een toename van zulke conceptscholen, hoe goedbedoeld ook, niet juist bij aan de kansenongelijkheid in het onderwijs? In de ervaring van Evers klopt dat niet: 'Heel veel kinderen gedijen hier goed, met allerlei verschillende achtergronden.' Maar, zegt hij, een sterke basis is een belangrijke voorwaarde voor suc-

Is al die zelfstandigheid niet vooral fijn voor kinderen die van huis uit al veel kennis meekrijgen, een gevulde boekenkast en museumjaarkaart hebben?

veel moet ik niet uitleggen? Als er een onderwijsvernieuwer langskomt die zegt: "Zet ze allemaal een gekleurde bril op en ze hebben geen dyslexie meer", dan zeg je als docent: "Waar is die bril?"

De evidence-informed aanpak heeft het onderwijs uiteindelijk meer te bieden dan zulke verkopers van hypes, maar toch blijft de doorstroom van wetenschap naar praktijk weerbarstig. Dat heeft niet alleen te maken met het feit dat de inzichten genuanceerd zijn, of met te begrijpen achterdocht – ontstaan doordat er bij hervormingen zo selectief met wetenschappelijk bewijs wordt geschermd – maar ook met de terechte kritiek dat wetenschappelijk onderzoek in de cognitieve psychologie, waaronder de meeste onderwijskunde valt, zich beperkt tot leeropbrengsten die in cijfers gemeten kunnen worden: rekenen, leesvaardigheid, natuurwetenschappen. Wie vindt dat 'kritische burgers opleiden' of 'wetenschappelijk leren denken' het hoofddoel van onderwijs is, heeft er weinig aan.

Op UniC is de ochtendpauze voorbij. De gangen, net nog volgepakt met kinderen die diep over hun telefoon gebogen spelletjes zaten te spelen, stromen in rap tempo leeg. Tijd voor geschiedenisles, 5 vwo. In een groot hoeklokaal zit aan de ene kant een vierde klas klaar voor economie, aan de

lingen nu: de Koude Oorlog was net voorbij, er zou een einde aan de grote ideologieën komen. 'Fukuyama was dat, toch?' zegt een meisje.

Zelf vertelde Evers me eerder dat hij, toen hij als achttienjarige begon aan zijn studie geschiedenis, merkte hoe slecht voorbereid hij was: hij vond de zelfstandigheid en grote eigen verantwoordelijkheid die bij studeren horen moeilijk. Zijn geschiedenisles van vandaag, die van Rwanda overschakelt op de Duitse politiek in het jaar 1933, doet me denken aan een werkgroep op de universiteit: Evers geeft ontspannen uitleg aan de hand van een PowerPoint, de leerlingen luisteren, stellen vragen, kletsen zo nu en dan. Sommigen maken aantekeningen, anderen *liken* snel een post op Instagram of lopen naar buiten om hun flesje water te vullen. Evers laat het begaan.

In 2014 kreeg de vwo-afdeling van UniC de beoordeling 'zwak', met als een van de punten van kritiek dat 'de sfeer in sommige lessen wel erg relaxed is en leerlingen ook ongestoord met andere zaken bezig kunnen zijn (Facebook etc.)'. Inmiddels is het inspectieoordeel al weer jaren positief, maar daarvoor is een weg afgelegd, beaamt Evers. En hij is heus niet altijd zo losjes: van deze groep vindt hij dat ze het aankunnen, of zouden moeten kunnen, maar in een volle onderbouwklas moeten de telefoons gewoon weg.

ces op UniC, en het binnenhouden van kinderen met een lagere sociaal-economische achtergrond blijft een aandachtspunt voor de docenten en het zorgteam.

Of vernieuwingsonderwijs ongelijkheid in de hand werkt, is moeilijk empirisch te toetsen, legt Pedro De Bruyckere uit. 'Kinderen die naar zo'n school gaan, hebben vaak ouders die er bewuster mee bezig zijn. Dat alleen al zorgt ervoor dat die kinderen waarschijnlijk beter presteren.' Er is dus sprake van een selectie-bias, meteen een van de grote moeilijkheden van onderwijsonderzoek: een gerandomiseerde studie met controle-groep, waarbij je kinderen jarenlang willekeurig over scholen verdeelt, is onmogelijk. 'Ik zou worden gekielhaald', zegt De Bruyckere lachend. 'En toch...' Hij grijpt naar zijn aktetas, haalt er een laptop uit en tovert binnen een minuut de uitkomsten van 'het grootste, duurste onderwijs-onderzoek ooit' te voorschijn, uitgevoerd in de VS tussen 1967 en 1977. 'En het is zeer onbekend!'

De Bruyckere heeft het over Project Follow Through, een grootschalige tienjarige studie naar meer dan tweehonderdduizend basisschoolkinderen uit lagere sociaal-economische milieus, die negen verschillende onderwijstypes volgden. De methode van 'directe instructie' – een specifieke vorm van uitleg, voordoen en daarna zelf

oefenen – kwam er met stip als meest effectief uit, niet alleen voor het aanleren van basisvaardigheden in rekenen en taal, maar ook voor het ontwikkelen van het zo omstreden ‘probleemoplossend vermogen’, en voor het zelfvertrouwen. De uitkomst zou, suggereert De Bruyckere, de reden kunnen zijn dat het onderzoek relatief onbekend is gebleven: directe instructie is nu niet bepaald de meest revolutionaire, spannende of vernieuwende methode. Toch is het ook onjuist om hieruit te concluderen dat ‘traditioneel onderwijs’ het beste werkt en al die malle innovatie maar onzin is: vernieuwingsonderwijs kan even goed gebruikmaken van directe instructie, en tegelijkertijd is het geen wondermedicijn tegen alle problemen.

Bovendien, nuanceert Christian Bokhove, onderwijs-onderzoeker aan de Universiteit van Southampton, moet ook Project Follow Through in context worden gezien: het ging om jonge leerlingen tussen de vijf en acht jaar, uit achtergestelde gezinnen, die basisvaardigheden zoals rekenen en taal aan moesten leren. Ook hoorde bij de directe-instructiemethode in het onderzoek verplichte ondersteuning door ouders, die ongetwijfeld een positief effect heeft gehad. Kortom: het is niet ‘wetenschappelijk bewezen’ dat directe instructie ook voor zestienjarige scholieren uit een hogere-middenklassegezin in Utrecht de beste methode is om te leren over de oorzaken van de Tweede Wereldoorlog. Bokhove ergert zich wel eens aan het aplomb waarmee mensen het onderzoek aanhalen: ‘Er zit veel retoriek bij. Als iemand Project Follow Through citeert, durf ik er op een briefje bij te geven dat diegene heeft gezegd: “Dit is het grootste onderzoek ooit.” Alsof het dan wel waar moet zijn.’

‘Samenwerking: slecht. Pim soms ineens weg. Veel ruzie.’ In steekwoorden hebben Noë, Pim en Thijs hun groepsproces beschreven op de PowerPoint. De tweedeklassers van UniC presenteren vandaag hun project in het kader van het extra vak MotiVaktie. Leerlingen kiezen zelf een onderwerp, alles mag – ‘Als het van de politie mag en je er niet dood aan gaat’, zegt docent Bram Houtappel – zolang ze het maar in de gevraagde projectvorm gieten. Dat betekent een vooraf opgesteld leerplan met leerdoelen en na afloop een gezamenlijke presentatie waarin ze reflecteren op het proces en de samenwerking. Houtappel geeft het vak samen met een collega aan in totaal bijna zestig leerlingen, maar ieder groepje

volgt zijn eigen traject, dus vandaag zitten er niet meer dan twintig in het ruime lokaal.

De jongens die presenteren hadden als project het maken van ‘de perfecte filmscène’ gekozen, maar het groepsproces is suboptimaal verlopen. Noë laat er weinig onduidelijkheid over bestaan dat hij het meeste werk voor zijn rekening heeft genomen. Zijn onvrede schemert regelmatig door in tussenzinnen als ‘Toen was Pim weer weg’ en ‘Thijs moest naar rugbytraining’.

Houtappel, van huis uit docent Engels, vertelt na de les vol enthousiasme over de projec-

gaan reflecteren om het beter te laten gaan.’ Hij geeft ze de opdracht om de presentatie over twee weken opnieuw te doen, ditmaal alle drie apart. ‘Jullie mogen geen verwijten aan elkaar maken, alleen aan jezelf.’ De jongens knikken gelaten.

De discussie over onderwijs is als een pendule, zegt Christian Bokhove, die voordat hij onderzoeker werd veertien jaar wiskundedocent was. De pendule slingert steeds heen en weer tussen progressief en conservatief. In de jaren negentig en nul was vernieuwing dominant, totdat de

Jeroen van Loon / HH

Leerlingen van UniC, een school met vernieuwend onderwijs in Utrecht

ten die hij de afgelopen twee jaar allemaal voorbij heeft zien komen: een meubel maken, helpen bij de voedselbank of naar een school in Duitsland om het onderwijs daar met het onze te vergelijken. De individuele voortgang in de projecten is wel lastig te monitoren, vindt hij: de zestig leerlingen doen vier projecten per jaar in wisselende groepjes. Het lukt niet om te controleren of een vaardigheid die een leerling twee projecten geleden zei te willen verbeteren, twee projecten later ook daadwerkelijk is verbeterd.

Op de PowerPoint zijn we aangekomen bij de laatste dia: leeropbrengsten, netjes per leerling opgesomd. Achter het bullet point onder Thijs’ naam staan drie puntjes. Dat komt, benadrukt Noë flijntjes, omdat hij niets heeft ingestuurd. De belangrijkste les die hij zelf uit het project trekt? ‘Beter nadenken met wie ik in een groepje ga.’ Houtappel grijpt kalm in: ‘Jongens, jongens, jongens. Wat ik jammer vind, is dat jullie niet zijn

commissie-Dijsselbloem zich in 2008 vernietigend uitsprak over de ontbrekende effectiviteit van ‘het nieuwe leren’, waarop de wind uit behoudende hoek even aan kracht won, totdat het rapport weer wat wegzakte in het geheugen. Waar de pendule zich nu bevindt? In een mooie middenpositie, denkt geschiedenisdocent Jelmer Evers, al is hij eerder bang dat de balans zal doorslaan naar de conservatieve kant van standaardisering en een obsessie met meetbaarheid, dan in de richting van ongefundeerde hypes.

Een bekende vertegenwoordiger van de conservatieve denktrant is de Engelse onderzoeker en oud-docent Daisy Christodoulou, auteur van het boek *Seven Myths About Education* (2013). Mythe 3 luidt: ‘De 21ste eeuw verandert alles fundamenteel.’ Mythe 5: ‘We moeten *transferable skills* onderwijzen.’ Mythe 7: ‘Kennis onderwijzen is indoctrinatie.’ Christodoulou is kortom fel gekant tegen het idee dat

ANGELA LAAT NOOIT HET ACHTERSTE VAN HAAR TONG ZIEN

Mondzorg is onbetaalbaar geworden voor Angela
en 500.000 anderen in Nederland.

Strijd voor het recht op mondzorg: doktersvandewereld.org/mondzorg

het onderwijs '21ste-eeuws' moet worden ingericht en is aanhanger van de 'kennis centraal'- en directe-instructieeler.

Inhoudelijk vindt Evers haar werk niet slecht, maar hij heeft grote bedenkingen bij wat hij als de onderliggende ideologische motivatie beschouwt. De afgelopen jaren voltrok zich in het Engelse onderwijs een golf van privatisering en bezuinigingen onder conservatieve ministers als Michael Gove en Nick Gibb. Deze politici omarmen het 'kennis centraal'-adagium van Christodoulou dankbaar, volgens Evers omdat het als handig rookgardijn dient om de echte problemen in het onderwijs – zoals het lerarentekort en kansengelijkheid – te verhullen. 'Alsof het allemaal vanzelf weer goed komt als we nu maar wat meer directe instructie doen.'

Ook in Nederland is het gesteggel over onderwijsvernieuwing en evidence-based eigenlijk een non-discussie, zegt Evers stellig, zolang we geen oplossing hebben voor het nijpende lerarentekort, dat hem zowel kwantitatief als kwalitatief grote zorgen baart. 'We rijden op een klif af', waarschuwt hij. 'Goed onderwijs kan allerlei vormen aannemen, maar goede leraren zijn over de hele linie een constante.' Onderwijsvernieuwing is zo bezien niet meer dan een stuk rood vlees: de sector duikt er geheid op als het weer eens de publieke arena in wordt gegooid, en dat komt politici prima uit. Zolang leraren onderling verhitte discussies voeren over kennis versus *21st century skills* gaat het in elk geval niet over de

De beroemde **Michaela School** in Noord-Londen heeft de naam de strengste school van Engeland te zijn. De school voert een strikt 'no excuses'-beleid en legt de nadruk op kennis en stampen. Extreem conservatief, traditioneel, ouderwets onderwijs, zou je zeggen; typisch een van de uiterste polen in de onderwijsdiscussie. Maar toen Christian Bokhove eens hoorde hoe een wiskundeles verliep – expliciete uitleg, zelfstandig werken, de leraar loopt rond voor vragen – was zijn eerste gedachte: hé, dat lijkt veel op hoe het in Nederland gaat. Onderschat de intuïtie en het vakmanschap van de leraar niet, wil hij daarmee zeggen. 'Bij bepaalde lesinhoud is er een logische manier, waar de meeste docenten naartoe convergeren.' Terwijl de maatschappelijke discussie een pendule is, lijkt de praktijk misschien eerder op een tanker, die soms een beetje naar links of rechts zwenkt, maar intussen vooral langzaam vooruit vaart.

'Wat ik nu ga zeggen, zal u verbazen', kondigt Pedro De Bruyckere met gevoel voor dramatiek aan, nadat we een uur over de effecten van onderwijsinnovatie hebben gesproken. Hij vertelt over een Brits onderzoek dat de effecten van progressief en conservatief onderwijs heeft vergeleken. De uitkomst? Nauwelijks verschil. De twee zijn in de praktijk ten eerste moeilijker te onderscheiden dan je zou denken, precies vanwege die convergentie naar het midden: ook op scholen die in hun gids gretig gebruikmaken van futuristische

'phonics-methode' – per klank – beter leren lezen dan met de 'globaal-methode', die zich meteen op hele woorden en zinnen richt. Geen onbelangrijk inzicht voor een land waar het aantal laaggeletterden toeneemt. Zo zijn er meer zaken die aantoonbaar niet werken, maar toch nog hardnekkig doorgang vinden naar de klas. De duivel zit dus in de details: de precieze vorm die de grootse vergezichten aannemen als ze van het beleidsniveau doorsijpelen naar het microniveau van de klas.

Bovendien zit daartussen nog een niet te onderschatten tussenstap: het docententeam. Want, liet het Britse onderzoek zien, het mag dan niet zoveel uitmaken welke visie een team precies heeft, maar wat wél significant effect heeft op de onderwijskwaliteit, is dat het hele team dezelfde visie deelt. Van bovenaf opgelegde vernieuwingen, of ze nu vanuit het schoolbestuur of de politiek komen, zijn dus bij voorbaat gedoemd te mislukken. Tegelijkertijd pleit deze uitkomst ook voor een einde aan het tijdperk van iedere leraar als koning in zijn eigen rijk. Zelfs nieuwe schoolgebouwen weerspiegelen die ontwikkeling: lokalen krijgen steeds vaker glazen wanden, inpandige ramen, of op zijn minst een raam in de deur. De rest van de school is niet meer zoals vroeger buiten te sluiten door simpelweg de deur achter je dicht te trekken.

Op het Cartesius 2, een nieuwe conceptschool in Amsterdam, vertelt een leerling me dat ze op de open dag meteen wist dat ze hierheen wilde,

Als progressief of conservatief zo weinig uitmaakt, waarom dan al die moeite, tijd en geld nog steken in innovatie?

docentensalarissen of toenemende segregatie.

Los van deze politieke bezwaren heeft Evers andere reserves tegenover de evidence-informed-beweging: hij is bang voor een te nauwe definitie van wat als evidence telt. Dat hij zijn leerlingen probeert voor te bereiden op de hogeschool of universiteit laat zich moeilijk kwantificeren, net als de zelfreflectie die zijn collega Houtappel de ruziënde tweedeklassers probeert bij te brengen. Onderwijsonderzoek heeft een te nauwe blik, zeggen ook onderzoekers Ellen Klatter en Rob Martens in een pleidooi in vaktijdschrift *Didactief*. Ze pleiten voor meer kwalitatief onderwijsonderzoek 'dat de complexiteit van de werkelijkheid in de klas erkent', maar ook voor het ontwikkelen van nieuwe meetmethodes: 'Er is psychometrisch veel meer mogelijk dan momenteel wordt aangenomen en benut.'

In zekere zin staat de discipline van het onderwijsonderzoek nog in de kinderschoenen. Over sommige onderwerpen – zoals huiswerk of leesmethodes – bestaat een schat aan onderzoek, terwijl andere terreinen nog compleet braak liggen: in 2001 publiceerden Amerikaanse wetenschappers een overzichtsstudie over de effecten van met twee docenten samen lesgeven – een tamelijk gebruikelijke maar kostbare onderwijsvernieuwing – onder de titel *Where Are the Data?*

21ste-eeuwse retoriek vind je in het klaslokaal meestal best veel 'traditionele' elementen terug, omdat die nu eenmaal goed werken. Andersom staat op de meeste traditionele scholen de leraar niet meer elk lesuur voor het krijtbord vol te praten. Elementen die ooit als revolutionair golden, zijn vaak lang geleden door het regulier onderwijs overgenomen. Voor een deel, vindt De Bruyckere, is de drang naar vernieuwing dan ook 'het warme water opnieuw uitvinden', zoals dat in Vlaanderen heet. 'Je hoort vaak dezelfde ideeën. Ik mis wel eens de vernieuwing in de vernieuwing.'

Maar als progressief of conservatief zo weinig uitmaakt, waarom dan al die moeite, tijd en geld nog steken in innovatie? Zijn onderwijsconcepten een soort placebo-pillen? Zolang je er maar in gelooft, werken ze? Nee, dat is te simpel; er zijn heus objectieve kwalitatieve verschillen aan te wijzen in methodes voor het aanleren van specifieke vaardigheden. Het staat bijvoorbeeld wel degelijk vast dat kinderen met de

'omdat de leraren niet chagrijnig waren'. Ze leken echt te staan achter wat ze deden, zegt de derdeklasser. De kans dat een heel team dezelfde visie deelt, zou op een progressieve school best eens groter kunnen zijn dan op een traditionele, omdat de docenten uit 33 concepten juist voor dit ene gekozen hebben. Maar, zegt De Bruyckere, het wetenschappelijker inrichten van het onderwijs moet niet uitlopen op een stellingenoorlog voor of tegen vernieuwing, zoals evidence-based ook geen pleidooi voor traditioneel onderwijs is; voor de effectiviteit van samenwerkend leren is net zo goed empirisch bewijs. Docenten vragen hem vaak wat ze zouden moeten doen. 'Weet ik veel, zeg ik dan. Ik ken jullie school niet, ik ken de ouders van jullie leerlingen niet.' De onderwijswetenschap levert bouwstenen, benadrukt hij, maar schrijft niet de vorm of stijl van het bouwwerk voor. Het is aan lerarenteams om te bepalen of het gebouw er modern of juist heel klassiek uit komt te zien. Als het maar stevig is. ■

Luister naar De Groene

In *De Groene Amsterdammer Podcast* interviewt Kees van den Bosch deze

week Groene-hoofdredacteur en pubermoeder Xandra Schutte en redacteur en voormalig lerares Rosa van Gool over het thema van deze special: wat willen we onze kinderen leren? Onze podcast is elke vrijdagochtend gratis beschikbaar via groene.nl/podcasts en andere podcastkanalen.

OESO-directeur Andreas Schleicher

‘Het onderwijs dreigt zijn doel en relevantie te verliezen’

Andreas Schleicher leidt het OESO-onderzoek naar de ontwikkeling van emotionele en sociale vaardigheden bij de jeugd. Simpele feitenkennis in het onderwijs, voorheen de snelste weg naar succes, voldoet niet meer.

Yvonne Zonderop
beeld Aart-Jan Venema

Ze wonen in Houston, in Moskou, in het Chinese Suzhou, in Bogota, in Rome, in Helsinki en ze zijn tussen de tien en vijftien jaar. Na de zomer krijgen zij, samen met leerlingen uit nog vijf wereldsteden, een jaar lang onderzoekers van de Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling (OESO) op bezoek. De kinderen gaan intensief gevolgd worden. Op school, maar ook thuis, in hun vrije tijd, in de omgang met familie en vrienden. De onderzoekers willen weten hoe de jeugd zich emotioneel en sociaal gedraagt en ontwikkelt. Hun observaties moeten leiden tot een wetenschappelijk onderbouwde basis voor een nieuw, wereldwijd curriculum: gewenste vaardigheden voor de 21ste eeuw.

De motor achter dit grootschalige project is Andreas Schleicher, een 54-jarige natuurkundige en statisticus, directeur Educatie en Vaardigheden van de OESO en erkend onderwijsdeskundige. Hij geeft onder meer leiding aan de beroemde Pisa-ranglijst die onderwijsprestaties meet van vijftienjarigen wereldwijd. Wie goed kon rekenen en lezen, was tot voor kort welhaast verzekerd van een hoge score.

Maar de OESO is bezig de steven te wenden. Er komt meer aandacht en waardering voor ‘zachtere’ competenties, zoals aanpassingsvermogen, creativiteit, volharding, empathie. Die capaciteiten worden belangrijker in een wereld die snel verandert en complexer wordt, terwijl simpele feitenkennis juist aan waarde inboet. Goed onderwijs kan eigenlijk niet meer zonder educatie in sociale en emotionele vaardigheden, vindt de OESO. Maar waar hebben we het dan over? Over welke vaardigheden, en hoe ontwikkelen die zich? Hoe kan een leerkracht daaraan bijdragen? Het is aanleiding voor het grootscheepse onderzoek, The Study on Social and Emotional Skills, waar kinderen vanuit Zuid-Korea tot Canada en Turkije input voor moeten leveren, en waaraan Schleicher leiding geeft.

Vanuit Parijs vertelt hij via Skype over zijn motivatie. ‘Naarmate de wereld verandert, moet ons gereedschap mee veranderen. Als we dat nalaten, dreigen we onze jeugd op te leiden voor het verleden, in plaats van voor hun toekomst. Dit is het grootste gevaar dat het onderwijs op dit moment bedreigt, denk ik. Het onderwijs loopt

het risico zijn doel en zijn relevantie te verliezen.’ Het zijn grote woorden, maar Schleicher is een *believer*, een man met een missie. Dat moet haast wel, wil je zo’n majeure koerswending realiseren in een veld dat niet bekend staat om zijn veranderingsgezindheid. Nog maar kort geleden stuwden een goed geheugen en een groot concentratievermogen leerlingen bijna vanzelf omhoog in het onderwijssysteem, en daarna in de maatschappij. De wereld beloonde je voor wat je wist.

Maar de omstandigheden zijn gewijzigd, betoogt Schleicher: ‘Google weet alles, met feitenkennis onderscheid je je niet meer. De wereld beloont je nu voor iets anders: voor wat je met die kennis kunt doen. Dat is een enorme verandering, die diep ingrijpt, en die zijn vertaling moet krijgen in ons onderwijs.’

Deze gedachte waart al een paar jaar rond in het onderwijsveld. We moeten ons curriculum dringend aanpassen aan de nieuwe tijd: andere vakken, nieuwe competenties. Er zijn fervente aanhangers van deze opvatting, maar ook felle critici. Ze vliegen elkaar vol passie in de haren, mede bij gebrek aan onderbouwde visies. Schleicher wil daar met zijn onderzoek een verschil gaan maken. Hij wil ‘een solide begrip ontwikkelen van wat de niet-cognitieve vaardigheden precies zijn, en hoe we ze kunnen meten en ontwikkelen’.

Zijn afdeling vergaarde divers onderzoek dat overtuigend laat zien dat sociale en emotionele vaardigheden niet alleen belangrijk zijn voor de ontwikkeling van mensen, maar dat ze ook beïnvloedbaar zijn. Je kunt ze – in meer of mindere mate – stimuleren, bijschaven, afremmen, aanleren. Die kennis is essentieel voor het onderwijs. Doorzettingsvermogen, nieuwsgierigheid, punctualiteit of een open houding jegens anderen worden vaak gezien als een persoonlijke karaktertrek, of als een cultureel gegeven. Maar daarmee zijn ze nog niet in beton gegoten.

Onderwijs kan er een positieve invloed op uitoefenen, redeneert Schleicher. ‘We willen sociale en emotionele vaardigheden kunnen observeren en meetbaar maken, net zoals we wis- en natuurkunde kunnen observeren en meten. We hebben daartoe interessante instrumenten ontwikkeld. Komend jaar gaan we betrouwbare data

ophalen. Het is belangrijk om deze discussie te voeden met feiten. Is het echt, is het tastbaar? Hoe, waar en wanneer ontwikkelen kinderen sociale en emotionele vaardigheden? Veel discussies zijn gebaseerd op veronderstellingen. Daarom nemen veel mensen deze ontwikkeling amper serieus.

Als een klas of een school sociaal en emotioneel vaardige kinderen aflevert, wordt dat gezien als een leuke plus, een aardig extraatje, het resultaat van een zeer gemotiveerde docent of van een innovatieve leeromgeving. Wij willen aantonen dat ze net zo betrouwbaar en voorspelbaar zijn als de traditionele cognitieve vaardigheden. We hopen ook te leren in welke omgeving je ze het beste kunt aanleren. Neem bijvoorbeeld rekenen. Dat leert een kind waarschijnlijk gemakkelijker op de basisschool dan later in het vervolgonderwijs. Maar voor sociale en emotionele vaardigheden is het misschien wel andersom. Dat moet blijken.

Dan gaat het ook over de rol van de ouders. Zijn die belangrijker bij het aanleren van assertiviteit of tolerantie dan van rekenen? Educatie is niet alleen de verantwoordelijkheid van het geïnstitutionaliseerde onderwijs. Het moet ieders pakkie-an zijn. Hopelijk kunnen we over een jaar onze resultaten laten zien. Dan komt vraag twee aan bod: hoe kun je deze vaardigheden daadwerkelijk ontwikkelen? Hoe kunnen leerkrachten dit het beste doen?

Het kan enige verbazing wekken

dat uitgerekend de oeso met deze agenda op de proppen komt. De organisatie staat van oudsher op de bres voor economische politiek, niet voor vragen van welzijn en geluk. De oeso beklemtoont het belang van innovatie en van internationale concurrentie. Ze adviseert overheden over het belastingklimaat, investeringsklimaat, arbeidsmarktpolitiek. En juist deze club neemt het op voor de waarde van sociale en emotionele ontwikkeling.

Emotionele en sociale vaardigheden helpen je om een gelukkiger leven te leiden. Dat is toch eerder een kwestie van welzijn dan van welvaart?

‘Vroeger was dat zo. Maar het onderscheid tussen werk en privé zal in de toekomst steeds minder vanzelfsprekend worden. Dit is een belangrijk punt dat ik over het voetlicht probeer te krijgen. Ooit was leren nodig om werk te kunnen verrichten. Maar in de 21ste eeuw is leren zelf het werk. Je kunt wel denken dat je voor je baan vooral kennis en technische vaardigheden nodig hebt en dat jouw emotionele

vaardigheden van belang zijn voor de privé sfeer. Maar het zal steeds vaker gaan over de vraag: kun je werken met mensen die anders zijn dan jij? Kun je dat productief maken? Dat zijn vaardigheden die je niet alleen helpen in je persoonlijke leven, maar ook in toenemende mate in je werk. Technologie stelt de mens voor nieuwe uitdagingen. Alles wat je met een formule kunt beschrijven zal door een algoritme kunnen worden gedaan. We moeten opnieuw nadenken: wat is de waarde van menselijke arbeid? Wat kunnen wij toevoegen aan die waarden van kunstmatige intelligentie? Emotionele en sociale vaardigheden worden dan uit zichzelf waardevoller.’

Ik zag laatst een documentaire waarin Ziggo-monteurs met een rollenspel moesten leren om zich te verplaatsen in de klant. Eenvoudigweg het internet komen repareren is niet meer genoeg.

‘Dit bedoel ik. Je wilt niet alleen een ingenieur, je wilt een ingenieur die kan communiceren en die rekening kan houden met de wensen van de mensen voor wie hij werkt. Je wilt een arts die niet alleen veel weet, maar die zich ook kan verplaatsen in de patiënt om de goede emotionele steun te geven.

En wat Ziggo probeert – hun monteurs empathie bijbrengen – is bepaald niet eenvoudig. We

weten uit onderzoek dat emotionele vaardigheden zich al op jonge leeftijd vormen. Op zeker moment gaat het luikje dicht, en is een karaktertrek of persoonlijkheidskenmerk gevormd. Kinderdagverblijven en basisscholen zijn veel betere plekken om die vaardigheden aan te leren dan aan de universiteit of op je werk.

Vergelijk het met rekenen of taal. Als het onderwijs leerlingen zou afleveren die niet konden tellen of vermenigvuldigen, zou iedere werkgever zeggen: die school heeft gefaald. Ik denk dat we van het onderwijs mogen verwachten dat ze leerlingen meer verschillende menselijke capaciteiten aanleren dan alleen cognitieve.’

Hoort u werkgevers daarom vragen?

‘Het onderscheid tussen wat goed is voor je werk en wat goed is voor je privéleven vervaagt. Dat is de boodschap die wij bij de oeso krijgen, zowel van werkgevers als van sociale organisaties. Ze vragen ons: hoe kunnen we verschillende kwaliteiten van mensen benutten? Neem het vermogen om met verschillende zienswijzen om te gaan. Dat is nuttig voor je werk. Maar het is ook handig in je persoonlijke leven. Je hoeft je televisie maar aan te zetten, en de diverse wereld komt op je af. Ook in het dagelijks leven kunnen we een breder repertoire van vaardigheden goed gebruiken.’

Er zijn in het Westen inmiddels veel mensen die daar vraagtekens bij zetten, populistische voorop. Ze willen die verandering niet.

‘Dat is welhaast een logisch gevolg van het gebrek aan dat bredere repertoire. Mensen zijn nu eenmaal sceptisch over zaken die we niet kennen en die we niet begrijpen. We staan niet te trappelen om te veranderen. Dat is een algemeen menselijke eigenschap. Het voornaamste dat het onderwijs moet doen, is mensen een betrouwbaar kompas meegeven, zodat ze hun eigen weg kunnen vinden. Als je geen vloer hebt om op te staan, bouw je een muur om je heen. Dat is een natuurlijk menselijk instinct. Dat zien we nu. Mensen kunnen de nieuwe wereld niet navigeren en ze voelen geen grond onder de voeten. Populisme is het directe gevolg van tekortschietend onderwijs. Niet dat de mensen die hierop stemmen per se slecht geschoold zijn, maar ze missen de vaardigheden om de waarde van diversiteit te zien.’

U gaat ervan uit dat je deze vaardigheden globaal kunt aanleren? Alsof er geen culturele verschillen bestaan?

‘Dat is het vermoeden. Het lijkt erop dat de meeste dimensies die wij tot het repertoire rekenen

universele trekken hebben. Zeker als het gaat om interpersoonlijke vaardigheden, zoals emotionele zelfcontrole of veerkracht. Dat zijn algemeen menselijke capaciteiten. Bij sociale vaardigheden ligt het ingewikkelder. Met sommige manieren van communiceren boek je veel succes in Nederland, en loop je in Japan tegen een muur. Ons onderzoek moet dat gaan aantonen. Emotionele en sociale vaardigheden worden vaak beschouwd als persoonskenmerken of als culturele gegevens. Wij stellen de vraag: in hoeverre zijn dit soort vaardigheden algemeen menselijk?’

Geldt dat ook voor het verschil tussen mannen en vrouwen?

‘Ik ben ervan overtuigd dat we verschillen zullen aantreffen tussen mannen en vrouwen. En net als bij wis- en natuurkunde rijst dan de vraag: is dit een culturele kwestie? Krijgen mannen en vrouwen dezelfde mogelijkheden? Of zijn mannen en vrouwen inderdaad verschillend?’

In Nederland gaan veel onderwijsdiscussies over de persistente kloof tussen hoog- en laagopgeleiden – en hoe die te slechten. Hoogopgeleiden zijn gezonder, gelukkiger, rijker en ze leven langer. Zo bezien is het aanleren van cognitieve vaardigheden nog altijd de beste en snelste weg naar succes. De OESO legt een andere klemtoon. Alle kinderen hebben baat bij betere sociale en emotionele vaardigheden, zegt ze, maar kinderen die moeite hebben met cognitief leren nog het meest. Ze zijn aantoonbaar minder vaak werkloos en staan ook aantoonbaar sterker in hun schoenen dan leeftijdgenoten met vergelijkbare taal- en rekenvaardigheden maar met minder sociaal en emotioneel vermogen.

Kan het aanleren van sociale en emotionele vaardigheden de kloof tussen hoog- en laagopgeleid verkleinen?

‘Onze onderwijsystemen zijn veel te eendimensionaal geworden. Alles is gericht op toegang tot de universiteit. Het gaat allemaal om de accumulatie van zo veel mogelijk kennis. Het is hoog tijd om te gaan denken in meervoudige intelligentie en in meervoudig talent. Er zijn meer wegen naar succes.

Ik weet dat er mensen zijn die zeggen: laten we leerlingen nu eerst maar eens leren goed te lezen, schrijven en rekenen. Daar moeten we al onze energie op richten, daar geven we ze een noodzakelijke basis mee. Maar dan hebben ze het haast nooit over hun eigen kinderen, want die sturen ze naar dure privéscholen waar wel alle aandacht is voor emotionele en sociale ontwikkeling.

Het onderwijs moet toe naar minder dingen leren, maar met diepere impact. Het gaat er niet meer om leerlingen alle gereedschap mee te geven dat ze ooit op een dag nodig kunnen blijken te hebben. We moeten bepaalde essentialia aanleren: denken als een wiskundige, denken als een filosoof. Beschikken over sociale en emotionele vaardigheden. En later kun je de specifieke kennis en technische vaardigheden aanleren die in

Dieter Telemans / HH

Andreas Schleicher: ‘Het is hoog tijd om te gaan denken in meervoudige intelligentie en in meervoudig talent’

jouw specifieke geval van nut zijn. Daarin zal de toekomst anders zijn dan vandaag. Het onderwijs zal gaan over: minder, maar beter. In plaats van het schoolcurriculum maar verder vol te stouwen met nog meer vakken. Het grote probleem van educatie op dit moment is dat we te veel onderwijzen op een te oppervlakkig niveau, zodat leerlingen uiteindelijk confuus de school verlaten.’

Volgens het Nederlands Sociaal en Cultureel Planbureau gaat het onderscheid tussen ‘haves’ en ‘havenots’ kleiner worden, en dat tussen ‘cans’ en ‘cannots’ groter.

‘Daar ben ik het volledig mee eens.’

Waarbij een cannot niet per se iemand met een laag inkomen hoeft te zijn. Het kan ook gaan om iemand uit een welvarend nest die de noodzakelijke veerkracht mist om zich aan te passen aan nieuwe eisen.

‘Zeker. Dat je een goede ingenieur bent, gaat je in de toekomst niet meer zo goed helpen als in het verleden. Digitale technologie gaat allerlei taken overnemen die gemakkelijk zijn aan te leren. Met alleen dat red je het niet meer.’

Gedurende ons gesprek neemt Andreas Schleicher de veelbezongen term ‘21-st century skills’ geen enkele keer in de mond, en dat is waarschijnlijk niet toevallig. De term ligt gevoelig in Nederland, sinds in 2016 een adviescommissie onder leiding van oud-scr-directeur Paul Schnabel een nieuw curriculum voorstelde waarin deze term voorkwam. De commissie haalde veel overhoop en wist, ondanks een aantal goede argumenten, het onderwijsveld voor een groot deel tegen zich in het harnas te jagen. Sindsdien doen sommige scholen op eigen houtje aan innovaties op sociaal en emotioneel vlak. Onder de naam Curriculum.nu poogt een groep gemotiveerde leerkrachten en schoolleiders alsnog zo’n plan voor Nederland te ontwerpen. Maar de critici blijven zich roeren, en overeenstemming is ver te zoeken.

Hoe verklaart u die felle weerstand in het onderwijsveld?

‘Dat is een interessante vraag. Ik heb zojuist een groot onderzoek onder leerkrachten afgerond. Als je ze vraagt: waarom ben je ooit het onderwijs in gegaan, zeggen ze niet: voor het geld, want dat verdienen de meesten niet. Meestal zeggen ze: vanwege de sociale missie. Ik wil bijdragen aan de sociale ontwikkeling van kinderen, ik wil echt een verschil maken in het leven van mensen. Maar de meeste onderwijssystemen laten daar weinig ruimte voor. Die schrijven pagina vijftig tot tachtig voor uit het wiskundeboek. Het schoolsysteem boet in op die o zo belangrijke relationele tijd. En de reden waarom veel leerkrachten aarzelen bij het idee van nieuwe vaardigheden ontwikkelen is dat ze denken: dat komt er nog eens bovenop, zonder dat ik de benodigde extra tijd en middelen krijg om dit te bewerkstelligen.

Als we de agenda voor sociale en emotionele vaardigheden serieus willen nemen, zullen we moeten nadenken over: hoe maken we van de school een lerende organisatie? Tot op heden praten we wel over sociale en emotionele ontwikkeling van kinderen, maar aan het einde van het schooljaar zetten we ze achter een bureau en geven we ze de opdracht een test beter af te leggen dan de persoon die naast ze zit. Die sfeer is bijna tegengesteld aan wat je van een lerende organisatie verwacht.

Dus als we straks onze data hebben, moeten we hard gaan nadenken over hoe we onze leerkrachten het best kunnen ondersteunen om hen de rol te laten vervullen waarom ze ooit dit vak kozen. Dat is ook van belang voor hun eigen toekomst. Als het gaat om pure kennisoverdracht zijn computers en software daar straks misschien wel beter in dan de leerkracht. Maar een docent die de rol vervult van mentor of coach is juist bij uitstek nuttig bij de ontwikkeling van sociale en emotionele vaardigheden. ■

Onder de titel ‘Hebben of kunnen’ schrijft Yvonne Zonderop een reeks artikelen over de vraag of kunnen straks belangrijker wordt dan hebben. Vanaf volgende maand in De Groene.

Nieuwsgierig van aard? Dan is KU Leuven in België misschien iets voor jou

KU Leuven is de meest vernieuwende universiteit van Europa* en telt meer dan 200 bachelor- en masteropleidingen in zo goed als elk studiegebied.

* Reuters 2019

Geesteswetenschappen en Letteren studeren aan KU Leuven

Interesse in andere culturen? Gebeten om meer te weten over verleden, heden en toekomst van Europa en de wereld? Gepassioneerd door taal en literatuur?

Ontdek onze opleidingen, waaronder Arabistiek • Culturele studies • Europese studies • Geschiedenis • Japanologie (inclusief Koreaans) • Taalkunde en toegepaste taalkunde • Westerse literatuur

Alle informatie over deze en andere opleidingen op **arts.kuleuven.be**.

Ontdek jezelf. Begin bij de wereld.

De favoriete leraar van Pieter Lossie, organisator scholierenstaking

Paul Simons, leraar maatschappijleer op het Minkema College in Woerden

‘Ik was eerst niet politiek actief. De lessen van Paul Simons veranderden dat.’

‘Meneer, wat is maatschappijleer een onzinvak’, zei een leerling vorig jaar tegen mij. ‘Als ik een antwoord geef, is het nooit goed.’ Super is dat. Ik antwoordde hem: ‘Dat heb je heel goed begrepen, jongen.’

Ik hoop kinderen bij te brengen dat dé waarheid niet bestaat, maar dat dat niet betekent dat iedere mening even waar is. Het klinkt misschien heel postmodern, maar ik geloof dat onderwijs over die spanning moet gaan. Je bent samen op onderzoek naar jouw voorlopige waarheid binnen de kaders van de democratische rechtsstaat. Te vaak wordt kinderen kennis bijgebracht zonder ze te leren die kennis te problematiseren. Ze denken dat de leraar uiteindelijk weet hoe het zit. Pas wanneer je ze onzekerheid over die kennis weet bij te brengen, wordt het razend interessant. ‘Gadverdamme’, zeggen ze dan, ‘dat is niet eenvoudig, meneer.’

Die onzekerheid vergt een verhaal, context, en daarvoor moet je klein beginnen. Vertrek vanuit hun belevingswereld en stop dâar de inhoud in. Als we het over arbeidsverhoudingen hebben en ik vraag wie er een bijbaantje heeft, steekt de helft van de klas zijn vinger op. Maar slechts een paar zijn zich bewust van hun eigen positie binnen die omgeving. Ze denken dat hun belangen gelijk zijn aan die van hun baas, praten in no time over ‘wij van McDonald’s’. Dus vraag ik ze: ‘Heb je het op school ook over wij van het Minkema College?’ ‘Nee, daar hebben we het over leraren en leerlingen’, krijg ik dan terug. En ik zie ze denken: potverdorie, wij hebben er wel een bepaalde kijk op.

Door in hun leven te beginnen, krijgt theorie betekenis. Ook superleerlingen als Pieter willen dat. En door net iets verder te gaan dan wat ze kennen, ontstaat er frictie. In een interessante les schuurt het, in hun hoofden, maar ook bij de leerlingen onderling. Dan wordt er geruzied, maar ook gelachen en gepuzzeld. Want dat iets in het examen komt is geen motivatie om iets te leren, als er passie is, dâan zijn ze gemotiveerd. Tuurlijk, allemaal een beetje aardig blijven, maar ze mogen best tegen elkaar zeggen: ‘Wat jij nu beweert, daar word ik niet goed van.’

Ieder jaar simuleren we daarom met zo’n tweehonderd leerlingen de kabinetsformatie – ervaringsleren, erg belangrijk. In een land met politieke minderheden voelen ze dan dat je de ander wat moet gunnen en dat politici niet onbetrouwbaar zijn als ze hun verkiezingsbeloften niet helemaal nakomen. Er worden fractiekamers ingericht, de media komen langs, en aan het eind van de dag ligt er een regeerakkoord. Leerlingen worden boos en tot op de wc’s lopen ze elkaar voor verrader uit te maken, maar dat kan ook. Even later zitten ze immers weer aan de onderhandelingstafel om tot overeenstemming te komen. Burgerschap leer je niet uit een boek, er moet meer met elkaar gestoeid worden in de les.

Tjese Riemersma
beeld Roger Cremers

Bart Maat / ANP

Den Haag, Malieveld, 10 oktober 2018. Minister Grapperhaus van Justitie en Veiligheid en Marjan van Loon (Shell) tijdens het evenement Generation Discover van Shell

Klimaat in het klaslokaal

Shell is al 'goed bezig' voor de planeet

Hoe leer je kinderen over zo'n complex en alomvattend probleem als klimaatverandering? In het curriculum komt het onderwerp slechts mondjesmaat aan bod en dat biedt de fossiele industrie de kans om haar eigen lespakketten aan te bieden.

Jaap Tielbeke

'SEE-JO-TWEE WEG ER-MEE!
SEE-JO-TWEE WEG ER-MEE!' Een groep basisschoolleerlingen loopt in een strakke rij door de straten van Amsterdam, op weg naar een van de vele klimaatmarsen die de afgelopen tijd door geëngageerde scholieren zijn georganiseerd. Hun zelfgeschilderde protestbordjes steken parmantig in de lucht, met daarop dezelfde boodschap die ze luidkeels scanderen. CO₂, oftewel koolstofdioxide, moet verdwijnen. Het is koren op de molen van de cynische commentatoren, die geloven dat de kinderen geïndoctrineerd zijn door hun deugende ouders, of in elk geval geen benul hebben waar ze voor demonstreren. Weten ze dan niet dat onze planeet zonder het broeikas effect een onherbergzame ijsklomp zou zijn? Of dat planten CO₂ nodig

hebben om te groeien? 'Een lesje biologie kan geen kwaad', sneerde Thierry Baudet bij *Jinek*.

Nu zijn slogans tijdens een protestmars doorgaans niet het beste medium om nuances te vangen – 'We kunnen niet zonder CO₂, maar te veel ervan zorgt voor gevaarlijke opwarming, dus dring de uitstoot terug', bekt nu eenmaal een stuk minder lekker – maar het raakt wel degelijk aan een wezenlijke kwestie: hoe leer je kinderen over zo'n ingewikkeld en alomvattend probleem als klimaatverandering? Scholieren vertegenwoordigen de toekomst waar beleidsmakers zich zo druk om zeggen te maken, zij moeten leven met de gevolgen van de beslissingen die bestuurders vandaag nemen. Op het journaal horen ze over het uitsterven van dieren, een zeespiegel die tijdens hun leven meer dan een meter kan stijgen en de verwoede pogingen van de politiek om een kentering teweeg te

brenge. Maar in het klaslokaal komen dat soort thema's, tot frustratie van veel klimaatspijbelers, slechts mondjesmaat aan bod.

Aan initiatieven die daar verandering in willen brengen is geen gebrek; er bestaan talloze clubs die duurzaamheid proberen te verankeren in het curriculum en lobbyen voor meer en beter klimaatonderwijs. Veel van die organisaties zijn aangesloten bij de coöperatie *Leren voor Morgen*, die leerlingen wil 'voorbereiden op de uitdagingen van de toekomst', zo vat Linde Berg, projectcoördinator voor het voortgezet onderwijs, de missie samen. En klimaatverandering vormt misschien wel de grootste uitdaging. 'Op sommige scholen gebeurt er al een hoop op dit vlak, maar het blijft te gefragmenteerd, het is nog niet de standaard. Ik heb vrienden die een lerarenopleiding biologie en aardrijkskunde doen en volgens hen is er schrikbarend weinig aandacht voor duurzaamheid. Dat moet echt anders.'

Kennis voor Klimaat concludeerde in 2012 in een rapport dat er in alle lagen van het onderwijs aandacht is voor klimaatverandering. Aan het eind van de middelbare school moeten leerlingen weten wat het broeikaseffect is en welke rol fossiele brandstoffen spelen in de opwarming van de aarde. Toch bleek onlangs uit onderzoek van Adwin Bosschaart, hoofddocent aan de lerarenopleiding aardrijkskunde van de Hogeschool van Amsterdam, dat het kennisniveau onder derdeklassers te wensen overliet. Nog geen veertig procent wist dat er door klimaatverandering vaker hoosbuien voorkomen in Nederland en nog minder leerlingen gaven het juiste antwoord op de vraag of het gat in de ozonlaag de belangrijkste oorzaak is van het broeikaseffect (nee). De gemiddelde score was een vijf, onvoldoende dus.

Maar zelfs al hadden ze een tien gehaald, dan nog blijft het ontoereikend, meent Berg. 'Het heeft niet zoveel zin om kinderen alleen te leren over het broeikaseffect. Duurzaamheid gaat over veel meer.' Dat is direct ook het lastige: het klimaatvraagstuk laat zich niet bij één vak onderbrengen. Het gaat over economie, biologie, natuur- en scheikunde en maatschappijleer. 'Daarom pleiten wij voor een integrale benadering', zegt Berg. Ze heeft goede hoop dat het nieuwe onderwijsprogramma dat nu wordt ontwikkeld door de vergadergroepen van Curriculum, nu een stap in de goede richting zet. "Duurzame ontwikkeling" is al aangewezen als een van de vier overkoepelende thema's.

Een groep leraren besloot om de uitkomsten van het onderwijsoverleg niet af te wachten en verenigde zich in *Teachers For Climate*. Net als de spijbelers van *Youth For Climate* willen zij dat zowel de overheid als scholen meer doen aan duurzaamheid. 'Ik hoor de beschuldiging van linkse indoctrinatie al klinken', zegt mede-initiatiefnemer en dramadocent Mark Boode, 'maar dat is echt onzin. Wij zijn apolitiek: onze taak als docenten is kennis overdragen en kinderen zelf laten nadenken. Maar daarvoor moeten we hun wel de juiste handvatten bieden. Als bij de economieles de circulaire economie buiten

beschouwing blijft is dat een politieke keuze; dan geef je leerlingen niet het volledige plaatje.'

Kennis over het klimaat begint natuurlijk niet bij economie maar bij de natuurwetenschappen. Wie wil begrijpen waarom het verstoken van fossiele brandstoffen leidt tot de opwarming van de aarde zal eerst moeten leren over de geologische geschiedenis van de planeet, de samenstelling van de dampkring en het albedo-effect. Alleen: hoe maak je dat soort inzichten uit de scheikunde, biologie en geologie begrijpelijk voor kinderen? Dat was de uitdaging die kinderboekenschrijver Marc ter Horst zichzelf een paar jaar geleden stelde. Toen hij bij zijn uitgever aanklopte met het plan voor een kinderboek over klimaatverandering reageerde die aanvankelijk weinig enthousiast. Natuurlijk, het was een belangrijk onderwerp, maar ook behoorlijk complex. Zou het niet te saai en te somber worden?

Het vorig jaar verschenen *Palmen op de Noordpool* mijdt de complexiteit niet en stelt de zaken niet zonniger voor dan ze zijn ('het slechte nieuws is dat er niet zoveel goed nieuws is als het gaat om klimaatverandering'), maar saai of somber is het allerminst. In klare taal legt het uit waardoor de dinosauriërs zijn uitgestorven, hoe ijstijden ontstaan, waarom het koraal verbleekt en hoe klimatologen onderzoek doen. Het weerlegt zelfs de drogredeneringen van de klimaatontkenners en vertelt hoe deze twijfelbrigade de tactieken afkeek bij tabaksproducenten. 'Een echt kinderklimateboek dat niet eens betuttelend is', vond *Trouw*. Ook de voorleesopa's en -oma's van Grootouders voor het Klimaat zijn dolenthousiast.

'Je laat McDonald's ook niet het schoolontbijt verzorgen', zei een GroenLinks-raadslid

'Ik krijg veel reacties van volwassenen die blij zijn dat dit boek er is', zegt Ter Horst. 'Er was gewoon weinig fatsoenlijks te vinden. Kinderboeken over het klimaat gaan al snel over een zielige ijsbeer of een smeltende iglo. Het grotere verhaal werd niet verteld.' Aan de muur van zijn studio in Nijmegen hangt een grote wereldkaart en in zijn boekenkasten staan schoolboeken waaraan hij zelf een bijdrage leverde. Zeker in het basisonderwijs is er nauwelijks aandacht voor klimaatverandering, merkte hij. En ook op de middelbare school, waar het wel onderdeel is van het verplichte curriculum, verschilt het per docent hoeveel scholieren erover leren. Dat is jammer, vindt Ter Horst: 'In het onderwijs is er steeds meer aandacht voor vakkenintegratie – nou, als één thema zich daarvoor leent is het wel klimaatverandering.'

Hij pakt een willekeurig aardrijkskundeboek uit de kast en slaat het open bij de module 'Klimaatveranderingen'. Er staat een uitleg over het

broeikaseffect, een grafiek met de stijgende temperaturen en een stukje over de zorgwekkende bevindingen en voorspellingen van het Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC). Daarna volgt een paragraaf over 'de klimaatdiscussie', want: 'Niet iedereen is het eens met de conclusies van het IPCC. Er zijn politici, deskundigen en anderen die betwijfelen of de klimaatverandering het gevolg is van het menselijk handelen.' In de daaropvolgende alinea's worden de welbekende argumenten uit het repertoire van klimaatontkenners opgeleefd. 'Dat is raar', zegt Ter Horst. 'Zo wek je de indruk dat er twee gelijkwaardige kampen zijn in de "klimaatdiscussie" of dat er nog serieuze onenigheid bestaat onder klimaatwetenschappers. In mijn boek laat ik zien dat dit een heel kleine minderheid is die te veel aandacht krijgt.'

Het voorbeeld staat niet op zichzelf. Eerder ontstond er ophef over het spreekbeurtmateriaal van een andere educatieve uitgeverij. Uit de gewraakte passage over klimaatverandering: 'Het lijkt erop alsof het steeds warmer wordt. Sommige wetenschappers denken dat het de schuld is van de mensen. Maar sommige wetenschappers denken er anders over.' Na protest heeft de uitgever de tekst inmiddels aangepast. 'De snelle verandering (van het klimaat) is toch vooral de schuld van de mens', staat er nu.

'Het blijft een moeizame discussie', zegt Linde Berg van *Leren voor Morgen*. Als coöperatie van samenwerkende organisaties beoemien ze zich actief met de voorgenomen curriculumaanpassing. 'Als wij tijdens die bijeenkomsten over duurzaamheid beginnen is er altijd wel iemand die roept: "Het onderwijs mag niet normatief zijn! We moeten de leerlingen zelf laten beslissen wat goed of slecht is." Nu ben ik groot voorstander

van een diversiteit van perspectieven, maar het is wetenschappelijk bewezen dat klimaatverandering wordt veroorzaakt door menselijk handelen en dat gevolgen groot zullen zijn. Dat punt in de discussie zijn we inmiddels gepasseerd.'

'Wat zou een goede reden zijn om zuinig te zijn met energie?'

- a) We hoeven niet zuinig te zijn; er is genoeg.
- b) Hoe hoger het energiegebruik, hoe meer bos er wordt gekapt.
- c) Fossiele brandstoffen raken ooit een keer op.' Het is niet alsof alle antwoorden ronduit fout zijn. De voorraad fossiele brandstoffen is eindig en de zoektocht naar nieuwe gasbellen of olievelden zorgt inderdaad voor ontbossing, maar het is op z'n minst opvallend dat het belangrijkste argument om minder energie te verbruiken ontbreekt: onze energieconsumptie veroorzaakt broeikasgasemissies, waardoor de temperatuur op aarde tot gevaarlijke hoogtes dreigt te stijgen.

Nederlands
Philharmonisch
Orkest

Sjostakovitsj

Symfonie

1

Marc Albrecht, dirigent
Tosca Opdam, viool

za 18, ma 20 mei
Het Concertgebouw

Yakult

Voor het volledige programma en tickets orkest.nl

Maar misschien wekt deze selectieve keuzemogelijkheid minder verbazing als je weet dat deze quizvraag afkomstig is uit een magazine dat werd uitgedeeld op Generation Discover, een educatief festival uit de koker van Shell.

In 2016 vond het vijfdaagse evenement voor de eerste keer plaats op het Malieveld in Den Haag, waar kinderen van acht tot veertien jaar op een speelse manier over energie konden leren. Er waren spannende proefjes, raceautootjes die rijden op zout water, *virtual reality*-brillen en een kinetische dansvloer die oplicht in vrolijke kleuren. Voor Shell is het een manier om een nieuwe generatie te enthousiasmeren voor technische opleidingen en beroepen. Wie weet loopt hier de ingenieur rond die ervoor kan zorgen dat Shell de turbulente transitieperiode ongeschonden doorkomt. Wie de jeugd heeft, heeft de toekomst, snapt het oliebedrijf.

Voor veel leerlingen is het een heerlijk dagje uit, maar de activisten van Fossielvrij Onderwijs zijn een stuk minder enthousiast. Volgens hen is het festival een gehaaide vorm van kindermarketing en *greenwashing*. Een achteloze bezoeker krijgt namelijk de indruk dat Shell een duurzaam bedrijf is dat volop inzet op een groene toekomst, terwijl daar in werkelijkheid weinig van te merken is. De investeringen in hernieuwbare energie zijn nog altijd slechts een fractie van de uitgaven aan olie en gas.

Bovendien zijn de 'lessen' van Shell eenzijdig en gekleurd. Op het festival konden scholieren puzzels maken over de 'energiemix' van 2050, die niet kloppend te krijgen waren zonder een aanzienlijke hoeveelheid fossiele brandstoffen. En bij het reuzenrad stond een informatiebord over GTL, een brandstof gemaakt van aardgas, dat volgens Shell zou helpen om een van de Duurzame Ontwikkelingsdoelen van de Verenigde Naties te halen: 'betaalbare, moderne en schonere energie beschikbaar maken voor iedereen'. Maar GTL is en blijft een fossiele brandstof en draagt niet bij aan het behalen van het ontwikkelingsdoel. In de eigenlijke tekst van de VN gaat het namelijk over 'schone energie', in plaats van *schonere*. Dat Shell deze formulering bewust verdraaide is misleidende pr, vindt Fossielvrij Onderwijs, dat een klacht indiende bij de Reclame Code Commissie.

De actiegroep ontdekte ook dat het festival tot 2017 een ton subsidie ontving van de gemeente Den Haag. Bij de feestelijke opening van de eerste editie stond burgemeester Jozias van Aartsen naast Shell-directeur Marjan van Loon. 'Ik ben trots dat het Generation Discover-programma hier in Den Haag aftrapt', zei hij toen. Onder druk van de milieubeweging heeft het gemeentebestuur inmiddels zijn handen van het evenement afgetrokken. 'Je laat McDonald's ook niet het schoolontbijt verzorgen', lichte een raadslid van GroenLinks de beslissing toe voor de camera's van *EenVandaag*. Vandaar dat Shell dit jaar op zoek gaat naar een andere stad die het festival wel met open armen wil ontvangen. Al blijkt dat nog niet zo eenvoudig. Acht partijen in de Amsterdamse gemeenteraad hebben al laten

weten dat het Shell-festival niet welkom is in de hoofdstad.

'Voor ons was de campagne tegen Generation Discover slechts het begin', zegt Femke Slegers van Fossielvrij Onderwijs. 'Daarna kregen we mailtjes van ouders uit Groningen, die zeiden: "Kijk wat onze kinderen op school leren."' Op basisscholen in Noord-Nederland deelde de Nam een energiequiz uit waarin de baten van aardgas worden uitgelicht en de gevaren gebagatelliseerd. De gaswinning kan er weliswaar voor zorgen dat de bodem 'licht gaat trillen', maar Nederland heeft er toch vooral veel profijt van. Het is geen toeval dat de mailtjes vooral uit Groningen kwamen, denkt Slegers: 'Zulke projecten doen energiemaatschappijen op plekken waar ze het meest onder druk liggen. Voor Shell is de politieke hoofdstad Den Haag een logische locatie voor hun festival, terwijl de Nam zich vooral richt op de provincies waar het verzet tegen de gasboringen het grootst is.'

Op fossielvrijonderwijs.nl staan voorbeelden van de subtiele beïnvloeding in het klaslokaal. Nuon die in lesmateriaal benadrukt hoe afhankelijk we zijn van fossiele brandstoffen, de Nam die een *Aardgaskrant* maakt en Gasunie die samenwerkt met pabo's. Op het oog is het allemaal redelijk onschuldig. Tijdens hun gastlessen stimuleert Shell de leerlingen juist om na te denken over een duurzame toekomst. Wat is daar mis mee? 'Het probleem', zegt Slegers, 'is dat de "oplossingen" die Shell aandraagt, niet toevallig perfect in het eigen straatje passen. En ze presenteren het ook nog eens als de enig mogelijke oplossingen.' Het lesmateriaal bevat de welbekende Shell-bood-

'Het probleem is dat de "oplossingen" die Shell aandraagt niet toevallig in het eigen straatje passen'

schap, opgeschreven in kindertaal: wij erkennen de noodzaak van een energietransitie, wij willen daarin een constructieve partner zijn, maar laten we vooral niet te hard van stapel lopen. De komende decennia zullen fossiele brandstoffen hard nodig blijven. Gas is een 'schoon' alternatief. En Shell is al goed bezig voor de planeet.

De gevreesde indoctrinatie in de klas komt dus niet per se van deugende docenten, maar vooral van energiemaatschappijen die hun maatschappelijk draagvlak voelen afbrokkelen. Met hun onderwijsactiviteiten proberen ze hun imago op te poetsen, zegt Slegers: 'Ze begrijpen donders goed dat de kinderen die nu op school zitten de werknemers, klanten, politici of journalisten van de toekomst zijn. En ze bereiken niet alleen de kinderen, maar ook hun ouders. Die leerlingen komen aan het eind van de dag thuis en vertellen aan de eettafel wat voor fantastisch werk Shell of de Nam verricht. Zo proberen deze bedrijven hun maatschappelijke positie te verstevigen.'

Hoeveel leerlingen precies in aanraking komen met de lespakketten valt moeilijk te zeggen. Het Generation Discover-festival trok vorig jaar bijna 35.000 bezoekers en via het Jongeren en Technologie Netwerk, waarvan Shell een van de initiatiefnemers is, levert het olieconcern op 32 scholen 'maatwerk om de belangstelling voor wetenschap en techniek te vergroten'. De Nam doet hetzelfde op ten minste vijf scholen in Noord-Nederland. Dat docenten daar dankbaar gebruik van maken, komt ook doordat het energievraagstuk in de reguliere schoolboeken nauwelijks aan bod komt. Een leraar die daar extra aandacht aan wil besteden, is aangewezen op de lespakketten van externe partijen.

Niet alleen energiebedrijven spelen daar handig op in. Ook een milieuorganisatie als Greenpeace biedt lesmateriaal aan, dat het niet altijd even nauw neemt met de wetenschap. Uit een instructievideo voor het simulatiespel *Energie[r]* evolutie: 'Als de temperatuur op aarde met een extra graad Celsius stijgt kan heel Nederland onder water komen te staan.' Het is een voorspelling die op z'n zachtst gezegd flink overtrokken is.

Dat is inderdaad kwalijk, zegt Femke Slegers van Fossielvrij Onderwijs, al vindt ze de invloed van Greenpeace minder problematisch dan die van Shell. 'De fossiele industrie heeft commerciële belangen die tegengesteld zijn aan het publieke belang, terwijl veel milieuorganisaties zich juist inzetten voor een schonere wereld. Maar natuurlijk zou het beter zijn als er goede officiële lesprogramma's worden ontwikkeld en scholen niet meer afhankelijk zijn van private partijen. Dat is ook onze boodschap aan Curriculum.nu: wees niet naïef over de motieven van bedrijven.'

Linde Berg deelt die zorgen, maar waarschuwt tegelijk dat we het kind niet met het badwater

moeten weggooien: 'Shell vertegenwoordigt met haar lespakketten natuurlijk een uiterste. Er zijn zat andere organisaties die veel kennis in huis hebben, bijvoorbeeld over de energietransitie, en dat willen delen met scholen. Daar hoeft niet altijd een schimmige agenda achter te zitten. Als we willen dat leerlingen worden voorbereid op de toekomst is de interactie tussen scholen en de samenleving onmisbaar.'

Zo redeneerden ook de docenten die een oogje toeknepen toen hun leerlingen wilden spijbelen voor het klimaat. De demonstratie was een les maatschappijleer in de praktijk, waarvan scholieren misschien wel meer opstaken dan van de klassieke kennisoverdracht in de klas. 'De acties zijn een uiting van kritisch en betrokken burgerschap', schrijft Teachers For Climate op de website. En dat sommige slogans technisch gezien niet helemaal accuraat waren, ach, dat is een extra reden om uitgebreid stil te staan bij klimaatverandering tijdens een lesje biologie. ■

Met een sober, inzichtelijk curriculum kunnen scholen straks beter afbakenen wat hun onderwijsdoelen zijn. Dat draagt bij aan de aantrekkelijkheid van het vak, volgens ChristenUnie-minister Arie Slob. 'Het vak moestuin? Mag, maar het hóeft niet.'

Aukje van Roessel

'Ouders, trakteer je kind eens als het een onvoldoende haalt'

Interessant, jazeker, maar juist op de vraag 'Wat willen wij onze kinderen leren?' kan minister Arie Slob niet in detail ingaan. Dan zou hij alle leraren, schoolleiders en andere deskundigen die betrokken zijn bij de herziening van het onderwijscurriculum voor de voeten lopen. Dat zou zijn alsof je als minister eerst zegt: 'Jullie mogen met elkaar vaststellen wat we echt belangrijk vinden om onze kinderen te leren', om dan net nadat de resultaten van die ontwikkelteams begin mei naar buiten zijn gekomen als minister alsnog je eigen stempel erop te drukken.

De voormalige docent Arie Slob kan wel zeggen waarom de kerndoelen van het basis- en voortgezet onderwijs aan herziening toe zijn: 'De laatste keer dat deze kerndoelen zijn herzien was in 2006, dat is al weer dertien jaar geleden. We moeten in het onderwijs steeds weer de vraag stellen waartoe we op aarde zijn. Bieden we nog de goede dingen aan op school? Spelen we in op nieuwe ontwikkelingen in de samenleving? Bovendien is het programma op de scholen inmiddels aardig overladen geraakt. Er is veel tijd ingeruimd voor andere dingen dan alleen taal en rekenen. De samenleving stelt veel eisen en die worden soms wel heel makkelijk bij het onderwijs neergelegd.

We zijn in Nederland ook erg eigenzinnig. Dat heeft zijn goede kanten, maar we gaan niet altijd harmonieus met elkaar om. De maatschappij legt telkens nieuwe wensen op het bordje van het onderwijs, dat vliegt alle kanten uit. Dat heeft invloed op de werkdruk van docenten. We moeten duidelijk zijn in wat we van de scholen vragen, we moeten afbakenen. Bovendien zien we dat door het overladen programma de doorlopende leerlijnen niet goed functioneren. De aansluiting van bijvoorbeeld het basisonderwijs op het voortgezet onderwijs is daardoor onvoldoende. Dat heeft invloed op de schoolcarrière van leerlingen. Dat moet beter.'

Voor het nieuwe curriculum is bewust gekozen voor betrokkenheid vanuit het onderwijsveld. Negen ontwikkelafels zijn er, voor onder meer Nederlands, rekenen & wiskunde en digitale geletterdheid. Ook zijn er ontwikkelscholen waar geoefend kan worden met dat waar de ontwikkelteams mee komen. Nadat op 7 mei de uitkomsten openbaar zijn geworden, mag het hele onderwijsveld daarop reageren.

'Ik nodig iedereen hartelijk én indringend uit om feedback te geven', zegt Slob. Waarmee hij nog eens extra wil benadrukken dat het nieuwe curriculum niet van bovenaf wordt opgelegd. 'Dat laatste zou het makkelijkste zijn. Maar we hebben het onderwijsveld mede-eigenaar gemaakt en ze zo de mogelijkheid gegeven met eigen ideeën te komen. Ik hecht er zeer aan dat het nieuwe curriculum wordt gedragen door het veld. Al zullen we wel reëel moeten zijn,

Onderwijsminister Arie Slob **'Scholen moeten duidelijker nee zeggen'**

dat zal nooit honderd procent worden gedragen. Er zijn docenten die zich afvragen waar hun vak blijft. Maar wij gaan bij deze curriculumherziening niet over vakken, het gaat hier over de onderwijsdoelen. Ik hoop dat iedereen uit de loopgraven komt. Juist vanwege het belang van die doelstellingen.'

Het is overigens de Tweede Kamer die uiteindelijk beslist over de onderwijsdoelen. Maar ook hier wil Slob benadrukken dat de manier waarop die doelen worden gehaald aan de scholen zelf is. Zoals hij eveneens voor de tweede keer zegt dat er voor de scholen vrije ruimte blijft om extra vakken aan te bieden. Zodat de ene school zich kan profileren als technasium, de andere extra tijd kan besteden aan sport en een derde de nadruk kan leggen op kunst en cultuur. 'Nu is die vrije ruimte er ook, er is een categorie moestuin. Dat heb ik zo genoemd nadat er vanuit de Tweede Kamer de wens kwam om bij elke school een moestuin aan te leggen, waarin alle kinderen moesten leren hoe die te onderhouden. Toen heb ik gezegd: dat gaan we dus niet verplichten. Het mag, maar het hoeft niet. Scholen moet duidelijker nee kunnen zeggen.'

Volgens Slob doen scholen dat ook al meer en meer: 'Ik was laatst op bezoek bij een school in Amsterdam, de Alan Turingschool. Die stond een paar jaar geleden op instorten. De nieuwe schoolleiding heeft een nieuwe visie ontwikkeld. De twee schoolleiders, Eva Naaijkens en Martin Bootsma, hebben daar samen een boek over geschreven: *En wat als we nu weer eens gewoon gingen lesgeven?* Zij zijn het hiteschild op die school. Zij houden veel verzoeken voor allerlei nevenactiviteiten op hun school af. Hun school heeft ervoor gekozen om taal, rekenen, bewegen en wereldburgerschap belangrijk te vinden. Dat is de kern. Ik heb daar docenten gesproken die tegen mij zeiden: "We werken nog steeds ongelooflijk hard, maar we werken nu wel echt anders." Zo zie je hoe belangrijk de rol van schoolleiders is. Als die kunnen zorgen voor een visie die door iedereen wordt gedragen, is dat eigenlijk al een curriculumherziening op microniveau.'

Maar is het niet zinloos te praten over een nieuw curriculum als er te weinig leraren zijn om de leerlingen daarin les te geven? Slob relateert dat tekort meteen: 'Dat wordt niet overal zo gevoeld, er zijn ook krimpregio's waar juist een overaanbod is. Dat laatste geldt ook voor bepaalde vakken. Een tekort is overigens een steeds terugkerend verschijnsel. In een hoogconjunctuur, zoals nu, ontstaan er altijd tekorten in de publieke sector. Wel komt daar nu de vergrijzing bij, waardoor veel docenten met pensioen gaan. Maar dit kabinet heeft in tegenstelling tot het vorige extra geld uitgetrokken om te kunnen investeren in het verminderen van de werkdruk.

Ook zijn de salarissen voor het primair onderwijs fors verhoogd. Er zijn inderdaad nog steeds wensen voor een salarisverhoging in het onderwijs, dan gaat het over de wens de salarissen in het primair en secundair onderwijs gelijk te trekken. Dat mag men vragen. Maar dit kabinet heeft daar geen geld voor beschikbaar gesteld.

Er wordt gesproken over grote tekorten, in 2023 zouden die kunnen oplopen tot ongeveer vierduizend voltijdsbanen. Die tekorten ontstaan als we niks zouden doen. Maar we doen wél wat. We proberen zij-instromers naar het onderwijs te trekken. We boren de stille reserve aan, mensen met een onderwijsbevoegdheid die geen les geven. En we proberen ook wat te doen aan de bovenwettelijke uitkering, extra geld boven op de WW-uitkering voor leraren die werkloos thuis zitten. Maar die uitkering is iets tussen werkgevers en werknemers, wij zitten niet aan de caotafel. We proberen dus echt veel te doen aan het terugdringen van het tekort, maar nee, er is geen enkele reden om achterover te gaan leunen.'

En dan, als dit onderwerp afgerond lijkt te zijn, komt Slob met nog een manier om het lerarentekort terug te dringen: 'Het lerarenvak is niet aantrekkelijk door het overladen programma en de werkdruk. Een sober en inzichtelijk kerncurriculum kan helpen de aantrekkelijkheid van het onderwijs te versterken.'

Hoe zit het met de bijlessen die overal worden gegeven, soms zelfs door docenten op de eigen scholen, hoe verhoudt zich dat tot het curriculum? 'Dat noemen we schaduwonderwijs', onder-

'Ik hoop dat iedereen uit de loopgraven komt. Juist vanwege het belang van de onderwijsdoelen'

wijst Slob eerst. Hij snapt de opkomst ervan enerzijds wel. 'Ouders willen het beste voor hun kind. Ze hebben liever dat hun kind naar het vwo gaat dan naar de havo, en liever dat het naar de havo gaat dan naar het vmbo. Daardoor staat er veel druk op de kinderen. Soms gaan kinderen daaraan onderdoor.'

Ouders halen soms echt alles uit de kast én uit de portemonnee om hun kind maar zo goed mogelijk terecht te laten komen. Dat kunnen wij niet wettelijk verbieden. Maar we kunnen wel van scholen eisen dat er geen tweedeling op de school komt. Dus niet dat de kinderen van betalende ouders wél een vak of bijles kunnen volgen en kinderen van niet-betalende ouders niet. Een ouderbijdrage mag echt alleen vrijwillig zijn.

Ik vind het daarnaast ook niet acceptabel dat docenten dan buiten schooltijd bijles gaan geven, zoals onlangs nog op twee scholen.

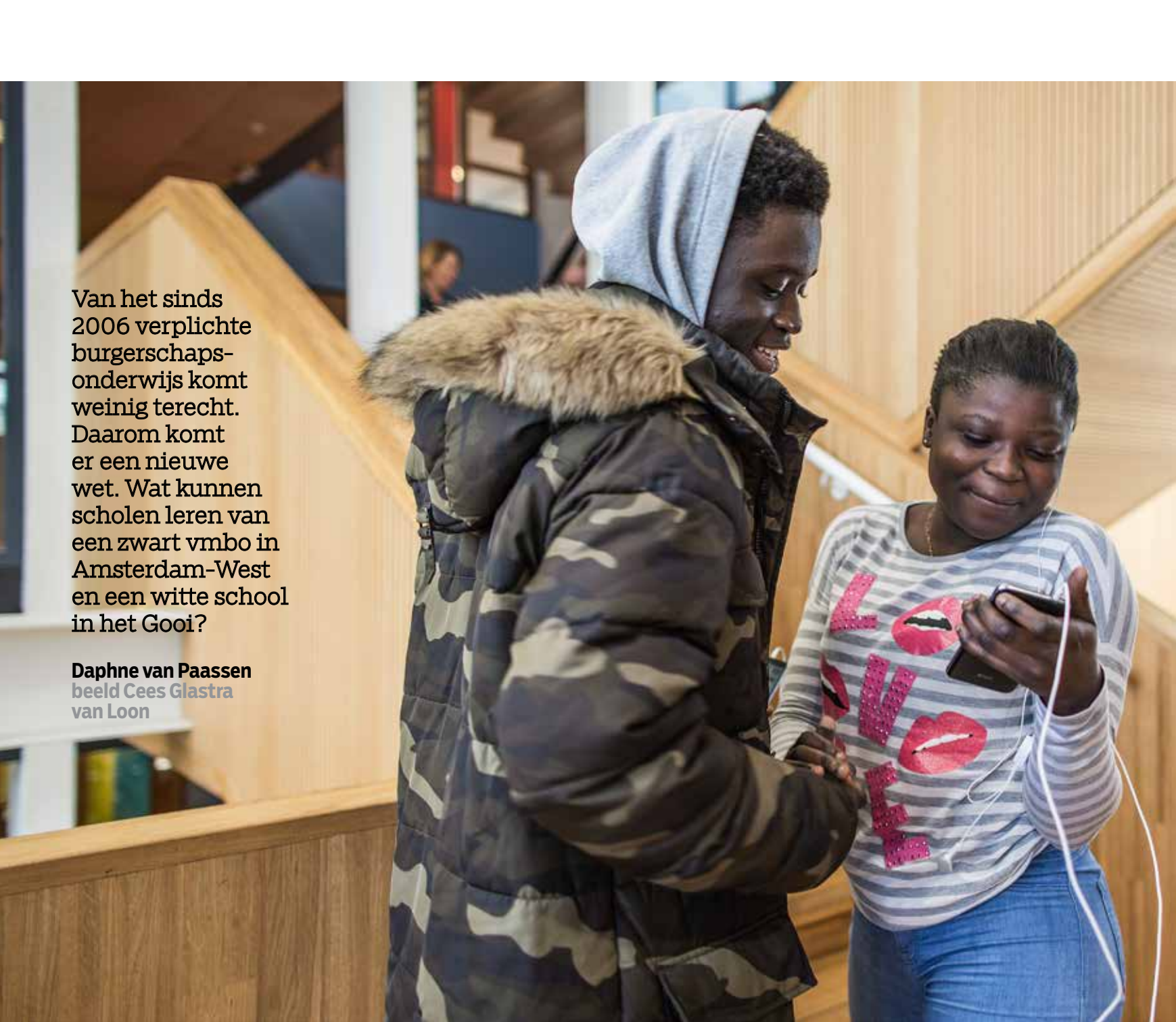
En tegen ouders wil ik zeggen: wees reëel in wat je van je kind vraagt. Het vmbo is een prachtige schoolsoort, met kansen en veel doorgroei-mogelijkheden. Trakteer je kind eens als het een onvoldoende haalt. Mijn oudste dochter had een groot plichtsbesef. Ik heb daarom tegen haar gezegd: bij de eerste onvoldoende trakteer ik. Daar moest ik toen best lang op wachten. Daar kunnen we nu, ze is inmiddels begin dertig, nog om lachen.'

Door de waarschuwingen van de AIVD over het onderwijs op het Cornelius Haga Lyceum in Amsterdam is de discussie over de vrijheid van onderwijs weer actueel. Kort gezegd is de vraag of het op islamitische leest geschoeide Haga Lyceum misbruik maakt van die onderwijsvrijheid om kinderen les te geven op een wijze die niet strookt met onze democratische rechtsbeginselen.

'Die vrijheid van onderwijs is nooit onbeperkt geweest', zegt Slob. 'Bij vrijheid hoort ook verantwoordelijkheid. Het gaat erom of die vrijheid goed is ingevuld, of deze geen afbreuk doet aan wat wij hier in Nederland als goed ervaren. Het is niet altijd even eenvoudig om dat te beoordelen. We leven hier bovendien ook in een rechtsstaat. Als we stappen willen nemen richting een school, ook richting het Haga, moet dat altijd binnen de wet- en regelgeving gebeuren. Dat is soms moeilijk uit te leggen aan mensen die weinig over de zaak weten. Maar we zetten ons er maximaal voor in om boven water te krijgen wat er gaande is op het Haga. Dat kost tijd, is niet eenvoudig en er valt over de uitkomst nog niks uit te sluiten.'

Daarnaast zijn we bezig met nieuwe wet- en regelgeving. Een nieuwe wet heet "meer ruimte voor nieuwe scholen", al kan die wet ook minder ruimte voor nieuwe scholen betekenen. Tot nu toe was het zo dat een nieuwe school al kon worden opgericht als er op papier een voldoende aantal leerlingen voor dit type school was. Verder stelden we geen eisen. Als een nieuwe school er eenmaal was, konden we die ook niet zo maar stoppen. Straks kan een nieuwe school er alleen komen als duidelijk is wat de onderwijsdoelen zijn, als er ook aan burgerschap aandacht wordt besteed en we gaan bovendien kijken naar welke mensen deel uitmaken van het bestuur en de schoolleiding.

Verder werken we aan een nieuwe burgerschapswet. De huidige wet is te beperkt. Als er één activiteit op een school is waarin aandacht wordt besteed aan burgerschap is dat nu al voldoende. Straks zal het burgerschap ook breder op school moeten worden uitgedragen. Goed burgerschap in de breedte dus.' ■

Van het sinds 2006 verplichte burgerschaps- onderwijs komt weinig terecht. Daarom komt er een nieuwe wet. Wat kunnen scholen leren van een zwart vmbo in Amsterdam-West en een witte school in het Gooi?

Daphne van Paassen
beeld Cees Glastra
van Loon

Burgerschapsonderwijs: een stap op weg naar een betere toekomst

‘Ze moeten de schoolladder beklimmen, niet de straatladder’

Ping.

Om 15.39 uur krijgt politicoloog en vmbo-docent burgerschap Maxe de Rijk die 25ste maart het eerste WhatsAppje van een leerling over de aanslag in Utrecht. Daarna volgen er meer: 'Juf! Ik ben bang', appt een meisje. Om 19.24 uur ontvangt ze een doorgestuurd spraakbericht. Een gehaaste stem zegt: 'Jongens en meisjes, let op, de aanslag was bedoeld voor een vrouw met hoofddoek. Houd je zussen en moeders in de gaten. Dit is een bericht dat je niet op de gewone nieuwssites gaat lezen.' De Rijk probeert haar leerlingen via de app gerust te stellen: niet zomaar alles geloven; morgen zullen ze erover praten.

Als ze haar mentorklas de volgende dag spreekt, zijn ze bezorgd. De meesten hebben in het weekend ook de livestreambeelden van de aanslag op de moskee in Christchurch gezien. En dan nu de aanslag in Utrecht en dat spraakbericht! Een van de meisjes mocht van haar moeder niet met hoofddoek naar school.

'Hebben jullie de informatie gecheckt?' vraagt De Rijk rustig. Eerder dit jaar heeft ze in de les 'Nep/echt' de leerlingen een lijstje met betrouwbare nieuwssites laten opstellen waarmee ze sociale-mediaberichten moeten controleren vóór ze die doorsturen. 'Nee', zegt het meisje, 'die jongen zei toch dat het bericht daar niet zou staan?' Op zulke momenten realiseert De Rijk zich hoe belangrijk haar lessen persoonsvorming & socialisatie zijn, zoals het burgerschapsonderwijs heet op het Mundus College, een vmbo-school met ruim zestig nationaliteiten in Amsterdam Slotervaart. Zelf nadenken, weten hoe je feiten checkt, hoe je deelneemt aan een democratische samenleving.

Hoewel scholen al sinds 2006 verplicht zijn burgerschapsonderwijs te geven, komt het maar op een paar scholen echt van de grond. 'Scholen en leraren vinden het ingewikkeld om te bepalen waar burgerschap over gaat. Vaak gaat het alle kanten op', zegt Hessel Nieuwelink, lector burgerschapsonderwijs aan de Hogeschool van Amsterdam. 'Er zijn zelfs scholen die hun anti-pestprogramma eronder scharen.'

En dat zet geen zoden aan de dijk, constateerde de Onderwijsinspectie. In 2017 oordeelt ze hard over het gros van de scholen: de activiteiten hebben weinig verband; scholen hebben geen duidelijk idee wat ze hun leerlingen willen leren, en de invulling hangt te vaak af van de capaciteiten van de individuele leraar. Niet verrassend dus dat Nederlandse kinderen veel minder kennis hebben over de democratische rechtsstaat dan kinderen in vergelijkbare Europese landen. Een internationale studie (International Citizenship and Civic Education Study) onder leerlingen uit 24 landen liet zien dat de helft van de Nederlandse scholieren geen idee had hoe het stemproces in elkaar stak; slechts 37 procent wist hoe een wet tot stand kwam.

Dat moest anders. Binnenkort buigt de Tweede Kamer zich daarom over een nieuw wetsvoorstel van minister Arie Slob van Onderwijs. Het burgerschapsonderwijs gaat als het aan de regering ligt flink op de schop. En dan gaat het om meer dan het kunnen zingen van het Wilhelmus en een schoolbezoek aan het Rijksmuseum. Scholen moeten leerlingen kennis van en eerbied voor de democratische rechtsstaat bijbrengen en dat geldt eveneens voor mensenrechten. Simpel

gezegd: kinderen moeten leren om respect voor elkaar te hebben, voor de democratie, de rechtsstaat en voor de vrijheden van anderen.

Een van de scholen die burgerschap nu al structureel in hun curriculum hebben opgenomen, is het Mundus College. Daar ging het in 2013 zo vreselijk mis – leraren werden fysiek bedreigd, de straatcultuur heerste in de lokalen, bij de politie waren er meer dan honderdvijftig incidenten gemeld – dat de burgemeester de school dreigde te sluiten. Inmiddels hebben alle afdelingen een positief inspectierapport, de politie is niet meer op school, het aantal incidenten is met 85 procent afgenomen. Burgerschapsonderwijs was onderdeel van de oplossing.

Het uitgangspunt was om kinderen te laten zien dat de schoolcultuur de *stepping stone* is naar een toekomst waarin plek voor hen is, waarin ze iets kunnen betekenen voor de wereld. Een paar jaar daarvoor was het boek *Hoe de straat de school binnenkomt* verschenen van Iliass el Hadioui, socioloog aan de Erasmus Universiteit, Vrije Universiteit en lid van de Onderwijsraad. Hij werd aangetrokken om de school te adviseren en leraren te trainen. El Hadioui gelooft niet dat je het gezag met harde hand moet herstellen, maar dat je leerlingen daar als het ware zelf voor moet laten kiezen. 'Als jij in Amsterdam-West opgroeit, je cognitief niet de sterkste bent, op het vmbo zit en niet zo veel voorstelt volgens je omgeving', zegt hij, 'kun je via de drugscriminaliteit hier in één klap betekenis en status verwerven, zowel materieel als immaterieel. Dat is de ingewikkelde situatie waarin kinderen zich bevinden. Je moet ze verleiden om de schoolladder te beklimmen en niet de straatladder.'

Dat doe je niet door ze te corrigeren en te drillen, maar door ze zo te benaderen dat ze zich 'gekend en gewaardeerd' voelen op school. Dit betekent niet dat de leraar een vriend moet worden van leerlingen; de leraar geeft leiding vanuit gezag. Op het Mundus is de schoolcultuur ook duidelijk anders dan de straatcultuur: op school draag je geen pet, geen oortjes en je zegt je docent bij de deur gedag met een hand.

De school zet nu breed in op persoonlijke ontwikkeling: weten wie je bent, wat je kunt, maar ook wat je passies zijn. 'Wij denken dat je je pas gaat interesseren voor de maatschappij als je een toekomstperspectief hebt in die maatschappij en denkt: dit is wat ik kan en ik ga later een leuke baan vinden', legt De Rijk uit. 'Want deze kinderen voelen dat er op ze neergekeken wordt, dat ze dom gevonden worden.' En dus is er veel aandacht voor talentontwikkeling (van fitness, ICT en beauty tot elektrotechniek) en biedt de school leerlingen een uitgebreid naschools activiteitenprogramma met pianolessen, mindfulness en sport, waar ze hun passies kunnen ontdekken.

Kinderen leren in de lessen persoonsvorming & socialisatie ook met emoties om te gaan. Haar leerlingen weten vaak niet goed wat ze voelen, merkt De Rijk. 'Bij de aanslag in Utrecht bijvoorbeeld zag ik dat een jongen met gebalde vuisten zat. Ik vroeg hem wat hij voelde. Het maakte hem boos, zei hij. Maar na enig doorvragen bleek hij verdrietig te zijn omdat de dader

Coffie en Francisca in de pauze in het trappenhuis van het Mundus College Amsterdam

Laura viert haar
vijftiende verjaardag

Turk was net als hij. De klas reageerde: maar daar kun jij toch niets aan doen! Zo leert zo'n jongen dat zeggen dat je verdrietig bent een hulpreactie oproept bij anderen, terwijl boosheid vaak boosheid uitlokt. Zonder de eerdere lessen over emoties had hij nooit de taal gehad om dat te benoemen.'

'Veel van onze kinderen groeien thuis op in een sterk hiërarchische cultuur, waarin niet zo snel om hun mening wordt gevraagd', zegt de directeur van het Mundus, Dyane Brummelhuis. 'Onze taak is het om ze te leren verantwoordelijkheid te nemen als individu. We leren ze zelf nadenken. Niet iets doen omdat een ander het zegt, of omdat de sociale media het zeggen.'

Daarnaast gaat het bij de burgerschapslessen natuurlijk ook gewoon over hoe de maatschappij is georganiseerd, zegt De Rijk. 'Dat is ook belangrijk om aan de samenleving deel te kunnen nemen.' De klas is volgens El Hadioui immers een mini-samenleving waarin je die burgerschapsvaardigheden moet oefenen: 'Je moet geen abstracte begrippen onderwijzen, maar ze heel concreet maken in de klas. Laat ze die kernwaarden maar ervaren.'

In de ruime frisgroen geverfde klas van De Rijk staat vandaag – een dag na de Provinciale Statenverkiezingen – de les politiek op het programma. De Rijk is van huis uit politicoloog, maar door het buurtwerk in de Transvaalbuurt raakte ze verknocht aan deze doelgroep, 'waar je echt het verschil kunt maken', en ging er de leraaropleiding maatschappijleer bij doen.

'Wat is er gister gebeurd?' begint ze haar les.

'Aanslagen!' roept Huseyin, om er meteen aan toe te voegen: 'O nee, stemmen.' De meesten weten nog dat er gestemd kon worden voor de provincie en de waterschappen. 'Wiens ouders hebben gestemd?' wil De Rijk weten. Vier van de achtien steken hun vingers op. Hebben de kinderen de uitslag ook gezien?

De Rijk laat een kaartje van Nederland zien met de grootste partij per provincie. Ze bekijken de legenda. 'Nederland vindt dus niet overal hetzelfde', concludeert ze. Dat is heel belangrijk voor deze kinderen om te weten, zegt ze later. Ze hebben het gevoel dat heel Nederland tegen ze is, dat ze er niet bij horen. Vorige week heeft ze daarom ook een filmpje laten zien van de herdenking van de aanslag op Christchurch op de Dam, waar ze zelf bij was. 'Ik kreeg kippenvel toen ik om me heen keek en zag hoe gemengd het publiek was. Onze leerlingen komen Nieuw-West nauwelijks uit. Ik laat ze zien dat iedereen daar staat. Eerst zijn ze verward als ze ook joodse vlaggen zien: die zijn toch tegen ons? Maar dan horen ze de rabbijn zeggen dat we allemaal tegen geweld zijn. Het is goed om hun wereld te vergroten.'

De Rijk kijkt met de kinderen naar de zetelverdeling van de Eerste Kamer. Forum voor Democratie is de grootste, constateert ze. 'Maar zijn ze dan ook de baas?' Ja, vinden de kinderen. De Rijk deelt de klas in drieën. 'Stel, jullie zes zijn Groep A, de grootste groep, en jullie hebben een idee. Wat wordt jullie plan?' 'Alleen nog baklava eten!' roept een jongen.

'Oké', zegt De Rijk. 'Stel dat Groep B en C, die allebei uit vijf kinderen bestaan, dat niks vinden: "Gatver, niet weer baklava!" Is groep A in

de meerderheid? Nee hè. Dus je kunt de grootste zijn en toch niet de baas zijn. Het plannetje gaat dus niet door, tenzij jullie gaan samenwerken. Misschien zegt groep B wel: "We willen niet iedere dag baklava, maar wel op dinsdag."

Daarna mogen de kinderen hun zelf bedachte politieke partij presenteren. Hamza en zijn vriend – allebei in een zwart Nike-shirt – mogen hun partij Belastingloos als eerste introduceren. Ze zijn tegen nutteloze winkels, tegen belasting en tegen iets wat ze ineens niet meer hardop durven uit te spreken (de Wallen). Als de klas vragen mag stellen, priemen alle meisjes direct hun vingers in de lucht: 'Als er geen belasting is, heb je geen geld voor scholen en ziekenhuizen', roept Helin van de MMV (Meiden Milieu Vriendelijk) 'En is er ook minder werk', zegt Soumaya die even later met haar Help de wereld! pleit voor minder wegen. Dan is het de beurt aan de jongens om verontwaardigd te reageren: 'Hoe wou je dan naar het ziekenhuis als er geen wegen zijn!' smaalt Huseyin. 'Wojo!' bijt Soumaya hem toe, 'ik zei: minder wegen, niet: geen wegen!'

Kinderen

uit hogere kringen schatten de kans dat ze later een bijdrage leveren aan de samenleving hoger in dan kinderen uit lagere sociaal-economische milieus; ze hebben ook meer burgerschapskennis en denken vaker dat ze later gaan stemmen. Dat is in verschillende landen het geval, blijkt volgens lector Hessel Nieuwelink uit internationale onderzoeken. 'Maar in Nederland is het groter

dan elders en het verschil neemt toe.' Uit Nieuwelinks eigen onderzoek bleek dat vmbo'ers veel minder les krijgen over politieke verkiezingen dan leerlingen op het vwo. Dat zou te ingewikkeld zijn voor de vmbo'ers. 'Onzin', vindt hij. 'Als je het maar op de juiste manier didactiseert voor deze leerlingen.' Lessen over democratie gaan volgens hem vaak over instituties. 'Het verschil leren tussen de rechten van de Eerste en de Tweede Kamer is natuurlijk hartstikke belangrijk, maar je moet eerst de achterliggende principes leren. Hoe werkt representatie en hoe besluitvorming?' Dat politiek op het vmbo nauwelijks onderwezen wordt, is buitengewoon schadelijk omdat het invloed heeft op de rest van het leven van die leerlingen. 'De eerste keer stemmen is een bepalende factor voor het stemmen op latere leeftijd. Zij krijgen dat minder van huis uit mee. Juist daarom moet je vmbo'ers bekend maken met verkiezingen!'

Er is inmiddels veel onderzoek gedaan naar wat werkt om democratisch burgerschap bij jongeren te stimuleren. Onderzoekers van de UvA, de HvA en het Kohnstamm Instituut zetten ze onlangs op een rij. Met stip op nummer één: een structureel onderwijsaanbod, liefst door docenten die daarover iets in hun opleiding hebben geleerd zoals maatschappijleerdocenten. 'Als je één keer per jaar cricket speelt, sla je ook alle ballen mis', zegt Nieuwelink, die ook meewerkte aan het onderzoek. 'Je leert het door regelmatig te oefenen.'

Tegelijkertijd moet het burgerschapsonderwijs juist niet tot één uurtje beperkt worden en werkt het beter als er schoolbreed aandacht voor is; als een school nadenkt over het pedagogisch klimaat, over de vraag: waartoe leiden we onze leerlingen op? Zo'n koppeling met persoonsvorming op het Mundus vindt hij een goed voorbeeld, maar ook de geïntegreerde aanpak van het Roland Holst College in Hilversum waar burgerschap behalve bij maatschappijleer ook in andere lessen terugkomt. 'Bij Nederlands kun je begrijpend lezen leren aan de hand van teksten over burgerschap; bij economie of wiskunde kan het gaan over statistiek en verkiezingen of de opvattingen van mensen.'

Een open klimaat, waarin je vrij kunt discussiëren, is ook een vereiste. Dat bereik je door als docent een vertrouwensband op te bouwen met leerlingen. 'En het is handig', vindt docente De Rijk, 'als je begint met minder controversiële en emotionele onderwerpen. Dan ontwikkelen kinderen een taal om over ingewikkelde thema's te spreken en kunnen ze het ook bij heftige gebeurtenissen.' Zelf draait ze inmiddels haar hand niet meer om voor een thema als gemengde relaties – ook niet op een zwart vmbo als het hare. 'Aanvankelijk is de reactie vaak: homoliefde kan niet. Maar als ik vertel dat ik zelf op vrouwen val, worden ze nieuwsgierig. Door in gesprek te gaan, komen ze er positiever tegenover te staan.'

Er zijn ook allerlei technieken om controversiële thema's makkelijker bespreekbaar te maken, zegt Nieuwelink. Het socratische gesprek, waarin je de ander alleen bevraagt en een oordeel

uitstelt, bijvoorbeeld. Of de 'stille-wanddiscussie', waarbij iedereen zijn mening op papier schrijft en waarop anderen schriftelijk en in stilte reageren.

Het is overigens een misverstand volgens Nieuwelink dat burgerschap op het vmbo moeilijker is om te geven dan in een havo- of vwo-klas omdat allerlei thema's (zoals de holocaust of homoliefde) daar onbespreekbaar zouden zijn. Kinderen met een migratieachtergrond onderschrijven tolerantie in grote mate en zijn vaak zeer sociaal geëngageerd, laat onderzoek bijvoorbeeld zien. 'Op een wit vwo in het Gooi stuit je bovendien misschien wel op andere vooroordelen, zoals tegen vluchtelingen. Of zijn leerlingen zeer elitair en minachten zij vmbo'ers.'

In een lommerrijke villawijk in Hilversum staat het Roland Holst College. Buiten zitten groepjes leerlingen op gevelde boomstammen in de zon;

'Deze lessen zijn er dus niet om jullie met linkse denkbeelden te indoctrineren. Het gaat ons erom jullie te leren hoe je een mening vormt'

bij het bord 'Rookvrije generatie' staan twee jongens te roken. In 2 havo beginnen ze de les taal & maatschappij (binnenkort omgedoopt tot democratie & burgerschap) zoals iedere week met een rondje nieuws: wat is er die week gebeurd? Net als op het vmbo gaat het ook hier over het belang van feiten checken in plaats van te snelle conclusies trekken. 'De schietpartij in Utrecht', antwoordt Thomas, 'ook al is dat anderhalve week geleden: er wordt nog steeds over gepraat, dus.' Volgens hem is het geen terreur trouwens, 'gewoon een schietpartij door een man die een vrouw heeft verkracht'.

Lotte Tiesing, docent burgerschap, vraagt of zeker is dat hij die vrouw heeft verkracht – 'Nee, hè, hij wordt ervan verdacht.' En hoe weten we of het terreur is? Wanneer is een daad een terroristische daad? 'Inderdaad, als er geweld wordt gebruikt', zegt Tiesing en schrijft het woord 'geweld' op het bord. 'Wanneer nog meer?' Iemand zegt: 'Als mensen bang worden.' 'Zeker, terreur heeft tot doel om mensen angst aan te jagen. En...?' 'Iets met geloof...?' oppert iemand. 'Niet helemaal. Als iemand een politiek doel heeft.' 'Deze deed het gewoon voor zichzelf', vindt Noa. Al denkt Zara dat het ook zo kan zijn dat hij gedwongen werd door iemand anders, maar dat we dat nog niet weten. 'Wat moet er gebeuren om dat te weten?' vraagt Tiesing. 'Onderzoek. Juist. En wie beslist vervolgens of hij een terrorist is?' 'De rechter.' 'Heel goed.'

Anderhalf jaar terug – rond dezelfde tijd dat uit het internationale onderzoek bleek dat Nederlandse leerlingen laag scoorden op burgerschapskennis – kwam er geld beschikbaar

vanuit het innovatiefonds van de scholengroep waartoe het Roland Holst behoort. 'Wij besloten als school om in te zetten op burgerschap', zegt Thomas Klijnstra, docent maatschappijleer en ook verbonden aan de lerarenopleiding van de UvA. Ze wilden het vakoverschrijdend aanpakken, dus vormden ze een team van docenten wiskunde, Nederlands, aardrijkskunde, geschiedenis, biologie en maatschappijleer. Ze spraken met het MT en de sectiehoofden: wat vinden wij belangrijk om aan onze leerlingen mee te geven? Welke waarden passen bij ons? 'Daar kwam uit: democratisch handelen, omgaan met verschillen (diversiteit) en participatie: hoe leer je dat je stem ertoe doet', zegt Klijnstra.

'Qua themalessen zijn we op de goede weg, maar qua participatie zou het beter kunnen', zegt Lotte Tiesing. 'We hebben nu een eco-raad waarin leerlingen meedenken over het verduurzamen van de school, maar nog geen jongerenrecht-

bank bijvoorbeeld, die conflicten van leerlingen beslecht.'

In een warm lokaal presenteren leerlingen uit 4 vwo de resultaten van het onderzoek onder leerlingen en docenten, waar ze al weken aan hebben gewerkt voor het project 'Beeldvorming over vluchtelingen'. Voorbeeld was het I&O-onderzoek dat verwerkt werd in de *Volkskrant*-productie Fort Europa. Docent Klijnstra recapituleert nog even: 'Een van de conclusies van dat onderzoek was dat mensen aangaven dat er veel meer mensen op de vlucht waren dan feitelijk het geval was en dat de beeldvorming over vluchtelingen dus misschien wel gebaseerd was op onjuiste feiten.'

En voor de zekerheid voegt hij eraan toe: 'En deze lessen zijn er dus niet om jullie met linkse denkbeelden te indoctrineren. Het gaat ons erom jullie te leren hoe je een mening vormt: eerst de feiten kennen en er pas dan iets van vinden in plaats van andersom.' Ook uit het onderzoek van deze groep blijkt dat kinderen het aantal vluchtelingen veel hoger inschatten dan het werkelijk is. 'Onze hypothese was dat de bovenbouw een realistischer inschatting zou maken dan de onderbouw, en die klopte; vermoedelijk zijn die beter geïnformeerd', zegt Mireille, een blinde leerling die in paragraafzinnen spreekt. En ze onderbouwt ook die uitspraak door te laten zien dat die oudere groep haar informatie vaker uit betrouwbaardere media haalt dan de jongere kinderen.

Groepsgeenoot Ffion vindt dat onderzoek nuttig: 'Je gaat ook meer letten op hoe ander onderzoek gedaan is.' En Ryen vindt het een

Nederlands
Philharmonisch
Orkest

Sjostakovitsj 2

Celloconcert

Rimski-Korsakov Shéhérazade

Stanislav Kochanovsky, dirigent
Truls Mørk, cello

za 25, zo 26 mei
Het Concertgebouw

Shamiro (met blikje) maakt tijdens een tussenuur huiswerk in de kantine

De beelden bij dit verhaal zijn gemaakt door Cees Glastra van Loon, leraar aan het Mundus College Amsterdam, en onderdeel van zijn fotoboek *20*, waarin we kennismaken met twintig leerlingen van het Mundus College. De leerlingen op de beelden komen niet in het verhaal voor. ceesglastravanloon.com

verademing dat je niet alleen maar droge theorie leert voor de toets en daarna weer meteen vergeet, maar de theorie over betrouwbaarheid en validatie toepast, waardoor het 'beter blijft hangen'. Hij is benieuwd naar het verhaal van de vluchteling die over twee weken in de klas komt om zijn ervaringen te vertellen.

Tiesing en Klijnstra hadden het geluk dat ze van hun school alle ruimte kregen om het onderwijs te ontwikkelen. 'Het kost ongelooflijk veel tijd.' Het huidige lerarentekort en de werkdruk zijn dan ook serieuze bedreigingen voor de nieuwe burgerschapswet, vreest Nieuwelink: 'Het gaat niet van de grond komen als je docenten niet vrijmaakt om zich bij te scholen. Dat is prioriteit een, twee en drie. En dat lerarentekort en die werkdruk zijn het grootst op die zogenaamd moeilijke vmbo's...'

De politiek moet wat hem betreft leren van 2006 toen burgerschap werd ingevoerd, maar totaal niet van de grond kwam. 9/11, de moorden op Fortuyn en Van Gogh, de multiculturele samenleving die spaak zou zijn gelopen gaven politici het gevoel dat er iets moest gebeuren om alle burgers bij de democratische rechtsstaat te betrekken. En zoals dat vaak gebeurt als er maatschappelijke spanningen zijn, werd er naar het onderwijs gekeken. 'Maar specifieke eisen of concrete invullingen kwamen er niet', zegt Nieuwelink, 'want: vrijheid van onderwijs. Scholen mochten de lessen naar eigen inzicht invullen, maar hadden vaak geen idee hoe ze dat moesten doen.'

Tegelijkertijd werd van het onderwijs steeds meer verlangd dat zij zich richtten op

'Hoi wij zijn Zara en Beau en we gaan jullie iets vertellen over l... lhb... eh hihi lhbte?' 'Neehee! L H B T I!' 'O shit, ik kan het niet onthouden'

de zogenaamde "kernvakken": taal en rekenen, zegt Nieuwelink. De commissie-Dijsselbloem had geconstateerd dat Nederlandse kinderen het op allerlei internationale kennislijstjes niet zo geweldig deden. Leraren, zo luidde zijn conclusie, moesten dus weer gewoon taal en rekenen onderwijzen in plaats van lastiggevallen te worden met onderwijsvernieuwingen. Er moest gewoon weer gepresteerd worden. 'Daardoor raakte het burgerschapsonderwijs nog verder op de achtergrond.'

Deze keer

worden er in de nieuwe wet wel duidelijke eisen aan gesteld, maar kan de werkdruk en het schreeuwend tekort aan docenten opnieuw roet in het eten gooien. Nu al zie je tientallen bedrijfjes die in dat gat springen en kant-en-klare burgerschapslessen aanbieden die gebruik maken van kekke vormen als VR-brillen. 'Het nadeel is dat het handen vol geld kost en niet structureel is', vindt Nieuwelink. Hij hoopt dat deze bedreiging aan de orde komt in het debat over de wet in de Tweede Kamer.

2 havo van het Roland Holst is inmiddels bezig met een opdracht waarmee ze het project van de afgelopen maand, seksuele diversiteit, moeten afsluiten: een persoonlijke vlog over wat ze geleerd hebben.

Zara en Beau halen voor de planning een mindmap uit hun leren shoppers. Ze willen eerst iets algemeen over het project vertellen en 'dan ga ik jou interviewen over je neef die een nicht wil worden, toch?'. 'Nicht die een transgender wil worden.' 'O ja!' Haha hihi.

Het volgende kwartier zijn ze bezig met het stand-upje. Ze schikken hun paardenstaarten, glimlachen geroutineerd naar de smartphone en zeggen voor de elfde keer: 'Hoi wij zijn Zara en Beau en we gaan jullie iets vertellen over l... lhb... eh hihi lhbte?' 'Neehee! L H B T I!' 'O shit, ik kan het niet onthouden.' Ze nemen hun positie weer in: 'Hoi wij zijn hihi, haha...'

Ze vinden het heel belangrijk, deze lessen, zeggen ze als ze even later weer naar de klas lopen langs vitrinekasten vol opgezette dieren. 'Iedereen moet zich kunnen voelen zoals-ie is', vindt Beau. 'En als je erover hoort en je erin verdiept, wordt het gewoon.' Vinden ze ook dat je dat op schóól moet leren? Ja! Waar anders? ■

SPREEK JE UIT
STEM
DONDERDAG
23 MEI

GROENLINKS

De favoriete leraar van schrijfster Lieke Marsman Jos Kusters, leraar geschiedenis op het Cambium College in Zaltbommel

*‘Jos Kusters was het type
docent dat ze tegenwoordig
bij het meldpunt linkse
indoctrinatie aangeven.’*

Ik kom nog wel eens een oud-leerlinge tegen, inmiddels in de vijftig, die ik ooit een nul-plus gaf op een toets. De eerste vraag had ze nog geprobeerd te beantwoorden, maar bij de tweede gaf ze het op en schreef ze: ‘Ik had dit weekend geen zin om te leren.’

Destijds accepteerde ik dat niet, vandaar het cijfer, maar een paar jaar later zou ik hebben gevraagd waar die tegenzin door kwam, naar een oplossing hebben gezocht. Je leert als docent al snel dat alle kinderen anders zijn, dat niet iedereen dezelfde achtergrond heeft. Het Cambium College is bijvoorbeeld een streekschool en veel kinderen komen uit kleine dorpen. Ze raken bedeesd wanneer ze ineens rondlopen op een school met twaalfhonderd andere kinderen. Zulke kinderen zakken weg als je ze niet laat weten dat ze gezien worden, wanneer je ze niet actief aan de beurt laat of ze niet groet bij binnenkomst.

Ik probeerde daarom altijd oog te hebben voor die sociale omgeving, kindgericht te zijn, maar het sloeg nooit om in pampieren. Kindgericht lesgeven kan immers ook betekenen dat je geen eisen meer stelt, want ‘het zou wel eens kunnen mislukken’. Nee, aandacht voor hun sociale omgeving betekent in veel gevallen juist dat je veeleisend moet zijn. Je wilt het beste uit een kind halen, het zelfstandig de wereld in durven sturen na hun schooltijd. Er zijn kinderen die niet opgevoed worden om zelf te leren en besluiten te nemen, laat staan dat ze het overzicht hebben om te zien wat er aan het eind van het jaar bereikt moet worden en met welke kleine stapjes ze daar komen. Pas als ze dat hebben, kun je als leraar loslaten. Het is een geleidelijk proces, waarin de lat steeds hoger komt te liggen en jij als leraar steeds meer naast de leerling komt te staan, als bondgenoot.

Veel leraren gebruiken ieder jaar dezelfde toets. Dat betekent dat een kind de opdrachten en hun antwoorden niet mee naar huis mag nemen, ‘anders weet zijn broertje volgend jaar wat er gevraagd wordt’. Op proefwerken kregen ze van mij nooit alleen een cijfer, maar ook aanwijzingen. Na de bespreking konden ze dan thuis de vragen en hun antwoorden nog eens bestuderen. Dan maakte ik het jaar erop een nieuwe toets.

Elke avond werkte ik tot tien uur, behalve op zaterdag. Proefwerken kregen ze binnen twee dagen terug en ik heb gestudeerd tot de laatste les. Je sociale leven staat, zeker in de periode dat er school is, op de tweede plaats. Daar moet je voor willen kiezen en het kan alleen als je omgeving je daarin steunt.

Tjese Riemersma
beeld Roger Cremers

Ouders serveren lunch aan de leerlingen

De gaokao-fabriek van Maotanchang

Studeermachines met slaapgebrek

Op de middelbare school van Maotanchang, in een uithoek van China, worden leerlingen in militaire stijl gedrild om het toelatingsexamen voor de universiteit te halen. Inclusief lijfstraffen.

tekst en beeld Leen Vervaeke

Huang zegt het zonder enige emotie: haar zoon vindt het vreselijk op deze school. Hij krijgt niet genoeg slaap, hij voelt zich voortdurend zenuwachtig, en hij heeft zijn vrienden thuis al in geen jaren meer gezien. 'Maar wat kun je eraan doen?' zegt Huang, een geblokte vrouw met roodgekleurd haar, vooraan in de veertig. 'Er is geen alternatief. Je moet je eigen leven in handen nemen. En dat kan nergens beter dan hier.'

Huang, afkomstig uit een plattelandsdorp in Anhui, een van de armere provincies van China, zit gelaten bij de schoolpoort te wachten, als eerste in een lange rij van ouders. Ze zitten opgelijnd onder het afdak van de fietsenstalling, beschermd tegen de brandende middagzon, met voor zich kniehoge tafeltjes vol kommen met eten. Huang heeft rijst en kip en varkensvlees meegebracht, en ananassoep met waterkastanje, haar zoons lievelingskost.

Zo zitten Huang en de andere ouders te wachten, in schijnbare rust. Tot de schoolpoort openschuift en alles ineens in beweging komt. Een zee van wit-blauw geüniformeerde tieners stroomt de straat op, en de ouders schieten in actie, als

De poort van de Maotanchang-school

in de pitstop van een racecircuit: ze reiken kommetjes aan, peilen de eetlust, scheppen nog eens bij, stoppen vitaminepillen toe – en dan is de pauze al weer om. De leerlingen haasten zich terug door de schoolpoort. Geen tijd te verliezen, de studie roept.

Zo gaat het hier twee keer per dag in Maotanchang, een van de meest beruchte middelbare scholen van China. Het lesrooster zit zo volgepropt, van 's ochtends vroeg tot 's avonds laat, dat de leerlingen nauwelijks tijd hebben om te eten. Dus staan veel ouders bij de schoolpoort klaar, met lunch en avondmaal, en eventueel een nieuwe voorraad pennen of notitieboeken. 'We kunnen hem niet helpen met zijn studie,' zegt Huang. 'Maar we helpen hem zo veel mogelijk met zijn dagelijks leven.'

De middelbare school van Maotanchang, in een verre uithoek van Anhui, is een begrip in heel China. Een prep school is het, waar leerlingen in militaire stijl worden gedrild. Het lesrooster loopt van 6.30 uur 's ochtends tot 22.50 uur 's avonds, zeven dagen per week, met na school nog flink wat huiswerk toe. De leerlingen hebben voortdurend toetsen en worden met

lijfstraffen onder druk gezet om telkens hoger te scoren. Alleen op zondag hebben ze drie uur namiddagrust.

Klinkt dat in westerse oren als een pedagogische nachtmerrie, in China is de school razend populair. Van heinde en ver komen jongeren hierheen om zich aan het helse studieritme te onderwerpen. Officiële cijfers zijn er niet, maar volgens schattingen telt de school 25.000 leerlingen. In hun kielzog volgen zo'n tienduizend ouders, die zich rond de school vestigen om hun kinderen te kunnen ondersteunen. Zodat die maar één ding hoeven te doen: studeren, studeren, en nog eens studeren.

De reden voor Maotanchangs populariteit is de gaokao, het nationale eindexamen dat allesbepalend is in het leven van elke Chinees. Of je terecht komt aan een topuniversiteit, met uitzicht op een riant salaris, genoeg moet nemen met een tweederangs universiteit en later tweederangs baantjes, of zonder diploma de rest van je leven zult moeten ploeteren: het hangt allemaal af van een driecijferige score, het resultaat van één examen, de gaokao, de schrik van elke jonge Chinees.

En dat is nou net waar Maotanchang het

verschil in kan maken. De leerlingen worden er zo gepusht dat ze gaokao-scores neerzetten die honderd of zelfs tweehonderd punten hoger liggen dan wat ze aan een normale middelbare school zouden halen, op een totaal van 750 punten. Komt in China gemiddeld veertig procent van de leerlingen over de gaokao-drempel om tot een universiteit te worden toegelaten, in Maotanchang is dat jaar na jaar negentig procent.

Maar daarvoor moeten wel offers worden gebracht. 'Mijn zoon is moe,' zegt Huang bij de schoolpoort. 'Hij studeert tot één uur 's nachts, en moet om 5.40 uur weer op. Maar het kan niet anders. Ik wil dat mijn zoon een beter leven krijgt, en dat kan alleen als hij naar de universiteit gaat. Aan een gewone school maakt hij geen kans, maar hier in Maotanchang is het slaagpercentage hoger. Hij moet hier doorheen. Zonder universiteitsdiploma sta je in China nergens.'

Voor een school die zo populair is, ligt Maotanchang opvallend ver weg van de bewoonde wereld. Vanuit Peking is het eerst vier uur vliegen naar Hefei, de provinciehoofdstad van Anhui. Vandaar neem je een hogesnelheidstrein naar Lu'an, de dichtstbijzijnde stad. En vandaar is het

nog eens anderhalf uur rijden, door een steeds leger landschap. Maotanchang ligt te midden van ongerepte heuvels, van bamboebossen en koolzaadvelden. Te midden van het grote niets.

Daar, in die eenzame heuvels, rijst ineens een gigantische campus op, die in een Amerikaanse universiteitsstad niet zou misstaan. Een fraai aangelegd park met rode bakstenen lesgebouwen, wit gestucte slaapverblijven en atletiekpistes en basketbalvelden – ook al hebben de laatstejaars geen tijd om te sporten. Het hele terrein is ommuurd, met zes schoolpoorten en overal bordjes die tot stilte manen. Vanaf de helling kijken reusachtige beelden van Mao Zedong en Deng Xiaoping toe.

Het geheim van Maotanchang, zo zeggen veel ouders, is juist die ligging: zo afgelegen en zo onontwikkeld dat er niets te beleven valt, behalve studeren. Er zijn geen internetcafés, geen bars en geen biljarthallen – en wie er een probeert te openen stuit meteen op protest. Het hele dorp staat in het teken van de school. Met kamers voor studenten en hun ouders, wassalons en kantoorhandels en bijscholingscentra – voor wie in de vakantie nog wat in te halen heeft.

‘Het leven is hier hard, maar het is makkelijker vol te houden omdat iedereen hetzelfde doet’, zegt Bai Xia, die vorig jaar met haar dochter naar Maotanchang verhuisde, zodat zij hier haar laatste schooljaar opnieuw kan doen. ‘Iedereen is hier aan het studeren, dus zit er niets anders op dan dat dan zelf ook maar te doen. De lessen zijn hier niet noodzakelijk beter dan thuis, maar het is vooral een goede omgeving.’

Bai Xia's dochter deed vorig jaar mee met de gaokao, maar haalde onvoldoende punten om aan een universiteit toegelaten te worden. Dus kwam ze naar de meest gevreesde afdeling van Maotanchang, die van de ‘herkansers’, die een tweede (en laatste) kans op de gaokao willen wagen. Zij doen hun jaar opnieuw, maar deze keer zonder genade. De herkansers, zo weet iedereen, maken de langste uren en hebben de strengste leerkrachten. Alles om hen in één jaar om te vormen tot topexaminandi.

De herkansers leveren Maotanchang flink op, want hun schoolgeld is afhankelijk van hun eerste gaokao-score: van 1300 euro per jaar voor wie de drempel voor universiteitstoegang net niet haalde, tot 7300 euro per jaar voor wie volledig de mist in ging (in een land waar het gemiddelde beschikbaar inkomen 3300 euro per jaar is). Zo wil Maotanchang vermijden dat zijn gemiddelde slaagpercentage – zijn claim to fame – te veel naar beneden gaat.

Bai Xia's dochter begon met goede moed. Ze ging op internaat, maar dat bleek al gauw te zwaar. Ze moest zelf haar kleren wassen en schoolspullen kopen, terwijl haar leerkrachten eisten dat ze elk vrij moment zou studeren. Dus zegde Bai Xia, die vierhonderd kilometer zuidelijker werkt als danslerares, haar baan op en kwam ze haar dochter begeleiden, net zoals duizenden andere ouders. Moeder en dochter delen een kamer in een oud boerderijtje, omgebouwd tot pension, voor 130 euro per maand.

Ouders en leerlingen zoeken naar hun naam om de testuitslagen te bekijken

‘Ik kook voor haar, was haar kleren en zorg voor een goede studie-omgeving’, zegt Bai Xia, op de binnenkoer van het boerderijtje. Om haar heen zitten andere moeders pantoffels te naaien, een kleine bijverdienste om de grote financiële offers te compenseren. Bai is de enige die Mandarijn kent, de andere vrouwen spreken dialect. Ze zijn van boerenafkomst en zien Maotanchang als de enige kans op een betere toekomst voor hun kinderen: of ze gaan naar de universiteit, of naar de fabriek.

Dat Maotanchang in zo'n afgelegen gebied ligt, heeft een historische reden. Toen het Japanse leger in 1937 China binnenviel, werd de provincie Anhui grotendeels bezet, maar bleven de heuvels rond Maotanchang vrijwaard. In 1939 werd er een tijdelijke school opgericht voor geëvacueerde leerlingen uit bezette steden. Ook na de oorlog bleef de school lang populair, tot ze rond de eeuwwisseling langzaam wegwijnde, door de urbanisering en de leegloop van het platteland.

In een poging de school nieuw leven in te blazen besloot de directie zich op de gaokao te

werpen, met invoering van een ijzeren discipline. De leerlingen zitten zestien uur per dag op school – inclusief middagdutje – en hebben alleen gaokao-vakken, geen sport of muziek. Ze krijgen dagelijkse, wekelijkse en maandelijkse testen. ‘Ze leggen examens af tot ze verdoofd zijn’, zegt een moeder, die het als een aanbeveling bedoelt. ‘Zo hebben ze geen zenuwen meer bij het echte examen.’

Verschillende ouders bevestigen ook dat er lijfstraffen worden uitgedeeld. ‘Als de resultaten van je proefexamens erop achteruit gaan, moet je als straf een week lang iedere dag in de klas rechtop staan, 45 minuten lang’, vertelt Bai Xia. ‘Nadat mijn dochter twee keer een slecht proefexamen had gemaakt, liet de leerkracht haar een contract tekenen, met het aantal punten dat ze belofde te halen.’ Bai Xia vindt het prima. ‘Het werkte, haar punten werden beter. Motivatie komt pas onder druk.’

De transformatie tot drilschool heeft Maotanchang geen windeieren gelegd. Sinds de eeuwwisseling is de school almaar uitgebreid, en in 2005 is er een nieuwe vleugel bijgebouwd.

‘Mijn dochter is moe en ze heeft geen tijd om te slapen. Maar als ze nu drie jaar op haar tanden bijt, dan heeft ze daarna meer dan tijd genoeg om te ontspannen’

Bai Xia (l) gaf haar baan als danslerares op om haar dochter te ondersteunen tijdens haar schooltijd

Zeker sinds een aantal leerlingen zo hoog op hun gaokao scoorden dat ze de Tsinghua Universiteit in Peking haalden, de absolute top in China, is de faam van Maotanchang toegenomen. Het aantal herkans-studenten is in de afgelopen vijf jaar verdubbeld.

Maar ook in China worden vragen gesteld bij de onbarmhartige lesmethodes. De combinatie van slaaptekort en aanhoudende druk lijkt een recept voor psychische problemen. Het is een taboe in Maotanchang, maar hier en daar zijn er signalen. Als de resultaten van een proefexamen bij de schoolpoort worden uitgehangen, op rangorde, staat een jongen achter het bord te huilen. Verderop laadt een vader zijn zoons spullen in de auto. De zoon weigert nog naar de les te gaan.

Wat critici de school ook aanwrijven, is dat de leerlingen van Maotanchang alleen maar rijtjes stampen, en niet zelfstandig leren denken. Ze zitten bij elkaar in klassen van honderdvijftig leerlingen, zij aan zij aan krappe tafels, terwijl de les uit luidsprekers klinkt. De ellenlange lesdagen zijn vooral bedoeld om kennis te memoriseren, niet noodzakelijk om ze te begrijpen. Maotanchang wordt door critici ook wel een 'gaokao-fabriek' genoemd, waar 'op examens afgestelde machines' afstuderen.

Het is een kritiek die niet alleen op Maotanchang van toepassing is, maar op de hele gaokao. Die werd in 1952 ingevoerd – met tien jaar onderbreking tijdens de Culturele Revolutie – om de toegang tot universiteiten eerlijk te laten verlopen. Met elk jaar bijna tien miljoen leerlingen

die van de middelbare school komen, en amper plaats voor vier miljoen eerstejaars aan universiteiten, is een scherpe selectie onvermijdelijk. Dan wordt de gaokao als het meest objectieve criterium gezien.

Maar op de gaokao valt behoorlijk wat aan te merken. Elk jaar zijn er in aanloop naar het eindexamen berichten over zelfmoorden van middelbare-schoolstudenten, die bezwijken onder de immense druk. Bovendien leidt de sterke nadruk op de gaokao tot een schoolcultuur waarin studenten zo veel mogelijk klakkeloos antwoorden van buiten leren. Dat botst met China's ambities om een kenniseconomie te worden, gebaseerd op innovatie en creativiteit.

Een hervorming van de gaokao wordt al twintig jaar aangekondigd, maar dat botst telkens op tegenstand. Want het strenge eindexamen wordt in China gezien als een ultieme vorm van meritocratie. Of je aan een universiteit kunt studeren, en daarmee een sprong kunt maken op de sociale ladder, hangt voor één keer niet af van politieke connecties of van smeergeld, maar enkel en alleen van je eigen prestaties. Daaraan tornen, om wat voor reden ook, ligt in China heel gevoelig.

Een term die in dat verband vaak klinkt, is het 'prisoner's dilemma', een begrip uit de speltheorie dat uitlegt waarom wederzijds voordeel het meestal aflegt tegen onderlinge concurrentie. Veel Chinese ouders zouden best willen dat de druk op hun kinderen minder wordt, maar ze vertrouwen er niet op dat een hervormde gaokao hun evenveel kansen zal bieden. Dus blijven ze

hun kinderen opjutten om harder te studeren. En blijven ze hen naar Maotanchang sturen, hopen de concurrentie te verslaan.

In het leven zijn er twee momenten die je succes bepalen: je geboorte en de gaokao', zegt Bai Xia, op haar krukje op de binnenkoer, wachtend tot het avondmaal, tot ze haar dochter weer aan de schoolpoort van eten zal voorzien. 'Of je in een arm of rijk gezin wordt geboren, dat heb je zelf niet voor het kiezen. Maar de gaokao, daar kun je invloed op uitoefenen. Dat is een kans die je niet kan laten liggen.'

De vrouwen rond haar luisteren en knikken, beschaamd om zelf hun verhaal te doen, omdat ze op hun dorpsschooltjes onvoldoende Mandarijn hebben geleerd. Creativiteit, zelfstandig leren denken – dat zijn begrippen die hier geen betekenis hebben. Wat heb je aan creativiteit en zelfstandig denken als je geen bestaanszekerheid hebt? Een hoge gaokao-score en een universiteitsdiploma, dat is het enige wat telt.

'Natuurlijk is het soms pijnlijk om te zien,' zegt Bai Xia. 'Mijn dochter is moe en ze heeft geen tijd om te slapen. Maar als ze nu drie jaar op haar tanden bijt, dan heeft ze daarna meer dan tijd genoeg om te ontspannen. Als ze op de universiteit komt, dan komt die persoonlijke ontwikkeling nog wel. Maar als het niet lukt omdat ze nu niet voldoende heeft gestudeerd, dan zal ze daar de rest van haar leven spijt van hebben.' ■

De democratische school

Wat willen onze kinderen leren?

Leerlingen op scholen als DOE040 en de Sudburyschool Harderwijk leren vanuit innerlijke nieuwsgierigheid. Een betere training om te functioneren in een democratische samenleving is er niet, volgens de oprichters. Lukt dit niet niksen uit?

Zoran Bogdanović

“T

k heb een nieuwe outfit!’ roept de twaalfjarige Siem terwijl hij in een jurk het podium op springt. ‘Misschien heb ik nog ergens hakjes voor je’, zegt begeleider Debbie van Dongen. De theaterkring van de democratische school DOE040 in Veldhoven is bijeengekomen om de schoolmusical voor te bereiden. Dit gebeurt in het DOE Le Mar Theater, een ruimte met piano en discobal. In de organisatie zitten naast de tienjarige Julia ook Katrijn (14) en Vlinder (12). Zij schreven het scenario. Een exemplaar ligt op tafel: hier en daar is een zin doorgestreept of veranderd door Van Dongen, maar het verhaal staat.

Onderwerp van de vergadering zijn de rekwi-sieten: waar halen we die vandaan? ‘Ik denk dat de LARP-groep een wandelstok heeft’, zegt Julia. Ook heeft het gezelschap een bank nodig. Die wordt direct in de naastgelegen lokalen gezocht. De sfeer is informeel en de kinderen komen met ideeën. Van Dongen denkt vooral mee, soms probeert ze de voorstellen te temperen. De kinderen willen één euro entree vragen aan de ouders in het publiek. ‘Ik weet niet of dat zo’n goed idee is’, zegt Van Dongen. ‘Jawel Debbie, de wereld draait om geld!’ reageert Vlinder plagend.

DOE040 bestaat sinds 2014 en is een van de twintig democratische scholen in Nederland. De negentig leerlingen, tussen vier en negentien jaar, hebben geen vast curriculum om zich aan te houden. Ze krijgen alleen formele les als ze ernaar vragen en toetsing móet alleen als een leerling wil doorstromen naar het hoger onderwijs. Kinderen leren vanuit hun eigen nieuwsgierigheid, is het motto van de school. DOE040 kent vijf vaste stafleden en een 25-koppige groep vakdocenten en begeleiders; de omgang tussen begeleider en leerling is zo gelijkwaardig mogelijk. Ze zijn er om leerlingen te ondersteunen, niet te sturen. De school heeft niet voor niets de noemer democratisch. Naast het officiële bestuur, bestaande uit volwassenen, is er elke maandagmiddag een schoolkring waarin beslissingen worden genomen over het reilen en zeilen in de school. Iedere leerling kan een motie indienen. Deze wordt tijdens de kring door de aanwezige leerlingen en begeleiders besproken, eventueel aangepast en uiteindelijk aangenomen of verworpen.

Onlangs diende een leerling de motie in om een speciale ruimte voor tieners in te richten, waar geen jongere kinderen mogen komen.

Sudburyschool Harderwijk

Fotografieworkshop op de Sudburyschool in Harderwijk

Nu hebben zij een eigen lokaal om te chillen en naar muziek te luisteren. Moties worden in de schoolkring pas goedgekeurd als er geen overwegend beargumenteerd bezwaar is: niet iedereen hoeft vóór te zijn, als er maar niemand tégen is. 'Iedereen komt aan de beurt om iets te zeggen', zegt begeleider Eric Mijenster. 'Zo krijgen ook de introverte types een stem. In de kring leer je om te luisteren naar elkaar, met juiste argumenten te komen en in het belang van de community te denken. Dankzij de kring is de school constant in beweging.'

Het is iets over negen. Terwijl een paar jonge kinderen door de gangen dartelen en de tieners

in de keuken koffie en thee drinken, zitten Mijenster (30) en collega Elizabet Meerbeek (36) voor me in een lokaal. Mijenster ondersteunt kinderen met creatieve processen, zoals schrijven en presenteren. Ook is hij mentor van negen kinderen (die zelf hun mentor mogen kiezen), waarmee hij twee keer per jaar een voortgangsgesprek heeft. Meerbeek deelt haar wiskundekennis met leerlingen, zowel in de les als in 'spontane gesprekken' op school. 'Bijvoorbeeld een leerling die veel met programmeren bezig is. Dan heb je alsnog kennisoverdracht, maar op een leukere en gelijkwaardige manier.' Het tweetal is actief in meerdere subkringen, die naast de algemene schoolkring

bestaan. Meerbeek: 'Denk aan de theaterkring, atelierkring, verhalenkring of LARP-kring, *Live Action Roleplaying*, die rollenspellen uitvoert.'

Maar hoe leren kinderen op deze school, als er geen vaste lessen of toetsen zijn? Nieuwsgierigheid speelt hierbij een sleutelrol, daar zijn de twee het over eens. 'Het is niet aan de school om kinderen iets op te leggen, maar om ze de kansen te geven om zelf aan de slag te gaan', zegt Mijenster. Op het schoolterrein is een sciencelokaal, werkplaats, atelier, studieruimte, muzieklokaal, keuken, kinderboerderij en zijn er ontdek- en spellokalen voor de jongere kinderen. Zij hebben wél enigszins te maken met een 'opgelegde'

structuur, met vaste tijden voor fruit eten en voorlezen.

In elke ruimte zijn begeleiders aanwezig. Ook kunnen leerlingen gebruikmaken van (school) boeken en computers om te leren. Daarnaast is er de vrijheid om vakmensen uit te nodigen, een filmpje te maken, een lezing te houden, of andere projecten op te zetten, zoals een TedX-dag. Mocht een leerling behoefte hebben aan een 'gewone' les, dan kan die zijn naam in het rooster van de betreffende begeleider zetten.

Een heleboel mogelijkheden en een heleboel vrijheid. Lukt dit niet niksen uit? 'Op het reguliere onderwijs leerde ik dat je daar aan bepaalde dingen moet voldoen omdat iemand anders die oplegt', zegt Mijnster. 'Natuurlijk leidt dat tot passiviteit; er wordt voor je gezorgd. Maar bij ons heb je alle verantwoordelijkheid voor jÓuw dag. Dat is een totale omslag van absorberen naar zelf actief zijn.'

Ooit zat ik op een stoel in de klas. En als ik mezelf was, dan was ik tot last. Stilte! Luisteren. Vinger om te vragen... Dit is een greep uit het raplied dat Mijnster met

Vlinder maakte en dat nu op YouTube te vinden is. Leuk, maar wat leert een leerling hiervan? 'Een boodschap overbrengen, schrijven en samenwerken', zegt Mijnster. 'Het idee ontstond toen Vlinder uit het niets begon te rapen. Toen vroeg ze: "Eric, wil jij een nummer met me opnemen?"'

Ondernemen uit spontaniteit is essentieel in de ontwikkeling van kinderen, vertelt Meerbeek. 'Op een reguliere school is daar nauwelijks ruimte voor. Daarom hebben instromers vanuit het reguliere onderwijs hier soms last van. Je merkt dat de eerste groep, die het hele concept vanaf 2014 heeft meegemaakt, veel bewustere keuzes maakt. Kinderen die later instromen gaan soms met de vrijheid om alsof ze op een reguliere

school zitten. Ze zoeken de grenzen op, of weten niet zo goed wat ze moeten doen.'

Dat laatste gold ook voor Vlinder, die op haar zevende instroomde vanuit het basisonderwijs. 'Ze stond op de gang te wachten tot iemand haar kwam vertellen wat ze moest doen', vertelt Mijnster. 'Er kwam maar niemand, dus ging ze maar iets maken in het atelier. Daarna stond ze weer op de gang. "Komt er nu wél iemand?" Nee. "Dan ga ik wel weer iets leuks doen." Zo kwam ze langzaam los van het idee dat iemand haar kwam vertellen wat te doen. Ze kwam steeds dichterbij de realisatie: "Ik moet het vanuit mezelf gaan doen."' Of zoals Vlinder rapt: 'Al die lokalen, je leert van alles wat je doet. En tien keer zo snel, omdat het van niemand moet.'

Neurologisch onderzoek toont aan dat onze hersenen het beste informatie opslaan en behouden als dit gepaard gaat met sterke positieve emoties. 'Die vorm van leren gebeurt niet in stille klaslokalen en gestuurde lessen, maar juist in een uitbundige sfeer', stelt neuropsycholoog Judy Willis in haar artikel *The Neuroscience of Joyful Education*. Maar het werkt ook andersom: stress

'De vrije wil van een kind moet gebroken worden', zei in de zeventiende eeuw de protestantse theoloog August Hermann Francke, de grondlegger van een schoolsysteem dat qua structuur erg op het hedendaagse onderwijs lijkt: 'Kinderen weten niet hoe ze hun levens moeten reguleren en zijn geneigd naar lui en zondig gedrag als ze alleen worden gelaten.' Peter Gray, hoogleraar evolutionaire psychologie aan Boston College, graaft in zijn boek *Free to Learn* naar de oorsprong van ons westerse schoolsysteem en vindt die in het Europees-christelijke onderwijs, waarbij God dienen centraal stond. Dit ging, naast stokslagen, gepaard met tijdgebonden lessen en een standaard curriculum.

In de negentiende eeuw namen staten het onderwijs over; het doel werd om kinderen om te smeden tot gehoorzame en vaderlandslievende burgers. Leerlingen werden ingedeeld op leeftijd en gerangschikt op prestaties. Inmiddels staat God niet meer centraal op school en begint de ochtendkring zonder het volkslied. Maar klassen, toetsen, een vast curriculum en top-down kennisoverdracht kenmerken nog steeds het

'In "begeleider" zit het woord leiden. Wij gebruiken liever het woord staf. We zien kinderen als gelijkwaardig'

en andere negatieve emoties hebben een negatief effect op leerprocessen. 'Kleuters vertellen nog met plezier wat ze op school leren', schrijft Willis. 'Hoe ouder een kind wordt, des te minder enthousiast ze thuis komen.' En schoolstress schiet de afgelopen decennia omhoog, blijkt uit onderzoek van het Trimbos Instituut. In 2002 gaf 13 procent van de ondervraagde jongens en 19 procent van de meisjes aan stress door schoolwerk te ervaren. In 2017 was dit respectievelijk 42 en 29 procent.

hedendaagse onderwijs. 'In tegenstelling tot de prehistorie, waarin kinderen spelenderwijs leerden', schrijft Gray. 'Evolutionair zijn wij niet veel veranderd. Waarom gaan we dan tegen de natuur in?'

'Regulier onderwijs dooft de vonk van nieuwsgierigheid', zegt hij. 'Urenlang in de schoolbanken zitten is niet alleen slecht voor de geest, maar ook voor het lichaam. Kinderen zijn gemaakt om spelenderwijs te leren.' Gray heeft ook een PhD in biologische wetenschappen en publiceerde onder

meer over hormoonproductie, ontwikkelingspsychologie en onderwijs. In zijn boek betoogt hij om kinderen door spel en innerlijke nieuwsgierigheid te laten leren. Kinderen, stelt hij, worden op deze manier gelukkiger, zelfstandiger en zullen hun hele leven lang beter leren. Zijn interesse voor democratisch onderwijs ontstond toen hij een nieuwe school zocht voor zijn zoon, die zich opgesloten voelde op de basisschool en uiteindelijk bij een democratische school belandde.

De 73-jarige Gray oogt op Skype fit en kwiek. Zijn zonverlichte kantoor in Boston staat vol met boeken. Met passie vertelt hij waarom spelonderwijs leren zo goed is voor de ontwikkeling van kinderen. ‘Ten eerste is de vrijheid om met anderen te spelen heel belangrijk, zonder toezicht van ouders. Ze verzinnen eigen regels voor spelletjes; dit stimuleert hun creativiteit. Tegelijkertijd leren ze onderhandelen en compromissen sluiten. Als je een spel speelt met z’n tweeën moet je rekening houden met de wensen van een ander, anders wil diegene niet met je spelen. Dit alles is zó belangrijk, maar je leert het niet in een klaslokaal.’

Met ‘spel’ doelt Gray op de breedste definitie van het woord. Daar valt ook verbaal spelen onder. ‘Iedereen leert zijn moedertaal helemaal zelf, door te luisteren naar de taal om zich heen. Hoe ouder een kind wordt, des te meer het gaat rijmen en alliteraties en raadsels gebruiken; de complexere manieren van communicatie.’ Volwassenen zijn zich er vaak niet van bewust dat dit ook deel is van een leerproces, zegt Gray. ‘We nemen aan dat kinderen dom zijn, we kijken op ze neer. Vooral in het onderwijs. Maar we hebben niet door dat we hun ontwikkeling belemmeren door ze de mogelijkheid om te spelen te ontnemen.’ Daarmee verliest een kind ook het gevoel van zelfstandigheid: ‘We blijven kinderen het signaal geven: “Wat jij wilt doen is onbelangrijk. Wij vertellen je wat je moet doen. Jouw vragen en wensen doen er niet toe, het curriculum is belangrijker.”’

‘Uit vrijwel alle scholen verdwijnen de handvaardigheidslokalen’, schreef de *NRC* vorig jaar. Een trend die al decennialang aan de gang is in de westerse wereld, zegt Gray. ‘Er is steeds minder tijd voor creatieve activiteiten zoals dans, het schrijven van verhalen en gedichten, het maken van kunst. Alles is gericht om scores op toetsen te verhogen. En dat is alleen iets waard omdat wij er waarde aan hechten. Maar je moet je afvragen: wat heeft een kind aan al die toetsen, als het de opgedane kennis net zo snel weer vergeet? Wat weet jij nog van de driehoeksmeting die je vroeger bij wiskunde leerde en, belangrijker nog, hoe vaak heb je die toegepast in je leven?’

‘Noah beet Stefan!’ De toneelvergadering is onderbroken door geschreeuw op de gang. Leerlingen begeleiden het tweetal naar Mijenster en het conflict is snel

opgelost. Als een conflict meer aandacht vereist is er de Bemiddelingskring (BMK), waarvan de leden gekozen worden in de schoolkring. ‘Laatst had een leerling de frisbee van een ander kapotgemaakt’, vertelt Mijenster. We zitten op een bank in de toneelruimte. ‘Het mooie is dat we niet boos worden, maar bespreken wat er gebeurde en de leerlingen laten reflecteren op hun gedrag. Als het slachtoffer zijn verhaal doet, ziet de dader de gevolgen van zijn actie. De jongen in kwestie begreep dat hij verkeerd zat en had spijt. Samen wordt dan gedacht aan een oplossing: een nieuwe frisbee in dit geval.’

‘In de brugklas verveelde ik me rot’, zegt de dertienjarige Tony in het studielokaal, die met een vwo-4 wiskundeboek aan de gang is. ‘Nu kan ik lekker op mijn eigen tempo leren. Vooral uit boeken, soms pak ik een les.’ Vorig jaar kwam hij naar DOE040 omdat het tempo in de brugklas te laag was. ‘Als ik zo doorga kan ik volgend schooljaar al het vwo-staatsexamen doen.’ Hoe het is, om over te stappen naar een democratische

school? ‘Dat was wel even wennen. Bij toeval kwam ik bij de fietsengarage terecht. Daar repareerde ik fietsen tot al het werk klaar was. Toen kwam ik bij muziek uit, dat is nu mijn ding. En wormgaten in de ruimte. Je blijft iets doen tot je je verveelt. Dan vind je weer iets anders.’

Geen van de leerlingen kijkt gek op van mijn aanwezigheid, al wisten de meesten niet van mijn komst. ‘Wil je een kleurplaat kopen?’ vraagt een drietal jonge kinderen in koor. ‘Tien cent is genoeg hoor!’ Op de gang hebben ze hun winkeltje uitgestald met zelfgemaakte kleurplaten die ze met een printer kopiëren. In de speelruimte ernaast staat begeleider en medeoprichter Suzanne Thissen een bal over te gooien met drie meisjes die een rekenspel wilden doen. Voor dat ze gooit, komt ze met een som. ‘Twintig min dertien?’ Ze krijgt tegelijk met de bal een aarzelend ‘zeven?’ terug. Optellen gaat al veel soepeler.

‘Kinderen leren beter als ze ook bewegen’, vertelt Thissen even later. Voor DOE040 was ze twintig jaar actief in het reguliere (kleuter)onderwijs. ‘We leggen kinderen veel te vroeg Nederlands en rekenen op. Terwijl de hersenen vaak niet rijp genoeg zijn. Je schiet er niets mee op en soms breng je het kind juist schade toe.’ Dit kunnen we voorkomen door beter naar het ontwikkelingsritme van het kind te luisteren. ‘Als je een kind in een omgeving stopt waar het controle heeft over zijn eigen leerproces, zal het vanzelf interesse krijgen in taal en rekenen. Ieder kind heeft z’n eigen tempo en leert op z’n eigen manier. Het is een kwestie van vertrouwen en tijd. Door de constante drang om kinderen te toetsen is daar geen ruimte voor in het reguliere onderwijs.’

‘Mink heeft zich niet vóór half elf ziek gemeld. Voor de zevende keer’, zegt Dennis (18), voorzitter van de schoolmeeting van de Sudburyschool in Harderwijk. Vijf tieners en drie staffers zijn aanwezig bij de wekelijkse vergadering. Na wat gepraat tussen de aanwezigen gaat een meerderheid van de handen omhoog. Dennis slaat

DOE040

DOE040

Links: DOE040. Tony, Armando, Eric en Vlinder (vnr) tijdens een lezing over democratisch onderwijs;
midden: DOE040. Tony in het fietsatelier;
rechts: DOE040. Live Action Roleplaying

met zijn voorzittershamer. Mink krijgt een dag-sanctie opgelegd: hij moet één dag later op school blijven. Ook volgt een gesprek met zijn ouders. 'Mink is dan wel verantwoordelijk, maar het is aan zijn ouders om hem ziek te melden', zegt staflid Christel Hartkamp.

Op de Sudburyschool zijn volwassenen geen begeleiders. 'Daar zit het woord leiden in', zegt Peter Hartkamp met een lach. In 2014 richtte hij de school op met zijn vrouw Christel. 'Wij gebruiken liever het woord staf. We zien kinderen als gelijkwaardig.' De Sudburyschool is beduidend kleiner dan DOE040. Op twintig studenten zijn er elke dag twee, soms drie stafleden. Wat in Veldhoven kringen heten, zijn in Harderwijk gezelschappen. Het idee achter de school is overgevaaid uit de VS. In tegenstelling tot DOE040 zijn hier geen mentoren of voortgangsgesprekken.

'Kinderen worden nóg meer losgelaten dan bij andere democratische scholen', zegt Christel Hartkamp. 'Daar hebben ze nog aparte omgevingen voor jonge kinderen, omdat ze meer beschermd moeten worden. Of ze bieden kinderen toch meer dingen aan. Maar zolang mensen geëntert worden is dat een ondermijning van de intrinsieke motivatie, vinden wij. Dit is echt geen makkelijke school. Je wordt teruggeworpen op jezelf. Wie ben ik? Wat wil ik? Maar het gaat niet alleen om jou. Je leert hier rekening houden met je omgeving en anderen. De vrijheid om jezelf te ontwikkelen gaat hand in hand met verantwoordelijkheden.'

Het is een zonnige ochtend als ik op het schoolplein met Christel en Peter Hartkamp aan een tafel zit. Een voor een komen de tieners binnengedruppeld, de jongere kinderen zijn al binnen aan het spelen met elkaar, of doen een leer spel op de tablet. Voor de trampoline buiten is er een inschrijfflijst. Ook zijn er schoonmaaktaken,

zelfs voor de kleinste kinderen. Hierdoor leren ze plannen, is het idee.

'Grappig', zegt Christel. 'Volgens de literatuur kan een kind van zeven niet plannen. Hier gebeurt dat wél. Op een traditionele school hoef je als zes-, zevenjarige niet te plannen, alles wordt voor je geregeld. Dus je leert het niet. Als je kinderen in een andere context plaatst, waarbij ze hun eigen dag indelen, kunnen ze het wel.' Daarmee raken we volgens haar bij een pijnlijke zwakte van de onderwijswetenschappen. 'In tegenstelling tot andere wetenschapstakken wordt nauwelijks gekeken naar de omstandigheden waarin een kind zit. Dat komt doordat we scholen vooral vanuit historisch in plaats van wetenschappelijk perspectief vormgeven. Dus gaat men ervan uit dat kinderen altijd zo reageren, in alle omstandigheden. Wij zien hier wat anders.'

Wetenschappelijk onderzoek naar democratisch onderwijs is er nauwelijks. Daarom gaat Hartkamp, al tientallen jaren geologe, PhD-onderzoek doen naar de factoren die nodig zijn om een omgeving te creëren waarin kinderen zelfgestuurd kunnen leren. 'Democratisch onderwijs wordt snel afgedaan als "alternatief". Maar als je naar de basis kijkt, gaat het terug naar motivationele psychologie en evolutionaire ontwikkelingspsychologie. Hoe leert de mens? Daar is niks alternatiefs aan.'

'Alle lesstof die je op een reguliere school krijgt, kan je hier ook leren', zegt Peter Hartkamp. 'Alleen word je niet gedwongen om dingen te doen. Je vindt op jouw tempo je eigen weg, gestuurd door je nieuwsgierigheid en intrinsieke motivatie.' Hij vertelt over een meisje dat op haar negende besloot te willen leren lezen. 'Zij kwam naast me zitten: "Wil je me voorlezen?" Dat vroeg ze in de loop van een paar weken bij meer mensen. Uiteindelijk kwam ze naast me zitten: "Mag

ik je voorlezen?"' De leerprocessen bij kinderen op een democratische school, zo blijkt ook uit dit voorbeeld, zijn niet altijd duidelijk zichtbaar en verschillen per kind. 'Ieder kind leert op z'n eigen manier en moment. Doordat de omgeving het toestaat zien we dat ook hier gebeuren.'

Het is Pasen. Binnen wordt de grote tafel gedekt door twee tieners van het feestgezelschap. Ze hebben broodjes gebakken en heel wat lekkers aan spiesjes gestoken. Yemaya (7) en Elias (8) huppelen lachend rond. Aan de kleinere keukentafel zit Kate (18), die op Google zoekt naar tips over Dungeons & Dragons (D&D), het rollenspel dat door een groep van vijf à zes studenten wordt gespeeld. Ze verzinnen scenario's en spelen ze uit. Soms past een missie niet in één dag. 'Dan gaan we de volgende keer door waar we daarvoor gestopt waren. Nu moeten we ons territorium beschermen tegen reuzen.' Bij DOE040 houdt het LARP-gezelschap zich ook bezig met zelfbedachte fantasiescenario's. Bijbehorende rekvisieten, zoals schilden en wapens, maken ze vaak zelf in de werkplaats op school.

Hoogleraar psychologie Peter Gray en Peter Hartkamp zijn het erover eens: de leermogelijkheden bij rollenspellen zijn eindeloos. Je hebt immers te maken met een geheel nieuwe wereld die je naar alle wens kunt kneden, door kennis te gebruiken die je in de 'echte' wereld opneemt. Daarbij leer je samenwerken en luisteren naar elkaar, maar ook strategisch denken en leiderschap tonen. Grays zoon speelde D&D op zijn elfde en schreef vaak scenario's, vertelt zijn vader: 'Veel speelden zich af in de Middeleeuwen. Gaandeweg las en leerde hij veel over geschiedenis.'

Bij D&D maken deelnemers gebruik van

Sudburyschool Harderwijk

Sudburyschool.
Yemaya
(7) speelt
Rummikub
met moeder en
staflid Eri Lieke
van Alphen
de Veer

speciale dobbelstenen die zelfs tot de honderd kunnen gaan. De uitkomst van een worp kan soms leven of dood betekenen. 'Mijn zoon raakte dus geïnteresseerd in statistiek: hoe groot is de kans dat de uitkomst (on)gunstig is? Uiteindelijk publiceerde hij een artikel over kansberekening in het magazine van D&D. Het punt is: als een kind wil leren, duikt het zonder problemen in boeken of het internet om informatie op te zoeken.'

Hartkamp was verrast over het niveau van het Engels dat de kinderen op vroege leeftijd hanteren. 'Een student, destijds nog dertien jaar, wilde Dungeon Master worden onder zijn vrienden. Ik stond paf toen ik zag wat voor boeken hij meenam in het weekend. Het was niet alleen heel veel, maar ook Engelstalig en op universitair niveau.'

In de keuken van DOE040 praat het viertal tieners, dat samen met kok Lucia Treptow vegetarische 'pasta carbonara' maakt, het liefst de hele dag Engels. *'It sounds way cooler than Dutch!'* Mogelijkheden om meer talen te leren zijn er overigens ook: Treptow is naast het koken ook kundig in Japans, Spaans en Duits.

Tussen de machines en schroeven in de werkplaats vind ik de negentienjarige Luc, de oudste leerling van de school. Hij zit aan een werktafel met een wiskunde B boek opdrachten te maken: 'Ik moet de diameter van een zeshoek berekenen. Dat heb ik nodig om een nieuw differentieel te maken, zodat de scootmobiel waaraan ik knutsel makkelijker door bochten kan.' Op zijn telefoon toont Luc me foto's van zijn creaties, waaronder een fraaie kast die hij voor zijn broer maakte. Hierbij komt veel kijken: berekeningen doen, snijden, slijpen, lassen, oliën... Het leerproces is bij Luc een combinatie van YouTube-video's, boeken, advies van begeleiders en eigen ervaring. Begeleider Johan Wester is vol lof. 'Ongevoelbaar wat die jongen doet. Die kast zou je zó in een meubelwinkel kunnen zetten.'

Opeens vallen mijn losse herinneringen als puzzelstukjes in elkaar. Het huilen en mezelf ziek voordoen omdat ik naar de basisschool moet. Mijn vrienden en ik die op de havo vijf jaar Frans 'leren' en een jaar later bijna alles weer vergeten zijn. Het middelbare school-curriculum met nauwelijks diepgang. Mijn oud-leraar Nederlands en afdelingsleider die vorig jaar op de schoolreünie met een biertje in zijn hand zegt dat het 'allemaal een poppenkast' is. Zijn pogingen om de grotendeels ongeïnteresseerde leerlingen te motiveren om iets méér te doen, had hij opgegeven. Nu snap ik ook wat Pink Floyd's Roger Waters wilde zeggen met *'We don't need no education, we don't need no thought control.'*

Maar is een democratische school dan de oplossing? Het is lastig om toe te passen op grote schaal, aangezien voorstanders de 'gezonde limiet' van een school op 150 leerlingen schatten. Democratisch onderwijs is particulier en wordt niet door de overheid bekostigd. Bij DOE040 zijn ouders 300 euro per maand kwijt voor een kind; bij de Sudburyschool 360 euro. 'Maar bij ons

zijn er juist single-moeders die enorme opofferingen maken zodat hun kind bij ons op school kan. We zijn aan het lobbyen om ook democratisch onderwijs door de overheid gefinancierd te krijgen', zegt Peter Hartkamp.

De verslavende werking van technologie is inmiddels bekend. Zitten veel kinderen niet de hele dag achter de computer of telefoon? Sommige instromers bij DOE040 wel. Daarom moet iedere leerling een schermplan maken. Bij de Sudburyschool is er geen limiet. 'Een leerling die bij ons kwam zat een maand lang de hele dag achter de computer', vertelt Hartkamp. 'Toen stelde hij zichzelf de vraag: "Wil ik m'n hele leven achter de computer zitten?" Het antwoord was nee.'

'Deze school is geschikt voor ieder kind, maar niet voor iedere ouder.' Dit hoorde ik veelvuldig tijdens het bezoek aan DOE040. Toch zijn er gevallen waarbij een instromer niet kan wennen aan democratisch onderwijs. 'Dit komt niet vaak voor', zegt Peter Hartkamp. 'Maar in dat soort gevallen is het beter om afscheid te nemen. Zowel voor het kind als voor de school.' Daarbij vallen de leerlingen onder een nichegroep; hun ouders staan open voor dit onderwijs. Uit onderzoeken blijkt dat steeds meer Nederlandse ouders hun kinderen pushen om beter te presteren; een tegengestelde trend van wat nodig is voor succesvol democratisch onderwijs.

En willen we niet dat onze kinderen opgroeien als maatschappijbewuste burgers, die niet alleen stemmen, maar ook deelnemen aan democratische processen? Hebben ze dan niet een bepaalde 'basis' nodig, zoals lessen maatschappijleer? 'Functioneren in een democratie is juist wat je op een democratische school leert', zegt Peter

mensen om mee te spelen. Vooral voor pubers is het belangrijk om genoeg leeftijdsgenoten te hebben; ze willen deel zijn van een schoolcultuur. Een intieme relatie op zo'n kleine school voelt al gauw een beetje gek.'

Voldoen DOE040 en de Sudbury-school Harderwijk wel aan de kwaliteitseisen van de overheid? De onderwijsinspectie oordeelt van wel. De scholen hebben een specifieke B3-classificatie voor particuliere scholen en worden in plaats van op meer dan zestig punten slechts op negen punten beoordeeld.

Dan is er de overgang naar het hoger onderwijs, of de beroepswereld. In Amerika bestaat democratisch onderwijs al decennialang en zijn er grotere Sudburyscholen. De lijst van alumni toont veel variatie: CEO's, kapitein van een cruiseschip, (hoog)leraren, kledingontwerper, ingenieurs... In enquêtes prijzen ze allemaal het democratisch onderwijs. Negatieve ervaringen kom je nauwelijks tegen.

Ook niet bij de twintigjarige Robin Relleke. Tussen haar zestiende en achttiende zat ze op DOE040. 'Het klikte niet tussen mij en klassikaal leren.' Relleke was op de reguliere middelbare school niet goed in wiskunde, maar kreeg bij DOE040 de persoonlijke begeleiding die ze nodig had. 'Ook wilde ik meer met mijn liefde voor muziek doen, in de bovenbouw kregen we het niet meer. Bij DOE had ik drie keer per week muziekles, een-op-een en in groepsverband.' Relleke is nu derdejaars student maatschappelijke zorg en wil persoonlijk begeleider

'Een leerling zat een maand lang de hele dag achter de computer. Toen stelde hij zichzelf de vraag: "Wil ik dat m'n hele leven?" Het antwoord was nee'

Gray. 'Héél de school is een democratie. Leerlingen leren niet over democratie als een stoffig begrip dat ze moeten memoriseren; ze runnen de school! Eén persoon, één stem. Ongeacht leeftijd.'

In een boekenkast op de Sudburyschool in Harderwijk staat een dik boek met regels en procedures voor de schoolmeetings. 'Je leert de formele procedures, je leert functioneren in een rechtstelsysteem', zegt Gray. Als een student zich tijdens de vergadering niet aan de procedures houdt, wordt die gecorrigeerd door de staf. 'Je lobbyt om in schoolmeetings de uitrusting te krijgen die je wil. Je leert jezelf verdedigen met argumenten. Als jurylid leer je oordelen vellen. Kan jij je een betere training voor participeren in een democratische samenleving voorstellen?'

Toch stelt hij ook een kritische kanttekening bij scholen van het formaat van de Sudbury-school Harderwijk. 'Ze zijn beter dan normale scholen, maar ik denk dat er een tekort is aan

worden. 'Ik deed vrijwilligerswerk. DOE gaf me de ruimte om hier meer mee te doen, vakmen- sen te interviewen en langs te laten komen op school. De school heeft mijn passies en interesses goed opgevangen.'

Hoe staat het met de toekomst, vraag ik Peter Gray aan het einde van ons Skype-gesprek. Volgens hem staan er twee dingen in de weg van de popularisering van het democratisch onderwijs: te veel vooroordelen en te weinig financiële steun van de overheid. 'Ik praat met veel Sudbury-leerlingen en hun ouders, die worden vaak voor gek verklaard. De meeste mensen zijn conformisten en kiezen voor de weg van de meerderheid. Dat is prima, de twee soorten onderwijs kunnen naast elkaar bestaan. Maar geef democratisch onderwijs een eerlijke kans en laat dan de mensen beslissen.' ■

De namen van de DOE040-leerlingen zijn, op Vlinder en Tony na, gefingeerd

ISVW.NL

Geniet op het prachtige landgoed ISVW van diepgaande gesprekken, heerlijke maaltijden en mooie wandelingen in de bossen bij Leusden. Kijk op **isvw.nl**.

FILOSOFIEWEEK

DE ACTUALITEIT VAN HANNAH ARENDT

27 - 31 MEI 2019

v.a. € 772,-

'Onderwijs is het moment waarop we besluiten dat we de wereld voldoende liefhebben om er verantwoordelijkheid voor te nemen' – Hannah Arendt

Toen Donald Trump werd verkozen, verzestienvoudigden de verkoopcijfers van een boek uit 1951: *The Origins of Totalitarianism* van Hannah Arendt. Arendt duikt

sindsdien op in kranten en tv-programma's over fake news, populisme, onderwijs of nieuwkomers. Waarom is haar werk juist nu zo belangrijk? Met Denker des Vaderlands **Daan Roovers**, prof. **Hans Achterhuis**, prof. **Dirk De Schutter**, prof. **Laurens ten Kate**, **Hanke Drop**, **Nanda Oudejans** en anderen.

FILOSOFISCHE PUBQUIZ

7 JUNI 2019

v.a. € 25,-

Test je filosofische kennis!

Wie zei ook alweer dat onwetendheid de bron van alle kwaad is? Welke filosoof had een poedel? Test je filosofische kennis tijdens de ISVW Pubquiz! Volg @isvwijsbegeerte op social media voor hints. Hoofdprijs: een hotelovernachting met diner en boekenpakket. De tweede en derde prijzen zijn mogelijk gemaakt door de **Vrienden van de ISVW** en **Filosofie Magazine**. Presentatie: **Marthe Kerkwijk**. Jury: **Frans Jacobs** en **Florian Jacobs**.

René Gude over René Descartes

René Gude

'Denken staat altijd in dienst van doen'

René Descartes is een denker waar we wat mee kunnen, aldus René Gude. In dit inleidende boek leren we alles over de vader van de moderne wetenschap, die bovendien een onderwijshervormer van formaat was. Wil je iets beter weten dan je het nu weet? Dan helpen René en René je wel.

€ 15,00 | 124 BLZ.

SUMMERSCHOOLS 2019

Meer informatie, inschrijven en bestellen: www.isvw.nl

JULI

8-12	Filosofisch wandelen	17-21	Stoïcijnse levenskunst
8-12	Filosofie in de Lage Landen	22-26	Vrij zijn en inspiratie
10-14	Tao en Qigong	22-26	Medische doorbraken
15-19	Halte nu op de lijn oost-west	29-2 aug.	Met Nietzsche naar de opera
15-19	Denken in tijden van versnelling		

AUGUSTUS

5-9	Socratisch gesprek	21-25	Opgeruimd gemoed
7-11	Fenomenologie en depressie	21-25	Proust. Op zoek naar de verloren tijd
12-16	Liefde, seks, dood en God	26-30	Oefening baart ethiek
14-18	Interculturele esthetica	26-30	Wat dichters weten
19-23	Grote denkers in de oosterse filosofie	31-1 sep.	Socrates Summer School

VOLG ONS:

@ info@isvw.nl

@isvwijsbegeerte

@isvwijsbegeerte

f ISVW

in ISVW

De favoriete leraar van ontwerper Christien Meindertsma

Kunstenares en hoofddocent Hella Jongerius, in Eindhoven

‘Het belangrijkste wat ik van Jongerius geleerd heb, is dat je met je hoofd en met je handen tegelijk kunt denken.’

Ik was op de Design Academy in Eindhoven aangesteld als hoofddocent van de nieuwe afdeling ‘Het Atelier’. Ik moest het ambacht ‘van om de hoek’ weer terugbrengen de lokalen in. De eerste lichter studenten was een hechte groep. In eerste instantie vond ik Christiens afstudeerproject helemaal niet zo geslaagd. Ze had alle spullen die in één week werden ingenomen op Schiphol in kaart gebracht en daar een boekje van gemaakt. Ik wist niet wat ik ermee aan moest – wat ik op de Design Academy wilde bewerkstelligen ging om producten maken, hands on zijn, maar dit was meer een studie, wetenschap. Achteraf gezien heeft ze me met dit werk verwonderd. Het heeft me iets laten zien wat ik nog niet kende in het ontwerpen: een journalistieke en onderzoekende houding. Ik ben haar dankbaar dat ze me iets heeft geleerd. Volgens mij raakt dat meteen de kern van wat iemand een goede docent maakt: je moet je kunnen laten inspireren door je leerlingen en niet star zijn – iemand die ook luistert en niet alleen zendt.

Uiteindelijk is het natuurlijk prachtig als je wakker wordt geschud door een docent die je inspireert om te gaan zoeken naar een eigen handschrift. Mijn adagium als hoofddocent is altijd geweest: ‘Studeer met je handen’. Ik vind het heerlijk om intelligente handen te onderwijzen. Bij Christien merkte ik dat ze geïnteresseerd was in de oorsprong van de materialen. Het proces is dan het belangrijkste en dat herken ik ook in mijn eigen werk. Nu zijn we in het Jongeriuslab een nieuwe weeftechniek aan het ontwikkelen, het is een wisselwerking waarbij ik ook van de jonge ontwerpers leer.

Ik denk dat er tegenwoordig minder tijd is om te experimenteren op de academies zelf, maar ik zie dat het ‘after life’ toeneemt. Veel studenten draaien na hun studie een tijdje mee in verschillende ontwerpstudio’s om kennis en ervaring op te doen. Dat is nodig, want de tactiliteit zie ik verdwijnen. De wereld wordt steeds meer in plaatjes gevangen. Het draait bij producten vaak alleen maar om de marketing die zich ver weg van het designdiscours afspeelt. Mijn les aan jonge ontwerpers is om je te concentreren en zo min mogelijk ogen van buiten toe te laten. Goede studenten voelen feilloos aan wanneer een nieuw ontwerp de wereld in kan.

Ik word blij van ontwerpers die me nieuwsgierig maken of verrassen. Zo was ik vorig jaar in Londen waar ikzelf een tentoonstelling in het Design Museum had. Daar trof ik in een zaal een project dat mijn aandacht trok. Overal lagen hoopjes textiel, gesorteerd op kleur. Ik keek geïnteresseerd op het naambordje en jawel, daar stond: *Fibre Market* van Christien Meindertsma – het vervulde me stiekem met trots.

Katrien Otten
beeld Roel van Tour

Onderwijs als antwoord op uitzichtloosheid

Weg van de schroothoop

Tara Westover werd een sensatie met haar boek over opgroeien zonder onderwijs. De gebreken van haar kindertijd maken duidelijk waarom we kinderen naar school sturen.

Casper Thomas

Toen Tara Westover elf jaar was had ze een opstandige gedachte, een die betrekking had op haar onderwijsloopbaan – of beter gezegd: het gebrek daaraan. Voor de meeste jongeren betekent rebelleren losbreken uit een vast stramien: spijbelen, bijvoorbeeld, of van huis weglopen. Een tree hoger op de ladder van verzet staat school geheel en al verlaten en daarmee een ‘drop-out’ worden. Voor Westover vroeg verzet juist om het tegenovergestelde. Haar ultieme opstand was een ‘drop-in’ te worden.

Tara Westover groeit op in het afgelegen berglandschap van Idaho. Haar ouders, mormonen, zijn zogeheten ‘*survivalists*’: altijd bezig met voorbereiding op het Einde der Tijden, waarvan ze geloven dat zij die zullen overleven dankzij diepe vroomheid en gedegen voorbereiding. Terwijl haar leeftijdgenootjes over het schoolplein rennen, is Westover in de weer met perziken innemen om het gezin in leven te houden wanneer bijbelse plagen de rest van de mensheid zullen teisteren. Vader Westover geeft ondertussen het gezinsbudget uit aan het aanleggen van een wapenarsenaal, zodat toekomstige plundeeraars effectief kunnen worden geweerd.

Geloof in de letterlijke waarheid van de bijbel gaat gepaard met diep wantrouwen tegen de rest van de wereld, en dus zweren de Westovers contact met officiële instanties af. Kinderen worden niet ingeschreven bij het bevolkingsregister, auto's worden niet verzekerd en reguliere geneeskunde is taboe. Dokters proberen je alleen maar zieker te maken en onderwijzers zijn ‘spionnen van de illuminati’ die jonge geesten proberen te verzieken met, zoals vader Westover het zijn dochter al vroeg inwrijft, ‘socialistische ideeën afkomstig uit Californië’.

En dus gaan de zeven kinderen Westover niet naar school. In plaats daarvan helpen ze hun vader met zijn handel in oud ijzer of met losse bouwklussen in de omgeving. Tara, de jongste, staat ook haar moeder bij die zich opwerpt als clandestiene vroedvrouw en kruidengenezer. Moeders klantenkring bestaat uit de bredere gemeenschap van gelovigen die huisarts, hospitaal en reguliere kraamzorg mijden. Liever laten ze bevallingen over aan Gods wil en ervaring die van vrouw op vrouw wordt doorgegeven. Bij geboorten komt extra stress kijken: die van de vroedvrouw die vreest dat er wat misgaat met moeder of kind. Bij gebrek aan formele

accreditatie dreigt er de mogelijkheid van gevangenisstraf wegens dood door schuld.

Dit is de verwachte toekomst voor Tara: meegaan met moeder net zo lang tot ze zelf bevalingen kan begeleiden. Een leven in dienst van kroost wacht dan, haar eigen dat ze uiteraard zal krijgen en de andere kinderen die ze zal helpen ter wereld te brengen, op hoop van zegen. Op een zeker moment, als Tara ruziet met haar vader over geld dat ze met een bijbaantje in de stad verdient, oppert haar moeder dat het wellicht tijd is om het huis uit te gaan, een man te zoeken en te gaan baren. Dat is wat haar moeder zelf ook deed op die leeftijd. Er ontspint zich de volgende dialoog tussen moeder en dochter:

Tara: ‘Jij trouwde op je zestiende?’

Moeder: ‘Doe niet zo raar, je bent geen zestien.’

Tara: ‘Jawel, ik ben zestien.’

Moeder: ‘Je bent op z'n minst twintig. Toch?’
Stilte.

Tara: ‘Ik ben in september zestien geworden.’

Moeder bijt op haar lip. ‘Oké, dan kun je blijven. Blijkbaar waren we het vergeten. Moeilijk bij te houden hoe oud jullie zijn.’

Over dit volgens alle burgerlijke standaarden absurde gezinsleven, verstoken van het dagelijkse ritme dat onderwijs aan een kinderleven geeft, schreef Westover een boek dat een directe bestseller werd: *Educated: A Memoir* (‘Leerschool’ heet de Nederlandse vertaling die verscheen bij uitgeverij De Bezige Bij). Dit is een van de sleutelzinnen, waarin Westover zichzelf als elfjarige herinnert: ‘Mijn interesse werd intenser met ieder afstompelijk uur dat ik op het autokerkhof doorbracht, totdat ik op een dag een bizarre gedachte had: dat ik me in moest schrijven bij de openbare school.’

Het is geen spoiler om het resultaat te verklappen van Westovers innerlijke drang om onderwijs te volgen (ook het omslag van *Educated* geeft het weg). In de strijd tegen een wereld van diploma's, examens en titels trekken de Westoverouders aan het kortste eind. Uiteindelijk komt hun dochter via kronkelwegen tussen de muren terecht. Ze leert zichzelf wiskunde, grammatica en natuurwetenschap, met oude boeken die ze in de kelder vindt. Ze doet staatsexamen en verwerft een plek op Brigham Young University, een mormoonse universiteit in Idaho. Vanuit daar gaat ze naar de Universiteit van Cambridge en naar Harvard. In 2014 haalt Westover een doctoraat in de intellectuele geschiedenis aan Cambridge. Vier jaar later verschijnt *Educated*.

Westovers boek staat al meer dan een jaar in

courtesy Tara Westover

Dokters proberen je alleen maar zieker te maken en onderwijzers zijn ‘spionnen van de illuminati’ die jonge geesten verzieken

Wat Westovers memoires laten zien is dat morele en economische verheffing samen op gaan; linkerpagina: de jonge Tara Westover

heeft betaald is hoog: ze heeft gebroken met haar familie.

Toch is er meer nodig dan de grote literaire en dramatische motieven om het uitzonderlijke succes van Westovers boek te verklaren. In zijn uitleg in *Time Magazine* waarom Westover een stem is die ertoe doet, wijst Bill Gates op een dieper antwoord: *Educated* is geen politiek boek, maar raakt aan de belangrijke scheidslijnen in ons land: rode versus blauwe staten, stad versus platteland, universitair opgeleid versus niet.' Wat Gates in zoveel woorden zegt is dat Westover twee dingen doet: de universele waarde van onderwijs aantonen en laten zien hoe onderwijs een politiek gevoelige scheidslijn is geworden.

Deel twee van Westovers boek, waarin haar thuissituatie een decor is waar ze naar terugkeert tijdens universitaire vakanties, onderstreept waarom onderwijs voor velen een welkome ontsnappingsroute is. Een van de problemen waar Amerika mee kampt is een braindrain op het platteland. Wie weg kan, gaat en komt meestal niet meer terug. En dat heeft niet alleen met economische kansen te maken.

Terug van de universiteit trekt Westover haar laarzen met stalen neuzen weer aan om gevaarlijk werk te doen in de schroothandel van haar vader, werk dat ze moet doen om het straks niet meer te hoeven doen (ze heeft geld nodig om haar collegegeld te betalen). Maar thuis wacht ook fysiek geweld en seksisme, met name uitgeoefend door een van haar broers, Shawn, in wiens ogen ze een verrader is die denkt dat ze beter is dan de rest. Tijdens een Thanksgiving-diner vernedert en mishandelt Shawn haar waar de rest van de familie, plus een vriend die Westover aan tafel heeft uitgenodigd, bij is. Haar ouder staan erbij en kijken ernaar.

Op een later moment sleept Shawn haar over het asfalt en breekt haar pols op het moment dat ze in haar vuile werkkleren weigert een winkel binnen te gaan waar diezelfde vriend op dat moment ook is. De definitieve breuk met haar vader en moeder, zo vertelde Westover in interviews, werd veroorzaakt niet door het huis te verlaten om te gaan studeren, maar doordat ze zich openlijk uitsprak over wat haar thuis overkwam. 'Het ergste dat je in ons gezin kon doen was de waarheid spreken', zei ze tegen *The Guardian*.

Westovers verhaal is helaas geen uitzondering. In 2013 zette *The Atlantic* in een artikel uiteen hoe het leven van jonge vrouwen in ruraal Amerika anders is. Jonger vrouwen, slechtere toegang

de Amerikaanse bestsellerlijsten en momenteel op plaats 2 in die van *The New York Times*. Uiteraard is dat een getuigenis van de kwaliteiten van het boek: het is meeslepend geschreven, biedt inkijk in een wereld die anders gesloten blijft en haakt aan bij een thema dat het hoe dan ook goed doet op de (Amerikaanse) boekenmarkt: een wordingsgeschiedenis, *against the odds*. (Op nummer 1 bij *The New York Times* staat *Becoming* van Michelle Obama.)

Op zichzelf is Westovers boek al een bewijs voor het nut van onderwijs. Zonder haar universitaire opleiding was *Educated* nooit verschenen. Omdat er geen educatie was om over te schrijven, natuurlijk, maar ook omdat zonder aangeleerde schrijfvaardigheden en de vertrouwdheid met het boek als vertelvorm het bijzonder lastig zou zijn geweest om werk te publiceren. Westovers

succes is hét antwoord op de opmerking die haar vader een van haar broers in het gezicht slingerde als die overweegt om onderwijs te gaan volgen. 'Je wordt het hoofd van een gezin. Hoe kun je een vrouw en kinderen onderhouden met boeken?'

De tragiek die in die uitroep besloten ligt, het onbegrip van de man van één boek voor het feit dat er oneindig veel boeken worden geschreven waar duizenden hun brood mee verdienen, is wat *Educated* voortstuwt. Het legt de basis voor het uittochtverhaal dat Westover heeft geschreven, weg van de berg in Idaho naar, op dit moment, New York voor een leven met een Twitter-account waarop staat dat ze hondenliefhebber is en een plaats in de lijst van de honderd meest invloedrijke personen die *Time Magazine* ieder jaar maakt, met warme aanbevelingen van Bill Gates. De prijs die Westover hiervoor

(weer)
studeren,
iets voor jou?
www.itv-hogeschool.nl

tolk / vertaler

DUITS / ENGELS / FRANS / ITALIAANS / RUSSISCH / SPAANS

ITV HOGESCHOOL VOOR TOLKEN & VERTALEN

Wij maken werk van jouw passie!

tot gezondheidszorg en meer blootstelling aan huiselijk geweld, was de samenvatting van verschillende wetenschappelijke onderzoeken (deels gedaan door Brigham Young University) die *The Atlantic* presenteerde. Uit cijfers van het Amerikaanse Bureau voor Juridische Statistiek blijkt dat vrouwen onder de 34 wonend op het platteland in huishoudens met lage inkomens het grootste risico lopen op geweld in de privésfeer. Wat Westover aan mishandeling heeft moeten ondergaan is treurig om te lezen. Tegelijkertijd past het in een statistisch patroon. Haar boek legt een weinig benoemde waarheid bloot over waarom een samenleving kinderen naar school stuurt. Geweld, en de economische uitzichtloosheid die daar deels aan ten grondslag ligt, kunnen op verschillende manieren worden bestreden. Onderwijs, en een kans zelf een leven uit te stippelen, als het moet weg van de ellende thuis, is er een van.

Na de verkiezing van Donald Trump is er een nieuwe discussie op gang gekomen over hoe te spreken over de verschillen tussen de kansrijke en kansarme gebieden in de VS. Niemand wil de vergissing herhalen van Hillary Clinton die het electoraat van haar tegenstander afdeed als een stel deerniswekkende figuren. Er is ruimte ontstaan voor boeken en artikelen die blootleggen wat er omgaat in het deel van Amerika dat niet tot de progressieve stadsgemeenschappen behoort. Ze zijn geschreven vanuit een wens te begrijpen (*Strangers in their Own Land*, van Arlie Hochschild), de vooruitstrevende klasse wakker te schudden (*Listen Liberal* van Thomas Frank), of de armoede en sociale disfunctionaliteit in vergeten Amerika te laten zien (J.D. Vance's *Hillbilly Elegy*).

Ook *White Working Class: Overcoming Class Cluelessness in America* van Joan Williams hoort in dit rijtje thuis. Williams, een rechtswetenschapper uit Californië, schreef haar boek uit ergernis over het gebrek aan besef van wat de Trump-kiezers drijft. Haar boek is een aanval op de vooroordelen van hoogopgeleid Amerika over hoe de rest van de samenleving denkt. In een van de hoofdstukken richt ze zich op de liberale mantra dat onderwijs de oplossing is voor werkloosheid en economische achterstand, en uiteindelijk voor een stem op Trump. 'De nadruk op onderwijs', schrijft ze, 'heeft alleen zin voor de kinderen van de professionele klasse. Het is de voorwaarde voor het reproduceren van de sociale status van hun ouders.'

In een gesprek met Ewald Engelen voor *De Groene Amsterdammer* legde Williams het grote probleem van Amerika als volgt uit: 'Je pakt niet zomaar je boeltje op om naar Californië te verhuizen omdat daar wel werk zou zijn. En dat is ook wat het traditionele antwoord van de elite op de klachten over doorgeslagen globalisering zo krenkend maakt. Meer en beter onderwijs gaat geen banen terugbrengen. "Worden zoals wij" – dat is wat de elite daar eigenlijk mee zegt, alsof de elite de maat der dingen is – wrijft alleen maar meer zout in de wonden.'

Westover blijft in haar boek weg van deze

discussie. Maar juist haar feitelijke herinneringen aan opgroeien in 'een cultuur van paranoia en fundamentalisme' laten zien dat er ook een andere manier is om naar het verschil tussen de twee Amerika's te kijken. In een van de vakanties waarin Westover thuiskomt van de universiteit om voor haar vader te werken, krijgt ze het aan de stok met haar agressieve broer. Westovers gezicht zit onder de smeer, waarop Shawn haar voor 'nigger' uitmaakt. De rest van de vakantie blijft hij haar zo noemen. Het herinnert Westover eraan dat deze term vaker gebruikt werd in haar jeugd, door vader en broers, en dat ze als kind geen idee had van de precieze betekenis ervan. Slavernij, racisme, de burgerrechtenbeweging bestonden niet als onderwerp bij haar thuis. Maar inmiddels heeft Westover op de universiteit vakken Amerikaanse geschiedenis gevolgd en wordt ze woedend als haar broer zo spreekt.

'Noem me niet zo', zegt Westover. 'Je hebt geen idee wat het betekent.'

'Natuurlijk wel', antwoordt de broer. 'Je hele gezicht is zwart, *like a nigger*.'

Een vergelijkbare situatie, waarin kennis individuen tegenover elkaar plaatst, doet zich voor tijdens Westovers eerste semester op Brigham Young University. Ze zit in de collegezaal en begrijpt een bijschrift bij een foto in haar boek niet. Gevraagd om de tekst voor te lezen, is Westover eerlijk en vraagt ze naar de betekenis van het woord dat ze niet kent. Er valt een pijnlijke stilte. De professor is geïrriteerd. 'Na de les ging ik direct naar de computerruimte om het woord "holocaust" op te zoeken', schrijft Westover in *Educated*.

Deze anekdote, een van de meest veelzeggende uit Westovers boek, toont nog een reden waarom onderwijs belangrijk is. Zonder onderwijs ontstaat er geen morele gemeenschap waarin overeenstemming bestaat over wat aanvaardbaar en wat onaanvaardbaar is. Onderwijs verwaarlozen betekent kinderen bij voorbaat buitensluiten van die gemeenschap. Westover wordt misprijzend aangekeken vanwege haar onwetendheid over de jodenvervolging. Het verwijt is niet dat van een gebrek aan feitenkennis, maar dat ze geen deel lijkt uit te maken van de gemeenschap die een opvatting deelt over wat die feiten betekenen. Het is een van de momenten in

Ze krijgt het aan de stok met haar agressieve broer. Haar gezicht zit onder de smeer, waarop Shawn haar voor 'nigger' uitmaakt

Westovers boek waarop het duidelijk wordt dat er maar één manier is om een verstikkende cultuur van complottheorieën, racisme en religieus dogma te ontstijgen.

Meer en beter onderwijs brengt op zichzelf geen fatsoenlijk betaald werk terug op plekken waar het verdwenen is, zo constateert Joan Williams terecht, maar wat Westovers memoires laten zien is dat morele en economische verheffing samen opgaan. Wat Tara Westover achterlaat dankzij onderwijs is tegelijkertijd armoede en onwetendheid. En als onderwijs haar ogen opent voor giftige consequenties van onwetendheid en haar tegelijkertijd de kans biedt iets anders te doen dan oud ijzer verwerken, waarom zou dat dan ook niet voor haar broer gelden? En als die logica opgaat voor kinderen van een gezin, waarom dan niet op het niveau van heel Amerika?

Westover keert niet meer terug naar Idaho, net zoals de meeste hoogopgeleiden uit de lagere economische klasse niet terugkeren naar waar ze geboren zijn. De onderliggende vraag is wat er voor nodig zou zijn voor iemand als Westover om wel terug te keren, en haar talenten en verdiensten ten goede te laten komen aan een gemeenschap die daar baat bij zou hebben. Meer gelijkgestemden misschien, of in ieder geval minder types zoals haar broer. In beide gevallen helpt meer en beter onderwijs daar wel degelijk bij.

Wie nooit meer weggaat waar hij vandaan komt is Westovers vader. Hij beschouwt zichzelf als uitverkoren en gered, maar zit uiteindelijk gevangen. Hij runt zijn schrootbedrijf met gevaar voor eigen leven en dat van anderen. Veiliger werktuig is duur. Zijn weigering om bij de talloze ongelukken die zich voordoen een ambulance te bellen, lijkt net zo goed voort te komen uit wantrouwen tegen de medische stand als uit de angst voor een doktersrekening. Een van de redenen waarom hij woedend reageert als Tara of een van haar broers overweegt naar school te gaan is puur economisch. Hij spreekt over zijn kinderen als zijn 'crew'. Hun opleiding betekent zijn verlies van arbeidskrachten. Het is uiteindelijk de economische achterstand die opleidingsachterstand voortbrengt. De oplossing betekent de formule omgekeerd teruglezen. Het enige dat kan voorkomen dat kinderen die zijn geboren in omstandigheden die lijken op die van Tara en haar broers kunnen ontsnappen is, andermaal, onderwijs.

Waarmee niet gezegd is dat een samenleving alleen gered kan worden van polarisatie en verkapt klassenstrijd door iedereen op het pad richting een doctoraat aan een topuniversiteit te sturen. Wel stuurt Westover de discussie over de vraag of onderwijs een antwoord biedt op de uitzichtloosheid die veel Amerikanen ervan overtuigde dat de huidige bewoner van het Witte Huis hun problemen zou oplossen. Als 'opgeleid' betekent oprechte verontwaardiging voelen bij racistisch taalgebruik, in staat zijn morele lessen uit het verleden te trekken en een cyclus van armoede en destructieve achterdocht te doorbreken, waarom zou dat dan niet de maat der dingen moeten zijn? ■

Hoe gesegegreerd is het onderwijs?

Sommigen hebben nóg gelijkere kansen

De segregatie in het onderwijs is hardnekkig.
De toekomst ligt voor veel kinderen al in
het basisonderwijs besloten. 'De plek waar je wieg staat
is bepalend,' zegt de schooldirecteur.

Rasit Elibol & Irene van der Linde
beeld Nicole Segers

Alle bovenste
foto's zijn van
de Hildebrand
Van Loonschool in
Amsterdam-Zuid,

de onderste
van Wereldwijs
in Amsterdam-
Zuidoost

07.42 uur, Amsterdam-Zuid

Jojanneke Mulder (26), de leerkracht van groep 6, haalt een kop zwarte koffie in een verder lege lerarenkamer van de Hildebrand Van Loonschool. Daarna loopt ze de trap op, komt juf Marieke van groep 8 en Louise de conciërge tegen, en neemt vervolgens op de tweede verdieping plaats in haar lokaal. Ze kijkt even snel naar het rooster van deze dag, neemt nog een keer de aardrijkskundes die ze later die dag zal geven door en wijst op kunstige slingers die her en der in de klas zijn opgehangen. 'Dat hebben ze laatst gemaakt toen we in de Hermitage waren. Geweldig toch? Daar gaan we elk jaar heen en dat is zo leuk en leerzaam.'

De Hildebrand Van Loonschool in Amsterdam-Zuid haalt volgens de datavergelijkingssite Allecijfers.nl de hoogste Cito-score van alle Amsterdamse basisscholen. Liefst zeventig procent van de leerlingen stroomde in 2018 uit naar het vwo, terwijl dat gemiddeld in Amsterdam 25 procent is.

08.25 uur, Amsterdam-Zuidoost

'We gaan beginnen...!' roept juf Lisa enthousiast tegen de 26 leerlingen van groep 5a. Ze gaan rechtop zitten, draaien hun stoel naar Lisa.

'Goedemorgen lieve kinderen...'

'Goedemorgen juffrouw', antwoordt de klas in koor. Lisa wijst op het bord, waarop staat wat ze vandaag gaan doen. 'Wat een drukke dag juffrouw', zucht Rebecca die bij het raam zit. Ook de anderen zuchten. 'We gaan het gewoon proberen', zegt Lisa opgewekt.

Van basisschool Wereldwijs in Amsterdam-Zuidoost ging volgens dezelfde bron in 2018 rond de vijftig procent van de leerlingen naar het vmbo of lager – waarvan bijna viervijfde naar het speciaal-praktijk- of kader-onderwijs – en slechts zeventien procent naar het vwo.

08.36 uur, Zuid

De eerste kinderen arriveren en geven bij binnenkomst een hand aan juf Jojanneke. 'Goedemorgen, Mika. Alles goed kerel?' vraagt ze. Ongeveer de helft wordt afgezet door een ouder. De moeder van Lia hoort dat er een journalist in de klas is. 'Er komen geen namen in het artikel, mag ik aannemen? Nee, oké, dan is het goed.'

Uit het vorige maand verschenen rapport *De staat van het onderwijs* blijkt opnieuw dat het voor de uitstroom veel uitmaakt wáár een school staat. 'Basisscholen zijn vooral gesegegreerd naar opleidingsniveau van de ouders', zo valt te lezen. 'Dit zien we met name bij academisch geschoolde ouders: hun kinderen gaan vaker naar scholen waar vooral kinderen met andere academisch geschoolde ouders zitten. Verder stijgt de segregatie naar inkomen, terwijl de etnische segregatie daalt.' En: 'De voorwaarden voor gelijke kansen lijken iets te verbeteren; er zijn meer dubbele adviezen en leerlingen klimmen vaker op binnen het voortgezet onderwijs ("diploma's stapelen"). Toch blijft kansenongelijkheid bestaan. Zo hebben middelbare scholieren in het praktijk-onderwijs en de basisberoepsgerichte leerwegen vooral laagopgeleide ouders en hebben vwo'ers vooral hoogopgeleide ouders.'

08.45 uur, Zuidoost

'Pak jullie boekjes, we gaan eerst even lezen.' Lisa zet de klok op het digibord op een kwartier. De kinderen pakken hun boek – *Donald Duck, Fantasia III, Aladin, Het leven van een loser* – uit de la van hun tafel. Met hun vingers bij de tekst beginnen ze in stilte te lezen. Serieus voorover gebogen, sommigen prevelen zachtjes mee.

Lisa Peperkamp (31) geeft les aan zowel groep 5 als groep 4. Eigenlijk is 4 haar eigen klas, daar staat vandaag een stagiair – 'zonder onderwijsbevoegdheid', aldus Lisa. Ze valt zelf sinds januari

al in voor een langdurig zieke collega van groep 5a. Daarom heeft ze haar week verdeeld: twee dagen geeft ze les aan 5a, drie dagen aan haar eigen groep 4. Voor beide klassen is ze verantwoordelijk. 'Alles ligt op mijn schouders.'

Ze wijst fluisterend twee kinderen aan die zich moeten melden bij de rekenmoeder in een ruimte ernaast, om de lage tafels te oefenen: van twee tot en met vijf. 'Ik offer me op door deze klas erbij te nemen, dan verwacht ik ook van ouders een constructieve houding.' De klas heeft in de afgelopen maanden een achterstand opgelopen. 'Er zijn grote verschillen onderling, vooral op het gebied van rekenen.'

'Die Cito-score?' zegt directeur Paula Hoonhout. 'Wat zegt dat?' Je zou volgens Hoonhout beter naar de vaardigheidsgroei kunnen kijken. 'Dat is voor ons veel belangrijker. Wat was hun beginsituatie? Kinderen komen hier vaak op school met een taalachterstand, hebben sociaal-cultureel minder meegekregen. Zuidoost is een van de grootste multiculturele smeltkroezers ter wereld. Dat betekent dus ook een complexe populatie op school. Het gaat erom hoeveel een kind zich gedurende de jaren dat het op school zit ontwikkelt.' En daarover kan ze één ding met zekerheid zeggen: 'Onze kinderen scoren boven het landelijk gemiddelde op groei.'

08.47 uur, Zuid

De klas is verdeeld in twee groepen van vijftien: de ene helft gaat naar beeldende vorming, de andere blijft bij juf Jojanneke om aan een businessplan te werken.

In het bevo-lokaal zit meester Daan (31) de kinderen op te wachten terwijl hij de laatste happen neemt van zijn bakje yoghurt met muesli. De leerlingen gaan vandaag de bruggen afmaken waar ze in de weken hiervoor al aan hebben gewerkt. Ze nieten, boren, schroeven en plakken

aan onder meer een boogbrug, een hangbrug en een tuibrug. Meester Daan loopt rond, volledig ontspannen. ‘Ik zou toch anders zagen’, zegt hij tegen Mika. ‘Anders heb je straks misschien geen vinger meer.’

Hij geeft de kinderen veel vrijheid en vertrouwen om zelf uit te vinden hoe iets werkt. ‘In principe mogen ze bijna alles in de klas. Kinderen die later instromen hebben daar in het begin ook moeite mee. Mag dit allemaal? zie je ze denken. Ja, dat mag hier.’

09.00 uur, Zuidoost

‘Oké, leg de boeken maar weg’, zegt Lisa die zich weer op de klas richt. ‘We gaan naar het dictee.’ De wisbordjes – witte geplastificeerde velletjes waar je met een zwarte stift op kunt schrijven en dat weer uit kunt wissen – worden uitgedeeld. ‘We gaan vandaag werken aan de au of ou, de onthoud-woorden’, noemt Lisa die.

‘Vanavond gaan we uit eten in een restaurant’, dicteert Lisa. ‘Schrijf op: “restaurant”’. De kinderen duiken over hun wisbordje heen, Lisa telt af: ‘Drie, twee, één... houd de bordjes maar omhoog.’

Een enkeling schrijft ‘restaurant’, Lisa corrigeert het. De groezelige plasticjes worden enthousiast weer uitgeveegd.

‘Ik ben de juffrouw van groep 4 en 5, schrijf op: “juffrouw”’.

‘... twee, één... laat maar zien. Amel, bordje onder je kin. “Jufvrouw” is niet goed...’

09.16 uur, Zuid

‘Weet je wat’, zegt meester Daan. ‘Volgens mij krijgen jullie het niet af, dus ik geef jullie nog een half uur.’

09.25 uur, Zuidoost

‘Nu even stil’, zegt Lisa. Ze legt een vinger op haar lip en steekt een vinger omhoog. ‘Thyrsah, Ksenija, Noah, Rogerio, Noemia, jullie mogen een iPad halen...’ Ze wijst naar de kar met iPads voor in de klas die ze net uit de gangkast gehaald heeft – er zijn er in totaal veertig voor de hele school. ‘We gaan 1PC doen!’ roepen de kinderen enthousiast, International Primary Curriculum, een digitale onderwijsvorm waarbij kinderen in een ‘unit’ leren en aardrijkskunde, geschiedenis,

biologie, maatschappelijke vorming aansluiten bij een thema. Groep 5 is nu bezig met ‘wonen en huizen’, eerder hebben ze al onderzocht hoe je op Funda naar woningen kunt zoeken, nu kijken ze naar andere landen. Hoe wonen mensen? Waarvan zijn de huizen gemaakt? Hoe duur is een huis in een land? Opgewonden delen de kinderen de iPads uit.

Ze formeren groepjes van twee of drie, zoeken hun grote vel papier uit de stapel waar ze de vorige les al mee waren begonnen. Elk groepje heeft een eigen land. Zoals Marokko – ‘daar ga ik elke zomer heen’ –, Zuid-Korea – ‘daar waren we wel benieuwd naar’ –, Servië – ‘daar kom ik vandaan’ –, Ghana – ‘daar zijn de huizen van klei, en je kunt er heel lekker eten, mijn moeder maakt dat elke dag’, zegt Rebecca.

Lisa: ‘Kinderen voor de tafels van 6, 7, 8 en 9 naar de rekenmoeder...’

Of Suriname – ‘wat is het adres van het duurste huis?, ik weet dat van mijn oom...’ De kinderen tikken hun vragen op de iPad in – ‘Een slavenschip verging op 23 augustus 1869’, leest Jenneley op Wikipedia –, de kleuren van de vlag, de prijs van het duurste huis, ‘iets met heel veel nullen...’ ‘Het belangrijkste is hun betrokkenheid’, zegt Lisa terwijl ze de klas rondkijkt. ‘Dat ze leren vragen te stellen, maar ook waar ze dingen kunnen vinden, op internet, in een boek, we nodigen regelmatig experts uit.’

Wereldwijs heeft het predikaat ‘excellent’ gekregen van de Onderwijsinspectie vanwege het ‘formatieve assessment’ dat ze als leer methode gebruiken. ‘Daarin zijn we uniek’, zegt directeur Hoonhout. Formatief is ontwikkelingsgericht onderwijs, prestaties van leerlingen worden daarbij niet vergeleken met die van anderen, maar met eerdere, eigen resultaten. Assessment zegt iets over de manier waarop je de kinderen helpt bij dit leerproces, bijvoorbeeld door feedback te geven, vragen te stellen, het leerdoel helder te maken. ‘Succesvol leren is hierbij de basis’, zegt Hoonhout. ‘We stimuleren leerlingen nieuwsgierig te zijn, samen te werken, goed na te denken, zichzelf te verbeteren, niet op te geven, we geven ze ruimte om fouten te maken.’

09.45 uur, Zuid

‘Neem even vijf minuten de tijd’, zegt meester Daan. ‘Om met je groep te bespreken wat goed ging en wat de volgende keer beter kan.’ Elk groepje wijst iemand aan die klassikaal het woord gaat voeren. Ze gaan in conclaaf, de een wat fanatieker dan de ander. Julia steekt haar hand op en werpt zich op als woordvoerder. Wat volgt is een betoog over de goede taakverdeling en dat enkele details (‘zoals de pijlers’) beter kunnen, een ander kind begint een verhandeling over de brug, maar volgens meester Daan hebben ze niet goed samengewerkt en dat was juist de opdracht.

10.10 uur, Zuidoost

Ksenija is vandaag negen jaar geworden en mag op de kruk staan voor de klas. ‘Wat heb je van papa en mama gekregen?’ vraagt Lisa.

‘Een set kleur stiften en een groot blok met

vellen papier', zegt ze verlegen – ze heeft de stiften al de hele ochtend onder haar arm geklemd. 'En een lieve tekening van mijn broertje.'

Dan begint de klas te zingen. 'Er is er een jarig...,' eerst gewoon, dan heel zacht en dan heel hard: 'Hieperdepiephoera!' Ksenija deelt met twee vriendinnetjes haar traktatie uit, de rest van de klas doet de ogen dicht. Haar moeder heeft bajadera gemaakt: Servische zoetigheid, legt ze uit, een stukje nougat met walnoten en chocolade, in elk stukje een prikkertje. Een jongen probeert blind vast te voelen wat er voor hem ligt.

Terwijl de kinderen buiten spelen, heeft Lisa vijf minuten pauze, ze gaat even aan tafel in de lerarenkamer zitten. Daarna gaat ook zij naar het speelplein, vanaf een bankje let ze op de kinderen. Ze werkt al negen jaar hier op school. 'Kinderen hier willen het graag goed doen,' zegt ze. 'Zich ontwikkelen, dat maakt het leuk.'

10.17 uur, Zuid

Vier meisjes uit de klas komen naar juf Jojanneke en doen een geïmproviseerd dansje. 'We noemen het de kippendans,' zeggen ze en lopen lachend weg. Een ander groepje doet Rood, een zelfbedacht spel waarbij niemand op de roodgekleurde tegels op het schoolplein mag lopen. Twee kinderen botsen met de hoofden tegen elkaar, waarbij Lieke wat tranen laat. 'Laat haar maar even bij mij komen,' zegt juf Jojanneke tegen medeleerlingen.

In de kamer van de directeur van de Hildebrand Van Loonschool hangen klassenfoto's van alle groepen 8 vanaf de tijd dat Emma Lieske daar in 1976 als 'gewone' leerkracht begon en er nog veel kinderen van Surinaamse ouders op school zaten. Hoe recenter de klassenfoto's, hoe witter de klas. Ze vindt het geen goede ontwikkeling. 'Je wilt natuurlijk een afspiegeling zijn van de maatschappij, ook omdat het voor de kinderen het best is om op te groeien met kinderen uit allerlei milieus. Maar we zijn een afspiegeling van de buurt, waardoor voor veel kinderen sociale ongelijkheid een ver-van-hun-bed-show is. Nu proberen we ze in aanraking te laten komen met armoede en andere culturen door er extra aandacht aan te besteden tijdens de lessen.'

10.30 uur, Zuidoost

'Open jullie boekjes, we gaan estafettelezen,' zegt Lisa als iedereen weer binnen zit. 'Niet neuriën, stil, geen gerommel... pagina 32 van *Waar is Mees?*' Lisa begint te lezen. 'Nu jij Naiem.'

10.31 uur, Zuid

Terwijl de kinderen in stilte hun fruit eten en water drinken, kijken ze naar het *Jeugdjournaal*, met eerst beelden van een brandende Notre-Dame, dan volgt de stelling van het *Jeugdjournaal*: leren voor de eindtoets is onzin. Juf Jojanneke vraagt wie het daarmee eens is en waarom. Julia vindt het inderdaad onzin. 'Het is alleen om te toetsen, dus het heeft geen zin om je voor te bereiden.' Lodewijk is het er niet mee eens. 'Het is altijd goed om je voor te bereiden, want dan worden de zenuwen ook minder.'

Dat haar school de hoogste Cito-score van Amsterdam heeft, zal directeur Emma Lieske nooit uit zichzelf zeggen. 'Omdat ik het niet relevant vind en ik ook moeite heb met die titel; het vertelt namelijk niet het hele verhaal. Het is ook geen manier om de kwaliteit van een school te toetsen en het is niet per se onze verdienste. Het is dan ook zeker niet zo dat wij per se het beste onderwijs bieden, een school in Zuidoost kan veel beter zijn. Je kunt ons hoogstens vergelijken met soortgelijke scholen in de directe omgeving, waar ook vooral kinderen met hoogopgeleide ouders zitten.'

10.45 uur, Zuidoost

'Ik vind dat alle kinderen op school roze kleding moeten dragen,' stelt juf Lisa. 'Roze is gezellig en dat staat iedereen, als we allemaal hetzelfde dragen, herkennen we elkaar...'

'Boeieeh!' klinkt het luid uit de klas.

'Wat is een betoog?' vraagt Lisa.

'Stukje tekst waar mensen...,' probeert Tessel.

'Stukje tekst waarin staat wat je vindt en dan mensen overtuigen,' maakt Tiana af. >

'Niet neuriën, stil, geen gerommel... pagina 32 van *Waar is Mees?*'

Onverschrokken? Uitjouwen? En wat is het verschil tussen een medaille, een lintje en een onderscheiding? 'Mijn opa', zegt Lyn, 'heeft een lintje.'

Zonder aankondiging staat juf Jojanneke op en zegt: 'Doe mij na.' Ze begint verschillende ritmes te trommelen en de hele klas volgt.

11.17 uur, Zuidoost

De kinderen pakken hun andere schriftjes, werken zelfstandig aan staartdelingen, optellen en aftrekken. Sommigen lopen naar het raam waar ze zich kunnen 'inschalen'; ze moeten zelf aangeven op welk niveau ze zijn met rekenen. Drie kinderen die uitleg willen van juf Lisa gaan vooraan zitten, bij het digibord. 'Ik zie bij Daantje een heel goede werkhouding...,' zegt Lisa tussendoor.

11.19 uur, Zuid

Pannenkoeken: hoeveel moeten ze er verkopen en voor hoeveel geld om genoeg winst te maken? Het staat allemaal in het businessplan dat de klas heeft opgesteld. De afspraak is dat de helft van het geld dat ze ophalen met hun zelfgebakken pannenkoeken mag worden gebruikt om iets voor de klas te halen en de andere helft moet worden geschonken aan een goed doel. Met het geld dat ze hopen te verdienen willen de kinderen uit groep 6 óf een nieuwe zitzak, een nieuwe bezem, tekenboeken, óf spelletjes kopen. 'Het is stiekem gewoon een rekenles', zegt Jojanneke. 'Maar een businessplan klinkt spannender en uitdagender.'

Jojanneke is een Twentse en heeft de academische pabo in Groningen gedaan, waar ze ook een master pedagogische wetenschappen haalde. Ze wist als kind al dat ze leerkracht wilde worden.

'Je moet volgens mij proberen kinderen lol te laten krijgen in leren, interesse opwekken in de leerstof. Daarvoor ben je ook afhankelijk van begeesterde leerkrachten,' zegt directeur Emma Lieske. 'Wij hebben het geluk dat we heel goede docenten hebben kunnen aannemen, die soms universitair geschoold zijn of zij-instromers die hoogopgeleid zijn in een ander vak. Die kiezen voor ons omdat we ze iets te bieden hebben: ze kunnen hier op school hun eigen lessen bedenken, omdat de standaard boeken te makkelijk zijn voor onze leerlingen. Daarom hebben we ook veel vakleerkrachten die met halve klassen aan de slag gaan.'

12.00 uur, Zuidoost

Ze rennen naar de gang om hun tassen te halen. Terwijl ze daarna hun boterham eten, leest een voorleesmoeder voor uit Roald Dahl. Daarna mogen ze buiten spelen.

Lisa gaat naar de lerarenkamer. Ze houdt niet van dat heel strakke lesgeven, zegt ze, ze is misschien wat losser dan anderen. Ze wordt er vooral blij van als ze merkt dat de kinderen beter worden, dat ze trots zijn op zichzelf. 'Daar wil ik graag aan bijdragen.'

12.03 uur, Zuid

'Vind jij juf Jojanneke ook de liefste juf van de hele wereld?' vraagt Noor, voordat ze zich met een kleine sprint weer bij haar vriendinnen voegt.

De kinderen gaan in stilte werken, ze buigen zich weer over hun schriften voor taal 1. Als ze een vraag hebben, moeten ze een blokje met een vraagteken op tafel leggen. Lisa loopt langs de tafeltjes, leest her en der wat ze schrijven, verbetert of geeft een krul. Ze kijkt nooit meer achteraf na, direct feedback geven, daar leren de kinderen volgens haar veel meer van.

'Ik zie Zamora goed werken...,' zegt Lisa tussendoor.

'Wat betekent helder?' vraagt Cherise.

10.45 uur, Zuid

Er wordt gezamenlijk gelezen door de groep die bij juf Jojanneke zit, die vervolgens van Amber wil weten wat een catastrofe is. 'Iets dat verschrikkelijk is, een ramp, het is een Frans woord', antwoordt ze vanuit haar schoolbank.

Vandaag blijft groep 6 tussen de middag niet op school, maar eten ze op het Museumplein, dat op slechts een paar minuten lopen ligt. Daar wachten twee 'meesters' van Kidzmovement, die daar elke middag kinderen van de HvL vermaken. Vandaag mogen ze met de bumperball, een grote bal waar de kinderen in kunnen om vervolgens tegen elkaar aan te botsen. 'De helft kan zijn broodje eten, deze groep mag in een bal', zegt Maurice van Kidzmovement. Het overblijven wordt betaald door de ouders.

'De ouders op onze school zijn super betrokken', zegt Lieske. 'Als we naar een museum gaan, zoals laatst naar de Hermitage, melden zich meteen meer dan tien ouders om mee te gaan. Zo gaat dat ook bij schoolreisjes. Onze ouders hebben vaak ook beroepen waarbij dat kan, je eigen agenda inplannen. Toen mijn kinderen nog klein waren, kon ik als leerkracht echt niet altijd mee. Het schoolbestuur bestaat ook uit ouders, die zijn heel kundig en kunnen dat. We hebben een ouderbijdrage van 225 euro. Die is vrijwillig, maar wordt door bijna iedereen betaald.'

12.15 uur, Zuidoost

Lisa let vanaf haar bankje op het speelplein op de groepen 4, 5 en 3. Twee meisjes komen gielend vragen of ze een paardenbloem in hun haar wil doen...

Het tekort aan arbeidskrachten is een groot probleem op school. Het is niet dat de school daar bewust voor kiest. Al twee jaar krijgen ze op vacatures geen enkele reactie. Ook in *De staat van het onderwijs 2019* is het een belangrijk punt van zorg dat scholen met een 'uitdagende leerlingpopulatie' veel meer moeite hebben met het vinden van leraren. 'Het lukt alleen via bekenden of met een stagiaire die blijft hangen', zegt Hoonhout. En de voorspelling is dat het nog nijpender wordt. In de toekomst zal ze misschien klassen naar huis moeten sturen, of samenvoegen. Groep 8 wordt na de meivakantie bijvoorbeeld samengevoegd. 'De leerkrachten die we hebben zijn zo bevlogen en zo goed, juist omdat ze zich hier volledig moeten inzetten. Als je het makkelijk wilt hebben ga je hier niet werken.'

Liza roept haar klas bij elkaar. Samen lopen ze naar een ander gebouwtje voor de les beeldende vorming - 'bevo' voor de kinderen.

'Goedemiddag juffrouw Francine', roepen ze als ze allemaal rondom een van de vier grote werktafels zitten.

'Weten jullie nog waar we mee bezig waren?' vraagt juf Francine. 'Hoe heette dat ook al weer in Brazilië, die krottenwijken?'

'Recycle-huizen noemden jullie dat...', helpt juf Lisa.

'Favas...', mompelt Tiana. 'Bijna', zegt Francine. 'Favela's, allemaal huisjes bij elkaar.'

Vorige week hebben ze van karton de daken en de muren gemaakt, vandaag gaan ze verder met de details; een waslijntje, trappen... Juf Francine laat zien hoe je van karton een luifel kunt knippen en vastlijmen.

'Rogerio, heb je wel geluisterd?'

'Ehhh, nee.'

'Abrar, leg het hem even uit...'

De kinderen zoeken in groepjes hun eigen kartonnen huisje terug. Ze knippen, vouwen en lijmen. 'Mijn huis is de grootste...', zegt er een. 'Ik bouw een villa.'

'Rogerio en Lucas, ik zie geen serieuze werkhouding', zegt Lisa tussendoor.

'Ik woon in een flat', zegt een ander, terwijl haar huisje steeds schever gaat hangen. 'Later wil ik in een echt huis wonen, dan kun je stampen zonder dat de burens klagen...'

'Juf!' roept een van de meisjes. 'Mag ik de gordijnen laten zien die ik heb gemaakt?'

Na een half uur moeten ze alles weer opruimen. Ook dat gaat weer geordend: iemand doet de potloden, een ander de scharen, weer een ander de bakjes lijn, en de mesjes. 'Karton moet van de vloer, in de bakken doen', zegt Francine. De kinderen kruipen over de grond, rennen door de klas. Juf Francine maakt het stilteteken... vinger op lippen, vinger omhoog. Ze lopen in rij terug naar de eigen klas.

13.03 uur, Zuid

Er heerst een serene rust in het lokaal en de kinderen zitten voor zichzelf een boek te lezen. Lieke, die net als een handvol klasgenoten in hockeykleding naar school is gekomen, zit achter in de klas en leest Harry Potter, boeken uit de Kippenvel-serie blijken populair, maar ook strips worden gelezen. De een zit op tafel, de ander hangt in een stoel en weer een ander ligt languit op een zitzak. Jojanneke: 'Er mag veel, omdat er ook veel kan, want de rust in de klas wordt niet verstoord.'

Vandaag geen filosofielessen maar colleges aardrijkskunde en Engels. De zaakvaklessen heten hier colleges en die komen hier niet uit een boek, maar zijn gemaakt door de eigen leerkrachten. De helft van de klas is naar Engels, de rest krijgt van Jojanneke een Bosatlas en moet daarin antwoorden zoeken op vragen als: hoeveel meter ligt Breda boven of onder zeeniveau? Hoeveel uren zon heb je in juni, juli en augustus op de Waddeneilanden?

De filosofielessen zijn in het kader van burgerschapsonderwijs, zegt Lieske. 'Het is een vrij onderdeel van meerdere vakken en wij vullen die vanaf groep 4 onder andere in met lessen filosofie. Daarin krijgen de leerlingen democratische

'Vind jij juf Jojanneke ook de liefste juf van de hele wereld?'

waarden mee.' De Hildebrand Van Loonschool is een christelijke school. 'We zeggen niet dat iemand moet geloven, maar laten kinderen kennismaken met verhalen uit de bijbel. Dat doen we op maandag, als we met alle klassen in de aula verzamelen voor de weekopening. Elke week verzorgt een andere leerkracht een verhaal uit de bijbel of een ander verhaal dat past bij het thema.'

13.55 uur, Zuidoost

De kinderen gaan klaarstaan voor de dagsluiting - Wereldwijs heeft een continuooster, wat betekent dat de school elke dag om 14.00 uur uitgaat. Juf Lisa zet op het digibord de YouTube-video klaar van Kinderen voor kinderen: de *Pasapas*. Sommige kinderen blijven zitten, anderen dansen enthousiast met de pasjes mee.

'Vonden jullie het een leuke dag?' vraagt Lisa daarna.

'Jaaah', klinkt het in koor.

'Weten jullie nog in het begin van de dag? Dat jullie het zo veel vonden. We hebben het allemaal gedaan... Een schouderklopje voor jullie zelf.'

De kinderen slaan zichzelf zachtjes op een schouder, zetten daarna de stoelen op tafel, lopen naar de deur en geven juf Lisa een hand.

'Vmbo'ers worden altijd gezien als tweedetrangs', zegt directeur Paula Hoonhout. 'Maar het ligt niet aan hun intelligentie.' Ze kan zich er kwaad om maken. 'We hebben soms te maken met gezinnen waar kinderen echt niets meekrijgen, die nog nooit van Van Gogh hebben gehoord, niet weten wie de premier is.' Pas als je condities schept voor succesvol leren, zorgt dat volgens de Wereldwijs-directeur voor kansengelijkheid. 'Cijfers wijzen uit dat leerlingen van het vmbo het minst lang doorleren, ook vanwege een zeer laag zelfbeeld. Wij proberen zelfbewuste, nieuwsgierige, onderzoekende twaalfjarigen van school te laten gaan, met veel bagage voor een leven lang leren. Dat is kansengelijkheid, niet het percentage kinderen dat naar het vwo gaat.'

14.35 uur, Zuid

De groep die net aardrijkskunde heeft gehad, loopt naar het lokaal waar juf Lucy ze staat op te wachten. 'Hello, group 6', zegt ze. Juf Lucy komt uit het Verenigd Koninkrijk en spreekt alleen Engels met de kinderen. Het is drukker in de klas dan bij juf Jojanneke, die vandaag haar stem niet heeft hoeven verheffen. Het thema is Pasen, wat is Pasen eigenlijk, wil juf Lucy weten. Meerdere kinderen steken hun vinger op. Marloes legt in prima Engels uit dat wordt gevierd dat Jezus opstond uit de dood, maar komt niet op het Engelse woord geloof. 'Faith', zegt juf Lucy. 'Like the song of Ariana Grande.'

15.14 uur. Juf Jojanneke begint ritmes te klappen en trommelen, de hele klas doet haar na. De dag zit erop en de kinderen lopen rustig de klas uit, naar de hockeytraining.

'Tot morgen!' ■

De namen van de kinderen van de Hildebrand Van Loonschool zijn op verzoek van de ouders gefingeerd

Het multiculturele schoolvoorbeeld

‘Je kunt ongelooft veel uit de kinderen halen’

Opleiding vmbo mobiliteit en transport, praktijkopdracht

De Haagse Johan de Witt Scholengroep stond vroeger bekend als een probleemschool, nu is er rust en scoort de school 'excellent'. Hoe dat kan? In de directiekamer ging het roer drastisch om. 'Deze kinderen zijn níet zielig.'

Margreet Fogteloo
beeld Theo van Pelt

Een meisje in een blauw polo-shirt en met een hoofddoek schuift na een klop op de deur even de directiekamer binnen. Ze verzorgt de koffie, komt de prullenbak legen en vraagt of er nog meer rommeltjes zijn. 'Leerlingen uit het praktijkonderwijs lopen intern stage, voor hen is dat een sociaal veilige omgeving', licht Hans Huizer, algemeen directeur van de Johan de Witt Scholengroep, de bedrijvigheid van het meisje toe. Huizer is een rijzige man met een grijzend baardje, in spijkerbroek met daarboven een zwart jasje – prototype leraar. In die functie begon hij ruim veertig jaar geleden zijn loopbaan, inmiddels leidt hij sinds tien jaar de Johan de Witt Scholengroep: vijf gebouwen die verspreid liggen in het centrum van Den Haag, het Laakkwartier en de Schilderswijk – achterstandswijken waar de bevolking grotendeels een niet-westerse migratieachtergrond heeft en sociale mobiliteit nog geldt als een grote uitdaging. Vroeger waren het vijf losse middelbare scholen voor vmbo en vwo; zij opereren nu onder één vlag, met één huisstijl voor de informatie en communicatie in cyclaamrood en overal dezelfde regels en onderwijsprincipes.

De uniformiteit komt voort uit een cultuuromslag die hier in de afgelopen tien jaar heeft plaatsgevonden. Je kunt gerust stellen dat het een succesverhaal is: een probleemschool ging door een nieuwe aanpak zo goed scoren dat ze uiteindelijk het predicaat 'excellent' verwierf. Daarmee is het een schoolvoorbeeld voor andere 'zwarte' scholen waar relschoppers de dienst uitmaken.

Hoe dat kan? Huizer ging aan de slag onder het adagium 'rust, reinheid en regelmaat', de drie

klassieke opvoedregels waar hij zelf nog mee is opgegroeid, en met als uitgangspunt dat je deze leerlingen serieus neemt. Het klinkt logisch, maar het roer moest in de directiekamer wel eerst drastisch om. Niet zozeer bevlogen, eerder puur zakelijk vertelt hij in zijn werkkamer over zijn 'missie', geflankeerd door Anne Segeren, plaatsvervangend directeur van de scholengroep.

Toen Huizer in 2010 werd gevraagd algemeen directeur te worden, nadat hij elf jaar directeur bedrijfsvoering was geweest, lag er een zware opdracht op zijn bord: reorganiseren. Dat was hard nodig, want de school stond bekend als een zwarte school waar altijd heibel was. Het aantal leerlingen liep dan ook fors terug, van 2400 naar 1900. 'Je ging naar de Johan de Witt Scholengroep als je wat mankeerde, iedereen kende de school van naam, maar niemand wilde er heen. Bij de controle van de Onderwijsinspectie kwam naar buiten dat een aantal opleidingen niet op orde was. Schaalvergroting en resultaatonderwijs, dat waren de eisen. Ik eiste op mijn beurt carte blanche. Ik kreeg daarin steun van het bestuur van VO Haaglanden.'

Hij kon zijn borst natmaken, want eerst moesten er door het krimpend aantal leerlingen docenten uit. 'Dertig fte's schrappen, dat kost veel tijd en energie. Ik heb vijftig personeelsgesprekken gevoerd en toen zeker geen vrienden gemaakt. Maar het móest voor het behoud van de organisatie als geheel. En de beeldvorming, die bepaald niet onrealistisch was, moesten we ombuigen zodat we weer konden groeien.'

Het bleek een strijd tegen een hardnekkige attitude waar het onderwijs in multiculturele wijken eind jaren negentig van doortrokken was. Huizer: 'Ik hoorde om me heen: "O jee, achterstandskinderen, wat zijn ze allemaal zielig." Ik heb goede contacten in de Schilderswijk, en kwam wel eens in buurthuis De Mussen waar ik mensen dan hoorde vragen aan de buurtbewoners: "Wat kunnen we nu voor jullie doen om jullie te helpen?" Dat beeld uit de maatschappij kwam bij ons binnen, het zat door de hele organisatie heen.'

Ondertussen werd de problematiek niet benoemd. Het was in de periode dat op het Terra College, een andere grote middelbare school in een Haagse achterstandswijk, op een ochtend een conector in de kantine werd doodgeschoten door een leerling. Huizer heeft hem gekend, Hans van Wieren. 'Ook bij ons was er fysiek geweld, bedreigingen. Het werd allemaal weggestopt. Na een goed gesprek ging de leerling de klas weer in en begon het gedonder gewoon

opnieuw. Ik zei: "Niet doen, punt." Het zijn géén zielige kinderen en ze komen hier voor onderwijs. Onze kerntaak is lesgeven, en geen zorg bieden. Die houding is nu veranderd, door heel Nederland, en dat is maar goed ook. Mensen zijn meer zichzelf gaan helpen. Geef ze een goed diploma mee, leer ze goed Nederlands zodat ze hun eigen sollicitatiebrief foutloos kunnen schrijven. Stel eisen aan ze, ze bloeien ervan op.'

Boksen en fitness voor iedereen. Ook gymkleding zelfde van school. Iedereen gelijk

Anne Segeren, die in die tijd locatiedirecteur van de mavo, havo en het vwo op de Glasblazerslaan was, herkent die sfeer. 'Het was pampieren, en niet diplomagericht. Mensen die hier kwamen solliciteren zeiden dat ze de kinderen graag wilden helpen, waarop wij zeiden: "Je komt hier niet om de wereld te redden." Dat is niet onze taak en daar zijn we niet voor opgeleid.'

Ombuigen betekende niet dat er een drilschool van werd gemaakt – integendeel. Er kwam een andere grondhouding en die ging gepaard met een pakket regels en afspraken. Petjes de héle school uit, de hoofddoek mocht blijven. De oude kluisjes verdwenen uit de aula. Segeren: 'Kinderen zeiden namelijk op maandag dat zij hun huiswerk niet hadden gemaakt, omdat hun boeken in het weekend in hun kluisje lagen. De boeken moesten voortaan in een echte tas, zoals een rugzak. Een damestasje mag ook, maar wel met een rits. Een boekenpakket kost 350 euro, dat krijg je voor niks en daar ben je netjes op.'

Gaat de bel, dan is het meteen rustig. Iedereen is verantwoordelijk voor de leefomgeving, er mag na de pauze niks meer liggen aan bakjes, zakjes, propjes of blikjes. Segeren: 'Respect voor de ruimte waarin je verkeert is psychologisch

belangrijk.' Huizer vult aan: 'Chaos geeft chaos. Zorg ervoor dat de school schoon is. We hebben hier overal camera's dus niemand kan er mee weggelopen. Geeft ze ook een veilig gevoel, hoor ik van leerlingen.'

Alle conciërges hebben de training 'pedagogische conciërge' gedaan. Er kwamen veiligheidsmedewerkers die samen met de conciërge tijdens de pauzes toezicht houden. Niet meer de docen-

ten, want die hebben een zware baan en moeten zich tijdens de pauze kunnen ontspannen. Leerlingen mogen als ze pauze of een tussenuur hebben het gebouw niet verlaten, de straat op waar verleidingen lokken. Overal hangt aan de muur een bord met de regels: respect, niet over de streep en aanspreekbaar zijn. Die waren er vroeger ook al, maar ze hadden weinig effect. De vierde regel – we gebruiken geen geweld meer – kon worden geschrapt. Segeren: 'Leerlingen zeiden zelf "Doe maar weg, dat is hier toch niet meer." Geweldig natuurlijk.'

Hoe het hier vroeger was? 'Onrustig. De gebouwen zelf hielpen ook niet mee, die waren vreselijk, maar de architect vond ze geweldig', zegt Huizer. Het gebouw op de Hoofthoek ging volledig op de schop.

En er deden rituelen de intrede. Elke ochtend bij binnenkomst staat iemand van de directie bij de voordeur om leerlingen een hand te geven en om elkaar goedemorgen te wensen. Zo nodig worden de leerlingen gecorrigeerd op bijvoorbeeld hun kleding. 'Als leerlingen op slippers komen dan zeg ik: "Ga je naar het strand?" Dan gaan ze lachen, het is net hoe je het brengt', zegt Huizer. En elke dag gaat de hele school,

inclusief docenten en medewerkers, om klokke half 11 twintig minuten lezen. ‘Onze kinderen hebben een leesachterstand en moeten kilometers maken, dat is het idee. Van lieverlee vinden ze lezen leuk, in plaats van alleen maar op de telefoon snuffelen’, zegt Segeren. In de klas zijn de telefoons uiteraard uit.

Duidelijkheid en eenvormigheid, daar gedijt deze gemêleerde groep uit de onderstroom van de samenleving onder, is hun overtuiging en ervaring. ‘Ze moeten zich al met zoveel bezighouden, ook is de thuissituatie niet altijd optimaal. Dus moet het op school gestructureerd en rustig zijn, zodat ze alle aandacht op het leren kunnen richten. Hun toekomst begint bij een diploma. Zeker, iedereen heeft zijn verhaal, daar wordt ook goed naar geluisterd. Een mentor heeft vijf klokuren per week om er iets mee te doen. Aandacht geven, helpen bij studievaardigheden en loopbaanoriëntatie. Dat is dus iets anders dan zorg bieden’, zegt Huizer.

Beiden hebben ze een heldere visie op de rol van onderwijs: het moet zo optimaal mogelijk kansen creëren voor later, maar de leerling moet

migranten en Oost-Europese seizoensarbeiders, die tegen hoge huurprijzen in krappe kamers wonen. Aan hun verborgen leed verdienen projectontwikkelaars en huisjesmelkers bakken geld. Ik heb een mooie jeugd gehad. Mijn vader was postbode, hoofd bestellingen. Hij was een slimme man, maar had vanwege de oorlog alleen lagere school. Tegen mij zei hij: ‘Je kunt alles bereiken, als je de kansen grijpt.’”

Het aloude verheffingsideaal had voor de zoon van de postbode in elk geval nog betekenis. Na de pedagogische academie met een hoofdakte belandde hij in het buitengewoon onderwijs voor moeilijk lerende kinderen. Hij richtte daarna een stagebureau voor het praktijkonderwijs op, en kwam zo in contact met de Johan de Witt Scholengroep. In zijn vrije tijd studeerde hij mo orthopedagogiek waar hij een manier van kijken en denken leerde die zijn pedagogische beleid als

Vroeger was het: het kind heeft een probleem, de ouders erbij halen en externe hulpverlening inschakelen. Nu zeggen we tegen de ouders: ‘Wat gaat u eraan doen?’ Dan zie je vaak dat ze handelingsverlegen zijn, en dan kunnen wij hen helpen bij een oplossing. Maar ze moeten het wel zelf doen. Een maatschappelijk werker, een psycholoog – die willen we niet de school in halen’, zegt Huizer.

En ja, daar kregen ze veel kritiek op. Praten was goed voor een kind en de school zou geen zorg bieden. ‘Wij zien dat anders: de school is er primair voor onderwijs en om er lekker te chillen. Niet urenlang op een kamertje praten, de lessen gaan altijd voor. Ik vind het allemaal logisch, ik heb altijd zo gedacht, ik ben zo opgevoed. Gebruik je gezonde verstand, en dat kun je verder met wetenschappelijk onderzoek onderbouwen. Ik zit nu 43 jaar in het onderwijs, je

‘Wat ik ze wil meegeven is het vermogen om te spelen, om vrij te denken. Leren kijken. Dat gaat soms verrassend makkelijk’

Samen studeren

het wel zélf doen en willen. Segeren heeft de leraaropleiding met als hoofdvakken biologie en scheikunde gevolgd en was naast haar studie in het zuiden van Nederland tophockeyer. Ze weet dus hoe je moet afzien om iets te bereiken.

Huizer komt van ‘het veen’, het Haagse Laakkwartier. ‘Dat was een koperen-knopenuurt, nu is dat veranderd. Er wonen voornamelijk

directeur mede heeft bepaald. Er was volgens hem meer nodig dan een decaan met foldertjes die verwijzen naar de eerstelijnszorg of de psycholoog. Er zijn nu vijf orthopedagogen in dienst en er is een commissie leerlingenzorg.

‘Is er iets met een leerling aan de hand, dan gaan we zijn gedrag in de lessen observeren en vervolgens bepalen wat er moet gebeuren.

moet nooit achter nieuwe theorieën aan marcheren.’

We wandelen door de school. Op een groot bord in de gang van de personeelskamers zijn de roosters van de docenten en activiteiten met stift in een schema geschreven. Het is grote pauze, en inderdaad zie je in de aula een aantal mannen in grijze bedrijfskleding onopvallend tussen de kwetterende kinderen surveilleren. Als de bel gaat wordt een groep treuzelende meisjes gemaand op te schieten. Aan de achterzijde verlaten we het gebouw richting het fietsenhok en rijden op de fiets door de lange straten van de Schilderwijk naar de kunstcampus. Een nieuw gebouw met op de eerste verdieping de lokalen. Die hebben glazen wanden zodat je vanaf de gang de lessen kunt zien.

Muziek dendert uit een lokaal waar een groep onder leiding van een dansdocent pakje streetdance leert. Meisjes en jongens door elkaar en zo te zien van diverse afkomst en van alle leeftijden. Er

zijn enorme lengteverschillen. Een klein zwart jongetje pakt meteen de nieuwe bewegingen op, daarnaast staat een lange slungel met rood haar die geconcentreerd zijn best doet het allemaal te volgen. De zon valt over de bewegende lichamen, ze lachen als ze alles in slow motion moeten doen. ‘Maak gebruik van je lichaam’, roept de docent. ‘Handen, knieën, voeten – alles beweegt mee.’ >

Bij de les theater praten kinderen uit de onderbouw naar aanleiding van de voorstelling *Snowflake* in een kring verder over de thema's cyberpesten, manipulatie en 'over je grenzen heen gaan'. De vraag van de docent is of de voorstelling hen aan het denken heeft gezet. 'Nou,' zegt een meisje, 'ik heb nog nooit zoveel vieze woorden in een korte tijd gehoord'. Een ander meisje zegt dat ze nooit eerder naar een voorstelling is geweest en het leuk vond. Een jongen mag een vraag voor de groep verzinnen en zegt na even nadenken: 'Het is gericht aan de meisjes: vonden jullie de mannen lekker?' Luid gebulder. Een serieuze vraag van de docent: 'Wie heeft er wel eens een geheim doorverteld?' Dat heeft iedereen wel eens gedaan. Het idee van deze les is dat je vanuit theater praat over de samenleving en je eigen dilemma's, legt Mechteld van Dijk, coördinator kunstonderwijs, later uit.

In het lokaal ernaast hangt een zweterige atmosfeer, de les handvaardigheid loopt op z'n einde. Jade Hulscher, docent beeldend, roept de kinderen op tot opruimen, maar het is een chaos van lopen en duwen. Een jongen zet een nijptang voor de grap in de vinger van een meisje. Hulscher zegt als iedereen weg is: 'Het is lastig om die vrijheid te geven, dat het niet ontardt. Wat de bedoeling is van kunstonderwijs is dat ze leren hun eigen kaders los te laten en die durven te bevragen. Wat ik ze wil meegeven is het vermogen om te spelen, om vrij te denken. Leren kijken. Dat gaat soms verrassend makkelijk. Ik was een keer in het Haagse Gemeentemuseum met een groep kinderen, van wie degenen met een Afrikaanse afkomst een abstract werk van Piet Mondriaan direct mooi vonden. Al die kleuren, het raakte ze.'

Net als bij dansles is bij het vak film 'een schakelklas' aan het werk. Dat is een bijzonder gezelschap: asielkinderen die analfabeet zijn omdat ze nooit naar school zijn geweest, kinderen die opgegroeid zijn met een ander alfabet of kinderen van Poolse seizoenarbeiders die nog geen woord Nederlands spreken. Vandaag vertonen ze de animatiefilmpjes die ze in eerdere lessen in elkaar hebben gezet. Een kort verhaaltje met een aantal karakters. Na afloop van elk filmpje wordt er geklapt en gejuicht. In de volgende lessen komen er geluid en stemmetjes bij – de techniek pakken ze snel op.

Caroline de Nerée, docent film, zegt later in de kantine dat het niveaoverschil groot is. 'Sommige kinderen zijn door hun achtergrond bijvoorbeeld onderontwikkeld in hun motoriek, wat je kunt zien tijdens knippen, plakken en kleien.' Wat ze hen wil meegeven? 'Hen comfortabel maken, een soepele overgang naar de maatschappij. Soms is iemand verdrietig en daar is ons programma een goede uitingsweg voor. Er zit veel achter deze kinderen, sommigen wachten al lang op een asielstatus en zijn onzeker over hun toekomst.'

De Internationale Schakelklas (ISK) heeft een bijzondere plek in de school. Er zijn op dit moment zo'n 350 leerlingen die van buitenaf komen. Er is continu instroom, zo'n zeven per

week. Op dit systeem is een nieuwe aanpak losgelaten, vertelt Huizer tijdens ons gesprek in zijn kamer. 'Na een intakegesprek bepalen we welk niveau iemand heeft, of in potentie heeft, om te kijken in welke klas ze later geplaatst kunnen worden. Schakelklassen zijn altijd kleine groepen, zeventien leerlingen tegenover een normale klas van dertig. Voor ieder schakelkind krijg je fiks extra geld. Vroeger hield je een kind standaard twee jaar in die klas, want dat leverde geld op. Nu kijken we scherper naar wat iemand kan. Gemiddeld gaan ze na zo'n tien à elf maanden naar de reguliere opleidingen. Vluchtelingenkinderen zijn gedwongen hun leven hier op te bouwen en ze komen voor de kansen. Wij eisen dat ze Nederlands met elkaar praten. Dat geldt in het hele gebouw; als we met elkaar zijn spreekt niemand in de moedertaal. Geen Turks, geen Marokkaans of wat dan ook.'

Aan de schakelklas geven ze ook lessen burgerschap. Maar het zit eigenlijk in alles, zegt Segeren. 'In sport, kunst, in onze projecten netwerk verbreden, stage lopen – het gaat om reflectie op jezelf en de maatschappij.'

Daarom zijn kunstvakken zo belangrijk – altijd, maar vooral op deze school. 'Je kunt ongelooflijk veel uit de kinderen halen,' zegt Mechteld van Dijk, coördinator kunstonderwijs. 'Wat tof is: nieuwkomers worden hier ondergedompeld in cultuur en maken zelf de connectie met de stad. Ik zeg tegen hen: "Het staat ook voor jullie ter beschikking, musea, ga het ontdekken." We houden ons niet echt bezig met hun achtergrond, maar het kan wel opeens naar boven komen. Het

gegaan, maar in de kern is het hetzelfde: buiten kaders denken. Er kan niet genoeg een beroep worden gedaan op de verbeeldingskracht. Leren zich te uiten is voor alle pubers belangrijk.'

Hij noemt de jongen met het rode haar, die we net zagen dansen in de klas. 'Van nature heeft hij er duidelijk geen geneigdheid toe, maar hij ging over zijn eigen grenzen van verlegenheid heen. Hij voelde zich kennelijk vrij.'

Ons gesprek wordt even onderbroken door de komst van een boom van een jongen met een vaag verhaal over een lastige oom die 'iets' van de school vindt. Hamel luistert en zegt dan: 'Vertel dat later nog maar eens, en dan wat duidelijker graag.' Als de jongen weer weg is, zegt Hamel: 'We lagen onder de loep van de inspectie, we kregen een onvoldoende. Bij ckv waren we op dat moment al onze koers aan het wijzigen: kunstonderwijs moet niet vrijblijvend zijn, maar resultaatgericht. Vroeger ging het altijd om het proces.'

Vanaf 2012 ging het beter met de school, de groei zat er weer in – van 1250 naar 1900 leerlingen. Twee jaar later werd na een bouwkundige renovatie locatie Hoofstskade heropend en kreeg de scholengroep als kwalificatie een voldoende, een groene kaart om door te gaan op deze weg. En nog weer twee later de kwalificatie 'excellente school'. Het is een school waar al jaren, ook toen het nog slecht ging, premier Rutte elke donderdagochtend les geeft. Huizer zegt daar alleen over: 'Hij komt altijd, slaat nooit een keer over.'

'Wij eisen dat ze Nederlands met elkaar praten. Als we met elkaar zijn spreekt niemand in de moedertaal. Geen Turks, geen Marokkaans of wat dan ook'

veilige voor hen is dat het in een spelsituatie is waar hun emoties worden aangesproken. Maar het is géén creatieve therapie.'

En ook hier veranderde veel in de aanpak. Huizer vertelt daarover: 'Als de onderbouw het Gemeentemuseum bezocht, kreeg ik een telefoontje dat het weer eens een puinzooi was geworden. Daar zijn we mee opgehouden en we besloten de kunstcampus te bouwen. De onderbouw gaat niet meer naar kunstinstellingen in de stad, de bovenbouw wel. Die zijn daar oud genoeg voor.'

Maarten Hamel ontwikkelde het beleidsplan cultuureducatie voor de kunstcampus. Van oorsprong is hij muziekleraar, rond 2000 ging die functie docent culturele en kunstzinnige vorming (ckv) heten. Hij baseerde het plan onder meer op bestaande concepten zoals 'de cultuurinstelling als klaslokaal' en het model van authentiek leren. Er werden convenanten gesloten met kunstinstellingen, waarvan er veel zijn in Den Haag. 'Ook het kunstonderwijs is met de tijd mee

Ze hebben de afspraak om er niets naar de buitenwereld over los te laten.

Een succesverhaal, zeker. Maar Huizer maakt zich zorgen over de verharding in de maatschappij die invloed heeft op de beeldvorming van de kinderen van zijn school. 'Als er ergens in Nederland een steekpartij op een school is geweest, worden wij gebeld om commentaar, "want dat zullen jullie ook wel vaak meemaken in de wijk".'

'Onze doelgroep maakt zich er niet druk om,' zegt Segeren. 'Wat ik wel schrijnend vind, is als ik een meisje hoor zeggen: "Ik kan toch niks met mijn diploma." Wij geven een goed diploma mee, maar er wordt negatief naar deze doelgroep gekeken. Daar staan genoeg positieve dingen tegenover. Er gaan nu bijvoorbeeld drie leerlingen na hun eindexamen naar de TU Twente.'

Bij de diploma-uitreiking krijgen ze een mooie pen met daarin hun naam gegraveerd. Huizer: 'Het is maar iets kleins, een herinnering aan hun schooljaren die ze meenemen naar hun volgende stap.' ■

De favoriete leraar van oud-VVD-Kamerlid Han ten Broeke

Joop Walhain (71),
leraar te Haaksbergen

‘Iedereen herinnert zich die ene inspirerende leraar, die je aan het denken zet. Zo iemand was mijnheer Walhain voor mij.’

Ik heb altijd eerbied gehad voor de leerling. Hoe idioot ze zich ook gedragen, je moet je leerlingen altijd diep serieus nemen als je een goede docent wil zijn.

In de praktijk houdt dat in dat je, in je manier van lesgeven, rekening houdt met de mensen die je tegenover je hebt. Toen ik geschiedenis gaf op de middelbare school van Han heb ik bijvoorbeeld veel gewerkt met verschillende visies op historische gebeurtenissen. Hoe het hele beeld verandert wanneer je andermans perspectief kiest. Dat maakt je begripvoller, toleranter, wijzer.

Ik werkte ook graag met muziek als historische bron. Muziek werkt namelijk niet alleen prikkelend op jonge mensen, het is ook een onverwachte en goede manier om historische kennis over te brengen. De oorlog in Vietnam is mooi te vertellen door middel van nummers van bijvoorbeeld Billy Joel of Bruce Springsteen. Artiesten waarop de leerlingen destijds dansten in de disco!

Ik had altijd een overheadprojector bij me. En een enorme verzameling afbeeldingen. Als we het in de les dan hadden over de Tweede Wereldoorlog zorgde ik ervoor dat mijn leerlingen dat letterlijk voor zich konden zien. Ik liet ze ook vaak in groepjes werken, voordat dat populair was. Want als de leerling zich verveelt, moet je iets veranderen aan je manier van lesgeven.

Na 22 jaar werken kreeg ik wat ze nu een burn-out noemen. Dus ging ik op zoek naar een andere baan en vond die op Aruba, waar ik ging werken voor het ministerie van Onderwijs.

Een deel van deze baan bestond uit het lesgeven aan volwassenen, Arubaanse en Surinaamse vrouwen. Die vaak hun peuters buiten lieten wachten in kleine wagentjes en hun baby's op de arm mee het lokaal in namen. Ook met hen had ik een klik. Waar mijn collega's deze vrouwen soms lui vonden, omdat ze hun huiswerk niet maakten, vond ik dat volkomen begrijpelijk. De scholen gaan daar namelijk om één uur dicht en daarna wordt het veertig graden, natuurlijk ga je dan geen huiswerk maken! Bovendien gaven deze collega's les met Nederlandse teksten, en Nederlands lezen voor Papiamentstaligen is een probleem. Werken met muziek en afbeeldingen is dan weer een oplossing.

Ik heb een paar jaar geleden nog even Latijn en Grieks gegeven als invaller. In de lerarenkamer hoorde ik mijn jongere collega's vaak alleen maar mopperen op die kinderen. Daar snapte ik echt helemaal niks van. Dan moet je nog beginnen aan je carrière, weet je net zo weinig over jezelf als over de leerlingen, maar ben je alsnog voortdurend boos op hen. Dan is er sprake van een gebrek aan respect, waardoor je volgens mij ongeschikt wordt als docent.

Laura Kelderman
beeld Roger Cremers

De theorie van de mentale groei

Je kúnt het!

Een generatie schoolkinderen wordt aangespoord om te geloven in de elasticiteit van het brein. Slim bèn je niet, slim kun je worden. En falen is een opstapje naar succes. Helpt dat ze echt om te leren?

Carl Hendrick beeld Kamagurka

De afgelopen eeuw heeft een krachtig idee wortel geschoten in het educatieve landschap. De notie van intelligentie als iets wat aangeboren en vast is, is verdrongen door het idee dat intelligentie juist iets kneedbaars is; dat we niet gevangen zitten in onveranderlijke eigenschappen en dat we, met de juiste training, de auteurs kunnen zijn van onze eigen cognitieve capaciteiten.

Negentiende-eeuwse wetenschappers, waaronder Francis Galton en Alfred Binet, hebben hun eigen niet onaanzienlijke intelligentie gewijd aan een zoektocht naar het classificeren en begrijpen van het menselijk cognitief vermogen. Als we de anatomie van de intelligentie zouden kunnen codificeren, zo meenden zij, dan konden we individuen in hun juiste niche in de samenleving plaatsen. Binet zou vervolgens de

eerste IQ-tests ontwikkelen, waarmee de basis werd gelegd voor een methode voor het rangschikken van de intelligentie van sollicitanten, rekruten voor het leger of schoolkinderen, die vandaag de dag nog steeds bestaat.

Begin twintigste eeuw kwamen progressieve denkers in opstand tegen het idee dat de intelligentie van het begin af aan vastligt. In plaats daarvan betoogden opvoeders als John Dewey dat de intelligentie van ieder kind binnen de juiste omgeving zou kunnen worden uitgebouwd. Het zelf is volgens Dewey niet iets wat 'ready made' is, maar eerder iets wat 'in voortdurende ontwikkeling is, door keuze van handelen'. In de jaren zestig en zeventig overbrugde een psycholoog als Albert Bandura een deel van de kloof tussen het aangeboren en het aangeleerde intelligentiemodel met zijn idee van de sociaal-cognitieve theorie, zelfredzaamheid en motivatie. Bandura betoogde dat er weliswaar sprake kan zijn van individuele verschillen, maar dat je toch de nadruk zou kunnen leggen op het groeipotentieel van ieder individu, waar je ook begint.

De 'growth mindset'-theorie is een relatief nieuwe – en zeer populaire – herhaling van dit geloof in de kneedbaarheid van de intelligentie, maar met een twist. Op veel scholen hangen vandaag de dag de gangen vol met motiverende posters en zijn toespraken te horen over de mentaliteit van grote sporthelden die eenvoudig hun weg naar de top *geloofden*. Dit zijn allemaal pogingen om de growth mindset-theorie in praktijk te brengen door middel van motivatie. Een growth mindset gaat echter niet zozeer over motivatie, als wel over de manier waarop individuen hun eigen *intelligentie* begrijpen.

Volgens de theorie zullen leerlingen die geloven dat hun intelligentie vaststaat niets willen doen om dat aan het licht te brengen. Een belangrijke focus van de growth mindset op scholen ligt derhalve in een verschuiving van het zien van falen als de aanwijzing van een gebrek aan intelligentie naar het zien van falen als een kans om die intelligentie te verbeteren. Zoals Jeff Howard al bijna dertig jaar geleden opmerkte: 'Slim is niet iets wat je gewoonweg bent, slim is iets wat je kunt worden.'

Ondanks uitzonderlijke claims over de doeltreffendheid van een growth mindset is het nog steeds onduidelijk of pogingen om de manier te veranderen waarop leerlingen over hun intelligentie nadenken een positief effect hebben op hun leren. En het verhaal van de growth mindset houdt een waarschuwing in over wat er kan gebeuren als psychologische theorieën worden vertaald naar de realiteit van de klas, hoe goed bedoeld ook.

Het idee van de growth mindset is gebaseerd op het werk van de psycholoog Carol Dweck van Stanford University in Californië. Dwecks bevindingen duiden erop dat overtuigingen over onszelf een diepgaande invloed kunnen hebben op onze prestaties op school en daarbuiten. Haar baanbrekende werk vloeit voort uit een artikel dat twintig jaar geleden verslag deed van een

onderzoeksproject met schoolkinderen, waarin de relatie tussen hun ideeën over hun eigen capaciteiten en hun werkelijke prestaties werd onderzocht.

Bij het experiment werd een groep van tien- tot twaalfjarigen in twee groepen verdeeld. Allen kregen te horen dat ze een hoge score hadden behaald voor een test, maar leden van de eerste groep werden geprezen voor hun intelligentie bij het bereiken van dit doel, terwijl de anderen werden geprezen voor hun inspanningen. De leden van de tweede groep gingen vervolgens veel meer hun best doen bij daaropvolgende opdrachten, terwijl de leden van de eerste groep alleen die taken op zich namen die het aanvankelijke gevoel van eigenwaarde niet in gevaar zouden brengen. Het prijzen van hun intelligentie zorgde ervoor dat deze leerlingen zelfs slechter gingen presteren, terwijl het loven van hun inspanningen bij hun klasgenootjes benadrukte dat verandering mogelijk was.

Het werk van Dweck duidt erop dat wanneer mensen denken dat falen geen barometer van aangeboren kenmerken is, maar eerder een eerste stap is op weg naar succes, de kans veel groter is dat ze de inspanningen zullen leveren die uiteindelijk tot dat succes zullen leiden. Wie daarentegen meent dat succes of falen het gevolg is van aangeboren intelligentie kan ontdekken dat dit leidt tot faalangst en een gebrek aan inspanning.

Stel je twee kinderen voor die worden geconfronteerd met een test over een netelig wiskunde-probleem. Het eerste kind voltooit de eerste paar stappen, maar stuit vervolgens op een muur en raakt onmiddellijk gedemotiveerd. Voor dit kind is de kleine mislukking een onweerlegbaar bewijs

Door kinderen te vertellen dat ze slim zijn ondermijnt je uiteindelijk hun ontwikkeling

dat het gewoonweg niet goed is in wiskunde. Voor het tweede kind daarentegen is deze kleine mislukking slechts een belemmering voor uiteindelijk succes; zij biedt de kans om de algemene rekenvaardigheid te verbeteren. Het tweede kind geniet van de uitdaging en werkt aan verbetering – dit kind geeft blijk van een growth mindset.

Volgens de theorie is de sleutel tot het stimuleren van deze mentaliteit het prijzen van de inspanning en niet van de intelligentie. Door kinderen te vertellen dat ze slim of intelligent zijn, bevestig je slechts het idee van aangeboren intelligentie, bevorder je een 'fixed mindset' en ondermijnt je uiteindelijk hun ontwikkeling. Dwecks beweringen worden gestaafd door veel bewijsmateriaal. Zij en haar medewerkers hebben ruim dertig jaar onderzoek gedaan naar dit

fenomeen, en hebben de tijd genomen om op een open en transparante manier op iedere kritiek te reageren.

De growth mindset-theorie heeft een grote invloed gehad in het onderwijs. Het is moeilijk om vandaag de dag een school te bedenken die niet in de ban is van het idee dat overtuigingen over iemands intelligentie van invloed zijn op de latere prestaties, en dat het van cruciaal belang is om leerlingen te leren dat falen slechts een opstapje is naar succes. Het ten uitvoer leggen van deze ideeën is echter veel moeilijker gebleken, en pogingen om de oorspronkelijke bevindingen na te bootsen zijn op z'n zachtst gezegd niet soepel verlopen. Een recent nationaal onderzoek in de Verenigde Staten wees uit dat 98 procent van de leerkrachten van mening is dat de growth mindset-aanpak op scholen moet worden toegepast, maar dat slechts vijftig procent zegt op de hoogte te zijn van strategieën om de mentaliteit van leerlingen effectief te veranderen.

De waarheid is dat we gewoonweg niet in staat zijn geweest om het onderzoek naar de voordelen van een growth mindset te vertalen in een effectieve, consistente praktijk die een merkbaar verschil maakt in de academische prestaties van leerlingen. In veel gevallen is de growth mindset-theorie verkeerd voorgesteld, als een middel om ongemotiveerde mensen te motiveren door middel van kernachtige slogans en posters. Een algemene waarheid over onderwijs is dat hoe vager en clichématiger de stelling is, des te minder praktisch nut ze in het veld heeft. 'Verschil maken' maakt zelden ook maar enig verschil.

Een toenemend aantal recente onderzoeken roept twijfel op over de effectiviteit van mentale interventies op schaal. Een grootschalig onderzoek op 36 scholen in het Verenigd Koninkrijk, waarbij hetzij leerlingen, hetzij leerkrachten een training ondergingen, toonde aan dat het effect op leerlingen die deze training kregen geen statistisch belang had, en dat de leerlingen van wie de leerkrachten waren getraind geen enkele winst boekten. Een ander onderzoek, met een grote steekproef van universitaire kandidaten in Tsjechië, maakte gebruik van een geschiktheidstest om de relatie tussen mindset en prestatie te onderzoeken. Er werd een licht *negatieve* correlatie aangetroffen, waarbij de onderzoekers beweerden dat 'de resultaten aantonen dat de kracht van het verband tussen academische prestaties en mindset zwakker kan zijn dan eerder werd verondersteld'.

Een onderzoek voor de Joseph Rowntree Foundation in het Verenigd Koninkrijk naar de houding ten opzichte van onderwijs en participatie in 2012 vond 'geen duidelijk bewijs voor een verband tussen de houding van leerlingen in het algemeen en de onderwijsresultaten, hoewel er verschillende onderzoeken waren die een verklaring probeerden te geven voor dit verband (voorzover het bestaat)'. In 2018 stelden twee meta-analyses in de VS vast dat de beweringen over de growth mindset misschien overdreven waren en dat er 'weinig tot geen effect van

mindset-interventies op de academische prestaties van doorsnee-leerlingen' te bespeuren was.

Een van de grootste belemmeringen voor een succesvolle implementatie van een growth mindset is het onderwijssysteem zelf. Een belangrijk kenmerk van een fixed mindset is een focus op prestaties en het vermijden van iedere situatie waarin het testen kan leiden tot een bevestiging van vaste overtuigingen over intelligentie. Toch bevinden we ons momenteel in een schoolklimaat dat geobsedeerd is door prestaties in de vorm van het voortdurend summatief testen, analyseren en rangschikken van leerlingen. Scholen creëren een zekere cognitieve dissonantie wanneer ze de voordelen van een growth mindset benadrukken, maar vervolgens vaste streefcijfers hanteren in lessen, gebaseerd op prestaties.

Het oorspronkelijke growth mindset-onderzoek is ook zwaar bekritiseerd en moeilijk te herhalen gebleken. Timothy Bates, hoogleraar psychologie aan The University of Edinburgh, die heeft geprobeerd het werk van Dweck in een onderzoek in China te herhalen, stelt vast dat de resultaten steeds weer nergens op duiden. In een interview in 2017 zegt hij: 'Mensen met een growth mindset gaan niet beter om met falen. Als we een interventie toepassen, gaan ze zich niet beter gedragen. Kinderen met een growth mindset halen geen betere cijfers, noch voor, noch na ons interventie-onderzoek.'

Een aanhoudende kritiek op de growth mindset-theorie is dat zij het belang van aangeboren intelligentie onderschat. Als een leerling met een zwakkere hand speelt, is het dan eerlijk om tegen haar te zeggen dat ze gewoon niet goed genoeg haar best doet? De growth mindset kan het onbedoelde gevolg hebben dat leerlingen zich verantwoordelijk gaan voelen voor dingen die zij niet onder controle hebben: dat hun gebrek aan succes op een tekort aan karakter duidt. Dit strekt zich voorbij de vraag naar aangeboren intelligentie uit tot de gevolgen van marginalisatie, armoede en andere sociaal-economische nadelen.

De Amerikaanse psychiater Scott Alexander zegt dat als een fixed mindset verantwoordelijk is voor ondermaatse prestaties 'arme kinderen zich op een verrassend lineaire manier veel minder lijken in te spannen'. Hij beschouwt het idee van de growth mindset als een 'nobe leugen' en merkt op dat het tegen kinderen zeggen dat een growth mindset verantwoordelijk is voor succes niet zozeer neerkomt op het ontkennen van de werkelijkheid als wel op het 'selectief benadrukken van bepaalde delen ervan'.

Een groot deel van deze kritiek is niet aan Dweck voorbijgegaan, en ze verdient grote waardering voor het feit dat ze hierop heeft gereageerd en haar werk dienovereenkomstig heeft aangepast. In een recente blog merkte ze op dat de growth mindset-theorie 'op een stevig fundament berust, maar dat we nog steeds bezig zijn met de bouw van het huis'. In feite stelt ze dat haar werk op verschillende manieren verkeerd begrepen en toegepast is. Ze heeft ook haar bezorgdheid geuit over het feit dat haar theorieën

op scholen worden misbruikt door ze te verwarran met de beweging die de nadruk op eigendunk legt: 'Wat me 's nachts wakker houdt is dat sommige opvoeders de mindset verwarran met eigendunk, wat wil zeggen dat ze kinderen een goed gevoel geven over alle inspanningen die ze zich getroosten, of ze nu leren of niet. Maar voor mij is de growth mindset een manier om te leren en jezelf te verbeteren. Het is niet alleen maar een manier om kinderen zich goed te laten voelen.'

Volgens Dweck gaat het niet alleen om het leveren van meer inspanningen, maar ook om het leveren van meer doelgerichte en zinvolle inspanningen. En het is niet alleen in de klas waar ze het gevoel heeft dat de growth mindset verkeerd begrepen wordt, het lijkt ook thuis te gebeuren: 'We merken dat veel ouders het idee van de growth mindset onderschrijven, maar ze reageren nog steeds op de fouten, tegenslagen of mislukkingen van hun kinderen alsof die schadelijk zijn', zei ze in een interview in 2015. 'Als die ouders zich te veel zorgen maken, stappen hun kinderen over op een fixed mindset.'

Dweck kan gelijk hebben dat de theorie niet altijd goed begrepen of in praktijk gebracht

Als een leerling met een zwakkere hand speelt, is het dan eerlijk om te zeggen dat ze niet goed genoeg haar best doet?

wordt. Het gevaar is altijd aanwezig dat de vertaling van onderwijslaboratorium naar klaslokaal te wensen overlaat, en dit is deels te wijten aan het 'Chinese fluistereffect', waardoor het onderzoek tijdens zijn reis verwaterd en vervormd raakt. Maar er is ook nog een andere factor aan het werk. Het onvermogen om de growth mindset naar de klas te vertalen zou kunnen wijzen op een diepgaand misverstand over het ongrijpbare karakter van het lesgeven en leren zelf.

Effectief onderwijs tart op z'n best alle voorschriften. De middelen en aanpak die in de ene klas succesvol zijn, kunnen in de andere volledig ineffectief zijn. In zijn boek *Personal Knowledge* (1958) definieert Michael Polanyi 'stilzwijgende kennis' als alles wat we weten over hoe we het moeten doen, maar waarvan we niet expliciet kunnen verklaren hoe we het doen, zoals de complexe reeks vaardigheden die nodig zijn om te kunnen fietsen of het instinctieve vermogen om in het water te blijven drijven.

Het is de vluchtige, ongrijpbare vorm van kennis die zich onttrekt aan classificatie of codificatie, en die alleen kan worden verkregen door zich onder te dompelen in de ervaring zelf. In de meeste gevallen is het zelfs niet eens iets wat via taal tot uitdrukking kan worden gebracht. Zoals

Polanyi het zo mooi verwoordde in zijn boek *The Tacit Dimension* (1966): 'We kunnen meer weten dan we kunnen bedenken.' En een tegendraadse collega zei ooit tegen mij, over zijn frustratie over de toenemende codificatie van het klaslokaal: 'Misschien moeten we de moed hebben om het een mysterie te laten blijven.'

Goede leraren zijn als goede acteurs, niet in de zin dat ze allebei kunstenaar zijn, maar in de zin dat de beste leraren je lesgeven zonder dat je beseft dat je les hebt gekregen. Als leerlingen het idee krijgen dat ze deel uitmaken van een 'interventie', dan is het zeer waarschijnlijk dat dit beseft alleen al een nadelig effect zal hebben. De growth mindset-voorstanders David Yeager en Gregory Walton van Stanford betogen dat deze interventies niet als 'magie' mogen worden beschouwd en op een 'sluipende' manier moeten worden uitgevoerd om hun effectiviteit te maximaliseren – wat iets heel anders is dan het standaardgebruik van motivatieverhalen, posters en uitspraken over hersenplasticiteit.

Zoals zij het in 2011 verwoordden: 'Als adolescenten het inzetten van een psychologisch idee door een leraar zien als een uiting van het feit dat ze hulp nodig hebben, kan een lerarentraining of een uitgebreide workshop de effecten van die interventie ongedaan maken, in plaats van de voordelen ervan te vergroten.' Pedagogiek is immers geen geneeskunde en leerlingen willen niet behandeld worden als patiënten die genezen moeten worden.

Hoe leerlingen goed leren kan zeer contra-intuïtief zijn. Je zou kunnen denken dat het een veilige aanname is dat zodra je leerlingen weet te motiveren het leren vanzelf zal volgen. Toch blijkt uit onderzoek dat dit vaak niet het geval is: motivatie leidt niet altijd tot prestaties, maar prestaties leiden wel vaak tot (extra) motivatie. Als je probeert leerlingen te 'motiveren' om in het openbaar te spreken, voelen ze zich misschien wel gemotiveerd, maar kunnen ze de specifieke kennis missen om dit in daden om te zetten. Maar door zorgvuldige instructie en aanmoediging *kunnen* leerlingen leren hoe ze een betoog moeten opstellen, hun ideeën moeten vormgeven en van een solide basis moeten voorzien.

Veel van wat leerlingen drijft bestaat uit aangeboren inzichten en uit hoe zij zichzelf zien. Er is een sterke correlatie tussen zelfbeeld en prestaties, maar er zijn aanwijzingen dat het feitelijke effect van prestaties op het zelfbeeld sterker is dan andersom. Opstaan in een klaslokaal en met succes een goede toespraak houden is een echte prestatie, en dat motiveert waarschijnlijk veel meer dan wollige ideeën over het 'motiveren' zelf.

Een van de redenen hiervoor kan het te algemene beeld van de growth mindset zijn: die wordt vaak als een globale of algemene vaardigheid gezien, en niet zozeer als een specifieke. Veel interventies richten zich op kinderen met een soort globale houding jegens hun intelligentie, die vervolgens zou kunnen worden overgebracht naar elke leersituatie, maar dat is zelden het geval. Sommige leerlingen kunnen bijvoorbeeld

een positieve houding hebben op het gebied van de wiskunde, maar een negatieve houding als het om geschiedenis gaat, als gevolg van een zeer variabele reeks factoren. Het idee dat een workshop over de plasticiteit van de hersenen en enkele video's van beroemde sporters die in het verleden gefaald hebben zich kunnen vertalen in een positieve grondhouding over de hele linie van het leren is simpelweg onrealistisch.

Leerlingen zijn het meest geëngageerd als ze via specifieke taken worden uitgedaagd om hun begrip verder op te rekken, maar 'betrokkenheid' betekent niet noodzakelijkerwijs dat ze ook daadwerkelijk iets leren. Zoals de Nieuw-Zeelandse onderwijsonderzoeker Graham Nuthall in *The Hidden Life of Learners* (2007) heeft aangetoond, kunnen leerlingen het drukst en het meest betrokken zijn met stof die ze al kennen. In de meeste van de klassen die hij onderzocht wist iedere leerling al ongeveer veertig tot vijftig procent van wat de leraar onderwees. Nuthalls werk toont aan dat het veel waarschijnlijker is dat leerlingen blijven hangen in opdrachten waar ze zich prettig bij voelen en waarvan ze al weten hoe ze die moeten uitvoeren, dan dat ze gaan worstelen met onzekerheid en onduidelijke taken.

De psychologen Elizabeth Ligon Bjork en Robert Bjork van University of Californië, Los

Angeles, beschrijven dergelijke activiteiten als 'wenselijke moeilijkheden', die verwijzen naar dingen die op korte termijn moeilijk zijn, maar op lange termijn tot grotere voordelen kunnen leiden. Dit duidt op een reeks strategieën die prozaïscher en minder aantrekkelijk zijn dan growth mind-interventies – vertrouwde strategieën zoals testen, het zichzelf vragen stellen en het oprekken van het leren.

Het is duidelijk dat er ergens tussen het laboratorium en het klaslokaal iets is misgegaan. De Amerikaanse onderwijswetenschappers Marilyn Cochran-Smith en Susan Lytle schetsen een fundamenteel probleem met het onderwijssysteem. Leraren, zo zeggen zij in hun boek *Inside/Outside* (1992), zijn onderworpen aan top-down-modellen van onderwijsverbetering en zijn vaak passieve objecten in het onderzoek dat ten grondslag ligt aan deze modellen: 'De primaire kennisbron voor de verbetering van de praktijk is het onderzoek naar waarneembare verschijnselen in de klas. Dit onderzoek heeft een perspectief dat "outside-in" is, dat wil zeggen dat het bijna uitsluitend wordt uitgevoerd door universitaire onderzoekers die zich buiten de dagelijkse praktijk van het onderwijs bevinden.'

Zo hebben leerkrachten antwoorden gekregen op vragen die ze nooit hebben gesteld, en

oplossingen voor problemen die nooit hebben bestaan. Het is niet verwonderlijk dat ze zich onderworpen voelen aan rages en theorieën over leerlingen die de toets van de kritiek niet kunnen doorstaan. Het probleem van het afstemmen van de inhoud van de lessen op de individuele 'leerstijl' van leerlingen is nu bijvoorbeeld tijdsverspilling gebleken, en een trieste aanklacht tegen de hoeveelheid tijd en energie die is verworven aan theoretische interventies met weinig tot geen bewijs ter ondersteuning daarvan.

Recent bewijsmateriaal zou erop duiden dat growth mindset-interventies niet het wondermiddel voor het leren zijn die veel van de voorstanders claimen. De growth mindset lijkt een levensvatbare constructie te zijn in het laboratorium, die, als hij via gerichte interventies in de klas wordt toegepast, niet op schaal lijkt te werken. Het is onbetwistbaar dat het hebben van zelfvertrouwen in de eigen capaciteit tot verandering een positieve eigenschap is voor leerlingen. Paradoxaal genoeg heeft dat streven weinig baat bij directe interventies die proberen deze verandering te weeg te brengen.

Toch is het creëren van een cultuur waarin leerlingen kunnen geloven in de mogelijkheid om hun intelligentie te verbeteren door middel van doelgerichte inspanningen iets waar weinigen het niet mee eens zullen zijn. Misschien werkt de growth mindset het best als een filosofie en niet als een interventie.

Dit alles wijst erop dat het gebruik van tijd en middelen om de prestaties van leerlingen direct te verbeteren een betere katalysator van psychologische verandering kan zijn dan de psychologische interventies zelf. In hun boek *Effective Teaching* (2011) merken de Britse onderwijswetenschappers Daniel Muijs en David Reynolds op: 'Uiteindelijk heeft het onderzoek uitgewezen dat het effect van prestaties op het zelfbeeld sterker is dan het effect van het zelfbeeld op het prestatievermogen.'

Bij veel interventies in het onderwijs wijst de causale pijl de verkeerde kant op. Motiverende posters en praatjes zijn vaak tijdsverspilling en kunnen leerlingen een misleidend beeld geven van wat succes eigenlijk betekent. Het aanleren van concrete vaardigheden zoals het schrijven van een effectieve inleiding voor een essay door middel van adequate instructies, specifieke feedback en goede, zorgvuldig gekozen voorbeelden, en vervolgens het loven van hun inspanningen, is waarschijnlijk een veel effectievere manier om het zelfvertrouwen te verbeteren dan het aan hen vertellen hoe uniek ze zijn, of zelfs hoe goed ze in staat zijn om hun eigen brein te veranderen. De beste manier om een growth mindset te bereiken is misschien wel door te zwijgen over de growth mindset zelf. ■

Carl Hendrick is mede-auteur van What Does This Look Like in the Classroom? Bridging the Gap Between Research and Practice (2017). Dit stuk verscheen eerder op Aeon (aeon.co). Vertaling: Menno Grootveld

Foto van een oud-student van Patrizia Pasquini in het schooltje in de wijk Testaccio, 2 mei

De schooltjes liggen als kleine Hans-en-Grietje-huisjes op de binnenplaats van enorme huizenblokken in het hart van de Romeinse volkswijk Testaccio. Ze zijn identiek, met het opschrift 'Casa dei Bambini' (Het huis van de kinderen) in negentiende-eeuwse letters gegraveerd boven de entree. Maria Montessori kon in 1907 haar eerste 'Casa dei Bambini' openen in een soortgelijk wooncomplex in een andere volkswijk, San Lorenzo, dankzij de grote ontwerper van de sociale woningbouw in Rome, ingenieur Edoardo Talamo.

Aanvankelijk had hij haar het schooltje op de binnenplaats gegund, omdat op die manier de kinderen van de allerarmsten tenminste geen schade zouden aanrichten in zijn fonkelnieuwe appartementen, terwijl hun ouders van 's ochtends vroeg tot zonsondergang het geld ergens bijeen moesten schrapen. Maar al snel snapte hij dat Maria Montessori wat anders was dan een kinderjuffrouw die de straatschoffies van de armen zoet hield. Ingenieur en senator Talamo zag en begreep met welke revolutie in het onderwijs voor de allerarmsten ze bezig was, hij hoopte dat het op meer plekken in Rome zou gebeuren. En dus liet hij ook in de wijk Testaccio vast twee Huizen van de Kinderen aanleggen op de binnenplaatsen van zijn revolutionair goede wooncomplexen voor de armen, in de hoop dat het Montessori-systeem zou volgen.

Edoardo Talamo stierf in 1916. Hij heeft nooit geweten dat de methode-Montessori in de vorige eeuw door alle Italiaanse regeringen is

De Montessori van onze tijd

Het schooltje voor ouders

Een revolutionaire nieuwe methode heeft zich in alle stilte in Italië ontwikkeld. De 'Tempo Lineare'-schooltjes van Patrizia Pasquini stellen niet het kind, maar de ouder centraal. Want de opvolger van Maria Montessori ziet in de ouder van vandaag het grote probleem.

Anne Branbergen

Beelden uit de documentaire van Franco Angeli, een voormalige scholier van Tempo Lineare

gedwarsboemd, want eerst niet fascistisch, toen weer niet katholiek, want niet controleerbaar en dus 'gevaarlijk'. De wereldberoemde onderwijsvernieuwer Maria Montessori stierf in 1952 in Noordwijk op haar 81ste, praktisch genegeerd in eigen land, een grootheid in de rest van de wereld en zeker in Nederland. En in Noordwijk ligt ze ook begraven, want ze wilde Italië niet de eer van haar graf gunnen. Zij heeft dus nooit geweten hoe deze twee Casa dei Bambini's aan het eind van de vorige eeuw zijn herontdekt door een vrouw die haar waardige opvolger is, bedenker van opnieuw een revolutionair onderwijssysteem, eveneens stilgehouden in Italië.

Patrizia Pasquini (65) is ook ongemakkelijk,

eigenwijs, onverzettelijk; een natuurlijke vijand van het Italiaanse Gattopardo-systeem met zijn door de eeuwen heen uitgeslepen techniek om mensen met nieuwe ideeën in te kapselen en onschadelijk te maken. De revolutie van Patrizia Pasquini, kinderpsycholoog, is dat ze de schijnwerpers in de opvoedkunde heeft omgeklapt: bij haar staan ze niet gericht op 'de ontdekking van het kind', zoals bij Maria Montessori, maar op de ontdekking van de ouder. En dat is een enorm proces, waaraan de ouders van haar schooltje zich vrijwillig overleveren.

Je merkt het meteen bij het betreden van haar prachtig gerestaureerde schooltje, waar ouders met kruimeltjes tussen de nul en drie op de arm of wankelend aan het handje binnen komen druppen. Eerst gaan in het voorportaal de schoenen uit, zowel van de kleintjes als van de ouders. Het gaat allemaal heel langzaam en gezellig: ga maar even zitten op het bankje lieverd, wil je zelf je schoentjes uitdoen of zal de juf het doen? O, liever *mamma* of *papà*, ook goed. Als iedereen sokken en sokjes met antislipnoppen aan heeft, verdwijnen kinderen en ouders naar één van de twee lokaaltjes en suite; links de twee- en driejarigen, rechts de baby's en de net lopenden.

Lokaaltjes is niet echt het woord, meer een grote gezellige huiskamer, met deuren en suite, waartussen de regisseursstoel van Patrizia staat opgesteld, zodat zij links en rechts kan kijken hoe nieuwbakken ouders het doen met hun kleintjes. Ze gaan allemaal zonder uitzondering volkomen uit hun dak als de rijzige gestalte van 'Patrizi-

ochtendfiles van Rome, een onvindbare parkeerplaats zoeken, en aantreden om half tien, want punctualiteit is belangrijk. 'Het is het zo ontzettend waard geweest. Ik durf te zeggen dat we het zonder Patrizia niet hadden gered. Ze heeft ons alles geleerd, ook eigenlijk over onszelf.'

Mario is gids in Rome, met het officiële '*patentino*' waar je een zwaar staatsexamen voor moet afleggen. Later vertelt Patrizia Pasquini met een vertederde glimlach: 'Toen Mario hier met zijn derde zontje kwam, dat veel te vroeg geboren was, had hij een bloem in zijn hand. Die gaf hij aan mij. "Omdat u van mij een vader hebt gemaakt", zei hij. Dat zijn de dingen waarvoor je het doet.'

Het revolutionaire van haar systeem is dat het niet specifiek voor ouders met probleemkinderen bedoeld is, al komen die ook af op haar faam, die zich onder de Romeinse hogere, maar ook lagere kringen heeft verspreid. De ouders die zichzelf en hun kinderen naar de 'Tempo Lineare'-schooltjes van Patrizia Pasquini brengen zijn 'generieuze ouders', zoals zij het zegt. 'Het zijn ouders die bereid zijn om gedurende een aantal jaar een belangrijk deel van hun tijd in te ruimen voor het leren kennen van hun kind, want dat is wat ik doe: ouders hun kind leren kennen. Het is de eerste stap, hij is fundamenteel. Je psychisch gekend voelen is de basis voor alles. Het geldt voor ons groten, het geldt voor wie net aan het leven begint. Wie is mijn kind?'

'Het feit dat ik zo geïnteresseerd ben in hoe een kind ligt te slapen, in wat het als eerste pakt als speeltje, in hoe het zich beweegt door onze

'Toen Mario hier met zijn derde zontje kwam, gaf hij mij een bloem. "Omdat u van mij een vader hebt gemaakt", zei hij. Dat zijn de dingen waarvoor je het doet'

is, net als Maria Montessori, helemaal geen lieve poezelige mevrouw die alle kindertjes wil knuffelen. Zij zoemen op haar af als bijen naar honing, zij houdt de touwtjes strak in handen. Even aandacht, dan weer terug naar je plek en door met je werkje. Niet te veel geplak, we werken geconcentreerd en in stilte.

Als ik voorzichtig vraag in hoeverre haar systeem voortbouwt op dat van Montessori zegt ze lachend: 'We zijn verdorie in dezelfde plaats geboren, Chiaravalle bij Ancona. Ik besef dat het

aaaaaa!' uit haar kantoortje komt. Zij komt om het bezoek te halen, de journalist, maar als ze ziet dat ik de Nederlandse vader met de verwarrende naam Mario Baas al heb ontdekt, laat ze ons even gaan en bemoeit zich met het installeren van kinderen en ouders over de twee ruimtes.

De Nederlandse Mario komt zijn derde zontje Noah (twee jaar) vandaag begeleiden. Alle drie de jongetjes zijn 'bij Patrizia geweest'. De oudste van tien zit nu op een reguliere basisschool, het broertje van vijf zit op het andere schooltje hier om de hoek voor de leeftijd drie tot zes. 'Het is voor ons een hele opoffering', zegt Mario, 'want wij wonen hier best ver vandaan, Monteverde Nuovo.' Dat betekent dus door de

ruimte, is voor de ouders ook een soort *trigger*. God, is mijn kind zo interessant, dat die gestudeerde mevrouw Patrizia er zo goed naar kijkt? En wat ziet ze dan? Je moet mensen eigenlijk verleiden om ze nieuwsgierig te maken naar hun kind, want gek genoeg, dat zijn ze vaak helemaal niet. Ze zijn alleen bezig met hun eigen projecties op het kind. Maar wie het nou eigenlijk is, dat figuurtje dat ze hebben gekregen, geen idee. Weten ze ook niet van zichzelf hè.'

Er verschijnt even een ondeugende ooglach. Onmiskenbaar heeft ze een groot charisma, net als Maria Montessori. Ook het op het eerste gezicht norsige, afstandelijke. Patrizia Pasquini

vergelijk onontkoombaar is, want Chiaravalle is nu niet direct een wereldstad. Net zo'n beetje als dat alle goede vioolbouwers uit Cremona moeten komen, de plaats van Stradivari. Maar Montessori en ik zijn beiden al op heel jonge leeftijd met onze ouders naar Rome verhuisd, we zijn in de grote stad gevormd. Ik heb in Rome en in Londen gestudeerd, Maria Montessori was de eerste Italiaanse vrouw die in medicijnen mocht afstuderen en ze had de Nobelprijs verdiend. Dus niet echt twee boerendochters uit Chiaravalle, zeg maar.'

Ze lijkt een beetje huiverig voor het vergelijk met Montessori, en later legt ze uit waarom: 'Mijn grootste angst is dat mijn systeem straks, als ik over hooguit twee jaar met pensioen ga,

De Tavistock-methode

Patrizia Pasquini heeft zich gespecialiseerd in kinderpsychologie aan het Martha Harris-Centrum in Rome en aan het Tavistock Institute of Human Relations in Londen. Ze is lid van de Londense Tavistock Society of Psychotherapists. Het Tavistock-systeem is gebaseerd op 'het observeren van de ontwikkeling van een kind binnen de relatie met zijn ouders'.

In 2014 publiceerde de gespecialiseerde Engelse uitgever Karnac het boek over haar methode: *Being Present for Your Nursery Age Child: Observing, Understanding, and Helping Children*. Patrizia Pasquini schreef het samen met de Tavistock-kinderpsycholoog Jeanne Magagna.

Bij de presentatie van het boek in de Italiaanse senaat roemde de toenmalige president Giorgio Napolitano dit 'wereldwijd unieke model van kinderopvoeding en observatie'. De drie zonen van voormalig premier Enrico Letta (2013-2014) hebben de Tempo Lineare-schooltjes samen met hun ouders doorlopen. 'De premier die hier op de binnenplaats voetbalde met de slager van Testaccio was een persoonlijke voldoening voor mij', is het enige dat Patrizia Pasquini erover kwijt wil.

zal verwateren en verdwijnen, net als bij haar is gebeurd. Ik ben nu twintig jaar bezig hier in Rome, ik heb kinderen van vele belangrijke politici in mijn schooltje gehad, want als het thuis niet lukt, weten ze je wel te vinden. Wie hier allemaal op de hurken heeft rondgekropen, ik zal het niet verklappen, maar geloof me: hele groten van de Italiaanse politiek, hoge pieven uit het Europees parlement. En toch heeft niemand van hen ooit een vinger voor me uitgestoken. Ik maak met pijn en moeite deel uit van het Romeinse school-systeem, ik ben een officiële, openbare instantie. Maar ik krijg het salaris van een leerkracht van de lagere school, terwijl ik twee schooltjes leid, kinderpsycholoog ben, en ontelbaar veel extra uren steek in ouders, want dat is mijn uitgangspunt: de ouder. Ik heb een nieuw, nergens anders bestaand systeem ontwikkeld en ik word door het gemeentebestuur betaald als een kleuterjuf.

De 'lineaire tijd', zoals haar systeem heet, zijn de essentiële jaren van nul tot zes jaar. De 'zachte jaren', noemt ze ze, waarin alles nog zacht is aan de psyche van het kind, en waarin je enorme verschillen kunt maken voor een al dan niet gelukkige, harmonische ontwikkeling. Er is niet één recept, het wordt per kind en per ouder bekeken. Dat is de basis van haar systeem: kijken. 'Maar kunnen kijken, dat is een heel grote kunst', zegt ze met haar diepe, doorrookte stem. 'En ik verlang absolute concentratie van de ouders, telefoontjes en andere communicatiemiddelen met de buitenwereld staan hier uit. Dat is al een hele strijd, maar de concentratie in een ruimte wordt

kinderen huilen voortdurend, zij gaf ze borstvoeding, maar ze zag eigenlijk niet hoe ze deze klus zou gaan klaren. Het probleem bij een tweeling is niet zozeer dat het er twee zijn, alswel dat ze voortdurend bezig zijn met wie de aandacht krijgt. We hebben samen een schitterend traject doorlopen, het zijn nu twee opgewekte, actieve kinderen die prachtig op schema liggen in hun ontwikkeling. Huilen doen ze niet meer, ik zal het u straks laten zien, de moeder is intelligent geweest. En het kost haar veel hè, want ze is freelancer, haar man ook, ze moeten het juist hebben van de weinige tijd die overblijft. Maar mijn schooltje is geen dumpplaats voor kinderen, het is een traject om elkaar te leren kennen waarbij de aanwezigheid van de ouders logischerwijs onmisbaar is.'

Voordat we naar het andere schooltje gaan, dat om de hoek ligt, mag ik nog even kijken naar de moeder van de gelukkige tweeling, die probeert te kruipen. Inderdaad twee heel tevreden, actieve baby's, die zich lachend om laten vallen in de kussens op de grond en het weer opnieuw proberen. In het halletje schiet een moeder met baby op de arm haar nog even aan: 'Patrizia, kunnen we een dezer dagen even praten over Sebastiano?' Ze kijkt de moeder streng aan: 'Praten moeten we zeker, maar of Sebastiano het onderwerp wordt is nog de vraag.' *Beng*, en ze loopt door.

Buiten zegt ze: 'Deze moeder doet het niet goed. Ze luistert niet. En dan kun je hier drie ochtenden in de week nog zo je best doen, als je in het thuistraject alles weer laat vieren wat we hier nu net op gang hebben gebracht, schiet het

direct verstoord als iemand wat anders gaat zitten doen.

Het is een leerschool voor de ouders, want de kinderen, die hoef je eigenlijk niet zo veel te leren. Kijk gewoon wat ze doen. Bied je aan, maar ook weer niet te veel. Laat ze zelf rommelen, ieder in zijn eigen ritme en tijd. De resultaten zijn verbijsterend; problemen verdwijnen, ieder vindt zijn eigen stem, zijn eigen manier van zijn.'

Een systeem kun je alleen uitleggen aan de hand van concrete voorbeelden. Kleine dingen die heel groot zijn. 'Ik heb hier nu een moeder met een tweeling van zes maanden, een jongetje en een meisje. Zij kwam hier ongeveer kruipend van ellende binnen, helemaal kapot, de

niet op. We hoeven niet te praten over Sebastiano, we moeten praten over haar.'

Je moet er als ouder maar tegen kunnen. 'Er zijn ook ouders die hier weglopen als Patrizia ze aanspreekt op hun gedrag. Vaak zijn dat de ouders met echte problemen, met hun kind en in hun relatie onderling', weet Mario. Eerder had Patrizia verteld over de 'verderfelijke mode onder de Romeinse *upperclass* om de kinderen tot twee, tweeënhalft aan de borst te houden'. Helemaal verkeerd, vindt ze, je kweekt er grote verwarring mee; psychisch verstoorde, slappe kinderen die enerzijds al lang in een andere levensfase zitten

waarin de confrontatie met de anderen begint, 'maar thuis, gelijk keizer Nero, aan de tiet mogen lubberen wanneer ze maar willen'.

Als we het andere schooltje om de hoek binnenstappen, explodeert een zo mogelijk nog enthousiastere reactie op haar entree. Het volkje van drie tot zes stuift onmiddellijk overeind om de stoeltjes in een halve kring rond de stoel van Patrizia te schuiven. Want het is het moment van het sprookje van de dag, het lievelingsmoment. 'Even normaal doen!' roept ze boven de opgewonden stemmetjes uit, 'we zijn hier niet met z'n honderden, gewoon één stoeltje per kind, nee, zet die maar weer terug.'

Voor ze aftrapt vraagt een meisje dat keurig met haar vingertje omhoog zat: 'Wat heb jij gedaan in de paasvakantie, Patrizia?' Ze legt het boek terug in haar schoot en zegt: 'Kijk, dat is nou een goede vraag. Marta wil weten wat ik heb gedaan in de paasvakantie. Dat is aardig van Marta, want ze had ook meteen kunnen beginnen met vertellen wat zij wel niet allemaal heeft gedaan. Nou, ik was aan de zee, bij Ancona, in de plaats waar ik geboren ben, Chiaravalle. En jij, Marta, wat heb jij gedaan?' 'Wij hebben ezeltjes gereden bij Spoleto', zegt Marta, 'maar eigenlijk was ik triest.' 'Ach', zegt Patrizia, 'waarom was jij triest?' Marta laat haar hoofdje zakken: 'Omdat jij er niet was', zegt ze zacht. Patrizia glimlacht en zegt niets.

Later, als de kinderen bezig zijn met een tekening over wat van het sprookje is blijven hangen, zegt ze met gedempte stem: 'Marta kwam hier binnen en kon alleen maar stotteren. Er is

aan en vraagt: 'Waarom ben je zo kwaad, lieverd? Wat is dat toch, op die wangen van jou? Gaan we daar eens samen over praten? Want misschien kunnen we het oplossen zonder allemaal vieze medicijnen. Wil je dat?' Hij kijkt haar even ernstig aan en knikt: ja. 'Een gouden kind', zegt ze, terwijl hij terugloopt naar zijn plaats, 'hij snapt alles'. Wanneer de vader, een tamelijk nerveus ogende man met duidelijke haast, hem om half twee komt ophalen, antwoordt ze op zijn vraag 'En, heeft hij het goed gedaan vandaag?' met een rustig lachje. 'Hij doet het altijd goed, dat weet je. Maar ik heb met hem afgesproken dat we het samen eens gaan hebben over die uitslag op zijn wangen. Dat wilde hij wel.' Je ziet aan de vader dat hij het niet graag wil horen. Maar hij antwoordt gedwee: 'Ja, dat is erg hè, die uitslag. Wij snappen het ook niet.'

De ouders van de groep drie- tot zesjarigen zitten niet iedere dag in het klasje. Zij worden eens per week verwacht om een ochtendje mee te draaien, en verder is er eens in de maand een zaterdagochtendessie voor ouders, waarin iedereen over de ontwikkeling van zijn kind vertelt. 'Het is heel belangrijk dat we hier een niet-oordelende, veilige houding aannemen', zegt Patrizia. 'Hier, tenminste hier, mag je komen met je twijfels, met je angsten, ja zelfs met je irritatie over je kind. Niet ieder kind past bij zijn ouders hè. Maar dat je het mag zeggen, scheelt. En dan kunnen andere ouders vaak helpen, pas in laatste instantie ik. Als je kind je irriteert, waar ligt dat dan aan? Is het je onvermogen om hem te snappen? Of doet hij je te veel aan jezelf denken, wat

'Dit is een geredde ziel. Ik hoop zo ontzettend dat ze als ze in september naar de lagere school gaat een beetje wordt gezien. Ze verdient het zo'

zie het inderdaad onmiddellijk, bij een baby al. Maar ik zie ook de mogelijkheden. Je kunt ontzettend veel doen voor een kindje dat een eh... een fragiele ontwikkelingsstructuur heeft. Zeker in het begin, dat kan een groot verschil maken. Autisme heeft een gigantisch breed spectrum, per kind ligt het anders. Maar het is gevaarlijk om te zeggen, want voor je het weet ben ik een idioot die beweert dat je autisme kunt genezen. Dat bedoel ik dus niet.'

Uiteindelijk, als ik haar nog een keer mag terugbellen voor een laatste vraag, komt ze zelf

een filmpje van haar en mij, waar ze woedend op me wordt, omdat ik van haar vraag me gewoon antwoord te geven. Het is een heel intelligent en gevoelig meisje, thuis gemengd tussen twee zussen. Als je haar nu in schitterende volzinnen hoort praten, als je ziet hoe genereus ze is voor andere kinderen, hoe ze ze spontaan helpt met tekenen, dan ben ik heel trots. Dit is een geredde ziel. Ik hoop zo ontzettend dat ze als ze in september naar de lagere school gaat een beetje wordt gezien. Ze verdient het zo.'

Een jongetje met een vuurrood eczeem op zijn wangen komt haar zijn tekening laten zien. Ze kijkt aandachtig en prijst zijn geometrische samenvatting van het sprookje. Dan kijkt ze hem

vaak het geval is. En zullen we dan proberen om eerst eens onszelf te vergeven – wie weet komt dan de ruimte vrij om je kind te zien, die arme ziel, die alleen maar geboren is en probeert het te snappen.'

Zelfs autistische kinderen kunnen in de eerste levensfase heel belangrijke stappen zetten, zegt ze een beetje beschroomd. 'Het is het grote item van vandaag, dat zal in Nederland ook wel zo zijn. Eén op de 64 Italiaanse kinderen wordt autistisch geboren in deze tijd. Een gigantisch aantal.' En waar ligt dat aan, vraag ik. De kip-ei-kwestie: vroeger was autisme een minder benoemd en gekend fenomeen, vandaag is het een onmiddellijk stempel. 'Moeilijk', zegt Patrizia Pasquini, 'ik

terug op Maria Montessori. 'Ik denk dat zij zich richtte op de problemen van haar tijd, en omdat ze zich richtte op de kinderen van de armen, was dat vooral ruimte creëren voor een kind om een individu te mogen worden. En om de moeders de kans te bieden uit werken te gaan. Ook ik richt me op de problemen van onze tijd. Maar die zijn totaal anders. Vandaag richten ouders zich obsessief op het scorebord van hun kind, zonder zich af te vragen wie het eigenlijk is. En mensen zijn op een andere manier fragiel, maar wel heel fragiel. Ik hoop dat ik in de fragiliteit van vandaag een steuntje kan zijn aan het begin. Want wie goed begint, maakt een kans in de immense verwarring van vandaag.' ■

Eigenzinnig onderwijs bij Moio

Rebel in het schoolstelsel

**Bij Studio Moio
hoeven schoolverlaters
en jongeren die dreigen
uit te vallen zich niet
aan te passen aan
de normen van het
reguliere onderwijs. Zodra
die druk wegvalt, groeit
hun eigenwaarde en
ontstaat er ruimte voor
verrassend talent.**

Marcel ten Hooven

De enorme winden die dinosauriërs lieten, zouden die niet de oorzaak kunnen zijn geweest van de klimaatcrisis uit de oertijd? In de aardrijkskundeles ging de fantasie van Eva de Leeuw weer eens met haar op de loop toen de docent vertelde over een eerder tijdperk waarin de aarde als een broeikas opwarmde. Dat was ten tijde van het Krijt, meer dan 65 miljoen jaar geleden. De Leeuw herinnerde zich een animatie die zij in Naturalis had gezien over de dinosauriërs die de aarde toen bevolkten. 'In dat filmpje liet een enorme dinosaurus een scheet die gewoon een hele boom omverblies. Ik dacht: hoeveel CO₂-uitstoot is dat dan wel niet? Dus ik stak mijn vinger op en vroeg dat. Warmde de aarde toen misschien op doordat er zoveel winden van dinosauriërs in de lucht hingen?'

Het associatieve gedachtespinsel was de docent te eigengereid. 'Hij keek me aan en zei: hier ga ik niet op in.' De Leeuw kon haar vinger daarna maar beter niet meer opsteken. 'Hij zei dan: Eva, zal ik je nu meteen negeren of zal ik dat na je vraag doen? Wel grappig, die reactie, maar ook wel gewoon pijnlijk. Ik mocht blijkbaar niet de vragen stellen die uit mijn nieuwsgierigheid voortkwamen, alleen maar omdat hij ze niet serieus nam. Dat doet wel wat met je. Ik heb dat wel vaak gehad, ja, dat leraren mijn vragen niet accepteerden, hoewel ik ze uit oprechte interesse stelde. Dat ze dan dachten: Eva probeert weer eens lollig te doen.'

De aanvaring met de docent aardrijkskunde over de winden van dino's is een exemplarisch voorval uit het moeizame schoolbestaan van Eva de Leeuw. In de klas zeiden ze geregeld tegen haar: doe normaal! Ook wilde een docent nog wel eens vragen: 'Eva, ben je je pillen vergeten?'

Haar moeder zei stevast 'nee' als de school opperde Eva te laten testen op ADHD. Zij wist dat haar dochter geen probleem had met haar concentratie, integendeel: soms kon ze juist te veel opgaan in wat haar bezighield. Wat ze ziet prikkelt haar nieuwsgierigheid, waarna ze verward raakt in haar eigen denkassociaties. Op school kwam ze daardoor in de problemen. Te vaak wekten de vragen waarin haar gedachtestroom uitmondde ergernis of onbegrip op, doordat ze zich te ver buiten de gebaande paden begaf. Afzakken

naar het vmbo en het mbo hielp niet en had eerder een averechts effect: op dat onderwijsniveau, zo ondervond De Leeuw, zijn de geijkte patronen nog wat nauwer begrensd en worden vragen al gauw als te onorthodox terzijde geschoven.

'Dat onderwijs was voor mij beklemmend', zegt ze. 'Het doodde mijn verlangen om meer te weten, in plaats van dat op te wekken. Dat vind ik raar. Onderwijs dat het eigen denken niet stimuleert houdt mensen eigenlijk klein, want als je niet zelf mag denken, hoe moet je je dan ontwikkelen? Het wil jou kneden tot een dienstbare, bruikbare persoon, die heeft afgeleerd op zijn eigen gedachten te vertrouwen. Abnormaliteit wordt helemaal gewantwoord: afwijken van de normen kost je punten. Het is eigenlijk één groot normalisatietraject.'

De Leeuw ervoer de leerplicht als een verplichting tot stilstand. Ze hield het op school uiteindelijk niet vol: ze moest te veel van zichzelf inleveren, vond ze. Een talent voor ondergeschiktheid heeft zij niet, zoals zoveel van haar lotgenoten die uit het schoolstelsel wegvielen: 'Anders word ik een robot.'

Na nog twee vergeefse pogingen een mbo-opleiding te voltooien (sociaal-maatschappelijk werk en het grafische lyceum) belandde ze bij Studio Moio in Leiden. Moio is een

particulier initiatief van Nathalie Lecina, een juriste die ruim vijf jaar geleden de wereld van het beleidsadvies achter zich liet – die was haar te klein en te veel een werkelijkheid van papier. Met haar medewerkers, allen afkomstig van het mbo, wil Lecina schoolverlaters of jongeren die op het randje van een drop-out staan overreedt helpen, door hen op school bij te staan, een stageplek bij de studio zelf aan te bieden of tijdelijk in dienst te nemen.

Sinds de oprichting in 2013 heeft Moio meer dan 1800 jongeren die op school waren vastgelopen meer of minder intensief begeleid. Bijna negen op de tien haalden alsnog een diploma, mede dankzij het zelfvertrouwen dat zij bij de studio terugwonen: ze ontdekten daar dat hun moeizame schoolbestaan ook aan een falend onderwijssysteem kan liggen en niet perse aan henzelf te wijten hoeft te zijn. Jet Bussemaker, minister van Onderwijs in Rutte II, onderkende het belang van Lecina's initiatief. Zij vroeg mbo'ers die bij Moio waren betrokken om haar suggesties te doen voor verbeteringen van hun schooltype. Vrij naar Einstein gaven zij hun onderzoeksrapport het motto: 'Je beoordeelt een vis ook niet op het beklimmen van een boom', om aan te geven wat er volgens hen aan het mbo mankeert: een overmaat aan aanpassingsdwang.

Wie binnenloopt bij studio Moio in Leiden-Noord ziet dat jongeren daar hun zin in leren herwinnen – en daarmee een zekere vrolijkheid in hun bestaan. Een voorbeeld: Falco kreeg het idee om te gaan 'paintballen' met de ouders met wie Moio het gebouw deelt, wat in dit geval inhield dat ze een abstract schilderij maakten door verfbalonnen tegen een wit doek uiteen te laten spatten. Ook grappig: in de tuin zijn her en der paspoppen ingegraven zodat alleen het onderlijf nog recht op de grond uitsteekt, alsof ze er van bovenaf zijn ingedoken. De mannelijke paspop die met zijn hoofd was beland in het kruis van een vrouwelijke werd in vuur en vlam gezet: Falco stak de fik in hem wegens 'mensoverschrijdend gedrag'.

Hoewel van vaste tijden of de plicht aanwezig te zijn geen sprake is, komen de Moio-studenten trouw naar de Julianastraat om aan

UniverCity / Studio Maio

UniverCity / Studio Maio

Boven: de kooi staat symbool voor het onderwijs-systeem dat gekooïd is door allemaal financiële prikkels. Hij is gebouwd voor een kunstproject over schooluitval; rechts: Tekeningen gemaakt door Eva de Leeuw; onder: tekening van Esmee van der Horst van de jongeren die met mbo UniverCity op reis gingen

Inge van Mill

Eva de Leeuw

Klas kunst & filosofie bij mbo UniverCity

UniverCity / Studio Moio

Inge van Mill

Links: Eva de Leeuw, een van de drijvende krachten achter mbo UniverCity samen met Johan van Leeuwen, een van de deelnemers van UniverCity

hun projecten te werken. Welke dat zijn, daarin laat Lecina hen vrij, mits er een hernieuwd perspectief ontstaat op het afronden van hun opleiding. Ook heeft zij graag dat er op de een of andere manier een maatschappelijk belang mee is gemoeid, getrouw aan waar 'Moio' voor staat: Maatschappelijk Ondernemen in Onderwijs.

Naar de maatschappelijke waarde informeerde Lecina dan ook meteen toen Ruben Engelkes haar zei dat hij een mierenkolonie in de studio wilde inrichten. Engelkes, tijdens zijn mbo-stage mediavormgeving op de studio begonnen en inmiddels Lecina's rechterhand als project-begeleider, overtuigde haar: weinig dieren zijn zo goed in samenwerken als mieren. In de keuken van Moio staat nu de mierenkolonie. Engelkes vertelt: 'Er ontstond nog even een dreigende crisissituatie toen we twee kevers bij de kolonie hadden gevoegd. Eva stuurde een foto naar haar vader, die bioloog is, en vroeg: pap, is dit nu wel zo slim? Hij antwoordde: deze keverssoort vreet dertig mieren in een minuut.'

Toch hebben de mieren gewonnen. Hun reddingsoperatie, een meesterstukje van samenwerken, was in de keuken live te volgen, dankzij de doorzichtige plastic platen waarmee de kolonie is ingepakt. Te zien was hoe de mieren eerst de koningin in veiligheid brachten, door haar een verdieping hoger te tillen, om vervolgens alle toegangen tot het holletje waar de kevers zich bevonden met gruis dicht te stoppen, kortreltje voor kortreltje. Op het moment dat de vijanden het loodje legden zouden ze dat holletje weer opengraven, om de stoffelijke resten aan de koningin te kunnen voeren. In deze aanschouwelijke les werd de inzet van hun samenwerking duidelijk: het voortbestaan van de kolonie, nu en in de toekomst. Al was het wel wat ontnuchterend toen Eva's vader opmerkte dat de mierenmaatschappij het ultieme voorbeeld van een genadeloze dictatuur is.

Met kinderen uit de buurt is Engelkes bezig een 'educatief natuurcentrum' bij de studio in te richten, waarvan de mierenkolonie een onderdeel is. De band met de buurt wordt steeds hechter. Zo kwam Mohammed Mkadmi, toen tien jaar oud, ruim twee jaar geleden spontaan de studio binnengelopen toen hij door het raam een Marokkaanse cameraman aan het werk had gezien. 'Hij vroeg mij: Nathalie, kun je ook cameraman worden als je Marokkaan bent dan?' herinnert Lecina zich. 'Ik keek in de ogen van een tienjarige jongen en dacht: dit kan niet waar zijn! Hoezo denk jij dat je niet alles kan worden wat je wilt? We besloten direct Mo op te leiden tot cameraman en een documentaire te maken over de vele succesvolle Nederlanders van Marokkaanse afkomst.'

Robin van Duin, een oud-stagiair die nu bij Moio leiding geeft aan filmprojecten, ging met Mo op stap, om onder het oog van de camera interviews af te nemen met onder anderen Ali B, tv-presentator Mustafa Marghadi en de Rotterdamse burgemeester Ahmed Aboutaleb. De documentaire die zij samen maakten ging in 2017 in première op het Cinekid Festival. En

Mo weet nu: ik kan cameraman en presentator worden.

Eva de Leeuw heeft binnen Moio een eigen sectie gevormd, mbo UniverCity, bedoeld voor jongeren die net als zij volledig uit het schoolsysteem zijn weggevallen; mbo staat in dit geval voor 'maatschappelijk betrokken onderwijs'.

De Leeuw, inmiddels in vaste dienst, is een van de drijvende krachten van de studio, mede dankzij de opdracht die Lecina haar gaf: koester je kritische eigenzinnigheid en blijf de onorthodoxe vragen stellen waarvoor de docenten destijds je scheef aankeken. De frustrerende ervaringen die De Leeuw op school opdeed zie je terug in projecten die zij voor Moio entameerde, zoals dat van de filosofieklas waarin alleen vragen mogen worden gesteld en geen antwoorden gegeven. De herinneringen aan haar schooltijd kregen ook hun weerslag in het project 'Doe toch eens gewoon niet normaal'. Voor dat kunstproject is ad hoc een collectief van schilders en beeldhouwers gevormd die op wisselende plekken in de stad – de 'niet-normaalzones' – onaangekondigd kunstzinnige veranderingen in de openbare ruimte aanbrengen.

'Een tijdje geleden zei Rutte dat we normaal moesten doen', vertelt De Leeuw. Toen dacht ik: wat is dat dan, normaal? Ik bedoel: persoonlijk vind ik het beleid dat Rutte voert niet normaal. Door die druk om normaal te doen krijgt alles wat afwijkt van de norm al gauw het stempel abnormaal, of asociaal, ongewenst, niet te tolereren. Zo haal je de mooiheid uit mensen weg. Gekke, de mogelijkheid van het normale af te wijken, maakt je vrijer, creatiever, gelukkiger. Anders was Ruben toch nooit op het idee gekomen om een mierenkolonie in de keuken te zetten, of Falco op de gedachte om mensoverschrijdend gedrag met vuur te bestrijden?'

Een van de huisregels bij Moio is dan ook: gekke is van waarde, fouten maken moet. 'Al op de basisschool wordt het maken van fouten afgestraft: dan krijg je een lager cijfer', zegt De Leeuw. 'Raar is dat. De angst om te falen wordt zo aangewakkerd, hoewel in het maken van fouten juist lessen zitten: ze duiden erop dat je jezelf hebt uitgedaagd tot iets nieuws, tot een poging iets te ontdekken, tot onderzoeken. Ook leer je zo te accepteren dat je niet altijd de goede keuzes maakt en dat het geen schande is als je van gedachten verandert of van een opvatting terugkomt. De vrijheid fouten te maken maakt ook jouzelf dus vrijer.'

Als motto van het project 'Doe toch eens gewoon niet normaal' koos De Leeuw een uitspraak van Maya Angelou: *If you are always trying to be normal, you will never know how amazing you can be.* Bij Moio ervaart Lecina het spiegelbeeldige: ze is telkens weer verrast door de ongekende talenten die bij jongeren tevoorschijn komen als ze eenmaal zijn bevrijd van de normalisatie-druk die het reguliere onderwijs oplegt.

Voor het mbo voert die druk op. De Moio-studenten die voor Bussemaker het onderzoek naar een beter mbo uitvoerden, kregen van

leidinggevend op een regionaal opleidingscentrum (ROC) tot twee keer toe te horen: 'Het mbo is een leverancier van het bedrijfsleven.' Als dat de rol van het mbo is, dan is het diploma het bewijs dat de school je in passende vorm heeft aangeleverd voor het arbeidsproces, meent Lecina. De auteurs van de nota voor Bussemaker concludeerden: 'Zo worden we arbeidszombies. Echt: wij hebben zoveel meer potentie dan grondstof.'

Lecina: 'Zo raak, wat ze hier schreven! Jongeren die afwijken, die ondernemend zijn, creatief, dromerig, rebels of tegendraads, krijgen het lastig op het mbo, maar dat komt doordat het ze lastig wordt gemaakt. Een meisje als Eva mocht niet wat ze goed kon en moest wat ze niet goed kon: doen wat haar gezegd wordt. Het mbo strafte haar nieuwsgierigheid elke keer weer af. Ze mocht niet tekenen, ze mocht niet praten, ze mocht geen vragen stellen, ze moest erbij zitten als een bevroren garnaal. Al met al zouden ze haar alleen op die school hebben kunnen houden als ze haar persoonlijkheid hadden gebroken.'

In het rapport *Naar een lerende economie* (2013) schreef de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR): 'Onderwijs moet geen grote disciplinerings-oefening zijn om mensen geschikt te maken voor grote bedrijven. In een kennis- en dienstensamenleving zijn differentiatie en creativiteit veel belangrijker.' De WRR constateerde dat het onderwijs te veel een 'leerfabriek' is, een dwingend systeem dat je intoemt. Tot de dwang die dat systeem uitoefent behoort de methodiek om leerlingen die anders

'Gekke maakt je vrijer, creatiever, gelukkiger. Anders had Ruben toch nooit bedacht om een mierenkolonie in de keuken te zetten?'

zijn dan de rest het stempel van een afwijking als ADHD of autisme op te drukken. Daarmee is het probleem dat zij in de klas vormen, doordat ze te veel bewegen of onvoldoende luisteren, hun eigen probleem en niet dat van het systeem. De trainingen, cursussen en coaches die zij krijgen aangeboden, constateert Lecina, zijn er dan ook op gericht hen aan te passen aan de rest, zodat ze weer in het systeem kunnen worden ingevoegd.

Het systeem zelf mag niet ter discussie komen, concludeert Lecina. 'Het onderwijs ontwijkt de vraag of het misschien zelf het probleem vormt. Zo blijft uit beeld dat het anders-zijn van jongeren op wie nu het stempel van een stoornis staat gedrukt misschien juist een waardevolle eigenschap is: zij zien de dingen in een ander perspectief. Ik heb in Studio Moio bijna niemand zonder een diagnose uit de DSM-5, het officiële

classificatiesysteem uit de psychiatrie. We zijn hier dus allemaal niet normaal, volgens DSM-5. Dat is toch gewoon bizar. Natuurlijk: het is goed om jongeren die niet goed in hun vel zitten te helpen en te begeleiden, maar echt, we problematiseren hen veel te veel. En zichzelf worden daar niet beter van: zij krijgen te horen dat het niet goed is zoals zij zijn.'

Lecina zegt dat Studio Moio om deze reden een financiële bijdrage van het ROC Leiden weigert. 'In het begin accepteerden we die wel, maar daar zijn we mee gestopt, want het ROC wilde in ruil checken hoe zielig onze jongeren hier waren. Scholen hebben er een financieel belang bij dat leerlingen iets mankeren, door de regel dat ze extra geld ontvangen voor leerlingen met ADHD, autisme of een andere aandoening uit de DSM-5. Het systeem zelf creëert dus die idiotie om zo veel mogelijk diagnoses te stellen van alles wat ze verzonnen hebben dat kinderen kunnen mankeren. Ondertussen heb ik hier, bij Moio, eigenlijk helemaal geen gasten met gedragsstoornissen, want daar merk je niet veel meer van zodra je ze laat doen wat bij hen past.'

Ze vertelt over Jamel El Yahiaoui en over Jay Cornelisse. 'Jamel kon niet stilzitten, vonden ze, hij bewoog te veel. Hij doet nu voor ons "Sport voor Nop", een project waarbij hij sport met mensen in de buurt die te weinig bewegen of geen geld voor de sportvereniging hebben. En zelf ontwikkelt Jamel zich als maatschappelijk dienstverlener zo ook veel beter dan wanneer je tegen hem zegt: zit eens stil en neem effe wat ritalin.'

Jay Cornelisse (17) krijgt sinds zijn dertiende antidepressiva voorgeschreven. Hij voelde zich op die leeftijd al niet veel meer waard, zegt hij, zeker nadat de dokter hem als autist had gediagnosticeerd. Nu het officieel op papier stond was hij er zelf ook van overtuigd dat hij iets mankeerde.

Dit waren de vragen die hij zichzelf dagelijks stelde en die de reden waren hem medicijnen voor te schrijven: waarom besta ik? Wat doe ik hier? Waarom ben ik geboren? Jay zelf zegt: 'Eigenlijk vind ik het merkwaardig dat niet iedereen zich daarover verwondert. Als het klopt dat we allemaal in dezelfde realiteit leven, waarom vraagt dan niet iedereen zich af waarom hij leeft, wat zijn tijd waard is, waarom hij überhaupt opstaat? Nee, mensen wordt juist dringend aangeraden daar niet bij stil te staan. Dat heeft men liever niet. Het is niet nuttig je die vragen te stellen – en je wordt er nog somber van ook.'

Na Jay's komst bij Studio Moio nam Ruben Engelkes hem mee naar de Erasmus Universiteit, zodat hij zijn existentiële vragen aan een filosoof kon voorleggen. 'Wat goed van jou dat je dat wilt weten!' reageerde die. 'Blijf die vragen vooral stellen.' Jay veerde op: 'Dat was misschien wel de eerste keer dat iemand buiten mijn eigen familiekring m'n eigenwaarde erkende. Op dat moment kreeg ik de ruimte om mezelf te leren kennen en mijn zelfbeeld niet af te laten hangen van de mening die andere mensen over mij hebben. Ik snap nu beter waarom ik denk zoals ik

KOLEKA PUTUMA
METROPOLE ORKEST
JUDITH HERZBERG
TOM LANOYE GALINA RYMBOE
THE LAST POETS RITA DOVE
MARIEKE LUCAS RIJNEVELD
JULES DEELDER ANTJIE KROG
PATRICIA LOCKWOOD
MARIO BATKOVIC A-WA
LIEKE MARSMAN
RAÚL ZURITA DE LIKT
en vele anderen

50

TH
POETRY
INTERNATIONAL
FESTIVAL
ROTTERDAM

13/16 JUNI - DE DOELEN

Uitgebreid programma op 23 mei als
bijlage in De Groene en op Poetry.nl

denk. En daarbij komt: ik zie er meer de zin van in om uit mijn bed te komen.

Bij zijn komst in de studio, zo'n anderhalf jaar geleden, vroegen De Leeuw en Lecina aan Jay: 'Wat wil je hier gaan doen?' Hij antwoordde: 'Nou, niets eigenlijk.' Hun reactie was: 'Oké, tof, interessant, doe maar.' Na een paar dagen kreeg hij toch de kriebels van het stilzitten en naar buiten kijken. De Leeuw en Lecina vroegen hem toen een onderzoek te doen naar het belang van niks doen, met als kernvraag welke gedachte schuilgaat achter de opvatting dat we onze tijd nuttig zouden moeten besteden. In een profielwerkstuk ging hij daarop in.

Jay, gevraagd naar het nut van lummelen: 'Het verkleint de kans op een burn-out en depressies als je de tijd kan nemen om bij jezelf stil te staan en je af te vragen waarom je doet wat je moet doen. Op die wijze breng je wat meer vrede in je eigen leven. In mijn geval liep de tijd nemen niet heel goed af: uiteindelijk hebben ze me van school gegooid. Je verdoet je tijd hier, zeiden ze. Maar ik weet: zeker in ons kapitalistische systeem, waarin alles efficiënt moet gebeuren, zou het beter zijn de tijd te nemen, want daarmee wordt de kwaliteit van wat je doet ook gewoon hoger. Dat niks doen is dus niet echt niks doen. Het is welbestede tijd.'

Bij Studio Moio is Jay nu de projectleider 'niets'. Lecina: 'Na zijn profielwerkstuk vroeg ik me af wat de volgende stap moest zijn, want Jay had ook besloten dat-ie nooit van z'n leven meer wilde gaan werken. Ik wilde daar toch een stiekem stokje voor steken. Dus toen heb ik hem een jaarcontract als de projectleider niets aangeboden en hem gezegd hoe belangrijk ik het vind dat hij zijn ideeën over niets gaat uitvoeren.'

Lecina raakte gefascineerd door de specifieke intelligentie en de praktische zin van mbo'ers toen zij voor het Instituut Maatschappelijke Innovatie (IMI), haar vorige werkgever, het ROC Leiden bezocht. Onder de arm een TNO-rapport – 'je weet wel, zo'n ellendig geschreven stuk' – over ongezonde eetgewoontes en obesitas. Ze was benieuwd hoe de jongeren die zelf het onderwerp van dat rapport waren over de bevindingen zouden oordelen. Lecina vroeg hun zich door de 170 pagina's heen te worstelen en haar dan een samenvatting te geven.

'Die samenvatting bestond uit één zin: "Wij, mbo'ers, hebben de slechtste eet- en leefgewoontes van alle Nederlanders"', vertelt Lecina. 'Ze hadden in een kleine tien woorden de kernboodschap uit die 170 pagina's taaie tekst gehaald! Supergoed, zei ik, en hebben jullie ook ideeën wat je eraan kunt doen? Nou mevrouw, antwoordden ze, we hebben spinningfietsen geregeld bij de fitness hiernaast. Gewoon even gebeld of we die konden lenen. Ze worden morgen bezorgd. En we hebben bedacht dat we gaan basketballen. Rolstoelbasketballen.' Lecina uitte haar verbazing: 'What the fuck... Waarom rolstoelbasketballen? Nou mevrouw, gingen ze verder, het is altijd hetzelfde liedje. Als we gaan sporten, dan verliezen de mensen die wat dikker zijn steevast.

Het maakt niet uit welke sport we doen. Dus we dachten: we moeten een sport kiezen waarin we allemaal even slecht zijn. Nou, hier in Leiden zit een rolstoelbasketbalvereniging, waarnaar we maar meteen een lijntje hebben uitgelegd.'

Lecina was ondersteboven van zoveel vindrijkheid: 'Rolstoelbasketbal, dat zal je in de wetenschappelijke literatuur niet tegenkomen. Daarin lees je de vertrouwde aanbevelingen, over de noodzaak van een gezonder menu in de kantine of zo. Deze oplossing is zoveel slimmer. Zij hebben een diep begrip van hoe onaangenaam het is om altijd de laatste te zijn. Wat ze hebben gedaan is de eigen ervaring omzetten in een concrete daad.'

Ze doelt op de dagelijkse ervaring die mbo'ers hebben met de ongelijke verhoudingen in de samenleving. Als gymnasiaste kreeg Lecina in haar eigen schooltijd bij herhaling te horen dat zij en haar klasgenoten de elite van de toe-

'Ik vind het hard om aan jonge kinderen al de boodschap af te geven of zij al dan niet tot degenen behoren die het gaan maken'

komst waren. Tegen mbo'ers zal dat nooit worden gezegd, integendeel, zelfs hun eigen docenten spreken soms laatdunkend over hen: ze zouden niet willen, ongemotiveerd zijn en niet vooruit te branden, ze zouden te veel blowen en drinken.

Het onderwijs is zo ook een systeem dat een sociale rangorde in de maatschappij aanbrengt: waar je in die rangorde staat wordt bepaald door hoe goed jij op school functioneert. De achterliggende veronderstelling is dat onderwijs jou van meer waarde voor de samenleving maakt. Het is duidelijk van welk schooltype in dit opzicht het meest wordt verwacht en van welk het minst: dit ligt besloten in het onderscheid tussen het 'hoger' en het 'lager' onderwijs.

Anders dan leerlingen van het hoger onderwijs hoeven mbo'ers het 'waarom' van wat ze leren niet te weten, als ze het 'hoe' maar kennen: dan zijn ze de nuttige grondstof die het mbo het bedrijfsleven kan leveren. Wie beter kijkt ziet hoe het onderwijs in allerlei sferen van de samenleving de sociale posities bepaalt. Als mbo'er kom je niet in aanmerking voor de korting die verzekeringsmaatschappijen hoger opgeleiden aanbieden. Met je mbo-pas kom je studenten kroegen niet binnen. Op schoenen waarbij een bordje 'studentenkorting' staat krijg jij geen korting. 'Nee, je bent niet minder', schreven de Moio-studenten in hun nota voor Bussemaker, 'maar het lijkt wel of het de bedoeling is dat je dat gevoel krijgt.'

Lecina: 'Die sociale ordening begint eigenlijk al in groep 7, 8, met de Cito-toetsen. Dat vind ik

wel knetterhard, om aan zulke jonge kinderen al de boodschap af te geven of zij al dan niet tot degenen behoren die het gaan maken. Eigenlijk zegt het schoolsysteem dan al tegen ze: jij doet er toe en jij doet er niet toe.'

Eva de Leeuw: 'Ik heb klasgenoten na de Cito echt zien huilen omdat ze dachten dat ze dom waren. Het is erg als je voelt dat anderen jou eigenlijk niet zo waardevol vinden. Onwillekeurig neem je aan dat ze daarin wel eens gelijk zouden kunnen hebben. Ik had ook dat gevoel: ik doe het niet goed, ik doe m'n best maar ik doe het niet goed, want ik ben blijven zitten en daarna ben ik weer blijven zitten. Je voelt je wegzakken.'

Het gevoel van eigenwaarde dat Lecina de Moio-studenten wil geven, zegt zij, kan voor hen ook een bevrijding zijn uit dat sociale-ordeningsmechanisme. Lecina's ideaal is een Moio in elke stad. In dat licht is het goed nieuws dat de studio de warme belangstelling heeft van Greetje Timmerman, hoogleraar jeugdpsychologie aan de Universiteit van Groningen.

Geveld door een griepje zag Timmerman een tijdje geleden een *Brandpunt*-documentaire over Moio. 'Ik was op slag beter!' zegt ze. 'Ik ken heel wat experimenten om schooluitval tegen te gaan, dat is mijn specialiteit, maar nu was ik aangenaam verrast. Moio kantelt het overheersende beeld dat van schooluitvallers bestaat: het is niet per se hun schuld, het kan ook aan het onderwijsstelsel te wijten zijn.' Timmerman doet een meerjarig onderzoek naar de oorzaken van schooluitval en heeft Eva de Leeuw gevraagd haar daarin bij te staan. Zij heeft haar nieuwe medewerker de officieuze titel 'schaduwprofessor' gegeven, als blijk van waardering voor haar bijzondere manier van denken, maar ook als protest: een officiële status bij de universiteit zit er voor De Leeuw niet in omdat alleen postdocs en aio's daarvoor in aanmerking komen en schoolverlaters zeker niet.

Met de mop maakt Lecina zelf de vloeren van de studio schoon; ze moet elke cent omdraaien voor ze 'm uitgeeft. Van de potjes die er zijn voor 'kwetsbare jongeren' weigert ze gebruik te maken: 'Kwetsbaar zijn ze hier niet, of in ieder geval niet meer of minder kwetsbaar dan ieder van ons. In systemen waarin we niet gezien worden voor wie wij zijn – en dat zijn er heel wat in deze maatschappij – zijn we allemaal kwetsbaar.'

Moio financiert zich met de inkomsten die het uit de eigen projecten haalt en met gemeentelijke bijdragen. Elk jaar spant het er weer om of de studio het daarmee zal redden, maar terug naar de ontspannen zekerheid die ze had in haar vorige betrekking wil Lecina niet: 'Ik geniet hier van, elke dag. Ik ben dol op die gasten. Die rebelse eigenzinnigheid waarmee ze na die ellendige tijd op school willen laten zien wat ze kunnen, samen met elkaar: ik zou het niet willen missen. De samenleving heeft gewoon het recht niet hun het gevoel te geven dat ze niet zoveel waard zijn.' ■

Op Vimeo staan de filmpjes over de projecten van Studio Moio. Zoektermen: vimeo studio moio

'21st century skills' in het beroepsonderwijs

'Een timmerman is nooit uitgeleerd'

Langzaam maar zeker kruipt het beroepsonderwijs uit het dal. Vakmanschap is daarbij het sleutelwoord. De grote vraag: hoeveel theorie moeten we de vakmensen van de toekomst meegeven? **Evert de Vos** beeldt **Duco de Vries**

Tik, tik, tik. Zachtjes slaat Lucas van Hensbergen (18) met zijn houten hamer op een houtbeitel. 'Ik maak hier een uitsparing voor het scharnier', legt hij uit. 'Daarna maak ik het deurtje op maat en hang ik hem er zo netjes mogelijk in. Mooi recht moet hij hangen.'

'Een talentje', zegt Ron Metselaar, zijn praktijkbegeleider die tevreden toekijkt. 'Net als bij voetbal zie je het vaak binnen een paar minuten. De manier waarop hij een hamer vastpakt, de zorgvuldigheid waarmee hij met gereedschap omgaat, dat zegt veel. Van hem maken we wel een vakman.'

Op de buitenplaats van het Nova College in Beverwijk staan twee groene plaatjizers werkplaatsen. Het ruikt naar hout en zaagsel. Eén

Lucas is 'een talentje'. 'Van hem maken we wel een vakman'

wand wordt ingenomen door hardhouten raamkozijnen, met zachter waaibomenhout aan de zijkanten. Daar worden de komende dagen nog heel wat ramen ingehangen.

Lucas werkt per week vier dagen in de bouw en gaat één dag naar school. 'Voor mij ideaal, want school vond ik helemaal niets', zegt hij. 'Die ene dag is goed te doen en wat ik leer, kan ik toepassen in mijn werk. En ik krijg gewoon een salaris, óók niet onbelangrijk.'

De mbo 3-opleiding tot allround timmerman wordt verzorgd door Bouwmensen Kennemerland Zaanstreek Waterland (kzw), een samenwerkingsverband van vijftien bouwbedrijven uit de regio, en het Nova College. 'Na die drie jaar hebben ze een gedegen vakkennis van het

gereedschap en de materialen waarmee ze werken', zegt Metselaar. 'Maar we doen veel méér. We leren de jongens – er zijn zelden meisjes – hoe ze zich op een bouwplaats moeten gedragen. Hoe ze zich staande houden en over het werk kunnen overleggen – ook met andere disciplines. Met loodgieters, metselaars, stukadoors.'

Een vakvolwassen timmerman is een probleemoplosser, vindt Metselaar: 'Kijk, een tekening geeft vaak niet helemaal de praktijk aan. In het echt is het net even anders. Er loopt toch een leiding of een hoekje zit net anders. Daar moet je creatief op inspelen.' Bij Bouwmensen kunnen de timmermannen zich specialiseren in bijvoorbeeld nieuwbouw en prefabwoningen, of juist in renovatie en ook restauratie. 'We bieden een brede opleiding, maar gaan ook de diepte in. Een timmerman is nooit uitgeleerd.'

Werk is er volop. 74 procent van de timmerstudenten studeert na drie jaar af en negentig procent heeft dan voor zijn leeftijd een goed betaalde baan (bijna veertien euro per uur). De crisisjaren waarmee bouwvakkers massaal ontslagen werden liggen inmiddels ver achter ons en zullen volgens Metselaar niet snel terugkeren:

'Het enige wat er niet klopt aan het mbo: het imago, dat gebaseerd is op onwetendheid'

'De vergrijzing slaat binnenkort in onze sector toe en er is een enorme vervangingsvraag. Bovendien komt er heel veel werk op ons af. Nieuwbouw, renovatie en wat dacht je van de verduurzaming? Het CO₂-neutraal maken van oude huizen is een enorme klus.'

Lucas werkte onlangs aan een nieuwbouvilla met houtskeletbouw. 'Je zet dan eerst het houten skelet neer, maakt het wind- en waterdicht en gaat dan de wanden zetten en het huis langzaam maar zeker opbouwen.' Als hij wat moois gemaakt had, maakte hij er met z'n mobieltje foto's van. 'Die liet ik dan thuis zien, of ik ging ermee naar opa – die was ook zijn hele leven timmerman.' Metselaar hoort het tevreden aan. 'Je moet wat móóis willen maken. Dat is vakmanschap, dat jouw oplossing er gewoon goed uitziet.'

Jarenlang zat het voorbereidend en middelbaar beroepsonderwijs in de hoek waar de klappen vallen. Veel ouders deden er alles aan om hun kind vooral niet naar het voorbereidend middelbaar beroepsonderwijs (vmbo) te laten gaan. Nee, het moest minimaal havo zijn, desnoods mavo of vmbo-t, want dan was de weg naar een hogere, theoretische opleiding tenminste nog niet afgesloten. Leraren worden zelfs door ouders onder druk gezet om een havo-advies te geven.

Vmbo's en middelbare beroepsopleidingen (mbo's) worden namelijk nog steeds vaak gezien als onveilige leerfabrieken waar jongeren

nauwelijks nog een vak leren. Aan de opleidingen kleeft het imago van 'niet goed genoeg'. Tegelijkertijd zitten er bijna een half miljoen studenten op het mbo en 350.000 op de verschillende vormen van het vmbo. Ruim veertig procent van de beroepsopleiding heeft een mbo-opleiding.

Toch is er heel voorzichtig een omslag te bespeuren 'Met beroepsonderwijs is niets mis', stelden onlangs Thomas van der Staak en Jan Nijhuis, directeurs van het Landstede MBO Zwolle, in *de Volkskrant*. 'Het gepersonaliseerde leren op het mbo biedt iedere jongere volop kansen om zich op zijn eigen manier te ontwikkelen, om van zijn verhaal een succesverhaal te maken. Met het mbo is – in tegenstelling tot de havo – niets mis. Het enige wat er niet aan klopt, is het imago, dat gebaseerd is op onwetendheid.' Onwetendheid vooral bij politici en journalisten die vaak andere leerwegen volgden. Maar 'de 500.000 mbo-studenten van nu houden straks de BV Nederland op de been', stellen twee mbo-directeurs zelfverzekerd.

Ook lesmateriaal-ontwikkelaar Baukje Visser ergert zich al tijden aan het slechte imago van vmbo en mbo. 'En dan vraag ik me af: wat is nou belangrijker? Dat een kind ontdekt waar hij warm voor loopt, wat hij goed kan en dat hij ertoe doet? Of wat anderen op basis van het opleidingsniveau van een kind denken?' schrijft ze op de site Maak werk van onderwijs. Op de scholen ziet Visser vooral 'heel veel leerlingen met onwijs veel talent. Die prestaties leveren waar ze trots op mogen zijn.'

Sleutelwoord in dit hernieuwde zelfvertrouwen is vakmanschap: in het beroepsonderwijs leren de leerlingen en studenten door de persoonlijke aandacht een echt vak dat bij hem of haar past. En aan deze gemotiveerde vakmensen heeft Nederland juist behoefte.

Natuurlijk is niet alles koek en ei. Niet alleen de maatschappij wordt complexer maar de problemen van veel leerlingen vaak ook. De scholen moeten soms oppassen om geen zorginstelling te worden, waarschuwen mbo-directeurs in het noorden van het land. Tegelijkertijd is het vaak onvoldoende om studenten alleen op de beroepspraktijk voor te bereiden. De arbeidsmarkt vraagt om flexibiliteit, de maatschappij om betrokkenheid. Maar kan iedereen een wendbare flexibele student worden? 'De maatschappij vraagt veel', zegt een docentenbegeleider. 'We krijgen meer studenten binnen met problemen thuis. De wereld wordt complexer voor jongeren. Dat kun je niet alleen als school oplossen.'

Desondanks lijkt de ommekeer op meerdere vlakken ingezet. De termen laagopgeleid en hoogopgeleid zijn inmiddels op veel plekken vervangen door praktisch en theoretisch geschoold en dat is meer dan een bordjeswissel. Er wordt ook gepleit voor een titel voor mbo'ers, dat zou bijvoorbeeld Skilled (Sk.) kunnen zijn voor mbo 2, Craftsman (Crf.) voor niveau 3 en Expert (Exp.) voor mbo 4. Want komt de titel master niet juist uit het beroepsonderwijs dat al heel lang het meester-gezel opleidingsstelsel kent?

De scholen lopen ook minder te pronken met

de enigszins besmette term roc. Nee de studenten (het vroegere 'deelnemers' is vervangen) gaan naar hun 'college' op een 'techcampus'. Bij de richting zorg en welzijn doen ze een 'Makathon Smart Solutions' waarbij studenten drie dagen aan de slag gaan met slimme oplossingen rond de zelfregie van patiënten. En ook de buitenlandse stage behoort tot de mogelijkheden.

'Kijk dat zijn typisch bol'ers.' Praktijkbegeleider installatietechniek Ton Huisman van IW wijst op vier jongens die bij een werkbank staan. Eentje heeft een metalen buis in zijn hand, een ander een liniaal. Ze staan druk te praten. 'Dat kan rustig zo een half uurtje doorgaan', zegt Huisman, 'ze willen snappen wat ze doen en overleggen wat de juiste aanpak is. Daar kan ik heel blij van worden. Ze denken voordat ze doen. Ze zitten dan wel op een in naam praktische opleiding, maar er komt ook een hoop theorie bij te pas.'

'Bol' staat voor beroepsopleidende leerweg, deze studenten volgen een vierjarige fulltime mbo-opleiding en doen praktijkervaring op via stages en bedrijfsbezoeken. De andere smaak is de beroepsbegeleidende leerweg (bbl), waar de studenten vier dagen per week in een bedrijf werken en één dag naar school gaan, zoals timmerman Lucas. 'Die bbl'ers gaan bij zo'n opdracht direct aan de slag', illustreert Huisman het verschil tussen de twee leerwegen. 'Die gaan zagen en lassen en komen er dan na een half uurtje achter dat het zo niet werkt. Ze halen alles weer uit elkaar en proberen het nog een keer. Ze komen er ook wel, maar de weg ernaartoe is geheel anders.'

Huisman zit achter zijn bureau midden in de gloednieuwe praktijkruimte van het Nova College in Beverwijk. Koperen pijpen lopen langs de muur, houten werkbanken zijn over het dubbele lokaal verdeeld, een ouderwetse geiser hangt aan de wand. 'Maar een geavanceerde warmtepomp hebben we óók', verzekert de praktijkbegeleider.

'Ik heb mijn werkschoenen niet bij me', komt een jongen naar Huisman, 'want ik wist niet dat ik vandaag praktisch had.' 'Kijk maar even in de kast of we je maat nog hebben', antwoordt hij.

De studenten dragen allemaal een stofjas en werkschoenen met stalen neuzen. 'Veiligheid staat natuurlijk voorop', zegt Huisman later. 'We werken wel met bijvoorbeeld gas en gevaarlijke machines. Daarom wil ik ook goed zicht hebben op wat ze doen.' En hij wil makkelijk benaderbaar zijn. 'Deze studenten floreren bij persoonlijke aandacht. Je ziet ze soms echt opbloeien, goed contact met de leraar is essentieel.'

Aan beide typen mbo'ers is in de toekomst grote behoefte, is de overtuiging van Huisman. 'De bbl'er installeert straks bij jou de waterpomp als je huis van het gas af moet. We hebben hier al zo'n apparaat staan en voor de installateurs wordt dat echt een belangrijke taak.' De bol'ers stromen hoger in bij technische bedrijven. 'Dat zijn de planners, de werkvoorbereiders en projectleiders. Zij zijn breed opgeleid, maar met voldoende vakkennis. Ze kunnen meerdere disciplines aansturen en moeten echt goed kunnen communiceren.'

Hasan en Camiel – 'Deze vakmensen geven de technologische revolutie van de toekomst handen en voeten'

De bol'ers van Huisman doen bij het Nova College de zogenaamde MyTec-opleiding, waarbij nauw samengewerkt wordt met technische bedrijven in de regio – een lesprogramma dat het Nova College met twintig bedrijven ontwikkeld heeft. 'We maken een brede opleiding mét diepgang', zegt Huisman. 'We vinden het nieuwe vakmanschap uit, met mensen die ook nu nog in de praktijk staan. Dat is een spannende puzzel.'

Maar wat is vakmanschap eigenlijk? En hoe wordt het aangeleerd? Die vragen stonden centraal in het literatuuronderzoek dat het Kohnstamm Instituut twee jaar geleden publiceerde. Het begrip blijkt als een generieke oplossing gezien te worden voor veel problemen van de moderne tijd. Richard Sennett bijvoorbeeld vindt vakmanschap cruciaal voor de innovatiekracht van de economie. Het is een combinatie van hand- én hoofdwerk. Anderen wijzen op de noodzaak van flexibele professionals die vooral over de (communicatieve) *21st century skills* beschikken en een bijdrage kunnen leveren aan een lerende

economie. Pedagogen trachten de hooggespannen verwachtingen daarentegen juist te temperen, in hun ogen moet vakmanschap juist staan voor de praktische vaardigheden die nauw aansluiten bij jongeren voor wie een academische loopbaan niet is weggelegd. Door beroepsopleidingen te zeer op te tuigen, zouden ook weer leerlingen buiten de boot kunnen vallen.

De Kohnstamm-auteurs Régina Petit en Jesper Rözer onderscheiden twee dimensies van vakmanschap: de smallere versus de bredere vakman en de meer routinematige vakman versus de vernieuwende vakman. Uiteindelijk leidt dit volgens de auteurs tot drie typen vakmensen.

Allereerst de niet-routinematige smalle, oftewel specialistische vakman, 'die met specialistische kennis kan bijdragen aan de innovatiekracht en de groei van de economie'. Vervolgens is er de niet-routinematige brede vakman, 'die ingezet kan worden in een veranderende en lerende economie'. Tot slot is er de routinematige, praktische vakman die doet wat hij moet doen. Dit laatste type sluit aan bij leerlingen die meer praktisch

dan theoretisch zijn ingesteld. Er is geen sprake van vakmanschap als er geen specialistisch werk of complexe taken worden verricht.

Vakmanschap, zo leert de literatuur, doe je vooral op door oefening in de praktijk. Die ontwikkeling begint door tast en beweging, door doen, zo ontstaat *Fingerspitzengefühl*. Dat pleit voor de routinematige smalle vakman. Maar dat is de computerprogrammeur die maar één taal kent en dus alleen in de nieuwbouw werkt en weer ontslagen wordt als bij een crisis de huizenmarkt stopt, het is de administratieve kracht bij een bank of verzekeraar die boventalig is omdat computers zijn werk overnemen.

Bedrijven hebben op dit moment nog wel behoefte aan specialistisch routinematig werk, maar niet tot in de lengte van dagen. ‘Daarom moeten we die studenten in de beroepsbegeleidende leerweg ook genoeg theorie bijbrengen. Die ene dag naar school is voor hen essentieel’, zegt praktijkleraar Huisman. ‘En zij kunnen ook doorstromen naar het middenkader van bedrijven. De weg is langer, maar als ze blijven doorleren kunnen ze ook mbo 4-niveau halen en planners en werkvoorbereiders worden.’

De Kohnstamm-onderzoekers pleiten voor het opleiden van flexibele krachten. Die flexibele expertise is volgens hen aan te leren door vroeg in de opleiding al te wijzen op de tijdelijkheid en beperktheid van de huidige inzichten en ontwerpen. Leerlingen moeten niet alleen de opdrachten van de leraar uitvoeren, suggereren ze, er moet ook ruimte zijn voor eigen experimenten. Het onderwijs zal studenten ‘moed en vertrouwen’ moeten geven om met eigen voorstellen te komen. ‘Want anders ligt passiviteit op de loer.’

‘Kijk, ik zal het even voor je tekenen.’ Camiel Bakker (17) pakt pen en papier en tekent een driehoek, hij zet er een grotere driehoek omheen en arceert de ruimte ertussen. ‘Dat is het isolatiemateriaal.’ Hij tekent de deksel, twee ronde knoppen met een gat erin. ‘Daar pasten dan twee buizen in waarmee we de pan goed konden oppakken.’

De groepsopdracht was om een pan te maken om olie te verwarmen, vertelt de eerstejaarsstudent operationeel technicus MyTec niveau 4 mbo. ‘Iedereen maakte een ronde pan, maar waarom geen driehoek? dachten wij. Dat bleek wonderwel te werken.’

werkende stoomturbine te bouwen. Hij pakt het apparaat uit een kast. ‘De onderdelen kregen we aangeleverd’, wijst Hasan op een klein langwerpige metalen vat en een schoepenrad, ‘maar wij moesten de verbindingen maken en bijvoorbeeld de in- en uitgangen bij het vat erop lassen.’ Een hefboom met een gewicht steekt uit het vat. ‘We verhitten het met water gevulde vat met een brander’, legt hij uit. ‘De druk regelen we dan met die hefboom’. Een spuitmond waar de stoom uitkomt staat gericht op het schoepenrad, waarvan de as verbonden is met een dynamo. ‘Als we alles goed afstelden, lukte het om zelfs vier watt aan vermogen op te wekken.’

Tijdens de excursie naar de Nuon-elektriciteitscentrale in Amsterdam kwam Hasan een stoomturbine tegen die volgens dezelfde principes werkt. ‘Dat is dan wel geweldig om te zien.’ Het inregelen gebeurt hier echter door procesoperators, zag hij, die met tientallen computerschermen het proces in de gaten houden en zo optimaal mogelijk laten lopen. ‘Dat lijkt me in de toekomst echt een heel interessante baan. Machtig om zo vanachter je bureau een hele fabriek in de hand te hebben.’

De drie mbo'ers blijken sowieso al aardig zicht te hebben op hun werkende toekomst. Timmerman Lucas van Hensbergen wil eerst een aantal jaren voor een baas werken en daarna misschien als zzp'er voor zichzelf beginnen. ‘Het lijkt me geweldig om zelfstandig te zijn. Om zelf de mooie projecten uit te kunnen kiezen.’ Misschien kan hij hiermee al zelfs een start maken vanuit de houtwerkplaats die zijn opa inmiddels weer heeft ingericht.

Ook Camiel Bakker ziet zichzelf over drie jaar wel als procesoperator achter een rij beeldschermen zitten. In ieder geval tijdens zijn stage van een half jaar in het derde jaar. ‘Oplossingen verzinnen als een proces niet goed loopt, met anderen samenwerken voor een goed resultaat. Het lijkt me een hele leuke baan.’

‘Deze vakmensen geven de technologische revolutie van de toekomst handen en voeten’, stelt praktijkbegeleider Ton Huisman. Hij neemt de grootste waterstoffabriek van Europa die gepland staat bij Tata Steel als voorbeeld. ‘Natuurlijk wordt die door theoretisch geschoolde natuurkundigen en ingenieurs ontworpen, maar mbo'ers zullen tijdens de bouw oplossingen moeten verzinnen voor problemen die op de tekentafel niet te zien zijn. De energietransitie en ook bijvoorbeeld de verduurzaming van huizen zullen in de praktijk door theoretisch én praktisch geschoolden uitgevoerd gaan worden.’ ■

Met medewerking van Frank Mulder

‘Machtig om zo vanachter je bureau een hele fabriek in de hand te hebben’

Bakker zat op de havo en wilde naar het hbo. Op één vak haalde hij zijn diploma niet. ‘En ik had geen zin om het hetzelfde jaar nog een keer te doen.’ Hij heeft geen spijt van zijn keuze voor het mbo. ‘De praktijkgerichtheid bevalt me en dat we veel in groepen werken. Samen oplossingen verzinnen, dat ligt me wel. Je ontwikkelt een eindproduct en kijkt ook terug op de stappen die daarbij genomen zijn. Daar leer je heel veel van.’

‘Opeens zie je hetzelfde apparaat dat jij ook gebouwd hebt, maar dan honderd keer groter.’ Hasan Kaymakci (17), ook eerstejaarsstudent MyTec mbo 4, kreeg aan het begin van het jaar de opdracht om met een groep een minuscule maar

iGeneration: digitale versus

Het sma

Groeit er een generatie watjes op? Jongeren zijn depressiever, minder sociaal en hebben vaker angststoornissen. Psychologen vragen zich af hoe de smartphone daar een rol bij speelt.

Arthur Eaton beeld Milo

‘Het begon allemaal met één patiënt’, vertelt Daniel Kantor. ‘Een jongen die iedere sessie zijn telefoon meenam de spreekkamer in. Hij zat de hele sessie te appen.’ Kantor lijkt sprekend op een jonge Oliver Sacks. Grote zwarte baard, ronde bril, wijkende haarlijn. Als psychotherapeut is hij gespecialiseerd in de behandeling van adolescenten. Hij werkt en doceert in Lima, Peru. Ik sprak hem via Skype.

‘Ik was stomverbaasd. Als ik de jongen wat vroeg, keek hij af en toe verveeld op van zijn mobieltje. Als de vraag hem interesseerde, gaf hij antwoord. Meestal werd zijn aandacht meteen weer z’n beeldscherm in gezogen. Zo ging dat, week in, week uit. Hij was totaal verslaafd aan dat ding.’ Kantor ziet het steeds vaker: jongeren die psychisch afhankelijk zijn van hun telefoon of tablet. ‘Het zorgelijke is: het begint steeds vroeger’, zegt hij. ‘Ouders parkeren hun kinderen steeds jonger achter zo’n apparaat. Er zijn zelfs kleuters die niet meer zonder kunnen.’

De meeste patiënten die Kantor behandelt behoren tot Generatie Z – in Amerika ook wel de ‘iGen’ genoemd – bestaande uit jongens en meisjes geboren tussen 1995 en 2012. Het is de eerste generatie die is opgegroeid achter hun telefoons en tablets. Millennials kunnen zich nog een tijd herinneren zonder het internet, maar voor de iGen hoort de smartphone er gewoon bij. En misschien niet toevallig: het is óók de generatie met de meeste psychische klachten sinds jaren. Depressies. Eetstoornissen. Suïcidale neigingen. In de VS zoekt inmiddels elf procent van de middelbare scholieren psychologische hulp. In 1983 was dat nog maar vier procent. In ons land stijgen de cijfers ook.

rtphone-complex

Wetenschappers krabben zich achter de oren. Maakt digitale technologie jonge mensen ziek? 'Het debat is gepolariseerd', legt Kantor uit. 'Aan de ene kant heb je de missionerende iPad-zeloten. Die duwen hun kinderen het liefst zo vroeg mogelijk een tablet in handen. Aan de andere kant heb je de zwartkijkers: voor hen is iedere technologische ontwikkeling een stapje dichterbij de afgrond.' Het is volgens Kantor de verkeerde discussie: 'We zouden het moeten hebben over wat smartphones voor ons betekenen, of zouden kunnen betekenen. En waarom we er zo bang voor zijn.'

De World Health Organisation (WHO) luidde in april 2019 de noodklok. Ze publiceerde een rapport waarin werd geadviseerd dat kinderen onder de vijf niet langer dan één uur schermtijd zouden moeten krijgen. De experts maken zich met name zorgen over het feit dat kinderen te weinig lichaamsbeweging krijgen. 'De waarschuwing gaat over te veel elektronische schermtijd voor zéér jonge kinderen', verklaarde WHO-expert Fiona Bull tegen verslaggevers.

Er kwam felle kritiek. Andrew Przybylski, directeur van het Oxford Internet Institute aan Oxford University – een instituut dat wordt gesponsord door onder andere Google en Virgin Media – zei in een verklaring: 'Niet alle schermtijd is hetzelfde.' Volgens Przybylski was er in het rapport te weinig aandacht voor de vraag wat voor soort schermtijd kinderen precies ondergaan. Ook het Royal College of Paediatrics and Child Health in Groot-Brittannië zette vraagtekens bij de conclusies in het WHO-rapport. Zij vonden de aanbevelingen gebaseerd op te weinig data. Ouders worden daardoor onnodig bang gemaakt, stelden zij.

Maar de angst voor het beeldscherm is niet nieuw. In 1961 werd aan Stanford University het eerste onderzoek verricht naar de invloed van beeldschermen op het gedrag van kinderen. Wetenschappers waren destijds bezorgd over de invloed van televisiebeelden van seks en geweld op jonge geesten. Het effect bleek moeilijk te meten. De onheilspellende, maar niet al te opmerkelijke, conclusie van het onderzoek luidde: televisie is voor sommige kinderen soms schadelijk. Het was genoeg om de Amerikanen wakker te schudden. Met geld van onder anderen Henry Ford en de Amerikaanse overheid werden academici van allerlei snit bijeen gebracht om een oplossing te bedenken. Boven de asbakken werd bepaald dat er een programma moest komen dat de 'verslavende middelen' van het

televisiescherm zou inzetten voor 'educatieve doeleinden'. In 1969 was het zo ver: *Sesamstraat* ging de buis op.

Terwijl Bert en Ernie de kinderen vermaakten, verschoof de aandacht van wetenschappers van de inhoud naar de fysieke gevolgen van te veel schermtijd. Was het langdurig naar een scherm uren schadelijk voor de ogen? En kregen kinderen nog wel genoeg lichaamsbeweging? Het zijn dezelfde vragen die anno 2019 gesteld worden over smartphones en tablets. Nog steeds leven in onze maatschappij allerlei fantasieën en angsten over de invloed van beeldschermen op de ontwikkeling van jonge mensen.

Wetenschappers aan King's College London publiceerden in 2016 een onderzoek waaruit bleek dat baby's tussen de negentien en 36 maanden een fijnere motoriek hebben als ze al vroeg met tablets spelen. De onderzoekers waren voorzichtig positief in hun bewoordingen: het was niet duidelijk of de fijnere motoriek het resultaat was van het spelen op een tablet, of dat kin-

'Het lijkt een gemeenplaats, maar wat auto's, brillen, gehoorapparaten, zelfs wapens, doen voor het lichaam, doet een computer voor de geest'

deren met een goede motoriek uit zichzelf eerder naar een beeldscherm grijpen.

De positieve toon van het onderzoek was een uitzondering. Het gebruik van tablets en smartphones wordt namelijk veel vaker in verband gebracht met lichamelijke klachten, bijvoorbeeld bijziendheid. Bijna de helft van alle jongvolwassenen in de Verenigde Staten en Europa ziet inmiddels slecht op afstand. Dat is twee keer zo veel als vijftig jaar geleden. In Singapore is tussen de tachtig en negentig procent van de twintigjarigen bijziend. In Seoul, de hoofdstad van Zuid-Korea, is bijna 97 procent van alle negentienjarige mannen bijziend. Volgens wetenschappers zijn er redenen om te denken dat overmatig schermgebruik en te weinig daglicht daar iets mee te maken hebben.

Maar de afhankelijkheid van beeldschermen vervormt niet alleen kinderogen. Koreaanse wetenschappers zien een verband tussen het gebruik van touchscreens en de toename van rugklachten, nekklachten en duimklachten. Als

we de Koreanen moeten geloven, trekt een hele generatie jonge mensen krom boven hun digitale apparatuur.

Een van de meest felle critici van onze groeiende afhankelijkheid van beeldschermen is Manfred Spitzer, een Duitse psychiater en auteur. Spitzer heeft zich opgeworpen als kruisvaarder tegen de digitale revolutie. In zijn bestsellers *Digitale Dementie* en *Digiziek* waarschuwt hij voor de vele negatieve gevolgen van ons gebruik van beeldschermen. Door veel collega's wordt hij weggezet als een *one trick pony*, maar Spitzers boeken vinden gretig aftrek, met name onder bezorgde ouders. Zijn conclusies zijn niet mals: hij constateert dat digitale media kunnen leiden tot een verhoogde bloeddruk, diabetes type 2, stress en slapeloosheid.

Met name naar dat laatste is veel onderzoek gedaan. Daaruit blijkt dat de lichtfrequentie van telefoons en tablets – het zogenaamde 'blauwe licht' – vrijwel gelijk is aan dat van ochtendlicht. Ons lichaam reageert daarop en breekt de natuurlijk opgebouwde melatonine af, het

hormoon dat ervoor zorgt dat we in slaap vallen en doorslapen. Televisies, laptops en pc's geven allemaal blauw licht af, maar bij smartphones zou het effect het grootst zijn omdat de afstand tussen het apparaat en gebruiker het kleinst is. Canadese wetenschappers beweren zelfs dat onder tieners één uur per dag op sociale media al kan leiden tot problemen met slapeloosheid.

Doemdenkers zoals Spitzer waarschuwen dat die slapeloosheid weer kan leiden tot chronische stress die het immuunsysteem verzwakt, waardoor de kans op infecties en kanker op den duur toeneemt. De statistieken waarop Spitzer zich baseert zijn in elk geval stuitend: de gemiddelde schermtijd van tieners in Duitsland bedraagt nu zo'n zeven tot acht uur per dag. Dat zou betekenen dat hun slaap inmiddels wordt gekoloniseerd door een digitale droomwereld.

'Is de computer een prothese?' vraagt Marco Longo zich af in *Psychoanalysis, Identity and the Internet* (2016). 'Het lijkt een gemeenplaats,

maar wat auto's, brillen, gehoorapparaten, alle gereedschap, zelfs wapens, doen voor het lichaam, doet een computer voor de geest.' In het boek beschrijft de Italiaanse psychoanalyticus de computer – en daarmee smartphones en tablets – als het eerste verlengstuk van de menselijke geest. Het zijn tekstverwerkers, maar ook enorme geheugenpaleizen. En in zekere zin is het beeldscherm, via het internet, de toegangspoort naar de *minds* van andere mensen, meent hij.

Naast het lichaam is volgens velen ook het mentale welzijn van kinderen in gevaar. Bijvoorbeeld volgens Jean M. Twenge, hoogleraar psychologie aan San Diego State University. Zij schrijft in haar boek *iGen* (2017) over de invloed van smartphones op leden van Generatie Z: 'De plotselinge toename van depressieve symptomen onder jongeren kwam bijna gelijktijdig op met de opkomst van smartphones. Dat is een te groot toeval, des te meer omdat meer sociale media wordt gecorreleerd aan depressie.'

De zorgen van Twenge komen niet uit de lucht vallen. Volgens het National Center for Health Statistics in de VS pleegde in 2015 46 procent meer tieners tussen de vijftien en negentien zelfmoord dan in 2007. 'We kunnen niet zeker weten of dat te wijten is aan smartphones', schrijft Twenge. 'Maar de timing is wel verdacht.' In haar boek laat ze overtuigend zien dat de opkomst van smartphones akelig nauw correleert met een forse toename van psychische problemen onder jongeren in de VS. Ook in Nederland was in 2017 sprake van een zorgwekkende stijging van zelfmoorden onder jongeren van tien tot twintig, bijna zeventig procent meer dan

het jaar daarvoor. Drijft de eerste prothese van de menselijke geest jonge mensen misschien tot psychische wanhoop?

'De smartphone is inderdaad een stuk gereedschap', zegt Kantor. 'Het kan bijvoorbeeld fungeren als babyfoon. Je hebt je vrienden en familie voortdurend binnen handbereik. Dat kan een zegen zijn én een vloek, afhankelijk van je familie en vrienden.' Gebruikers zijn niet alleen altijd bereikbaar, ze zijn ook in steeds grotere mate traceerbaar. Er worden steeds meer apps ontwikkeld, met illustere namen als Spyzie en Custodio, die ouders kunnen installeren op de apparaten van hun kinderen om hun locatie te bepalen. Maar er zijn ook apps als mSpy, waarmee ouders kunnen zien wie hun kinderen bellen, wat ze appen, welke apps ze gebruiken en welke websites ze bezoeken.

Kinderen staren niet alleen steeds langer naar hun beeldschermen, het beeldscherm staart ook steeds vaker terug.

De bezorgdheid van ouders is deels begrijpelijk. Uit Amerikaans onderzoek blijkt dat één op de drie tieners spijt heeft van dingen die ze ooit online hebben gedaan. Meer dan twaalf procent van de jongens en dertien procent van de meisjes in de Verenigde Staten heeft in 2016 een naaktfoto of seksfilmpje van zichzelf naar iemand verstuurd. In 2012 was dat nog respectievelijk vier en zes procent. En met al die virtuele seks lijkt er minder tijd over te blijven voor de fysieke daad zelf. Het aantal tienermoeders daalt rap in Amerika. Tieners in de VS hebben minder seks, worden minder snel zwanger en krijgen minder kinderen. Ook in ons land zet een dalende trend door. Op 1 januari 2018 waren er iets minder dan tweeduizend tienermoeders in Nederland, in 2010 waren dat er nog meer dan drieduizend. Het past in een hardnekkig narratief: de digitale realiteit vervangt de tastbare realiteit voor jonge mensen.

Voor de toename van depressies onder jongeren worden doorgaans twee verklaringen gegeven. Veel psychologisch onderzoek richt zich op wat wel de 'meedogenloze positiviteit' op het internet wordt genoemd. Op sociale media worden vaak alleen de hoogtepunten uit levens gepost, waardoor jongeren gebukt gaan onder verkeerde verwachtingen en onbereikbare idealen. Er is daardoor een fenomeen ontstaan dat in de praktijk ook wel FOMO genoemd wordt: *fear of missing out*. Maar de belangrijkste reden dat jongeren steeds vaker in een depressie belanden is dat er online buitensporig veel gepest wordt.

In *Psychoanalysis, Identity and the Internet* biedt Marco Longo een verklaring voor het vele pesten en trollen op het internet. Volgens hem verhouden we ons onbewust tot onze digitale apparaten alsof het mensen zijn. Het is een bekend gegeven dat oude mensen zich minder eenzaam voelen als ze tegen een robot praten, en iedereen scheldt wel eens tegen zijn computer. Maar omdat we onze apparaten vermensen, is het volgens Longo verleidelijk om de echte mensen die we online ontmoeten juist te ontmenselijken. 'De fysieke ander die we ontmoeten

in cyberspace wordt dan gezien als indringer in ons vermenschlijkte apparaat,' schrijft hij.

Kantor voegt eraan toe: Jongeren worden niet alleen door hun ouders achtervolgd op school. Kinderen nemen ook de wrede dynamieken van het schoolplein mee naar huis, de slaapkamer in. Als kinderen gepest worden kunnen ze niet meer ontsnappen. Dat leidt soms tot wanhoop.'

Groeit er een generatie watjes op? Volgens de Amerikaanse academici Greg Lukianoff en Jonathan Haidt zijn leden van Generatie Z geobserveerd door emotionele veiligheid en daardoor niet opgewassen tegen het 'echte' leven. In *The Coddling of the American Mind* (2018) mopperen zij op hun jonge studenten. In hun ogen zijn die veel te snel beledigd, zien ze overal vormen van onbewust seksisme en racisme, en koketteren ze te pas en te onpas met hun psychische problemen. Ook Lukianoff en Haidt wijzen naar de smartphone als een van de mogelijke oorzaken voor al die ellende.

'Er is een joods mopje', vertelt Kantor ondeugend. 'Archeologen stuiten op een mysterieuze tekst in een grot. Het moet wel de eerste tekst ooit geschreven zijn. Als de geleerden de tekst ontcijferen, staat er: "De jeugd van tegenwoordig is niet meer wat zij geweest is!"' Als hij van het lachen bekomen is, vervolgt hij: 'Er zit natuurlijk wel wat in zo'n verhaal van Lukianoff en Haidt. Door smartphones staan we voortdurend in contact met elkaar. Jonge mensen leren niet meer hoe het is om alleen te zijn, want in fantasie is iedereen altijd bereikbaar.'

De Britse kinderarts en psychoanalyticus Donald Woods Winnicott beschreef in zijn klassieke boek *Playing and Reality* (1971) hoe kinderen zich psychisch losmaken van hun ouders. In andere woorden: hoe ze leren alleen te zijn. Allereerst, meende hij, is het nodig dat ouders bereid zijn om hun kinderen de ruimte te geven om zich los te maken. Daar is emotionele volwassenheid aan de kant van de ouder voor nodig. Een ouder die zijn kind gebruikt als psychische stoplap creëert een wederzijdse afhankelijkheid die soms jaren, soms levenslang, kan voortduren. Alleen zijn leer je met z'n tweeën, dacht Winnicott.

Het was volgens hem daarnaast cruciaal dat een ouder zijn kind durft teleur te stellen. Teleurstelling is een belangrijk ingrediënt voor het gewend raken aan de weerbarstige realiteit. Ouders hoeven van Winnicott niet perfect te zijn, liever niet zelfs. Perfectie betekende volgens hem het opdringen van de subjectiviteit van de ouder aan het kind. Het is dan ook niet de bedoeling dat een ouder altijd maar klaar staat voor zijn kroost. Een goede ouder zou volgens Winnicott juist gedoseerd falen; op die manier kan een kind zich gaandeweg aan de soms teleurstellende realiteit aanpassen. Hij noemde dat *good-enough* ouderschap. Een *good-enough*-ouder is aanwezig als het nodig is, afwezig als het mogelijk is. Zo wordt psychische ruimte gecreëerd voor het kind om in de eigen ontwikkeling tot bloei te komen. Het mooie is: de meeste ouders zijn *good-enough*. Het gaat meestal vanzelf.

Maar Winnicott beschreef niet alleen de voorwaarden voor losmaking. Hij waagde zich ook aan beschrijvingen van de psychische toestand van een kind tijdens dat proces. Een pasgeborene moet om te overleven op zijn of haar wenken worden bediend door de ouders, dacht Winnicott. Dat betekende volgens hem dat een baby in eerste instantie moet leven in een wereld van hallucinatoire wensvervullingen. Als een prinsesje krijgt ze alles waar ze van droomt: als ze honger heeft, hallucineert ze de moederborst en wordt ze gevoed; als ze het koud heeft, komt mama haar warm houden.

Winnicott noemde dit de psychische toestand van 'magische omnipotentie'. Kinderen moeten heel voorzichtig uit die mentale toestand worden begeleid door een op het juiste moment falende, *good-enough* ouder.

Tussen de magische omnipotentie van een pasgeborene en volledige aanpassing aan de soms teleurstellende realiteit beschreef Winnicott een soort psychisch overgangsgebied. Hij noemde dat de '*transitional space*' – een psychische ruimte van de verbeelding, waarin de realiteit is doordrenkt met omnipotente fantasieën: 'Kijk pap, ik kan vliegen!' Als een klein kind op het punt staat zich meester te maken van die psychische ruimte, vindt het meestal een object dat Winnicott een *transitional object* noemde. Alle ouders

'Jongeren worden niet alleen door hun ouders achtervolgd op school. Kinderen nemen ook de wrede dynamieken van het schoolplein mee naar huis'

kennen zo'n object: een doekje, of een teddybeer. Het is een object dat door het kind is uitgekozen en kenmerken heeft van de ouders – het is meestal zacht en warm – maar het staat ook los van ze. Het moet de overgang naar psychische onafhankelijkheid verzachten.

'Een smartphone of tablet is in strikte zin geen *transitional object*', zegt Kantor. 'Want zo'n object is gebonden aan de specifieke ontwikkelingsfase van een kind. Maar in onze geest neemt het wel een zéér vergelijkbare plaats in. We zijn er zeker net zo afhankelijk van. En de wereld achter de beeldschermen, het internet, kun je misschien zien als een prothese van de *transitional space*.' Het internet is niet de realiteit, ook niet de verbeelding, maar een wereld van verbeeldingen. En net als in onze eigen verbeelding kan men op het internet eindeloos dwalen en identiteiten vormgeven. Ideeën en idealen hoeven niet meer getoetst te worden aan een bestaande realiteit. 'Met één klik op de knop is de realiteit veranderd', zegt Kantor. 'In die zin kan onze afhankelijkheid van beeldschermen psychische volwassenheid in de weg staan.'

In zijn essay *Fear of Screens* (2016) uit *The New Inquiry* schreef socioloog Nathan Jurgenson dat achter de angst voor beeldschermen mogelijk

een veel diepere angst schuilgaat, namelijk de angst dat voor jonge mensen de tastbare realiteit op een gegeven moment volledig zal worden vervangen door een digitale wereld – een simulacrum. Angsten over de lichamelijke en psychische effecten van beeldschermen zijn, hoewel op zichzelf beschouwd zeer legitiem, sociaal geaccepteerde versies van die ene fundamentele angst, meent Jurgenson. De angst dat onze kinderen zullen verdwalen in een prothese van hun verbeelding, en daardoor nooit volwassen zullen worden.

'De smartphone en tablet horen er voor jonge mensen gewoon bij. Daar doe je niks aan', zegt Kantor nuchter. Op de vraag of dat goed of slecht is, heeft hij geen antwoord. 'Dat is een filosofische vraag waar ik me niet mee bezighoud. Ik denk dat het per geval verschilt. Matiging lijkt me in ieder geval wel belangrijk', zegt hij.

Kantor denkt wel dat jonge mensen steeds meer in een digitale werkelijkheid zullen leven, maar hij gelooft niet dat ze erin verdwijnen. 'Je ziet dat het gebruik toeneemt onder mensen van alle leeftijden. Voorlopig is het zo dat er een tastbare realiteit is en een digitale realiteit. Die twee kunnen heel goed naast elkaar bestaan. Maar ik zie het wel als mijn taak als therapeut om mensen in contact te houden met de tastbare realiteit.'

De jonge patiënt die verslaafd was aan zijn telefoon legde hem op een gegeven moment zelf weg, vertelt Kantor. 'Het bleek dat hij emotioneel verwaarloosd was door zijn ouders. Zijn dagelijkse realiteit was ontzettend teleurstellend. Via zijn smartphone onderhield hij voortdurend contact met z'n vrienden. Dat contact was essentieel voor hem, en in zekere zin vele malen échter dan de fysieke relatie die hij had met zijn ouders.' Pas toen de jongen begreep dat hij in Kantor een volwassene had gevonden die werkelijk aandacht voor hem had, was hij in staat om met de therapie te beginnen.

'Toen hebben we hem samen uit zijn digitale wereld getrokken, terug de tastbare realiteit in. Nu kan hij terugkeren naar zijn digitale vriendschappen wanneer hij wil. Maar voordat hij bij me kwam had hij het digitale contact met zijn vrienden hard nodig. En ik ben blij voor hem dat hij toen die smartphone had om hem te helpen.'

Kantor denkt even na en voegt daar dan aan toe: 'De vraag is misschien: waarom vluchten zoveel jonge mensen hun beeldschermen in? Wellicht moeten we dat zien als een uitnodiging om de tastbare realiteit te veranderen, in plaats van ons druk te maken over de digitale.' ■

Het gezin Padnos-Altamiro voedt de vier kinderen op in een technologie-arme omgeving. In wat voorheen de garage was is nu 'het laboratorium', een vrijplaats voor de kinderen om te spelen en aan hun huiswerk te werken, Silicon Valley

Laila Frank

Kritisch denken
op Waldorf School

Weg achter het scherm

De missie van Waldorf School in Silicon Valley is het opleiden van zelfdenkende, creatieve probleemoplossers. Met een minimum gebruik van de juist in die contreien ontwikkelde technologie.

Laila Frank

‘E en even getal is staan naast je stoel, een oneven getal is staan op je stoel’, zegt juf Laurent terwijl ze de gordijnen van het krijtbord met de getallenreeks erop dicht trekt. ‘Iedereen klaar? Zeven, veertien, eenentwintig...’ De houten stoeltjes houden het enthousiasme van de leerlingen van groep 4 maar net en de emailen kopjes kletteren op het ritme van de stoelendans tegen elkaar aan. Het licht in het lokaal reflecteert zacht op de warme gekleurde muren en de natuurlijke materialen – riet, klei, hout – die in het lokaal zijn gebruikt. ‘Leren is zeker in deze levensfase ook een fysieke ervaring’, fluistert schooldirecteur Pierre Laurent (getrouwd met de juf) mij toe achter in de klas.

Het is een doodgewone dinsdagochtend op de exclusieve Waldorf School in het hart van Silicon Valley. Ondanks de locatie komen beeldschermen en programmeerlessen er hier niet in. Schrijven doe je met pen en papier, muziekinstrumenten zijn net zo gewoon als een schooletui en wie wil begrijpen hoe een radio werkt, leert niet over geluidsgolven maar knutselt een transistor in en uit elkaar.

Voor 25.000 euro per jaar volgen kinderen een curriculum dat is opgezet naar Rudolf Steiners antroposofische snit. De scholen zijn een hit bij de ouders van de tech-elite en passen naadloos in de technologie-arme opvoedtrend in Silicon Valley. Terwijl kinderen hier technologie zorgvuldig gedoseerd krijgen, brengen leeftijdgenoten in de rest van Amerika gemiddeld negen uur per dag achter een scherm door. Die trend zet niet alleen door in de thuissituatie maar ook in het onderwijs.

Wie niet beter weet zou de docenten Matt Miles (35) en Joe Clement (49) kunnen aanzien voor technologie-marketeers. Met een dikke knipooeg lepelen ze soepel het marketingjargon op dat ze als docenten wekelijks krijgen gepresenteerd door vertegenwoordigers van technologiebedrijven. 'Digitaal is moedertaal! Een revolutie in het onderwijs! Lereren – mogelijk gemaakt door technologie!' Het is pauze op de openbare middelbare school in Virginia waar ze beiden lesgeven en de docenten hebben zich voor dit gesprek knus achter het scherm van hun computer genesteld.

Meer dan 35 jaar onderwijservaring brengt het duo met zich mee waarvan ze er tien samenwerken. Los van elkaar bemerkten ze een jaar of zeven geleden een verandering in de klas. 'De concentratie werd minder', zegt Miles. 'We haalden niet dezelfde resultaten met onze klassen. Zelfs met de goede leerlingen kwamen we minder ver dan in de jaren ervoor. We begrepen niet hoe dat kwam en verdiepten ons in de literatuur. Hoe meer we lazen, hoe meer we zagen dat het allemaal verband hield met de opkomst van technologie.'

Vroeger had lang niet iedereen een telefoon. 'Maar binnen een paar jaar keken leerlingen tijdens de les niet meer naar ons of naar elkaar maar naar het scherm op schoot', vertelt Clement. 'Wat begon als een gebrek aan concentratie veranderde in een gebrek aan kritisch vermogen en aan fundamentele kennis van de materie.' Hun zoektocht mondde uit in een boek waarmee ze door het land trekken: *Screen Schooled: Two Veteran Teachers Expose How Technology Overuse Is Making Our Kids Dumber*.

Groep 4 van Waldorf school in Silicon Valley

Pierre Laurent

Kinderpsycholoog Richard Freed slaakt een zucht van herkenning bij het verhaal van de onderwijzers. Net als het duo begon Freed zichzelf te onderwijzen toen hij de verandering in het gedrag van zijn cliënte opmerkte. Net als zij kwam hij uit op technologie als gemene deler. Zijn observaties en zijn zorgen mondden uit in het boek *Wired Child: Reclaiming Childhood in a Digital Age*. Ook Freed staat waar hij maar kan op de zeepkist.

'Kindertijd is schermtijd geworden', vertelt hij op het terras van een lokale koffiebar in zijn woonplaats Waldorf Creek, een slaperige dorpsenclave ruim een uur ten oosten van San Francisco. 'De algoritmen van Silicon Valley hervormen onze jeugd. Het verslavende ontwerp van de techreuzen maakt dat kinderen zich meer binden aan hun scherm dan aan hun familie, hun omgeving en aan school. Dat belemmert de ontwikkeling en het geluk van kinderen.'

Freed maakt onderscheid tussen entertainmenttechnologie zoals computerspelletjes of sociale media en gebruikstechnologie: dienstenapplicaties zoals Uber, digitaal bankieren of OV-informatie. Het euvel is de entertainmentvariant, gestoeld op de school van psycholoog en Silicon Valley-legende B.J. Fogg. Zijn *persuasive technology lab* op Stanford University is de leerschool van veel programmeurs. Alles in het beruchte lab draait om beïnvloeding van de diepste verlangens van gebruikers.

'Die verlangens liggen verankerd in ons DNA', zegt Freed. 'We zijn gebouwd als verzamelaars en jagers. Spelletjes als Fortnite raken jongens precies in dat deel van hun hersenen. Het spel beantwoordt meer aan de driften en impulsen van kinderen dan de wereld om hen heen. Ze zijn ontworpen om kinderen het gevoel van succes en

instant bevreemding te geven. Dat veroorzaakt tragische teleurstelling in het echte leven.'

De gevolgen ervan ziet hij dagelijks in zijn praktijk in Antioch, een arme stad een uur ten oosten van Walnut Creek. Zijn klantenbestand – voornamelijk zwart of Latino – bungelt onderaan alle maatschappelijke statistieken. 'De afgelopen vijftien jaar zie ik een enorme toename in het aantal jongeren dat zelfmoord pleegt. Ik behandel significant meer jongeren met depressies en zelfmutilatie is bij meisjes sinds 2010 met negentien procent per jaar toegenomen. Ouders hebben geen idee hoe het komt. Zij weten niet wat de ouders in Silicon Valley wél weten: dat entertainmenttechnologie een hele generatie

'De wereld is wel veranderd, maar de manier waarop kinderen leren niet'

aan het verpesten is.' Dat verschil in kennis is onderdeel van de moderne digitale kloof. 'In de beginjaren van tech zag die kloof er anders uit', zegt Freed.

'Toen bestond de angst dat lagere inkomens geen toegang zouden hebben tot apparatuur en snel internet. Ze zouden achterblijven op de rest van het land. Technologiebedrijven hebben toen succesvol en met goede intenties ingezet op de beschikbaarheid van hun producten voor lagere klassen. Het waren de vroege dagen van technologie; alles was omringd door de magische belofte dat technologie de wereld beter zou maken.'

De realiteit heeft die magische belofte ingehaald: 95 procent van de kinderen in de VS heeft een smartphone. Kinderen in de lagere inkomenscategoriegroep brengen aanzienlijk meer tijd door achter een scherm dan hun leeftijdgenoten met een hoger inkomen. Freeds tieners brengen 8,07 uur per dag achter een scherm door, tieners met een hoger inkomen gemiddeld 5,42 uur. Afro-Americans en Latinos zijn in de lagere inkomensklasse oververtegenwoordigd.

Van de veranderende wereld die de psycholoog en de docenten beschrijven is op Waldorf School niet veel te merken. 'De wereld is wel veranderd, maar de ontwikkeling van het brein en de manier waarop kinderen leren niet', zegt schooldirecteur Laurent. 'Goed onderwijs begint bij dat begrip.' Verbeelding, creativiteit en experimenteren zijn essentieel in het holistische onderwijsmodel van

Ze kunnen die kennis niet van het scherm naar de echte wereld verplaatsen.'

Naast de cognitieve ontwikkelfases van de leerlingen zijn de psychologische fases leidend op Waldorf. 'Zelfbeschikking is het thema in groep 4, de klas waar we vanochtend te gast waren. Op deze leeftijd vindt de eerste onthechting van de ouders plaats. Wij laten ze ervaren dat ze voor zichzelf kunnen zorgen. Ze bouwen hutten, koken hun eerste maaltijden en bezoeken een boerderij zodat ze begrijpen waar voedsel vandaan komt. Het eindexamenjaar draait om de Grieken – om schoonheid en gratie. De vroege puberteit is het jaar van de Middeleeuwen, de grote zoektocht.'

Technologie komt pas in beeld bij het thema van de industriële revolutie rond de eerste klas van de middelbare school. 'We leren ze dat technologie machtig gereedschap is voor productiviteit. Technologie is in zichzelf niet goed of kwaad; het kan nuttig zijn om je doel te bereiken.

veelgehoorde kreet in het maatschappelijk debat. Schoolbestuurders zoeken continu naar verbetering. Als er dan een bedrijf aanklopt dat belooft het onderwijs voor weinig geld "fundamenteel te kunnen transformeren", maak je als bestuurder toch even tijd vrij. Dus vind je in de klaslokalen telkens *the next best thing*, het volgende speeltje.'

Die beloften zijn gebouwd rondom hardnekkige mythes. 'Kinderen doen fantastische dingen als ze voor een scherm zitten, is zo'n mythe', zegt Clement. In een van de presentaties die hij en Miles voorgeschoteld kregen, vertelt een meisje dat haar docent zenuwachtig wordt als ze haar telefoon gebruikt in de klas. 'Nergens voor nodig: ik post geen selfies op Instagram maar chat in Google Hangouts met onderzoekers over waterwinning in Botswana', vertelt het meisje in de camera. Clement: 'De eerste puber die ik betrap op een telefoon met vragen over waterwinning in Botswana moet ik nog vinden.'

Inmiddels zijn er voldoende onderzoeken die de bevindingen van de docenten onderschrijven. Van alle tijd die tieners achter een scherm zitten, gebruiken ze drie procent voor productie of onderzoek, becijferde mediawaakhond Common Sense Media bijvoorbeeld. De rest gaat op aan entertainment-technologie en sociale media. De rode lijn in onderzoeken over de effecten van technologiegebruik bij jongeren: (overmatig) gebruik leidt tot psychologische klachten variërend van slaapverstoring tot ernstige psychoses. De gemene deler in onderzoek over technologie in de klas: goed onderwijs is mensenwerk en een maatschappelijke in plaats van een technische opgave. Als technologie het doel is, zijn verminderde prestaties het resultaat. Landen die behoudend zijn in het toepassen van technologie presteren doorgaans beter dan landen die vol inzetten op technologie. 'Onderzoeken met positieve resultaten zijn er ook', zegt Miles, 'maar die zijn vrijwel altijd betaald door de producenten.'

'Het World Economic Forum publiceerde in 2016 tien essentiële vaardigheden die we nodig hebben in de werkomgeving van de toekomst', aldus Miles. 'Ik noem er een paar: probleemoplossend vermogen, kritisch denken, emotionele intelligentie, samenwerking en cognitieve flexibiliteit; zoek de verschillen met vaardigheden van de twintigste eeuw. Die zijn er niet. Niet een van deze vaardigheden vraagt om technologie. Toch vertellen techvertegenwoordigers ons telkens weer dat hun speeltjes nodig zijn om onze kinderen klaar te stomen voor de toekomst.' Laat dat rijtje van het World Economic

Waldorf School is gebaseerd op de antroposofische leer van Rudolf Steiner waar geen gebruik wordt gemaakt van technologie en leraren zelf tekeningen op het bord maken, Silicon Valley

Waldorf. Laurent: 'Het brein ontwikkelt zich van geboorte tot ongeveer 24 jaar in fases. Ons lesprogramma sluit aan bij die fases. Jonge kinderen bijvoorbeeld leren met hun zintuigen: ze voelen en proeven wat ze in hun handen hebben, zo begrijpen ze de wereld om hen heen. Abstracties kunnen ze op die leeftijd nog niet bevatten. In die fase leren ze losse elementen begrijpen. Pas later kunnen ze die koppelen aan een groter geheel. Technologie verandert daar niets aan. Recent onderzoek van het National Health Institute laat zien dat baby's die op iPads succesvol blokken in elkaar kunnen zetten er niets van bakken als ze identieke echte blokken voor hun neus krijgen.

Als je bijvoorbeeld een werkstuk moet schrijven helpt een computer. Als je onderzoek moet doen voor een project kan internet bruikbare bronnen leveren. De vraag is altijd: wanneer helpt technologie ons daadwerkelijk en wanneer leidt het alleen maar af.'

Die boodschap lijkt in niets op de marketingformules waar veel scholen dagelijks mee worden geconfronteerd. 'Het probleem in Amerika is de kwaliteit van het onderwijs', zegt docent Clement. 'In de internationale lijstjes bungelen we altijd onderaan. De druk op schoolbesturen is groot en het budget is krap. Altijd is er de roep om beter onderwijs: *fix the schools* is een

Forum nou precies de essentie van het Waldorf-curriculum zijn. Niet geheel toevallig gebruikt de school dezelfde woorden als de marketeers van de techreuzen: 21ste-eeuws onderwijs.

Lang niet iedereen kan zich echter een kind op Waldorf veroorloven, zelfs niet in Silicon Valley. De digitale kloof is ook een financiële kloof. Het alternatief is een technologie-arme opvoeding. Het gezin Padnos-Altamirano maakte de omschakeling al in de lente van 2015. Het doel van hun opvoeding sluit naadloos aan op de missie van Waldorf: het opleiden van autonome, zelfdenkende, creatieve probleemoplossers. 'Creativiteit en vindingrijkheid waren ooit de kracht van Silicon Valley. Maar de manier waarop technologie nu wordt ontworpen en gebruikt, doodt de ziel van de Valley', zegt moeder Rebecca.

Het is een misvatting dat creativiteit ontstaat door gebruik van technologie, vindt echtgenoot Antonio. 'Pas als je begrijpt hoe technologie werkt, kun je creëren, dan kun je ermee spelen. Nu wordt alles voorgedrukt, applicaties waarmee je websites kunt bouwen bijvoorbeeld. Je lijkt al snel creatief. Maar gebruikers begrijpen niet hoe de bouwstenen in elkaar zitten en zijn onthand als iets niet gaat zoals het was voorgedrukt.' De vier kinderen, tweeling Isaac en Ethan (10), Eli (8) en Ayla (2), geven een rondleiding in hun huis. 'We hebben geen scherm in de woonkamer of op onze slaapkamer', zegt Isaac. 'Kom, ik laat je de tuin zien, die hebben we zelf ontworpen.' Het hoogteverschil tussen het terras en de tuin wordt overbrugd door een slingerende afrit. Ook een ontwerp van de jongens. 'Daar kunnen we vanaf met onze karts', licht Ethan toe.

Dan is het tijd voor het 'laboratorium', voorheen garage, nu de vrijplaats van de kinderen, speeltuin voor hun verbeelding. Hier spelen en ontdekken ze of werken ze aan school. Midden in de kamer staan een elektronisch drumstel en een toetsenbord op een kleurrijk tapijt. Een speeltouw bungelt van het plafond naar beneden. De muur hangt vol met tekeningen, tegen de wand hebben alle jongens een eigen bureau. Het is de enige plek in huis waar wél twee schermen staan. Ze worden alleen gebruikt als het nodig is voor school.

Aan de grote ronde tafel vol met gezonde en lokale snacks vertelt het echtpaar, dat samen ook een technologiebedrijf runt, over hun keuze. 'In de beginjaren van technologie deden wij volop mee. De tweeling testte op hun derde al applicaties voor kinderen. Dat vonden wij toen heel cool. Op Facebook postten we daar berichten over. Omdat de jongens te vroeg geboren waren hadden ze veel medische zorg nodig. In die fase – ziekenhuis in, ziekenhuis uit, en maar wachten – was dat scherm een heel welkome afleiding. We hebben daar toen sterk op vertrouwd.'

Dat veranderde toen de jongens geen zorg meer nodig hadden. 'Elke keer als de televisie uit moest, ontaardde dat in een conflict. Ik merkte ook dat ze knorrig en chagrijnig waren telkens als ze technologie hadden gebruikt. Ik was het zat. Toen Antonio op reis ging voor zijn werk zag

ik mijn kans schoon. Binnen twee weken was het gebeurd', zegt Rebecca.

Het is hard werken om de kinderen telkens weer nieuwe ervaringen aan te reiken, vindt Antonio, 'maar het maakt ons leven ook makkelijker. Ze hebben allemaal hun specialiteit in de keuken – dat heb ik ze geleerd. En dus maken zij ontbijt in het weekend. We wandelen veel met ze. Dat is goedkoop en gezond. En soms vervelen ze zich gewoon. Ook dat is een levensles, het is niet erg om je af en toe te vervelen.'

'Het is tegenwoordig dus een experiment om je kinderen technologie-arm op te voeden', zegt kinderpsycholoog Freed als ik hem vertel over het gezin. 'Je moet niet alleen hetzelfde technologische kennisniveau hebben als ouders in Silicon Valley, je moet ook de tijd en ruimte hebben om dat experiment toe te passen. De ouders van kinderen die ik behandel hebben doorgaans geen baan met flexibele werktijden. En als zij hun kinderen naar buiten sturen, is de kans groot dat ze een kogel opvangen. Ook dat is de digitale kloof.'

'Keuze is een luxe', verwoorden Clement en Miles de kloof. 'De kleine klassen van Waldorf zijn fantastisch, maar leerkrachten kosten geld. Laatst waren we op een conferentie van Rocketship Schools, een groep publieke scholen die sterk op technologie leunt. Hun ideaalbeeld zijn klassen als fabrieken waar kinderen achter een scherm zitten en waar ongekwalificeerde, laag-betaalde inhuurkrachten surveilleren.'

'Gepersonaliseerd onderwijs' noemen ze dat.

'Soms vervelen ze zich gewoon. Ook dat is een levensles, het is niet erg om je te vervelen'

'Gepersonaliseerd onderwijs is aanvoelen en begrijpen wat een kind nodig heeft en steeds op een andere manier iets uitleggen tot een kind het begrijpt. Niet tien keer dezelfde instructie afspeelen op een scherm.'

De digitale kloof sterkt Rebecca en Antonio in hun opvoeding: de volgende technologische golf vraagt het vermogen om met andere landen, culturen en klassen te kunnen communiceren, vindt Antonio. 'Je moet begrijpen hoe technologie niet alleen de rijke elite maar alle lagen van de maatschappij beïnvloedt. Ik hoop dat we onze kinderen daarop voorbereiden.' Hun achtergrond als (kinderen van) immigranten speelt daarbij ook een rol. Rebecca: 'Onze kinderen zullen zich als minderheden dubbel zo hard moeten bewijzen. Antonio wordt hier in de buurt nog regelmatig aangezien voor de tuinman. Ik wil dat ze straks een plek aan tafel hebben. Juist om de problemen die op ons af komen aan te pakken.'

Dat de kinderen technologie gaan gebruiken staat buiten kijf. Ethan wil een baan in de tech-sector. Maar technologie moet nuttig zijn: 'Een

gereedschap, geen speelgoed', zegt Isaac. Dat betekent dat de kinderen soms drie maanden geen scherm zien. Maar als ze vliegen, mogen ze de hele reis achter het scherm. En de huiswerkopdrachten mogen natuurlijk online gemaakt worden. Ook van Alexa, de virtuele assistent van Amazon, maakt het gezin veel gebruik. Rebecca: 'Dat voegt iets toe aan het gezin, dat haalt niets weg.' Ze is even stil. Dan: 'Wij kunnen ons deze keuze veroorloven. Maar dat kan lang niet iedereen. Ik wil daar ook niet over oordelen. Dat vind ik belangrijk om te zeggen.'

Een vergelijkbare houding hebben de docenten Miles en Clement: 'We zijn geen verzuurde docenten die per definitie tegen technologie zijn. Een goede docent vraagt zich altijd af wat de beste manier is om kennis over te brengen', zegt Clement. 'Als daar technologie bij komt kijken, fantastisch, dan doen we dat. Maar nu is er geen norm of maatstaf voor effectief gebruik in de klas. We voeren een ongecontroleerd massa-experiment uit op onze kinderen.'

Het is nog een lange weg voor creatie boven consumptie, de technologienorm in Amerika. 'Dat is de vraag waar ik echt enthousiast van word', zegt Laurent met glimmende ogen: 'Hoe is ons model schaalbaar? Daar hebben we in de eerste plaats de ouders voor nodig, zij kunnen de druk op schoolbesturen en politiek opvoeren. De omvang van publieke scholen is een probleem. Maar je zou docenten bijvoorbeeld kunnen laten rouleren, een samenwerking tussen scholen als eerste stap. Schaal is de grote uitdaging.'

'Het zou mooi zijn als dat lukt', zegt Clement. 'Grassroots-organisaties zijn nu essentieel. De volgende stap is het samenvoegen van alle kleine initiatieven. Nu is het een ratjetoe van goede bedoelingen en onderwerpen, van de bestrijding van straling tot een minimum leeftijdsgrens voor telefoons, het weren van technologie op scholen of docenten zoals wij die vooral informeren en signaleren. Samen staan we sterker.'

Freed is verbonden aan verschillende van die initiatieven. Samen met vakgenoten lobbyt hij bij overheden en bedrijven voor het weren van psychologen in technologisch ontwerp. 'Ik verlies te veel kinderen. Ik kan niet zwijgzaam toekijken, dus blijf ik schrijven, ook al vind ik schrijven vreselijk. De echte sleutel ligt bij de technologie-giganten. Voor hen is het een financieel dilemma: wat wij willen vreet aan hun businessmodel. Ik heb er weinig vertrouwen in. Facebook zet nu weer alles in om hun chat-app aan kinderen te slijten.' Weer een diepe zucht. Dan: 'Dus klim ik nog maar eens in de pen. Tot het ooit beter wordt. Misschien.'

De optimistische noot komt van het olijke onderwijzersduo. Vol goede moed klimmen ze telkens weer op de barricade. 'Uiteindelijk willen we allemaal hetzelfde', concludeert Miles: 'Een goede opleiding voor onze kinderen. Als dat het uitgangspunt is, moeten we elkaar ergens kunnen vinden, daar ben ik van overtuigd.' ■

De favoriete leraar van Lodewijk Asscher, fractievoorzitter PvdA Mariana Ringnalda (66), docent Frans, Gymnasium Sorghvliet, Den Haag

‘Mevrouw Ringnalda zorgde ervoor dat liefde voor de Franse taal en literatuur werd overgebracht.’

Na 44 jaar lesgeven te hebben, zou ik het iedereen aanraden, het leraarschap, als je geld tenminste niet belangrijk vindt. Het was van begin tot eind geweldig!

Het is heerlijk om mee te maken hoe kinderen zich ontwikkelen. Hoe ze mens worden. Ik houd van leerlingen en ik merkte dat zij ook goed op mij reageerden. Terwijl ik het niet als uitgangspunt had om vrienden te worden met de kinderen gebeurde dat wel vaak. Mijn klaslokaal was van onder tot boven versierd met affiches en lege wijnflessen, volgeschreven met namen en data, die ik met mijn leerlingen had gedronken op een gezellige avond in het theater of een café. Dat mocht toen nog!

Dat betekent niet dat ik niet streng was. Zeker in het begin van het schooljaar moet je laten zien wie er de baas is, daarna mag het best gezellig worden. Maar als er iets gebeurde wat niet door de beugel kon, zat ik er meteen bovenop. Soms iets te fel zelfs. Dan was er wel eens iemand gekwetst. Maar in zo'n geval bood ik uiteraard mijn excuses aan.

Ja, ik voelde me meteen als een vis in het water voor de klas. Tijdens mijn studie Frans al ben ik begonnen met lesgeven. Ik heb op vier andere scholen gewerkt voordat ik weer terugkwam op mijn oude school, Gymnasium Sorghvliet, ook de middelbare school van Lodewijk Asscher, trouwens.

Ik ben iemand die de lat hoog legt. Zowel voor mezelf als voor de leerlingen. Die kunnen namelijk veel meer dan ze zelf in eerste instantie denken. Maar je moet ze wel motiveren, natuurlijk. Ik heb wel eens iemand een 6 gegeven, terwijl diegene dat eigenlijk niet verdiend had en het een 3 had moeten zijn. Je moet eens zien wat dat met iemand doet. Die denkt dan ineens: 'Hé, ik kan het toch!' en zal dankzij dat zelfvertrouwen harder zijn best doen. Dit werkt niet bij iedereen overigens, maar het is zeker de moeite van het proberen waard. Verder heb ik tot het eind ook altijd de leeslijst erin gehouden. Hoewel dat van bovenaf natuurlijk al lang niet meer wordt opgelegd. Vijftien Franse boeken moesten mijn leerlingen lezen!

Daarnaast stelde ik mezelf ook het doel om die leerlingen écht iets te leren. Dat is tenslotte je taak als leraar. Dat houdt ook in dat je niet lui mag worden. Ik heb niet één keer hetzelfde proefwerk gegeven. Niks uit de kast getrokken van het jaar daarvoor. Ook niet wat kleding betreft trouwens. Ik zorgde er altijd voor dat ik er piekfijn uitzag, als een echte parisienne, want die leerlingen moeten toch een uur tegen jou aankijken!

Laura Kelderman
beeld Roger Cremers

Essay

Gevangen in het web
van het cijfersysteem

Bildung? Eerst de cijfers omhoog!

Leerlingen maken meer toetsen, schriftelijke overhoringen, proefwerken en examens dan ooit. Het lijkt erop dat die toetspraktijk de onderwijskwaliteit niet doet stijgen. Ken je je Franse woordjes al, schat?

Xandra Schutte

Laat ik meteen met de deur in huis vallen: ik dreig de moeder te worden die ik nooit heb willen zijn. Het ideaal kan ik eenvoudig uittekenen: geduldig je kind naar de volwassenheid begeleiden, hem zelf de onvermijdelijke fouten laten maken waar hij van leert, hem in ieder geval niet (niet!) voortdurend op de nek zitten, niet alle verantwoordelijkheid van hem overnemen, niet voor hem denken, hem niet opjagen en geen stemverheffing, zeker géén stemverheffing, ook niet als hij zich na drie keer gewoon vragen nog steeds doof houdt of zich een uur lang met zijn telefoon op de wc opsluit. De gegroeide werkelijkheid is een beetje anders, en dan vooral als het op zijn schoolwerk aankomt.

Mijn zoon S. zit in de tweede klas van de middelbare school. Het is een veeleisende opleiding met niet alleen het nodige reguliere huiswerk – wiskundesommen, rijtjes Franse woordjes en Nederlandse grammatica – maar ook veel bijzondere opdrachten als het maken van posters, filmpjes, websites, presentaties, weekbrieven, al dan niet in groepsverband. Dat vraagt niet alleen om de kunst van het plannen, waar ze op school dan ook veel aandacht aan besteden, maar vooral om de discipline die zorgvuldig vastgestelde planning ook uit te voeren. Dat is voor een puber andere koek.

En dus spoor ik hem aan te beginnen met het leren voor zijn science-proefwerk (zes hoofdstukken in één keer), vandaag zeker twintig bladzijden te lezen in de Engelse roman waarover hij mondeling overhoord gaat worden, al te werken aan het gezamenlijke project dat volgende week ook af moet – en voor ik het weet heb ik zijn hele planning in mijn hoofd en maak ik me plaatsvervangend druk of hij het allemaal wel haalt. Vooral omdat ik – nu maar helemaal met de billen bloot – niet alleen zijn planning op mijn duimpje ken, maar ook zijn cijfers, wat mijn ongerustheid nog weer verder voedt. Zal ik je niet overhoren, lieverd?

In zijn kleine roman *Wacht op mij* (2014) beschrijft de Italiaanse journalist en schrijver Michele Serra hoe hij probeert door te dringen tot het parallelle universum van zijn puberzoon. Met een onweerstaanbare mengeling van ergernis, gelatenheid en liefde noteert hij hoe zijn zoon natuurlijk niet anders kán dan zijn kleren onmiddellijk binnenstebuiten op de grond

laten vallen, de suiker royaal om het koffiekopje strooien 'met het brede en bruuske gebaar van de zaaier', en alle deuren van kasten en kastjes open laten staan. Het dringt bij Serra de vraag op naar het ouderwetse begrip gezag: wat laat hij liefdevol lopen en waar grijpt hij in.

Over gezag, dat woord dat voor ouders van nu zo'n ingewikkeld ding is, organiseert hij vergaderingen in zijn eigen hoofd. De sprekers hebben allemaal zijn gezicht. 'In deze vergadering', schrijft hij, 'komen mijn intellectuele scherven bijeen om te proberen de verloren eenheid te hervinden, en iedereen verwijt alle anderen dat ze dom zijn.'

Hoe herkenbaar. 'Onverstandig, die ouderlijke bemoeienis!' roept de stem in mijn hoofd met pedagogisch benul. 'Onvermijdelijk', sust de spreker die vooral oog heeft voor het maatschappelijk belang van een goede opleiding. 'Onrechtvaardig', brengt de sociaaldemocraat daar tegenin, 'jouw hulp bestendigt bestaande sociale ongelijkheid.' 'Begrijpelijk', zegt de krantenlezer, want zij is zich er maar al te bewust van hoeveel valkuilen het huidige onderwijs juist voor jongens heeft. 'Hoe kan ik anders...', fluistert de beschermende moeder. De vergadering vindt keer op keer plaats en elke keer trekt een andere spreker aan het langste eind, al gebiedt de eerlijkheid te zeggen dat de beschermende moeder net wat vaker het laatste woord heeft.

De sprekers in mijn hoofd zijn zich natuurlijk maar al te goed bewust van de maatschappelijke context. Die is er een van permanent getoetst worden, en op de resultaten van die toetsen beoordeeld worden. *NRC Handelsblad* wijdde begin dit jaar een hele serie aan de toetscultuur in het onderwijs: leerlingen maken meer toetsen, schriftelijke overhoringen (so's), proefwerken, schoolonderzoeken en examens dan ooit. De prestatiedruk is daardoor enorm toegenomen, overigens zonder dat de toetspraktijk de onderwijskwaliteit doet stijgen. Integendeel.

S. maakte zijn eerste Cito-toets als kleuter en kreeg daarna jaarlijks meerdere toetsronden in het zogenoemde leerlingvolgsysteem. Aanvankelijk werd zijn voortgang door de school gepresenteerd in een officieel uitzijnde map met intimiderende grafiekjes, die zeker toen hij nog klein was steil omhoog maar ook even steil naar beneden konden schieten. Later kon ik via een code de scores opzoeken op een speciale site. Hoe dan ook wist ik vanaf zijn kleutertijd hoe S. ten opzichte van het Nederlandse gemiddelde presteerde.

Maakten die grafieken, en zeker de schommelingen daarin, me al een beetje zenuwachtig, dat is niets vergeleken met de stroom cijfers die hij nu krijgt op de middelbare school. Die worden bijgehouden op Magister, de applicatie die het rooster en huiswerk weergeeft en je ook tot op de cijfers achter de komma laat zien hoe je er op dat moment gemiddeld voor staat per vak. Onvoldoendes staren je tijdenlang grimmig aan omdat de ontwerper zo behulpzaam is geweest ze rood te maken. Magister is niet alleen voor de leerling toegankelijk, ook de ouders hebben een toegangscode.

In de brugklas zag ik al wat die cijfers met S. deden. Euforie bij een onverwachte 9, teleurstelling bij een 5. Tevredenheid als hij er naar behoren voor stond, maar grote stress wanneer hij zich zorgen maakte. Hij zou toch niet op gym blijven zitten, vroeg hij me huilend na een onvoldoende voor de piepjestest. De gymleraar was inderdaad de ergste cijferfetisjist van allemaal, met uitgesplitste beoordelingen voor de volleybalopslag en volleybalpass, voor het een-tweetje bij voetbal, de softbalslag, het overgooien met de frisbee en een filmpje van een dansje dat S. thuis had moeten opnemen (huiswerk voor gym!). Zelfs het uitje naar de schaatsbaan ging met een cijferopdracht gepaard.

Nu S. het grootste deel van het tweede jaar achter zich heeft liggen is hij een routinier geworden als het om het incasseren van cijfers gaat. Ben ik beducht bij een gemiddelde van 5,7 – zo'n krap zesje kan toch zo naar

een vijf afglijden – hij houdt mij met vermoeide nonchalance voor dat het gewoon een voldoende is. Het gevolg is wel dat ik de stress van hem heb overgenomen en – ik ben er niet trots op, sterker, ik had gezworen het nóóit te doen – op Magister meekijk naar zijn cijfers, opdat ik hem nog net dat ene duwtje kan geven waardoor die 5,7 niet naar beneden zakt. Laat me je nou overhoren, lieverd!

Middelbare scholen doen de mooiste beloften om leerlingen te lokken – zeker in de grote steden is het onderwijs ook een markt. Zo stellen de traditionele scholen bovenal degelijkheid en bewezen goede eindexamencijfers in het vooruitzicht en spreken de meer vernieuwende scholen de grootste ambities uit: zij leiden hun leerlingen op tot empathische en kritische denkers en doeners dan wel tot maatschappelijk betrokken wereldburgers. Ze zeggen niet alleen academische vaardigheden en zelfstandig denkvermogen bij te brengen, maar ook tolerantie, democratische gezindheid en burger-

Het komt er grofweg op neer dat flink wat lesstof uit je hoofd leren, want dat is wat je voor de meeste proefwerken moet doen, veel zwaarder weegt dan creativiteit.)

De beoogde democratische wereldburger ontpopt zich zo eerder tot een homo economicus, of zo je wilt een calculerende burger. In hun boek *Toets-revolutie* constateren René Kneyber en Dominique Sluijsmans ook dat het cijfersysteem ertoe heeft geleid dat leerlingen zich ernaar gaan gedragen: 'Cijfers worden gezien als het eindproduct van een proces waarin van hoofdstuk naar hoofdstuk en van toets naar toets wordt gewerkt.' Het cijfersysteem werkt niet alleen door op de moeite die leerlingen zich getroosten voor een opdracht, maar bevordert ook, alle mooie woorden over samenwerken ten spijt, boven alles een egoïstische vorm van individualisme en competitiedrang.

Ik heb altijd de mond vol gehad van *Bildung*, ik hoop oprecht dat S. zich op school tot een zelfstandig denkend democratisch burger ontwikkelt – maar eerst moeten de cijfergemiddelden op Magister omhoog! Het risico van zitten blijven moet worden uitgebannen. Dat langs het randje sche-

ren bij vakken waar hij niet direct warm voor loopt, is een zorg die ik deel met veel ouders van zonen; ouders van meisjes maken zich er allicht eerder zorgen over dat zij te hard werken. Hoe dan ook is de druk die scholieren voelen twee keer zo groot als aan het begin van deze eeuw: één op de drie scholieren ervaart (volgens het laatste HBSO-onderzoek naar de gezondheid van jongeren tussen elf en zestien jaar) druk van school; meisjes ervaren meer druk dan jongens (45 tegen dertig procent).

S. en ik zitten in elk geval vastgekleefd in het web van het cijfersysteem. De vergaderingen in mijn hoofd gaan er vaak over, waarbij de pedagoog en de spreker met maatschappelijke zorgen (waar ben je zonder goede opleiding in onze kenniseconomie) elkaar in de haren zitten. In de praktijk komt het erop neer dat ik graag zou willen horen wat hij heeft geleerd op school, wat hem fascineert aan de leerstof en wat hij bedacht heeft als antwoord op de grote vraag van deze week bij filosofie, maar informeer naar hoe zijn proefwerk is gegaan, hem achter de broek zit om huiswerk te maken en me fixeer op zijn cijfers. Ken je je Franse woordjes al, schat?

Ik ben misschien extra gevoelig voor de huidige schooldruk en cijfercultuur omdat de Vrije School waar ik op zat niet aan cijfers deed. Natuurlijk werd je wel beoordeeld door je leraar, ook met proefwerken, maar niet via een nauw omschreven wegingssysteem dat calculerend gedrag uitlokte. Je kon ook niet blijven zitten anders dan om pedagogische redenen. De school droeg uit dat ze je niet wilde klaarstomen voor een examen, het ging om niet minder dan je ontwikkeling tot mens. Bij dat examen hielp de school je trouwens ook wel.

Het waren de late jaren zeventig, vroege jaren tachtig waarin op de vleugels van de revolutie van '68 afstand was genomen van het rigide onderwijs van de jaren vijftig en zestig en veel scholen de teugels van huiswerk en cijfers wat lieten vieren ten faveure van creativiteit en maatschappelijk engagement. Het zou nog zeker tien jaar duren voor het onderwijs onder het juk kwam van de internationale vergelijkende ranglijsten en er vooral een schaduwgevecht tegen Singapore en Zuid-Korea moest worden gevoerd.

Als de vergadering het ergens over eens is, soms, dan is het dat iedereen gevangen zit in een tragisch misverstand – school, leerlingen en ouders. De

Omersukugoksu / Getty Images

zin. Rekening houden met elkaar en leren samenwerken staan hoog in het vaandel. O ja, en passant zal ook het eindexamen worden gehaald.

Al die mooie idealen worden flink doorkruist door de toetscultuur die ook op veel vernieuwende scholen heerst, althans op die van mijn zoon. Het is wat Piet de Rooy in zijn geschiedenis van het onderwijs in Nederland 'de grammatica' van de school noemt: ondanks alle vernieuwende ijver kent 'de school' een grote continuïteit, die bestaat uit de verdeling van kennis over verschillende schoolvakken, de plaatsing van leerlingen naar leeftijd in klassen en de regelmatige beoordeling van leerresultaten, uiteindelijk uitmondend in het examen.

En dus leer je ook op de scholen met de mooie woorden al snel dat het aan het eind van de streep gaat om de cijfers, dat wil zeggen de proefwerken en so's, omdat die over het algemeen zwaarder tellen dan al die creatieve filmpjes, werkstukken en presentaties die leerlingen ook moeten maken. Binnen de kortste keren hebben ze, met dank aan Magister, door wat invloed heeft op hun eindcijfer, en vragen ze de docent of iets 'meetelt', en zo ja 'voor hoeveel'. (Op de school van S. tellen proefwerken stevast drie keer mee; de 'leuke dingen' vaak slechts één of soms zelfs een halve keer.

De motivatie om te leren bij veertienjarigen is in weinig landen zo laag als in Nederland

wens leerlingen te willen toetsen, zo beschrijft Piet de Rooy in *Een geschiedenis van het onderwijs in Nederland*, groeide in de jaren zestig vanuit een egalitair ethos. Toetsen, en dan met name standaardtoetsen, zouden de wilkeur van het oordeel van de meester corrigeren en zorgen voor gelijke kansen voor kinderen van alle achtergronden. Daarbij zouden ze in een handomdraai ook de effectiviteit van de leraar aan het licht brengen, en effectieve leraren bevorderden ook de gelijkheid in het onderwijs.

In latere jaren werd steeds meer betekenis gehecht aan de cijfers en werden ze steeds meer verbonden met economische groei. Hoe hoger het onderwijsniveau, hoe meer onze economie daarvan zou profiteren en hoe beter onze internationale concurrentiepositie zou zijn. Scholen moesten daarom afgerekend worden op hun 'prestaties', dat wil zeggen de toetsuitkomst en examenresultaten van de leerlingen en daaruit volgde automatisch de 'leerobbrengst' die aan docenten kon worden toegerekend. Ouders moesten ook inzicht krijgen in de prestaties van de school – was die 'excellent' of 'zwak' – en zo meer keuze krijgen, het onderwijs als markt.

De Rooy laat zien hoe de afrekencultuur zich vanaf de jaren tachtig in de Verenigde Staten ontwikkelde, in beginsel vanuit de beste bedoelingen: geen kind mocht achterblijven. Het leidde tot een hausse in meet- en regeltechnieken, die door internationale organisaties werden omarmd, met de internationale ranglijsten tot gevolg. De Amerikaanse onderwijskundige Diane Ravitch, die aanvankelijk warm voorstandster van het nieuwe beleid was, beschreef in haar boek *The Death and Life of the Great American School System: How Testing and Choice Are Undermining Education* (2016) hoe averechts het had uitgepakt. De afrekencultuur had de professionaliteit van de leraar aangetast en geleid tot een overvloed van testen die steeds minder zeiden over de daadwerkelijke vorderingen van de leerlingen. Haar conclusie, in de woorden van De Rooy: 'De leerresultaten waren niet verbeterd en de ongelijkheid was toegenomen.' Ook in Nederland, dat de afrekencultuur overnam, daalde het niveau van het onderwijs de laatste twintig jaar, volgens de Onderwijsinspectie.

Onderwijs waarin het draait om toetsresultaten leidt, daar zijn veel deskundigen het over eens, tot *teaching to the test*. Het reduceert leren tot het voorbereiden op toetsen en examens, waarbij leerlingen al snel denken dat leren een kwestie is van het goede antwoord weten. 'Teaching to the test', stelt filosofe Martha Nussbaum in haar inspirerende betoog *Not for Profit* (2010), veroorzaakt een sfeer van passiviteit bij leerlingen en routinematig lesgeven bij leraren en dat staat haaks op de creativiteit en individuele gedrevenheid die het goede humanistische leren kenmerken. Pedagoog en filosoof Gert Biesta vraagt zich in zijn boek *Goed onderwijs en de cultuur van het meten* (2012) af of we meten wat we waardevol vinden, of waardevol zijn gaan vinden wat gemeten wordt of gemeten kan worden. Is het meten niet te veel doel in plaats van middel geworden?

Op de school van S. zijn er leraren die experimenteren met 'formatieve toetsing', het nieuwste toverwoord in onderwijsland. In tegenstelling tot de 'summatieve toets', waarop leerlingen worden afgerekend, is de formatieve toets vooral een manier voor de leraar en de leerling om te zien in hoeverre de stof wordt beheerst. De toets is zo geen einddoel maar gereedschap voor feedback. S. vindt het duidelijk prettiger, maar het is ook verwarrend omdat een groot deel van zijn docenten, zeker die van de klassieke examenvakken, aan de definitieve beoordelingen vasthoudt. En terwijl ik, die in de softe jaren zeventig ben schoolgegaan, hem probeer uit te leggen dat so's en proefwerken in de eerste plaats stapjes in een leerproces zijn: ze helpen je de stof eigen te maken, het zijn geen valbijlen, grijnst de 3 die hij voor Frans haalde hem rood toe vanaf Magister en duurt het maanden voor hij weer voldoende staat. Nee, hij mag het proefwerk niet herkansen.

Hij was in tranen over die 3. 'Ik vind Frans zo'n mooie taal', snikte hij, 'en nu weet ik niet of ik het wel voor mijn eindexamen moet doen.' Het doet denken aan de zoon van een vriendin die, noodgedwongen, de extra lessen Spaans na de brugklas moest laten vallen. 'Is dat niet heel slecht voor mijn cv?' vroeg hij angstig. Zorgen over het examen en je cv, en dat al op je twaalfde. S. huilt niet meer zo snel om onvoldoendes. Toen het er laatst om spande, stapte hij naar de juf om haar uit te leggen dat hij bij Franse proefwerken altijd het gevoel heeft dat 'zijn hele schoolcarrière op het spel staat'. Die uitspraak bevat de cocktail van drama, bravoure en toch ook ernst waar pubers het patent op hebben.

'Alles blijft aanstaan, niets wordt uitgezet. Alles blijft openstaan, niets wordt gesloten. Alles wordt begonnen, niets wordt afgemaakt', schrijft Michele Serra in *Wacht op mij*. Zijn roman is een fenomenologie van de puber: hoe het meest alledaagse en gewone hem bovenmenselijke energie kost en hem soms geen inspanning te veel is. 'Ook als het nauwelijks moeite zou kosten om de cirkel te sluiten, laat jij hem open. Je bent een perfectionist in nalatigheid.'

Over school gaat het nauwelijks in *Wacht op mij*, behalve dan die ene keer als Serra thuiskomt en zijn zoon op de bank, zijn favoriete meubelstuk, in slaap is gevallen. De televisie staat aan, net als zijn laptop en telefoon die naast hem liggen, hij heeft oortjes in, beelden, muziek en tekstberichtjes buitelen over elkaar heen, en dan is er ook nog een scheikundeboek dat klaarblijkelijk net uit zijn hand is gegleden. Hij heeft de volgende dag een proefwerk.

Toetsen liggend leren, omringd door zo veel mogelijk apparatuur, S. heeft er ook een voorkeur voor. En ik zeg elke keer weer (nee, géén stemverheffing) dat dit natuurlijk nergens op slaat, dat je zo niks leert, dat alle uren die je zo in je leerboek staart weggegooid zijn, dat hij aan zijn bureau moet gaan zitten, zichzelf overhoren, een samenvatting maken, dat het wetenschappelijk is bewezen dat die laatste dingen werken. 'Jaaaha, mama', gevolgd door een diepe zucht, als er überhaupt een reactie komt.

Toetsen liggend leren, omringd door zo veel mogelijk apparatuur, S. heeft er ook een voorkeur voor

Ik kan me niet aan de indruk onttrekken dat de toetscultuur niet lekker samengaat met de puberteit. Er is zoveel in verandering, zoveel onvermoede dingen kosten opeens veel moeite – 's ochtends opstaan bijvoorbeeld, afspraken onthouden, je kamer een beetje opgeruimd houden. S. groeide het afgelopen jaar twintig centimeter. Het toetsen jaagt ongetwijfeld de discipline aan, maar ook de passiviteit waar Martha Nussbaum het over had. En omdat alle cijfers ogenblikkelijk worden geopenbaard en vergeleken, ontstaan er snel vaste patronen, waaruit het moeilijk ontsnappen is.

S. en zijn vrienden hebben, als ik dat zo observeer als ze bij ons thuis op de bank hangen, de neiging stoer hun schouders op te halen over slechte cijfers. Meisjes gaan huilen, zeggen ze, zij bieden tegen elkaar op hoe slecht ze het geleerd hebben. Het is een doorzichtige ontsnappingsroute, maar wel een waar je in moet volharden om je gezicht te redden. Constateerde de Onderwijsinspectie vorig jaar niet dat de motivatie om te leren bij veertienjarigen in weinig landen zo laag is als in Nederland?

Maar met diezelfde jongens zie ik S. soms geconcentreerd samenwerken aan projecten. Het kan om een informatieve website over het Perzische Rijk gaan voor geschiedenis, een uiteenzetting over *'historical heroes'* voor Engels of een fictief autarkisch eiland, waarvoor alles bedacht moet worden: van het politiek bestuur tot de energievoorziening. Ook als hij alleen met zulk soort opdrachten bezig is, brengt hij het op zittend te leren. Opeens flakkeren er een hartstocht en ambitie op die er niet zijn als er van hoofdstuk naar hoofdstuk en van toets naar toets wordt gewerkt.

Het gaat dan wat lijken op de ideale school die de filosoof Karl Popper zich voorstelde in *Unended Quest* (1974): 'Een school waar jonge mensen zouden kunnen leren zonder zich te vervelen, en waar ze gestimuleerd zouden worden problemen op te werpen en die te bespreken; een school waar niet geluisterd hoeft te worden naar ongewenste antwoorden op ongestelde vragen; waar je niet studeert omdat je je examens moet halen.' De school van S. heeft er elementen van, en daar is ze de enige niet in, maar je zou wensen dat er rigouzeuzer van de toetscultuur werd afgezien.

Schat, wat heb je bedacht vandaag? ■

Vorbij het eigen gelijk #13 Dominic Boot

Van Shell-directeur tot voo

Dominic Boot was ooit een meedogenloze directeur in dienst van het grootkapitaal, maar zijn hart lag altijd al ergens anders. In de Haagse Schilderswijk gaf hij les aan mensen met een migranten- en vluchtelingenachtergrond. 'Als je één ding over mij kunt zeggen, is het dat ik de milieus onderzoek waar ik niet bij hoor.'

Greta Riemersma
beeld Martijn van de Griendt

Begin jaren negentig zeiden woedende Britse Shell-werknemers dat hun baas Dominic Boot hen erger dan een hond behandelde. Boot leidde in Groot-Brittannië een Shell-complex voor raffinaderij en chemie, waar hij zevenhonderd van de tweeduizend werknemers ontsloeg. Volgens hem gebeurde het netjes, Shell hielp bij het vinden van nieuwe banen. De gedupeerde werknemers zagen dat anders.

Tja, er moest iets gebeuren, vindt Boot nog steeds. 'We hadden honderd miljoen pond verlies en ik moest het bedrijf redden. Dat is gelukt.'

Deze zelfde Dominic Boot (79) vindt het nog steeds erg dat buurthuis De Mussen in de Haagse Schilderswijk hem jaren later bedankte voor zijn lessen aan mensen met een migranten- en vluchtelingenachtergrond. Sinds 2001 bracht hij ze de Nederlandse taal en cultuur bij. Toen De Mussen zich in 2013 ging richten op geïsoleerd levende vrouwen in de Schilderswijk, de meesten met een islamitische achtergrond, bleek dat zij alleen een vrouwelijke docent accepteerden en kon hij gaan.

Hij was het fundamenteel oneens met die beslissing. Het mag respectvol lijken om mee te gaan in de wensen van de betreffende vrouwen, maar volgens hem getuigt zo'n houding juist van neerbuigendheid. 'Het is moederlijk: wij hebben medelijden met jullie, wij zullen wel voor jullie zorgen. Die vrouwen zijn niet zielig! Medelijden is het ergste wat je mensen kunt aandoen!' roept hij uit.

Hij mist De Mussen, ook al is hij intussen via de gemeente Rijswijk op een andere manier bij

Dominic Boot – 'Ik ben een humanist geworden'

nieuwkomers betrokken. Hij helpt ze met het maken van cv's en sollicitatiebrieven, en bereidt ze voor op een sollicitatiegesprek. Nuttig, maar hij staat niet meer midden in de Schilderswijk. 'Bij De Mussen kende ik iedereen. Ik had de sleutel van het gebouw, ik was vaak de laatste die wegging. Mehmet, de conciërge, was dan al naar huis.'

Zijn vrouw zegt wel eens: 'Wat moet je toch met die allochtonen?' Ze vindt dat hij beter aandacht kan besteden aan hun vier kleinkinderen – die hij uiteraard ook belangrijk vindt, maar met nieuwkomers heeft hij iets anders.

Hij wordt gedreven door idealisme. Hij beseft dat het raar klinkt uit de mond van een oud-Shell-directeur, maar het is altijd de rode draad in zijn

leven geweest. Zelfs zijn keuze voor Shell kwam daaruit voort. Hij legt het uit bij een kop koffie in zijn huis in de Haagse Archipelbuurt. We zitten aan de eettafel, met uitzicht op een ruime tuin die evengoed op de Veluwe zou kunnen liggen. Aan de muur hangt een schilderij van zijn overgrootmoeder Saint Ange Chasselat, de dochter van de niet onbekende Franse kunstschilder Henri Jean Saint Ange Chasselat. In 1868 trouwde ze met een Boot. Vanaf het doek kijkt ze met een serene blik de woonkamer in.

Boot somt meer feiten op uit zijn illustere familiegeschiedenis. Zijn verre voorvader Dominicus Boot was in de zestiende eeuw baljuw van Dordrecht. Zijn moeder was de dochter van een generaal die rond de vorige eeuwwisseling meehielp een opstand in Atjeh neer

rleesopa

te slaan. Zijn oudoom was de Haarlemse kunst schilder Henri Boot die zich tijdens de Tweede Wereldoorlog aansloot bij de Duitse Kulturkamer, waardoor hij na de bevrijding zeven jaar niet mocht exposeren.

Hijzelf bracht een deel van zijn jeugd door in Frankrijk, waar zijn vader na de oorlog bij Shell werkte. In materieel opzicht kwam hij niets te kort, maar gelukkig was hij niet. Zijn ouders hadden één doel: een keiharde man van hem maken. Emoties tonen was zwak. Hij begrijpt waar die houding vandaan kwam: zijn moeder had als generaalsdochter de mores van het leger meegereggen en zijn vader had zijn eigen vader al jong aan tyfus verloren. Maar leuk was anders. 'Vóór mijn twaalfde ben ik geen moment blij geweest.'

Op zijn twaalfde ging hij naar een Franse kostschool en op zijn dertiende kwam hij op de jezuïetenkostschool in Zeist. Hij zou er vijf jaar blijven en die periode zou zijn hele leven beïnvloeden. Hier werd zijn idealisme geboren. Hij leerde er dat je iets met je leven moest doen, dat je er voor anderen moest zijn. Het deed hem ook inzien hoe bevoorrecht hij ondanks alles was, hij zat toch maar mooi op deze dure kostschool.

Hij studeerde scheikunde en filosofie in Leiden, en werd lid van het corps, zoals in zijn kringen gebruikelijk was. Maar altijd had hij de drang andere werelden te ontdekken. Hij werkte bij een grofmederij, waar hij voor het eerst kennismakte met arbeiders. Twee maanden deed hij mee aan het programma van een Outward Bound School in het Zeeuwse Renesse, waar laagopgeleide jongeren discipline en zelfvertrouwen werd geleerd. Hij was ook een tijd reisleider en leraar op een middelbare school.

'Als je één ding over mij kunt zeggen, is het dat ik de milieus onderzoek waar ik niet bij hoor', zegt Boot. Hij denkt dat het komt doordat hij als jongen overall een buitenbeentje was. Op de Franse kostschool was hij 'die Nederlander', bij de jezuïeten 'die Fransman'. Hij merkte ook dat hij in alle soorten milieus iets gemeen had met mensen, vooral de ongelukkige. Hij wist als geen ander wat het was om ongelukkig te zijn.

Hij bewonderde de Franse Abbé Pierre, die de

'Ik ben natuurlijk niet stom, ik zie dat het kapitalisme sinds de jaren tachtig is ontspoord. Het model klopt niet meer'

Emmaus-beweging opzette voor armen en daklozen. Artsen zonder Grenzen, nog zo'n prima club. Toch koos hij na zijn studie niet voor een van die organisaties, hij deed wat zijn vader had gedaan en maakte carrière bij Shell. Hij werkte er 35 jaar, waarvan 22 jaar in het buitenland: Trinidad, Curaçao, Groot-Brittannië, Frankrijk, Singapore en Australië. Hij hield vooral van de raffinage, waarbij hij boven op de verwerking van ruwe olie stond.

Waarom Shell? Wat had dat met idealisme te maken? Het was de uitkomst van zijn onderzoek naar de vraag wie de mens bestuurt. Bij de jezuïeten had hij gehoord dat het God was, maar hij twijfelde. In 2014 publiceerde hij zijn boek *Op zoek naar God*, maar al ver daarvoor concludeerde hij dat God in ieder geval geen persoon

Voorbij het eigen gelijk

Het publieke debat is verhard en gaat steeds sterker om loyaliteit aan gelijkgestemden. In deze serie komen mensen aan het woord die zich met liefde buiten de eigen groep wagen.

is die zich met de wereld bemoeit. In de jaren zestig bestudeerde hij in het communistische Oost-Duitsland nog even de situatie waarin de staat allesbepalend is, maar daar kwam hij snel van terug.

Hij voelde zich het meest aangetrokken tot denkers als Spinoza, Erasmus en Diderot. 'Ik ben een humanist geworden', zegt hij. 'Ik geloof in de mens en die bepaalt zijn eigen toekomst.' Dát deed hem kiezen voor een baan bij Shell. Hij zag de industrie als de motor van de welvaart, dus als hij voor die sector koos, deed hij evengoed iets voor mensen die het minder goed hadden dan hij.

Natuurlijk is het hem niet ontgaan dat Shell steeds meer een 'kwaadaardig' imago kreeg, maar in zijn tijd vond hij het een ethisch bedrijf. Elk jaar moesten werknemers een *code of conduct* ondertekenen, waarin stond wat ze wel en niet mochten doen. En, zegt hij: 'Shell betaalde alle werknemers, van hoog tot laag, ongelooflijk goed. Shell werd niet rijk over de ruggen van zijn mensen.'

Dan gaat naast het schilderij van zijn overgrootmoeder de huistelefoon. Boot neemt op en het gesprek gaat al gauw over de laatste verkiezingen. 'Ik ben de vvd trouw gebleven', zegt hij. Als hij weer aan de eettafel zit, wil hij nog kwijt dat Thierry Baudet, 'die mafkees van Forum voor Democratie', uit de EU wil en alleen al daarom

zal hij nooit op die partij stemmen. 'De EU is essentieel voor Nederland, hoe dom kun je zijn om daar uit te willen?'

Toch is hij ook teleurgesteld in de uitkomsten van zijn eigen geloof in de mens en de daarbij horende politieke opvattingen. 'Ik heb mijn hele leven gewerkt aan welvaart en dat is gelukt. Het barst in Nederland van het geld en er gaan miljarden de wereld over. Maar we zijn niet wijzer geworden. Ik ben natuurlijk niet stom, ik zie dat het kapitalisme sinds de jaren tachtig is ontspoord. Het model klopt niet meer.'

Toen hij zijn carrière begon, waren bedrijven bezig met hun product en de mensen die het maakten, de aandeelhouders kwamen later wel. Nu gaat het volgens hem alleen nog om de aandeelhouders die in grote fondsen zitten, die

moeten tevreden worden gehouden. Onbegrijpelijk vindt hij het. Nog een punt van ergernis: de beloningen aan de top. 'Waarom moeten mensen miljoenen per jaar verdienen? Dat kun je toch nooit uitgeven? Eén miljoen is toch al heel veel?'

In 2000 moest hij stoppen bij Shell. Hij was zestig en iedereen van die leeftijd moest eruit. Hij vond het niet leuk, maar er diende zich gelukkig weer wat nieuws aan. Hij werd directeur van de pas opgerichte Vereniging Nederlandse Petroleum Industrie (VNPI), de belangenclub van de grote oliemaatschappijen. Daarnaast zette hij zich in voor de Rotary, waarvan hij al eerder lid was geworden.

Op een dag praatte hij met zijn Haagse Rotary-vrienden over de integratie van nieuwkomers in Nederland. Hun conclusie was dat die problematisch verliep. Hij dacht aan het motto dat hij aan Shell had overgehouden: als je niet bezig bent met een probleem, ben je een probleem. Hij besloot in actie te komen. Het paste precies bij de doelstelling van de Rotary, want die wil 'de wereld een betere plek maken, maar zonder politiek en geloof, want daarmee worden wiggens tussen mensen gedreven.'

Eind 2000 meldde hij zich als vrijwilliger bij buurthuis De Mussen in de Schilderswijk, de oude Haagse volkswijk die snel van samenstelling aan het veranderen was. Zijn stap werd niet door iedereen begrepen. Zijn Rotary-vrienden vroegen zich af of hij zich daar werkelijk nuttig kon maken. Ook de toenmalige directrice van De Mussen wist niet wat ze aan moest 'met deze witte man met grijs haar' – jawel, hij zegt wit in plaats van blank: 'Zo heet dat tegenwoordig en ik heb daar geen last van.'

Na een poosje belde de directrice hem terug. Of hij zin had oudkomers Nederlandse les te geven? Boot had geen idee wat oudkomers waren, het bleken oudere migranten te zijn. Het ging vooral om mensen van Turkse en Marokkaanse afkomst die al jaren in Nederland waren en nauwelijks Nederlands spraken. Het leek hem wel wat. Hij weet nog precies wanneer hij begon: op donderdag 8 februari 2001.

Hij maakte de lessen zelf, beginnend met het alfabet en eindigend met complexe Nederlandse zinnen. Hij laat het lesmateriaal zien: een dik pak papier met aandacht voor alle eigenaardigheden van het Nederlands. De stof gaf soms aanleiding tot discussie, zo praatte ze geregeld over onderwerpen als euthanasie, verkiezingen of hoofddoeken.

Hij merkte dat de meeste oudkomers niet erg fanatiek waren in het bijspijkeren van hun Nederlands, liever klaagden ze over de sfeer in Nederland die volgens hen aan het verharderen was. 'Nederlanders zijn niet aardig meer', zeiden ze vaak. Na een jaar of twee, drie hielden de meesten ermee op en kwamen er steeds meer nieuwe, jonge migranten die wél snel vorderingen maakten.

Boot genoot. 'Dit beantwoordde honderd procent aan mijn idealisme. Je kunt wel steeds leuteren over integratie, maar praat eens met mensen

die nieuw zijn in Nederland, dan leer je wat over de samenleving. Door mijn lessen heb ik Nederland van een compleet andere kant leren kennen.'

Hij merkte hoe migranten in Nederland 'geweldig uitgebuut' worden. Een van zijn leerlingen liep rond met een lasoog, dankzij een Nederlandse scheepswerf die hem jarenlang zonder de juiste gezichtsbescherming had laten lassen. Een ander werkte nachtenlang zonder beschermende kleding in de vrieskelder van een Scheveningse visafslag.

Weer een ander zat voor een appel en een ei

'Dan kun je zeggen dat er discriminatie bestaat, maar als je tijdens een sollicitatiegesprek over de koran wilt praten, krijg je natuurlijk nooit een baan'

acht uur per dag op zijn knieën in het Westland fresia's op te binden. Van een van zijn leerlingen hoorde hij ook over een Algerijnse vriend die illegaal in Nederland was. De man werkte als bouwvakker, viel en moest zelf de kosten voor een ambulance, röntgenfoto en de reparatie van zijn beenbreuk betalen. 'Hoezo Nederland Arboland? Deze mensen zitten in een kwetsbare positie en Nederlandse werkgevers maken op grote schaal misbruik van ze.'

Aan de andere kant zag hij hoe de Nederlandse overheid nieuwkomers jarenlang in de watten heeft gelegd. Dat bleek alleen al uit zijn eerste lichte leerlingen die soms al decennia in Nederland waren, maar amper een woord Nederlands spraken. Toen in 2007 het inburgeringsexamen verplicht werd, inclusief een minimum kennis van de Nederlandse taal, zei zelfs de man met het lasoog: 'Wel een beetje laat, hè?'

Tijdens zijn twaalf jaar bij De Mussen had Boot het idee dat hij bijdroeg aan de integratie. Tevreden fietste hij na elke les naar huis. En toen er verhalen over de Schilderswijk naar buiten kwamen dat het er gevaarlijk was, zei hij tegen iedereen die het wilde horen: 'Wat een onzin. Ik voel me er helemaal thuis. Ik kom er elke week en er is niets aan de hand.'

Twee keer per jaar nam hij zijn leerlingen mee uit eten naar restaurant de Gouden Wok in het Zuiderpark. Hij pakt de foto's van die etentjes erbij. Van elke persoon noemt hij de naam en geeft hij een korte karakteristiek. 'Ik vond die klassen zo leuk', zegt hij. Op een andere foto staat hij voor een flipboard tijdens een bezoek van zijn Rotary-vrienden aan De Mussen.

Alles veranderde met het aantreden van een nieuwe directrice bij De Mussen, die inzette op vrouwen die in de Schilderswijk in een isolement leefden, de meesten met een moslimachtergrond. Boot dacht dat hij hun docent zou worden, want hij had de expertise en een kant-en-klaar pakket van lesmateriaal. Maar de vrouwen wilden geen

man voor de klas en toen werd er een vrouw ingehuurd. Hij had zijn lessen altijd voor niets gegeven, deze vrouw kreeg betaald.

Hij kon er met zijn verstand niet bij, maar hij bleef bij De Mussen om kinderen met lego te leren spelen. Af en toe draafde hij op als voorleesopa. Nog één keer probeerde hij een serieuzere taak te krijgen, toen De Mussen rond 2015 een project opzette om mensen uit de Schilderswijk aan werk te helpen. Opnieuw werd zijn bijdrage niet op prijs gesteld. Hij kreeg te horen dat hij leerlingen wegjoeg als zijn denkbeelden

bekend zouden worden. Wat die zijn? 'We kunnen in Nederland met allerlei culturen en godsdiensten samenleven, maar dan moeten we elkaar en de grondwet wel respecteren.' En precies daaraan ontbreekt het bij migranten soms, naar zijn smaak. Hij ziet 'een onderstroom van moslims die ons niet respecteren.'

Zo kreeg hij van moslimjongens uit de Schilderswijk te horen: 'Als wij hier straks de baas zijn, gaan al jullie koppen eraf.'

Boot vroeg: 'Ook die van mij?'

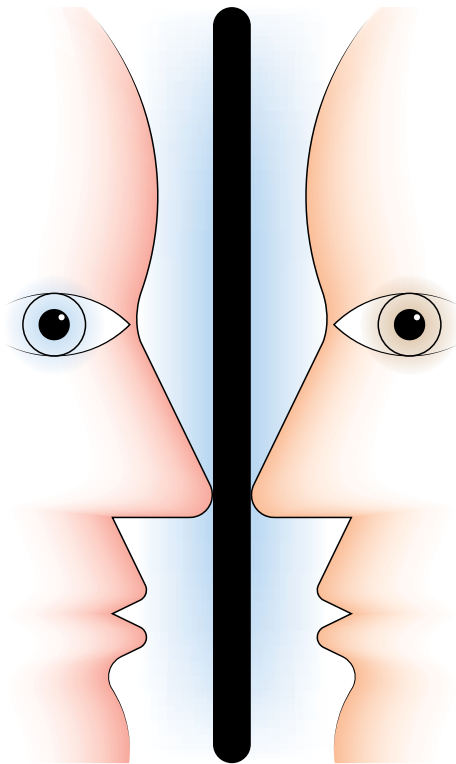
'Niet als je moslim wordt', zeiden ze.

Nog een voorbeeld dat hem te denken gaf: na zijn tijd bij De Mussen begeleidde hij een jongeman die stukken van de koran uit zijn hoofd kende en dat op zijn cv wilde vermelden. Boot legde hem uit dat het zijn kans op werk niet zou vergroten. Hij vindt: 'Dan kun je zeggen dat er discriminatie bestaat, maar als je tijdens een sollicitatiegesprek over de koran wilt praten, krijg je natuurlijk nooit een baan.'

Toegeven aan speciale eisen zoals vrouwelijke leerkrachten vindt hij evenmin respectvol. 'Je behandelt deze mensen daardoor anders dan andere Nederlanders. Die vertroeteling en ommarming van die vrouwen in lange zwarte jurken leidt niet tot emancipatie en integratie, maar tot verdere verdeeldheid van Nederlandse bevolkingsgroepen. Laten we op een gelijkwaardige manier met ze omgaan.'

Goed, hij was boos nadat hij voor de tweede keer was afgewezen bij De Mussen. Hij stopte per direct als legobegeleider en voorleesopa. Zo kwam er een einde aan een jarenlange samenwerking. Hij ging verder bij de Buzinezzclub in Den Haag, waar hij migranten begeleidde bij het vinden van een baan. Toen die instantie stopte, kon hij voor de gemeente Rijswijk hetzelfde doen.

Maar als hij over De Mussen praat, voelt hij dat zijn hart daar nog steeds ligt. 'Ik zou niets liever willen dan terug naar De Mussen', zegt hij. Alhoewel? Hij kijkt peinzend. 'Ik ken ook een buurthuis in Transvaal. Misschien ga ik het daar eens proberen.' ■

In medias res Joost de Vries Dat kind van toen

De noodzaak om je eigen verlegenheid te overwinnen neemt steeds verder af. Via sociale media kunnen tieners contact omzeilen. De nerds winnen.

beeld Herman van Bostelen

In de memoires van zijn kindertijd, *Geleerd*, beschrijft socioloog Joop Goudsblom dat hij bij zijn moeder achter op de fiets zit, nog voor de oorlog. Het is zomer, zijn moeder heeft de vaart erin, de jonge Joop zingt vrolijk en luid in de wind. Dan passeert een groepje meisjes en hoort hij er eentje zeggen: 'Moet je dat jongetje eens horen zingen.'

Het is een vingerwijzing die hij nooit van zich heeft kunnen afschudden. Het maakte hem zelfbewust, beschaamd – verlegen. 'Dat kind van toen staat heel ver van me af', schrijft Goudsblom, 'maar toch ben ik het, onloochenbaar.'

Op 8 oktober werd ik geopereerd aan mijn heup – ergens in de jaren tachtig. Ik weet de datum omdat een ambulance me van het ene ziekenhuis naar het andere bracht en we per ongeluk in de 8 oktober-optocht belandden, die van Alkmaars Ontzet, de lokale feestdag waarop de victorie op de Spanjaarden in 1573 wordt gevierd. Ik werd gewassen en klaargemaakt en een zuster bracht me naar de lift om naar de OK te gaan – waarbij twee andere zusters onze lift binnenstapten. Eentje keek nadrukkelijk naar me en zei tegen de ander: 'Kijk eens, die jongen is heel verlegen.'

Tijdens de operatie kreeg ik een ijzeren pen in mijn heup waarmee je een goed gevulde boekenkast aan de muur zou kunnen zekeren, er volgden nog twee operaties, ik miste school, kon een goed jaar niet zelfstandig lopen. Ik weet nog dat mijn arts Custers heette en hij foto's van zijn dochters aan de muur van zijn kantoor had hangen. Verder weet ik heel weinig, ik heb bijna geen actieve herinneringen, dat wil zeggen herinneringen die niet komen uit fotoalbums. Maar die opmerking in de lift ben ik nooit vergeten.

'Ik ben niet verlegen!' piepte ik, maar ik had een infuus in mijn arm, ik was doodsbang en ik was natuurlijk wel verlegen. Blijkbaar wist ik dat ik niet verlegen hoorde te zijn en, infuus of niet, dat ik dat stigma in ieder geval moest overwinnen.

Geüpdatet beeld: een jongetje zit bij zijn moeder achter op de fiets te zingen. 'Moet je dat jongetje eens horen zingen!' roept een passerend meisje. Het jongetje merkt het meisje niet op, want hij zit op zijn telefoon te kijken met oordopjes in.

Zijn we door een toename van dagelijkse technologie verlegener geworden? Over die vraag buigen psychologen zich steeds meer. Al in 1997 was er een internationaal congres over verlegenheid, in Wales, georganiseerd door de British Psychological Society. Daar presenteerde de Amerikaanse psycholoog Philip Zimbardo zijn onderzoek; in de jaren zeventig noemde veertig procent van de mensen zichzelf verlegen, inmiddels was dat zestig procent. Zimbardo weet dat aan nieuwe opkomende technologieën, zoals e-mail, mobiele telefoons en zelfs pinautomaten die de 'sociale lijm' van *casual contact* ondermijnen.

Het losse contact tussen mensen is niet

Is dat niet wat opgroeien is, een lange reeks triviale hindernissen slechten?

toegenomen. In haar boek *iGen* (2017, met de volmondige ondertitel 'Why Today's Super-Connected Kids Are Growing Up Less Rebellious, More Tolerant, Less Happy – and Completely Unprepared for Adulthood – and What That Means for the Rest of Us') haalt de Amerikaanse psychologe Jean Twenge onderzoek aan waaruit blijkt dat het aantal jongeren dat dagelijks met vrienden afspreekt in vijftien jaar tijd met veertig procent is gedaald. Sowieso doen jongeren alles minder. De 'iGen's' – de generatie postmillennials die tussen 1995 en 2012 is geboren en opgroeit zonder te weten wat het is om ooit offline te leven – datet minder, drinkt minder, feest minder, woont langer thuis, heeft pas later seks, geeft niet om bijbaantjes of rijbewijzen. Het enige wat de jongeren van nu méér doen is op een beeldscherm kijken. De achttienjarigen van nu gedragen zich als de veertienjarigen van twintig jaar geleden, schrijft Twenge.

Het gevolg: jongeren hebben minder menselijk contact, waardoor dat contact stroever wordt, moeilijker. Via sociale media kunnen tieners contact omzeilen, want ze vinden alles immers – het sleutelwoord van de generatie – 'awkward'. Een woord waarachter verlegenheid schuilgaat. In 1997 zag Zimbardo de toenemende verlegenheid als een probleem, want hoe kon je introvert functioneren in de maatschappij?

Zimbardo kon niet voorzien dat het omgekeerde het geval zou worden. Zoals tectijdschrift *WIRED* recentelijk op de voorpagina kopte: 'De Nerds hebben gewonnen.' Vriendschappen, daten, winkelen, en vakanties reserveren verloopt nu op de manier die mensenschuwe nerds hebben bedacht. De noodzaak om je eigen verlegenheid te overwinnen – die ik blijkbaar voelde in de ziekenhuislift – neemt steeds verder af. In haar dagboeken schreef een veertienjarige Susan Sontag nog dat haar jeugd 'een celstraf was'; ze moest het uitzitten. Voor jongeren nu is hun jeugd een *All Inclusive* vakantie – niets hoeft overwonnen te worden. Het probleem is dan natuurlijk: is dat niet precies wat opgroeien is, een lange reeks aaneengesloten triviale, dagelijkse, maar daardoor niet minder wezenlijke hindernissen die geslecht moeten worden?

Die ijzeren pen heb ik nog steeds. Ik kwam hem laatst tegen in een oude doos. Hij ligt nu op mijn schoorsteenmantel, geen idee wat ik ermee moet, maar te significant om zomaar weg te doen.

Theater De kracht van schoolvoorstellingen

‘Wat doen al die stinkpubers hier?’

Theatermakers kaarten op middelbare scholen in voorstellingen moeilijke thema's als zelfmoord en privacyschending aan. En natuurlijk valt daar ook veel bij te lachen. **door Marijn van der Jagt**

Negen uur 's morgens is voor theater best vroeg. Maar in een lokaal van het Amersfoortse Vathorst College zijn twee spelers van De Toneelmakerij er klaar voor. Ze hebben net nog een paar tekstwijzigingen afgesproken. Bij uitzondering spelen ze deze keer voor brugklassers, op verzoek van de school die een goede voorbereiding heeft beloofd. ‘Dus we doen “tongen” in plaats van “neuken”, concludeert Hanna van Vliet. Eersteklassers zijn nog zó jong. ‘Straks ga ik ze vertellen dat alles in het leven nep is’, zegt Sophie Höppener bezorgd. ‘Dat voelt een beetje alsof ik kinderen ga vertellen dat Sinterklaas niet bestaat.’

Dan is het tijd. De klas die naar binnen

stommelt, belandt meteen in de voorstelling. Aan de docententafel tegenover de leerlingen zit Van Vliet in een badjas op haar smartphone naar een hitje van Ronnie Flex te luisteren. Ze speelt de bijna zestienjarige Dunya die nog één avond heeft om zich voor te bereiden op een schoolopdracht. ‘Hallo, klasgenoten, welkom bij mijn spreekbeurt’, zegt ze tegen de aanwezigen, om meteen compleet in puberale vertwijfeling te raken over dit stom klinkende begin. Hardop verzamelt ze moed en passende woorden, en even later snappen we waarom. Haar spreekbeurt gaat namelijk – een diepe, wanhopige zucht, waarom dóet ze dit in vredesnaam – over zélfmoord!

Het uitspreken van dit woord heeft een magisch effect. Met een zovend geluid komt Sophie Höppener van achter uit de klas aan gegleden. Ze staat op een elektrisch waveboard. Het is Dido, de oudere zus van Dunya, die op haar zestiende uit het leven is gestapt. Vlak voor Dunya komt ze tot stilstand en kijkt haar uitdagend aan. ‘Je weet dat ik langskom als je dat zegt’, verklaart ze opgewekt. ‘Als je dat tragische, allesverzen- gende toverwoord uitspreekt, dan kom ik weer tot leven.’

Sweet Sixteen heet de voorstelling van de Amsterdamse Toneelmakerij die momenteel door het hele land middelbare scholen aandoet. De vrachtwagen die bij reguliere theaterproducties het decor vervoert, hoeft niet vooruit te reizen. Er is niet meer voor nodig dan de badjas, het waveboard en een kartonnen doos met herinneringen aan Dido, die Dunya van plan is weg te gooien. Maar een ‘tussen de schuifdeuren’-voorstellinkje is dit bepaald niet. De ontroerende ontmoeting van de levende met de dode zus is een prachtig gespeeld, volwaardig toneelstuk van Casper Vandeputte, vol herkenbaar zussen-geharrewar dat het zware thema verlicht. Mee-slepend bouwt het stuk op naar een ontroerend einde. Als Dunya haar boosheid op Dido heeft uitgeleefd, en Dido heeft uitgelegd dat ze ‘het’ deed omdat ze zich nooit echt met het leven heeft kunnen verbinden, besluit de achtergebleven zus om de doos met herinneringen toch maar te houden. Tegen de tijd dat Dido weer weg zoeft,

Samme Peper

Sweet Sixteen van De Toneelmakerij

begint Dunya opnieuw haar voordracht te oefenen. 'Ik ga een spreekbeurt houden over mijn zus', zegt ze. 'Mijn zus heet Dido. Ze is dood en ik mis haar vreselijk.' En dan kan ze voor het eerst vertellen wat een fijne zus ze had. De Amersfoortse leerlingen leven merkbaar mee: lacherig bij genante momenten, muisstil als het spel emotioneler wordt. 'Ik zag hier en daar wel glanzende ogen', zegt hun mentor die meegekeken heeft in de korte pauze tussen voorstelling en nagesprek tegen de spelers, 'maar er heerst hier ook veel hooikoorts, hoor.'

In theaters kom je ze wel eens tegen: groepen scholieren die begeleid door leraren een voorstelling bezoeken. Maar buiten het zicht van het publiek vindt ook een omgekeerde beweging plaats. Nederlandse (jeugd)gezelschappen spannen zich op allerlei manieren in om kinderen en jongeren met theater in contact te brengen. Ze ontvangen klassen in hun eigen gebouw, brengen leerlingen aan het spelen in workshops en jongerenproducties, maar ze zoeken hun doelgroep ook op. Naast hun aanbod voor geoutilleerde theaters ontwikkelen ze speciale producties die op scholen worden gespeeld. Ze bouwen mobiele decortjes op in gymzalen en aula's, zien af van een mooie belichting en gebruiken de plaatselijke toiletten als kleedkamer. De acteurs spelen een uur de sterren van de hemel en voegen zich daarna vaak nog bij een nagesprek of workshop, geleid door de meegekomen theaterdocent die onderdeel is van het team. Tweemaal per dag, op tournees van een half jaar.

Het is een feit dat het jeugdtheater in ons land van een hoog niveau is, en dat geldt ook voor deze schoolvoorstellingen. Kijk een week naar wat er zich zoal op scholen afspeelt, en je bent onder de indruk van de kwaliteit. Het werk van de schrijvers, spelers en regisseurs, en dat van de leiders van workshops en nagesprekken, getuigt van ervaring, vakbekwaamheid en betrokkenheid bij de jonge bezoekers. En van lef. Bestaande toneelstukken worden er amper opgevoerd. Het is theater dat begint bij de wens en de noodzaak om thema's te behandelen die leven onder kinderen en jongeren. Dus gaat het over gedrag op sociale media, over vriendschap en liefde, over falen, over je thuis voelen in Nederland of in de klas, over identiteit en groepsmechanismes, over de grenzen van seksuele vrijheid en schaamte. Aangepast aan de leeftijdsgroep, en soms aan het type school: een voorstelling over werken voor een baas bijvoorbeeld voor de hoogste groep van het praktijkonderwijs. Bij de schoolvoorstellingen die de Arnhemse Toneelgroep Oostpool en jeugdgezelschap Theater Sonnevanc uit Enschede samen maken, hebben ze wel eens een Oudhollandse tekst als uitgangspunt genomen, maar dat leverde niet genoeg verbinding op met de scholieren. 'Binnen twee minuten moeten ze het idee hebben: dit gaat over mij', zegt Flora Verbrugge, artistiek leider en regisseur bij Sonnevanc, voorafgaand aan de voorstelling *Game Over* op het Rietveld Lyceum in Doetinchem.

Dat *Game Over* net als *Sweet Sixteen* over

Game Over van Theater Sonnevanc en Toneelgroep Oostpool

Byte Me! van Maas theater en dans

Het meisje dat in tranen was, krijgt een knuffel en komt tot rust in de groep

zelfmoord gaat, zal niet toevallig zijn gezien de stijgende cijfers onder jongeren die een eind aan hun leven maken. Maar tekenend voor de manier waarop deze theatermakers zich een thema eigen maken is dat voor Belle van Heerikhuizen, de initiatiefnemer en regisseur van *Sweet Sixteen*, haar ervaring als puber de aanleiding was voor de voorstelling. Ze had in die tijd periodes van zwaarmoedigheid, sprak daar net als Dido met niemand over, en constateerde pas later dat ze daarin niet de enige was. Bij het 'nagesprek met opdrachten' op het Vathorst College blijkt het morele vraagstuk van zelfmoord niet het onderwerp te zijn. De leerlingen krijgen de ruimte om hun emoties en gedachten over Dido's zelfgekozen dood te verwoorden, en theaterdocent Eva Knibbe geeft namen van schoolmedewerkers bij wie ze met problemen terecht kunnen en het

Een avond over Walt Whitman

I celebrate myself
O.l.v. Kees 't Hart

vr 31 mei | Zaal 3
(De Constant Rebecqueplein
20A, 2518 RA Den Haag)

www.hnt.nl/whitman

Het
Nationale
Theater

Met Dichter des
Vaderlands Tsead Bruinja,
Ellen Deckwitz,
Toon Tellegen,
Jacob Groot,
Arjen Duinker,
Jos Nargy,
Show-en Drumfanfare
Duindorp

SYLVIA OP OPERADAGEN ROTTERDAM

**Pop-icoon An Pierlé in ijzersterk
portret over feministe Sylvia Plath**

Speciaal voor lezers **€5 korting** op de
voorstelling van wo 22 mei in Theater
Rotterdam, locatie Schouwburg

Operadagen Rotterdam
van 17 t/m 26 mei

Tickets & info
operadagenrotterdam.nl
/sylvia

Bestel tickets
met de actiecode
OPERA#SYLVIA

OPERA
DAGEN
ROTTER
DAM 19

nummer van de Kindertelefoon, gespecialiseerd in depressie en zelfmoordgedachten.

Maar ze stuurt het groepsgesprek naar de vraag hoe je een klasgenoot die iets heftigs heeft meegemaakt, zou kunnen steunen. 'Met rust laten', vindt een jongen. 'Gewoon doen', zegt een ander. De gespreksleider reageert positief op die typische puberoplossingen, maar laat de leerlingen ook andere opties overwegen. Goed door-dacht is de 'speeddate' die de groep daarna doet. Met steeds wisselende partners krijgen de kinderen fictieve situaties voorgelegd waarin een medeleerling het moeilijk heeft. Geholpen door suggesties op kaartjes moeten ze bedenken wat ze in zo'n situatie zouden kunnen doen voor de klasgenoot die tegenover hen zit.

Belangrijk voor zo'n voorstelling in de klas is dat de leerlingen elkaar al kennen. De sfeer is intiemer dan in een theater waar ook ander publiek aanwezig is. Tegelijk biedt het nagesprek structuur, en wordt niemand direct aangesproken op eigen ervaringen. Het meisje dat in tranen was, gaat nog even water drinken, krijgt een knuffel van een klasgenoot en komt tot rust in de zachte aandacht van de groep en de aanwezige volwassenen. Ingenieur is hoe de theatermakers de concrete klassensituatie verweven met de fictie van het vertelde verhaal. 'Wat doen al die stinkpubers hier?' vraagt Dido als ze het lokaal heeft betreden. 'Wees niet bang, die stinkpubers hier zijn niet echt', antwoordt Dunya. 'We zijn gewoon in mijn kamer. Dit lokaal, deze geïnjekte klasgenootjes, die heb ik verzonnen omdat ik wil oefenen voor mijn spreekbeurt.' Waarop haar dode zusje de leerlingen bekijkt en opmerkt dat ze 'akelig gedetailleerd' zijn voor een verzonnen klas. Zo zijn de scholieren meer dan toeschouwers. Op het Vathorst College werd een blonde jongen door de actrices uitgekozen om Rafat te verbeelden, de knappe verkering van Dunya met wie ze heeft getongd. Zwijmelend kwam Hanna van Vliet, tot grote hilariteit van de hele groep, op zijn tafeltje zitten.

De voorstelling Byte Me! van Maas theater en dans begint met het klassenbezoek van een net geklede meneer die zich voorstelt als Sam van het D.I.C.S.: het Delinquenten-onderzoek Internet en Cyber Security, een soort digitale privacy-politie. Hij is naar deze school gekomen, vertelt hij om tien uur 's morgens in een lokaal van het Rotterdamse Wolfert College, vanwege een alarm. 'In een andere klas is iemands privacy op schandalige wijze geschonden', meldt acteur Boyd Grund belangrijkdoenerig. 'Ik zeg niet wie! Ik zeg niet hoe! Want ze schaamt zich zo erg dat ze van school is gegaan.' Het gebouw waar de leerlingen zich momenteel in bevinden, is wat men in zijn vak een 'digitaal vergiet' noemt: het is zo lek als een mandje. De persoonlijke berichten en plaatjes op de mobiele telefoons van de leerlingen kunnen zomaar terecht komen in 'een donkere cloud vol hackers, phishers, trojans, trolls en loverboys'. Om dat te voorkomen rolt Sams collega Tracy, een vrolijk jong ding met lila geverfd haar, een fiks beeldscherm het klaslokaal binnen

waar het icoon van een oog op verschijnt. Dit is Iris, introduceert Katelijne Beukema die Tracy speelt. Een intelligent computersysteem dat het gevaar zal detecteren waar de smartphones van de leerlingen aan blootgesteld zijn. Het zelfdenkende superbrein, die meldingen doet met een vrouwenstem, onttrekt zich al snel aan de opdrachten van haar twee kibbelende bedieners.

Allemaal cyberfictie. Maar binnen de kortste keren is de klas van vijftien- en zestienjarigen hier onderdeel van. Ze krijgen een dik pak papier uitgereikt: de gebruiksvoorwaarden die ze 'even' moeten doorlezen en tekenen. Als ze lacherig protesteren, roept Sam dat ze toch ook bij alle apps op hun smartphones akkoord zijn gegaan met de gebruiksvoorwaarden? Tot hun vreugde mogen de leerlingen vervolgens hun mobieltjes te

'Wie neemt er wel eens een naaktfoto van zichzelf?' Er gaan vingers omhoog

voorschijn halen. Tracy geeft instructies om in te loggen bij Iris. Voor de toehorende volwassenen klinken die behoorlijk ingewikkeld. Helemaal voor deze leerlingen: de internationale schakelklas van het Wolfert College, met jongeren afkomstig uit allerlei landen. Toch zijn ze in een wip ingelogd. Op hun mobieltjes beantwoorden ze meerkeuzevragen; of ze iets te verbergen hebben bijvoorbeeld. Iris toont de uitslagen in procenten. Dan meldt Iris dat er compromitterende foto's zijn aangetroffen. 'Wie neemt er wel eens een naaktfoto van zichzelf?' roept Tracy vrolijk. Er gaan vingers omhoog, ook van een gehooftdoekt meisje. Op Tracy's vraag of ze daar dan ook hun gezicht op laten zien, antwoordt het meisje: 'Natuurlijk niet, dan ben je dom!' Intussen scant Iris de ingelogde mobieltjes. De leerlingen gaan gillen als ze hun eigen telefoonnummers op het beeldscherm ontwaren, met één cijfer vervangen door een sterretje. De vage foto die Iris vindt, wordt in stadia scherper gemaakt. Het ziet er naar uit dat het een 'dickpic' is. Algehele hilariteit.

Jongens, niet de camera in de onderbroek stoppen als je geil bent', roept Tracy. Op de foto blijkt een huidkleurig, langwerpige hondje te staan. De klas haalt opgelucht adem. Een meegewonnen docent verzucht vol bewondering: 'Ik praat hierover wel eens met de leerlingen, maar dit gaat zóveel verder!'

Byte Me! is een spin-off van de theatervoorstelling *Sell Me Your Secret*, een veelgeprezen voorstelling over privacy in het digitale tijdperk van Maas uit 2016. Regisseur Floris van Delft, die daar samen met Wolter Muller de tekst voor schreef, had behoefte om een vervolg te maken voor in de klas. Het werd een totaal nieuwe, interactieve productie. Vanuit scholen is er veel vraag naar deze voorstelling, vertelt Remco Went, coördinator educatie bij Maas. *Byte Me!* speelt dit seizoen over de honderd keer in Rotterdam en

omgeving, soms wel drie keer per dag. Jonge mensen vertrouwd maken met een regulier bezoek aan het theater is een van de doelen van Maas theater en dans. Maar voorstellingen in een kleinschaligere setting zijn een belangrijk onderdeel van het beleid. 'Het is voor leerlingen bijzonder om dicht op de voorstelling zitten. Ze kunnen zich dan ook minder goed verstoppen.' Vooral voor het voortgezet onderwijs is theater op school belangrijk. 'Lagere scholen gaan er toch makkelijker op uit.' Schoolvoorstellingen bieden docenten 'een veilige manier om met leerlingen moeilijke gesprekken aan te gaan', zegt Martien Langman, hoofd educatie bij De Toneelmakerij. 'Een docent die over radicalisering wil praten, hoeft geen individuele leerlingen als aanleiding te gebruiken. En achteraf kunnen ze ons de schuld geven', lacht ze. 'Wij zijn erover begonnen.' Toch was er bij *Sweet Sixteen* duidelijk aarzeling vanwege het zelfmoordthema. Met de vijftien 'Toneelmakerij-scholen' waar het gezelschap een vaste verbintenis mee heeft, is het maken van de voorstelling voorbereid, maar daarbuiten was de afname beduidend minder dan anders.

Daar had Game Over geen last van. Dat is een zogenaamde 'trailervoorstelling'. Een vrachtwagen die volcontinu in bedrijf is, huisvest een geoutilleerd theater met een tribune voor zeventig man. In Doetinchem staat opzij van de vrachtwagen een aggregaat te ronken; zelfs voor de stroomvoorziening is dit mobiele theater niet afhankelijk van een school. Met de producties die in deze trailer rondtoeren hebben Oostpool en Sonnevand naam gemaakt, ze worden dan ook 'blind' door scholen geboekt. Opvallend is de rijke vormgeving ervan. 'We willen scholieren óók de kracht van theater als kunstvorm laten zien', verklaart Timothy de Gilde, die deze voorstellingen al jaren beurtelings met Flora Verbrugge regisseert. 'Dus werken we samen met goede vormgevers, lichtontwerpers en componisten.'

Verrassend is het toneelbeeld dat de twee derde klassen aantreffen in de donkere vrachtwagen. Over de hele lengte van het speelveld geven de ramen van een zolderkamer het uitzicht op een weidse blauwe lucht. Bij binnenkomst zit er een actrice 'buiten' in de dakgoot, klaar om te springen. Zij komt zich, net als Dido in *Sweet Sixteen*, na haar zelfgekozen dood, bemoeien met de vriend en de vriendin die ze heeft achtergelaten. De mooie tekst van toneelschrijfster Magne van den Berg gaat over hun poging om – anders dan hun vertrokken vriendin – 'ja' te zeggen tegen het leven, hoe moeilijk dat soms ook is. Ook hier is het gevoelsleven van de puberpersonen indrukwekkend vertolkt. Maar het gedoseerde verdriet krijgt ook de ruimte in beeldende taferelen: regen die op de ramen neerstort bij de klanken van een rauwe popsong. Een meisje op de eerste rij krijgt van acteur Joep Paddenburg een zakdoekje uitgereikt om haar tranen te drogen. Als de leerlingen bij het nagesprek gevraagd wordt wat zij het indrukwekkendste moment uit de voorstelling vonden, fluistert een jongen achterin tegen zijn buurman: 'De regen!' ■

Elsie Fisher
als Kayla in *Eighth
Grade*, regie
Bo Burnham

Cinemien

Film Highschooldrama's

Het draait om de spagaat

Kind zijn en volwassene tegelijk, die gespletenheid hebben sinds *Rebel Without a Cause* alle latere highschoolfilms tot thema. Door de jaren heen werden ze wat lichtvoetiger. Zo ook *Lady Bird* en *Eighth Grade*. Tijd voor een revival van het genre?

Basje Boer

Een mooie jongen gekleed in jeans en een rood jack, zijn blik is tegelijkertijd uitdagend en gekweld. Hij heeft zijn broekspijpen eigentijds opgerold en zijn blonde haar krult in een al even moderne kuif omhoog. Tussen zijn vingers houdt hij het brandende stompje van een sigaret. Halverwege de jaren vijftig werd James Dean de belichaming, letterlijk het gezicht, van de groeiende generatiekloof. Met zijn broeierige *fuck you*-blik werd hij het synoniem van cool. Dean was niet alleen mooi, stoer, gevoelig en sexy; hij acteerde

op een manier die ongekend naturel en hedendaags was. Alles aan hem wees vooruit naar de toekomst, tot het moment dat hij onwaarschijnlijk jong om het leven kwam. In 1955 zette hij zijn beroemdste, en tragisch genoeg ook zijn op één na laatste, rol neer: die van de getroebleerde tiener Jim Stark in *Rebel Without a Cause* van Nicholas Ray.

In *Rebel Without a Cause* wordt Jim gedurende een etmaal gevolgd. De eerste keer dat we kennis met hem maken is op een politiebureau,

midden in de nacht. Jim is opgepakt wegens openbare dronkenschap en terwijl hij wacht tot hij opgehaald wordt door zijn ouders lucht hij zijn hart bij rechercheur Ray, een begripvolle vaderfiguur. Het geruzie van zijn ouders frustrert hem, vertelt hij, en zijn woede richt zich daarbij vooral op zijn vader, een man zonder rugengraat die meebuigt met de nukken van zijn vrouw. ('*Stand up for me, dad!*' zal Jim later in de film roepen. '*Stand up!*')

Op het politiebureau zijn ook Judy en Plato, die hun eigen problemen hebben met hun ouders. Judy merkt hoe haar vader afstand van haar neemt nu ze in hoog tempo verandert in een vrouw. '*He called me a tramp, my own father!*' vertelt ze huilend aan rechercheur Ray. En Plato wordt intussen zo goed als opgevoed door de huishoudster; zijn ouders kijken in het geheel niet naar hem om. Samen vertegenwoordigen Jim, Judy en Plato niet alleen de onzekerheid en angst waarmee volwassenwording gepaard gaat, ze symboliseren de worsteling van hun generatie, en het groeiende onbegrip tussen ouders en kinderen.

Als de drie tieners elkaar de volgende ochtend tegenkomen op school blijkt dat ze binnen die sociale hiërarchie niets met elkaar gemeen hebben. Judy, die omgaat met een groepje onruststokers, is van het brutale type. Jim wordt als de *new kid* op school met argusogen bekeken. Plato, die gevoelig en stil is, wordt niet zozeer gepest als wel compleet genegeerd. Als er diezelfde middag nog een conflict uitbreekt tussen Jim en Judy's opgeschoten vrienden wordt er een reeks gebeurtenissen in beweging gezet die de

drie hoofdpersonages onherroepelijk tot elkaar veroordeelt. In een verlaten villa nemen zij die avond als vanzelf hun nieuwe rol aan: Judy is de echtgenote, Plato is het kind en Jim de zorgzame vader. Met dit alternatieve gezin verbeeldt regisseur Ray een nieuwe generatie: een die zachter en gevoeliger is dan die van hun ouders. En passant voert hij daarmee ook een nieuw soort man op, die sterk is, en zijn verantwoordelijkheid neemt.

We kennen de mooie jongen in zijn rode jack. We kennen de kuif en we kennen de mythe. We kunnen ons kortom voorstellen wat de impact van James Dean destijds was, als acteur, als man en als fenomeen. Lastiger is het om je, meer dan zes-

de jaren veertig had Hollywood een halfslachtige poging gedaan om tienermeisjes hun babysitgeld afhandig te maken met ongeïnspireerde comedy's over problemen van het kaliber 'wie neemt me mee naar het schoolbal?' Die films waren echter niet specifiek op tieners gericht maar op een breed publiek van zowel ouders als kinderen – met een 'vlees noch vis'-resultaat.

Wat Ray met *Rebel Without a Cause* deed, was in meerdere opzichten ongekend. Hij stelde de worsteling van jongeren niet alleen centraal, maar nam deze volkomen serieus. Met visuele middelen zoals dramatische schaduwwerking, afwijkende camerastandpunten en optimaal gebruik van het beklemmende cinemascope-formaat onderstreepte hij hun gevoelens van

de achtergrond van een politiebureau en het tweede – Jim vs. zijn leeftijdgenoten – binnen de muren van Dawson High School, een fantasieloze blokkendoos opgetrokken uit oranje baksteen. Regisseur Ray blijft er niet lang hangen, en verruilt het klaslokaal na één scène al voor de meer symbolische setting van het lokale planetarium, waar het weidse decor van het heelal Jims onbehagen op de een of andere manier niet relativerend maar juist benadrukt.

In latere tienerfilms zou de highschool een veel prominentere rol krijgen. De gangen waar leerlingen elkaar aanstaren of juist nadrukkelijk negeren, de klaslokalen waar docenten zuchtend voor de klas staan, het kantoorje van het schoolhoofd waar de straffen worden uitgedeeld, de toiletten waar het gepeste kind zich in alle eenzaamheid terugtrekt, de aula waar de dynamiek tussen de populaire kinderen en de buitenbeentjes zichtbaar wordt: in de geijkte highschoolfilm liggen alle pletelementen, personages en locaties inmiddels vast. Maar hoewel *Rebel Without a Cause* niet erg geïnteresseerd was in de school als achtergronddecor zouden vrijwel alle toekomstige highschoolfilms voortborduren op de twee kwesties die deze oer-tienerfilm opvoerde: de generatiekloof tussen ouders en kinderen enerzijds en de *peer pressure* onder tieners anderzijds.

Het is dertig jaar later, in 1985, als regisseur en scenarioschrijver John Hughes met *The Breakfast Club* misschien geen letterlijke maar anders toch zeker een spirituele remake van *Rebel Without a Cause* maakt. Hughes heeft op dat moment al twee succesvolle tienerfilms op zijn naam staan: de nogal flauwe romcom *Sixteen Candles* en het nog mallere *Weird Science*. *The Breakfast Club* slaat echter een heel andere toon aan. Door zijn jeugdige personages volkomen serieus te nemen, net zoals Nicholas Ray dat destijds deed, peurt Hughes waarachtig drama uit personages die een andere regisseur misschien zou zien als triviaal.

In tegenstelling tot *Rebel Without a Cause* speelt *The Breakfast Club* zich geheel af op school, maar dan wel op een zaterdag. De gangen, de aula, de lokalen en de toiletten zijn leeg op vijf leerlingen, het schoolhoofd en de conciërge na. De tieners, die om uiteenlopende redenen hun straf uitzitten, vertegenwoordigen vijf stereotypen uit de highschoolfilm: Bender is de dwarsligger, Claire is de verwende prinses, Andy is de sportfanaat, Brian is de nerd en Allison is de weirdo. Doorgaans kruisen hun wegen elkaar niet, maar vandaag zitten ze met elkaar opgescheept. Het scenario ontvouwt zich zoals je zou

James Dean als Jim in *Rebel Without a Cause*, regie Nicholas Ray

tig jaar later, in te beelden wat *Rebel Without a Cause* precies betekende als film. Voordat hij uitkwam bestond er simpelweg geen film die erop leek. Er bestonden in het geheel geen tienerfilms; er bestond zelfs geen tienerdoelgroep. Goed, in

onrust en paniek. Geen wonder dat jongeren zich voor het eerst herkenden op het witte doek. Geen wonder dat *Rebel Without a Cause* een fenomeen werd. Geen wonder dat de film een succes was waartegen Hollywood allerlei nieuwe mogelijkheden afgetekend zag. Met deze opwindende nieuwe doelgroep werd ook een nieuw genre geboren: de tienerfilm.

Wie een film maakt over tieners, maakt onherroepelijk een film over school. Zelfs in tienerfilms die zich afspelen in de zomer contrasteren de vrijheid en de verveling van de vakantie met de schoolverplichtingen van de rest van het jaar. In *Rebel Without a Cause* wordt het eerste probleem van de film – Jim vs. zijn ouders – geschetst tegen

Je speelt dat je een vrouw bent, en je rommelt aan als een meisje

**holland
festival**

**internationaal
podiumkunsten
amsterdam
29 mei - 23 juni 2019**

**info & tickets
hollandfestival.nl**

CHRONICLE OF CURRENT EVENTS

Gidon Kremer, Kremerata Baltica,
Mieczysław Weinberg,
Kirill Serebrennikov

© Paolo Pellegrin/Magnum Photos

Opmerkelijke parallellen tussen nu en de vorige eeuw in een voorstelling met muziek, performance en video.
7 juni, Muziekgebouw

ANTONY AND CLEOPATRA

Tiago Rodrigues,
Teatro Nacional D. Maria II

© Magda Bizarro

Met een hedendaagse Antonius en Cleopatra creëren de spelers een grappig en ontroerend universum.
4-5 juni, Frascati

NOT ANOTHER DIVA...

Hlengiwe Lushaba,
Faustin Linyekula,
Studios Kabako

© Gregor Brändli/Kaserne Basel

Meeslepend theaterconcert, een ode aan de kracht van de vrouw.
7 juni – Cultureel Educatief Centrum
9 juni – Muziekgebouw

EIGHT

Michel van der Aa

© still uit Eight

Droomachtig muziektheater in virtual reality-installatie.
4-23 juni, Muziekgebouw

SUR LES TRACES DE DINOZORD

Faustin Linyekula, Studios Kabako

© Steve Gunther / CoArts

Een reis door het verleden van de Congolese choreograaf en storyteller Linyekula.
4-5 juni, Internationaal Theater Amsterdam

THE SCARLET LETTER

Angélica Liddell, Atra Bilis Teatro

© Bruno Simao

Controversiële Spaanse theatermaker richt zich op de huidige seksuele mores.
8-9 juni, Internationaal Theater Amsterdam

download de gratis festivalapp

verwachten: wantrouwen leidt tot vijandigheid, vijandigheid leidt tot ruzie, ruzie leidt, uiteindelijk, tot openhartigheid. Aan het einde van de dag hebben ze hun vooroordelen opgeschort, om zich te realiseren dat ze meer gemeen hebben dan ze aanvankelijk dachten.

De problemen die op deze zaterdag in maart boven tafel komen draaien goeddeels om hetzelfde: ouders. Ouders die hun kinderen onder druk zetten – om hoge cijfers te halen, om sportwedstrijden te winnen, om iets waar te maken wat ze zelf hebben nagelaten – en ouders die hun kinderen juist verwaarlozen. *The Breakfast Club* laat de gevolgen zien: gevoelens van minderwaardigheid, crimineel gedrag, sociaal onvermogen, een harnas van hufterigheid waarachter onzekerheid verscholen gaat. Er komt ook iets anders naar voren: de angst om net zo te worden als je ouders. Een van de meest geciteerde uitspraken uit deze zo citeerbare film komt van Allison: *'When you grow up your heart dies.'*

De melancholie die Hughes in *The Breakfast Club* stopte, zou niet terugkeren in zijn latere werk. Het thema van *teenage angst* en de verontrusting onder de ondertoon van zowel *The Breakfast Club* als *Rebel Without a Cause* verdwenen zelfs geheel uit de tienerfilm. In de jaren negentig en nul werd het genre geperfectioneerd, gestroomlijnd en omgedoopt tot 'highschoolfilm'. Hoewel de centrale thema's nog steeds draaiden om twee soorten gevechten, tegen volwassenen enerzijds en tegen leeftijdgenoten anderzijds, was de inzet lager. *Rebel Without a Cause* en *The Breakfast Club* sneden onderwerpen aan als geweld, zelfmoord en verwaarlozing, op een manier die zeer beklemmend was, maar vanaf de jaren negentig beperkte de highschoolfilm zich tot luchtigere kwesties: verliefdheid en feestjes, strenge ouders en docenten, vrienden en cijfers. Maar dat deze nieuwe stroom films lichtvoetiger van toon waren, maakte ze nog niet gewichtloos. Dat zelfs de minste films over de kleinste onderwerpen hun hoofdpersonages serieus namen, was onmiskenbaar de erfenis van *Rebel Without a Cause* en *The Breakfast Club*.

De meest iconische highschoolfilm uit die periode is ongetwijfeld *Clueless* (1995), waarvan het scenario losjes werd gebaseerd op de Jane Austen-roman *Emma*. De hoofdpersoon, een *highschooler* genaamd Cher, is rijk, zelfverzekerd en populair. Ze haalt hoge cijfers, ze heeft een liefhebbende vader en ze wordt omringd door vrienden. Het voornaamste waar Cher haar hoofd over breekt is dat ze zo graag iets goeds wil doen voor de wereld – maar wat?

Clueless is een *silly* film, waar de ironie dik overheen is gesmeerd. Mindere regisseurs zouden daarbij makkelijk in de val van onzinnigheid of sarcasme stappen, maar Amy Heckerling, die het scenario schreef en de film regisseerde, vult haar personages overduidelijk met liefde in. Het hoofdpersonage Cher is weliswaar *larger than life* maar toch geen stereotype: ze is verwend maar ook gul, ze is naïef en toch slim, ze is populair maar nooit gemeen. Dat Heckerling oprecht in

haar personages geïnteresseerd is, komt het best naar voren in hun specifieke taalgebruik, gebaseerd op authentieke *teen speak*.

Zelfs als je niet weet dat Heckerling hiervoor veldwerk deed op middelbare scholen, waar ze heel letterlijk naar tieners luisterde, dan nog is het evident, bijna tastbaar, dat ze haar personages vormgaf met aandacht en nieuwsgierigheid. Dat *Clueless* een moderne klassieker werd, bewijst dat je tieners niet per se hoeft op te voeren in een drama om hun levens serieus te nemen.

Na 2000 verging het de highschoolfilm zoals de romantische comedy: er werden er steeds meer van gemaakt, geslaagde en minder geslaagde, kleine meesterwerken en onvervalste zeperds, totdat er een paar zozeer uit de bocht vlogen dat het genre alle geloofwaardigheid verloor. Eerst werden de films lolliger, daarna werden ze tutti-ger, en tot slot werden ze zo geforceerd dat de rek er volledig uit raakte. Rond 2010 verlegde Hollywood de aandacht naar het spektakel van acties en fantasyfilms. Werd er nog een highschoolfilm gemaakt, dan was die bescheidener van toon, op het saaie af.

Na de uitzinnige tienerfilms van de jaren nul lag de nadruk nu weer op emotie in plaats van op humor of originaliteit, maar daarbij ontbrak de urgentie van *Rebel Without a Cause* of *The Breakfast Club*. Door onderwerpen te kiezen als trauma, alcoholisme en terminale ziekte spraken degelijke drama's als *The Perks of Being a Wallflower* (Stephen Chbosky, 2012), *The Spectacular Now* (James Ponsoldt, 2013), *The Fault in Our Stars* (Josh Boone, 2014) en *Me and Earl and the Dying Girl* (Alfonso Gomez-Rejon, 2015) niet meer voor een generatie, of voor de tijd waarin ze

De films gaan over het leiden van twee halve levens die opgeteld een dubbelleven vormen

speelden. Met hun volwassen problemen leken deze films zelfs helemaal niet over tieners te gaan.

De beste tienerfilms draaien namelijk om dat wat zo typerend is aan adolescentie: de spagaat tussen twee levensfasen. Je bent het allebei, kind en volwassene, en je bent geen van beiden. Je speelt dat je een vrouw bent, en je rommelt aan als een meisje. De beste tienerfilms gaan over de nostalgie van het terugkijken en de angst voor de toekomst. Ze gaan over gespletenheid, over onzekerheid en over verwarring; over het leiden van twee halve levens die opgeteld een dubbelleven vormen. Precies om die reden zou deze tijd, een tijd waarin we allemaal een dubbelleven leiden, half online en half in de realiteit, het ideale moment zijn voor een revival van

de highschoolfilm. Maar wie wil er een maken? En is er wel ruimte in het door spektakelfilms gedomineerde Hollywood voor dit meer bescheiden genre?

Twee recente highschoolfilms (al zouden de makers zelf waarschijnlijk spreken van *'coming of age-films'*) stemmen hoopvol: *Lady Bird* van Greta Gerwig (2017) en *Eighth Grade* van Bo Burnham (2018). Beide zijn debuutfilms en beide vertellen over een tienermeisje. Beide filmmakers kozen ervoor om de wereld te laten zien zoals die is, in al zijn complexiteit en al zijn grijstinten, en in beide gevallen resulteert die hang naar realisme niet in een rauw drama maar juist in een expliciet lichtvoetige en geestige film, met een prettig voortkabbelend scenario dat geen al te grote obstakels opwerpt voor zijn personages.

Lady Bird volgt het titelpersonage een schooljaar lang, terwijl zij zich opmaakt voor college. Zoals in de highschoolfilms van vóór 2010 strijdt ze enerzijds met haar ouders (in dit geval haar moeder, met wie ze haar koppigheid gemeen heeft) en anderzijds met haar leeftijdgenoten (vriendjes, vrienden en het populaire meisje op wie ze indruk probeert te maken). Maar bovenal zit *Lady Bird* zichzelf in de weg.

Gerwig, die zich voor haar script op haar eigen jeugd in Sacramento baseerde, situeerde haar film slim in 2002 om de kwestie van internet en smartphones te omzeilen. Burnham koos er daarentegen juist nadrukkelijk voor om een film te maken over hoe het is om op te groeien met sociale media. In *Eighth Grade* maakt de dertienjarige Kayla slecht bekeken YouTube-filmpjes waarin ze generiek advies geeft over hoe je de beste versie van jezelf kunt zijn. Ze gebruikt haar online identiteit als een spiegel waarin ze mooier, leuker en populairder is dan ze zich voelt. Want ook *Eight Grade* gaat weliswaar over haar relatie met haar vader en het contact dat ze zoekt met leeftijdgenoten, maar draait uiteindelijk vooral om één strijd: Kayla vs. Kayla.

Lady Bird en Eighth Grade geven een idee van hoe een highschoolfilm anno nu eruit zou kunnen zien. De gespletenheid is gebleven; nog steeds wordt er gestreden met ouders en docenten, en met leeftijdgenoten in de vorm van vrienden, concurrenten en potentiële geliefden. Deze nieuwe verhalen over tieners voeren daar nog een strijd aan toe: het gevecht dat de hoofdpersoon met zichzelf voert. Ook de Brits-Amerikaanse Netflix-serie *Sex Education* (2019) borduurt voort op het idee van confrontatie, maar gaat daarnaast óók over aansluiting. Als middelbare scholier Otis ontdekt dat hij niet de enige is die worstelt met een groot ongemak en onvermogen als het gaat om seks zet hij voor zijn medeleerlingen een underground sekstherapiepraktijk op. In tegenstelling tot in de reguliere sekslessen die op school worden gegeven, leren ze hier méér dan alleen het omdoen van een condoom. De premisse van *Sex Education* heeft daarmee iets heerlijk opgeruimd: als de volwassenen falen, doen de tieners het zelf wel. ■

Een groot deel van de Zuid-Afrikaanse jeugd heeft nauwelijks besef van de tijd van apartheid. Want wat kun je nou met geschiedenis? Daar tegenover zie je op scholen in Welkom en Thabong bij zowel witte als zwarte leerlingen een onstopbaar optimisme. Zij willen vooruit.

Margalith Kleijwegt

Aan het begin van iedere doordeweekse middag slenteren leerlingen van verschillende middelbare scholen in groepjes door het goudmijnstadje Welkom. De meesten gaan naar het winkelcentrum en kopen wat lekkers bij Chequers, een van de grote supermarkten. En dan etalages kijken, veel meer is er ook niet te doen in Welkom.

Vijf kilometer buiten Welkom ligt township Thabong met minstens twee keer zo veel inwoners, 130.000 tegenover 65.000 in Welkom. Ook daar zie je 's middags een stroom kleurige schooluniformen, geel met zwart, rood met blauw, in de brandende zon door de straten gaan.

In Thabong staan veel meer scholen dan in Welkom, maar omdat het onderwijs in het township minder geld te besteden heeft, zijn de faciliteiten beduidend minder. Geen mooie, uitgestrekte sportvelden waar rugby op gespeeld kan worden, zoals bij de scholen in Welkom. Thabong is vooral druk en stoffig en op sommige plekken heel armoedig.

In de tijd van apartheid waren alle leerlingen die in Welkom naar school gingen wit; zwarte kinderen werden op geen enkele school in het stadje toegelaten, zij waren aangewezen op onderwijs in het township. Inmiddels zijn verreweg de meeste openbare scholen in Welkom zwart. Alleen op het Welkom Gimnasium (een gewoon lyceum dat ze bij de oprichting gimnasium hebben genoemd) en de Goudveld Hoërskool

Teto High School in de leegstaande hostels van de Brand 6-goudmijn, waar leerlingen zich voorbereiden op hun examen. Foto Ad van Denderen

oven wél in de toekomst'

Leerling van Teto High School studeert voor haar examen in een lokaal van de voormalige Brand 6-goudmijn. Foto Ad van Denderen

zitten nog witte leerlingen en op de paar particuliere scholen waar alleen rijke kinderen naar toe gaan.

25 jaar na de afschaffing van apartheid is Welkom nog steeds opvallend gesegregeerd. Op straat zie je nooit een gemengd stel lopen, anders dan in grote steden als Kaapstad en Johannesburg waar niemand opkijkt van zo'n liefdesrelatie. Een blanke leerling van het Gimnasium vertelde dat hij het zich zeker kon voorstellen met een zwart meisje uit te gaan en zelfs te trouwen: 'Voor mij is dat geen punt, maar hier is dat heel ongewoon. Als ik verliefd zou worden op een zwart meisje ging ik uit Welkom weg.'

Het waren Nederlandstalige Afrikaner boeren die rond 1835 tijdens De Grote Trek uit de door Britten gekoloniseerde Kaapkolonie vertrokken en in Oranje Vrijstaat (inmiddels is het Oranje eraf gehaald) neerstreken. Toen er in de buurt van het plaatsje Odendaalrus goud werd gevonden en de mijngigant Anglo American onder leiding van Ernest Oppenheimer financieel een grote toekomst voor zich zag, werd Welkom in korte tijd uit de grond gestampt. Een moderne stad met winkelcentra, sportclubs, landelijk vermaard om de meer dan zestig rotondes waar de auto's dag en nacht omheen cirkelen en waardoor er geen stoplichten nodig waren.

Welkom was een conservatief bolwerk. De blanke bevolking zag zichzelf in veel opzichten als superieur, een van God gegeven volk dat veel had moeten doorstaan tijdens de Boerenoorlogen en De Grote Trek, maar ondanks alle beproevingen overeind was gebleven. In en rond Welkom was de extreem-rechtse en door zwarten gevreesde Afrikaner Weerstandsbeweging in de jaren tachtig heel actief. Zij wezen elke liberalisering van apartheidswetten af en wilden een eigen Boerenstaat stichten. Hun leider Eugene TerreBlanche kwam regelmatig naar Welkom waar bijeenkomsten met andere blanke strijders werden georganiseerd. Tegelijkertijd was het toen nog verboden ANC ook actief in Oranje Vrijstaat. Ondergronds weliswaar, maar ze waren goed georganiseerd. Tegen het eind van de apartheid resulteerde die polarisatie in gewelddadige clashes in Welkom en Thabong. In 1990 werd Welkom zelfs even wereldnieuws vanwege aanhoudende rellen tussen blank en zwart waarbij meerdere doden en gewonden vielen.

Nu, bijna dertig jaar later heeft de opgroeiende jeugd nauwelijks nog een besef van wat zich dertig jaar en nog langer geleden in hun geboorteplaats en eigenlijk in heel Zuid-Afrika afspeelde. Zelfs apartheid is voor veel jongeren, in de leeftijd tussen veertien en achttien, een vaag begrip geworden. Een gebrek aan historisch besef zie je zowel op de scholen in Welkom als in township Thabong, bij zowel witte als

zwarte leerlingen. Natuurlijk zijn er uitzonderingen, maar wat opvalt is dat de meesten niets te maken willen hebben met de nare, voor hen verre geschiedenis van apartheid. Ze willen verder, vooruit.

Hun ouders waren zelf nog jong toen Nelson Mandela in 1990 werd vrijgelaten, maar ze hebben de tijd van apartheid wel aan den lijve onderzonden. Maar ook volwassenen laten het heikel onderwerp liever onbesproken, terwijl daders en slachtoffers uit die tijd elkaar nog dagelijks bij de supermarkt kunnen tegenkomen.

Veel blanken vinden het leven zwaar in het huidige Zuid-Afrika, de gepensioneerden durven steeds minder de straat op vanwege de criminaliteit en jongeren vrezen dat ze minder kansen hebben, ze vermoeden dat zwarten in het nieuwe Zuid-Afrika toch een streepje voor hebben. Mensen met geld vertrokken jaren geleden al uit Zuid-Afrika, naar Nieuw-Zeeland, Australië of Canada. Met een bezwaard hart, want wat alle Zuid-Afrikanen bindt, blank en zwart, is hun grote liefde voor het land. De natuur, de weidsheid, de schoonheid, maar ook de weerbarstigheid ervan zit diep in hun DNA.

De meest gehoorde mantra onder jongeren in Welkom is dat je optimistisch moet zijn, naar de toekomst moet kijken en dat je het verleden beter achter je kunt laten. Nátani Taljaard (17), leerlinge van het Gimnasium, wil het wel

Lerato Motsatse. Foto Lebohang Tlali

De meeste leerlingen zien volwassenen als een sta-in-de-weg

uitschreeuwen: 'Er is zoveel om voor te leven, kijk naar al die talentvolle jonge mensen. Daar moeten we ons op concentreren. Dat is positief.'

Ze heeft het niet graag over de periode onder apartheid en die terughoudendheid deelt ze met veel van haar leeftijdgenoten. Waarom zouden ze aan het verleden herinnerd moeten worden, vragen ze zich af. Wat heeft een gesprek over die periode voor zin? De geschiedenis is niet terug te draaien, en de blanke jongeren worden geplaagd door een gevoel van machteloosheid. Zij waren geen daders maar kunnen makkelijk als een verlengstuk ervan worden gezien. Leidt het bespreken van die ellende van toen niet juist tot nieuwe conflicten, vragen ze zich bovendien af.

De apartheid heeft zulke littekens achtergelaten dat het bijna onmogelijk is om door te gaan alsof er niets is gebeurd. In dit land, en dus ook

in Welkom en Thabong, heeft ieder gezin een indringend verhaal. Achter elke deur schuilen één of meer menselijke drama's en de gebruikelijke manier van doen is: wegstoppen, het er niet over hebben. Maar moet je het verleden niet eerst hebben verwerkt voor je de toekomst kunt omarmen?

Bij de waarheidscommissie, die in 1995 in het leven werd geroepen, mochten tweeduizend slachtoffers van apartheid hun verhaal vertellen in de hoop dat openheid over de begane wreedheden tot boetedoening en een soort morele gerechtigheid zou leiden. Dat de daders niet massaal achter slot en grendel verdwenen leek toen de beste weg om de vrede – men was bang voor een burgeroorlog – in het land te bewaren. Inmiddels kijkt een deel van de zwarte bevolking, met name studenten, daar anders tegenaan.

Zij hebben zich in het verleden verdiept en voelen zich verraden door die verzoenende aanpak. Bovendien zijn ze boos op de regering vanwege niet nagekomen beloftes zodat ze nu te maken hebben met een gebrek aan studiebeurzen en te hoge collegegelden.

Op de middelbare scholen in Welkom zijn de leerlingen nog niet politiek bewust. Na de afschaffing van apartheid kwamen er nieuwe geschiedenisboeken die gebeurtenissen als De Grote Trek en De Boerenoorlogen een veel minder prominente rol gaven, maar die wel aandacht hadden voor de vrijlating van Mandela en de afschaffing van apartheid. Wel betrekkelijk summier allemaal. Geschiedenis is geen verplicht vak op de middelbare school en ook niet populair als keuzevak, want wat kun je ermee in je latere carrière, vragen jongeren zich af. >

Jana Enslin. Foto Ad van Denderen

Er bestaat sinds kort een overheidscommissie die zich er sterk voor maakt om van geschiedenis juist wél een verplicht vak te maken, juist omdat dat de leerlingen zal helpen hun geschiedenis niet alleen te leren kennen, maar ook te analyseren en te interpreteren. Voor zo'n nieuwe, wat meer confronterende aanpak is voorbereidings-tijd nodig, want niet alleen het curriculum moet worden aangevuld, ook de leraren zullen moeten worden getraind om moeilijke onderwerpen zo aan te kaarten dat de leerlingen elkaar de ruimte geven en op basis van feiten leren argumenteren en discussiëren. Het zou fantastisch zijn als de plannen geconcretiseerd worden.

Salima (17) is juist wél geïnteresseerd in de geschiedenis van haar land. Maar ook Amerika boeit haar, de slavernij. Ze probeert zich wel eens in te beelden hoe het moet zijn geweest in de tijd van apartheid. 'Dat zwarten zoals ikzelf minder rechten hadden en consequent werden achtergesteld, ik kan bijna niet geloven dat het echt zo was.' Haar beste vriendin is een wit meisje met roots in Portugal. 'We vinden het juist leuk dat we een verschillende achtergrond hebben en anders zijn. Zij houdt van pasta terwijl ik niet zonder steak kan.' Op zich lijkt het haar een goed idee als er op school meer aandacht zou worden gegeven aan de geschiedenis van Zuid-Afrika. Als je ook gevoelige dingen kunt bespreken, leer je elkaar misschien beter begrijpen. 'Ik kan de pijn van mijn ouders en grootouders niet voelen want ik heb alleen een leven met gelijke rechten gekend. Ik beseft dat ik een bevoorrecht mens ben.'

Op het gemengde Gimnasium is het merendeel van de leerlingen tegenwoordig zwart, maar de docenten zijn zonder uitzondering wit. Dit is nog een erfenis uit het verleden waar de zwarte leerlingen en hun ouders zich bij neer lijken te leggen.

Lerato Motsatse (17) komt iedere dag met de bus helemaal uit Odendaarsrus, een dorpje 25 kilometer van Welkom. Zijn ouders stuurden hem hier zelfs speciaal naartoe omdat ze ervan uitgingen dat de kwaliteit van de school beter is als er witte leraren werken. Ik ging met hem mee naar een les *life orientation*, waarin hedendaagse thema's worden behandeld.

In de volgepropte klas met wel veertig leerlingen in ouderwetse houten bankjes gaat het over een eigentijds onderwerp: gender. De leraar kondigt aan dat de rolverdeling tussen man en vrouw langzaam zal veranderen. Hij leest voor uit het lesboek en doet dat in een rap tempo. Een meisje steekt haar hand op, ze probeert ertussen te komen, dat duurt even. 'Mijn broer mag uit en ik niet', zegt ze als de leraar even een adempauze neemt, 'dat is oneerlijk.' De leraar knikt en raast door naar het volgende onderwerp: incest. 'Je kunt je niet voorstellen dat het gebeurt', zegt hij, 'maar we leven nu eenmaal in een zieke wereld.'

En hup, door naar huiselijk geweld. 'Manieren kan ik je niet leren', verzucht de docent, 'dat is de taak van jullie ouders.' Dan verkrachting, 'daar horen we iedere dag over in Welkom. Daarom

mogen jullie 's avonds niet alleen over straat gaan.' Leerlingen proberen een gesprek te beginnen, maar, zegt de leraar, daar is helaas geen tijd voor. Terwijl de leerlingen zichtbaar zin hebben in een flinke discussie.

Dezelfde les wordt op een ander moment ook in het Afrikaans gegeven, aan merendeels witte leerlingen. De paar zwarte leerlingen uit deze klas groeiden op 'een plaas' op, een van oudsher door blanken gerunde boerderij.

Als we even buiten zitten vertelt Lerato dat sommige zwarte schoolgenoten hun kleur als het belangrijkste deel van hun identiteit zien. Ze verwijten hem de gevolgen van apartheid te onderschatten, er is nog steeds zo veel racisme, zeggen zijn medeleerlingen. Lerato denkt dat het meevalt, of misschien wil hij dat denken. Hij gaat met iedereen om, zwart, wit, moslim, christelijk, hij ziet er niets in om de boel op de spits te drijven, terwijl anderen de strijd juist willen aangaan. Jongens op school die hun haar ontkroezelen worden ervan beschuldigd bij de blanken te willen horen en als er in het Afrikaans tegen ze gesproken wordt, antwoorden ze in het Engels.

Sommigen geloven niet in een gezamenlijke toekomst met blanken, ze zien Mandela als een verrader en verwachten dat het in hun land op een burgeroorlog zal uitdraaien. Lerato vindt die verwachting zwaar overdreven, hij wil veel liever hard werken, goede cijfers halen en laten zien dat hij het ver kan schoppen.

De Goudveld Hoërskool, waar in het Afrikaans wordt lesgegeven, heeft prachtig uitgestrekte sportvelden en een grote reputatie op het gebied van rugby. Directeur Paul Sauer wil de school met elan het nieuwe tijdperk in loodsden. Hij gelooft in geleidelijkheid, niet te veel forceren. Eerder was hij directeur van Welkom Highschool, een

Welkom Today in het Stedelijk

Margalith Kleijwegt ging in 2017 en 2018 terug naar het Zuid-Afrikaanse Welkom, een mijnstadje dat ze 29 jaar geleden voor het eerst bezocht samen met fotograaf Ad van Denderen. Toen zorgden spanningen – Mandela was net vrij, maar apartheid bestond nog – voor rellen waarbij aan blanke maar vooral aan zwarte kant doden vielen. Op verzoek van Lebohlang Tlali, destijds een kind in het nabijgelegen township Thabong en inmiddels fotograaf, gingen ze terug. Tlali en Van Denderen gaven fotoworkshops op drie verschillende scholen. Via de fotografie van Van Denderen uit 1990 en de opdracht aan de leerlingen: 'Who am I in 2017?', verbonden ze het heden met het verleden.

Het resultaat is te zien op de tentoonstelling *Welkom Today* door Ad van Denderen, Lebohlang Tlali en leerlingen van de drie scholen in het Stedelijk Museum Amsterdam (geproduceerd door Paradox, 18 mei t/m 13 oktober) of te lezen in het boek *Welkom Today* van Ad van Denderen, Lebohlang Tlali, Margalith Kleijwegt (uitgeverij Paradox / Atlas | Contact, 304 blz., € 39,90).

witte school die onder zijn leiding helemaal zwart werd. Sauer begrijpt de angst van de ouders, al die veranderingen, is er straks nog plaats voor blanken?

Hij weet nog goed hoeveel moeite hij zelf had met de nieuwe machtsverhouding na de verkiezingen in 1994. Ineens moest Sauer, wiens broer nog tegen het ANC had gevochten, op gelijk niveau met zwarten werken. 'Ik vond dat verwarrend, in het begin was ik zelfs bang, maar al snel zag ik dat mijn voorbehoud nergens op sloeg.' Er is nog een lange weg te gaan denkt hij, alhoewel hij vertrouwen heeft in de flexibiliteit van de jongeren. Bij zijn eigen kinderen speelt die krampachtigheid totaal niet meer.

Jana (17) heeft genoeg van volwassenen die alleen maar kritiek leveren op het huidige Zuid-Afrika. Vroeger was alles beter, zeggen zij. Iedereen wist waar hij aan toe was, er zaten geen gaten in de wegen, het leven verliep ordelijk en er lag geen troep op straat. Jana wordt moe van die nostalgie. 'Wij jongeren geloven wél in de toekomst, wij willen het anders doen, veel meer met elkaar leven, in plaats van naast elkaar; wij kunnen het land weer op de rails krijgen. Geef ons alsjeblieft een kans. Wij willen het leven vieren.'

De jeugd in Welkom heeft een hekel aan politiek, maar vindt kracht bij het geloof. In alle toonaarden vertellen jongens en meisjes dat God hun inspireert en verbindt. De blanke Jana vond steun bij het Christian Revival Centre, net als veel zwarte jongeren. De kerk is enorm populair. De preken worden vanuit Bloemfontein via een livestream naar Welkom gestraald. Dominee At Boshoff, een wat gedrongen man, weet zijn gehoor met zijn vurige en optimistische peptalk aan zich te binden. Voor politici heeft hij geen goed woord over, hij wil hoop bieden, vertrouwen geven. Keer op keer benadrukken dat het nieuwe Zuid-Afrika voor zowel blank als zwart een grote toekomst voor zich heeft. Dat optimisme en zijn oproep tot opoffering en naastenliefde spreken jongeren enorm aan.

Een zwarte leerlinge op het Gimnasium vertelt me dat haar familie de blanken nog altijd wantrouwt. Zou die witte mentaliteit werkelijk veranderd zijn, vragen ze zich af. Zijzelf vindt dat onzin. De meeste leerlingen willen af van die wederzijdse argwaan, zij zien volwassenen als een sta-in-de-weg. Een groot deel van de jonge generatie in Welkom denkt dat zij Zuid-Afrika er weer bovenop kan helpen, als er maar meer naar haar positieve toonzetting geluisterd wordt. Het verleden wegpoetsen als een vlek die bij toverslag kan verdwijnen – de jeugd in Welkom gelooft dat dat kan.

Ook in township Thabong, waar de omstandigheden vaak miserabel zijn, geloven de scholieren in de toekomst. Ook hier is de veerkracht van de nieuwe generatie aanstekelijk. Tshidi (17) die in het township op school zit en redelijk goede cijfers haalt, hoopt straks rechten – 'ik hou van feiten' – te gaan studeren. Haar moeder, die iedere dag schoonmaakt bij een witte familie in Welkom, gelooft in de droom van haar dochter. Ze is er al druk voor aan het sparen. ■

Links: Han Schuil, *Zonder titel*, 2012. Spuitbusverf op aluminium, 80 x 80 x 25 cm;

rechts: Steven Aalders, *Place (Light Blue)*, 2013. Aquatint op papier, 45 x 45 cm

Jaring Lokhorst / courtesy Galerie Onrust / privécollectie Amsterdam

Peter Cox, Eindhoven / courtesy Slewe Gallery

Kijken Tonen

Soms is alles blauw, ook als het rood of groen is. Han Schuil en Steven Aalders construeren hun eigen volumes van sprekend ultramarijn. **Rudi Fuchs**

Van vroege jaren op de middelbare school in Eindhoven herinner ik me nog een tekenklas. Op een tafel voor in het lokaal had de leraar in een ruime schaal een stilleven van groente en fruit gearrangeerd. Kleurige vruchten zo *kunstig* bij elkaar gebracht als in een schilderij van bijvoorbeeld Willem Kalf. Van onze grote meester van het stilleven had ik toen nog geen weet. Onze tekenleraar wel natuurlijk. Hij was vrij jong nog en vermoedelijk ook beeldend kunstenaar. Zijn lesgeven had zeker te maken met wat in zijn leven *zijn* moderne kunst was. Denkkelijk was dat de vrije abstrahering van de *Ecole de Paris*. Wij moesten dus dat stilleven dat voor ons stond opgesteld, van fruit en vruchten, tekenen maar we moesten dat doen in alleen verschillende tonen van *blauw*. Lag er dus een lichtgroene peer naast een donkerrode tomaat, dan moesten we die kleuren nochtans in blauw vertalen. Wij gebruikten daarvoor stevige sticks van *wasco*-krijt. Iets nieuws was dat toen, vette staafjes waren het die je dik of licht maar wel *smeuwig* over papier kon smeren. Omdat het vrij zacht was, kon je de vette kleuren goed over elkaar heen wrijven. Een *expressief* materiaal, heette het.

Nu nog, na al die jaren, vraag ik me af wat de zin was van zulke tekenlessen. Ze waren zeker goed bedoeld. Het ging om de geestelijke ruimte die in vrije expressie gevonden werd. Het was ook de tijd van Dr. Spock en de ongebonden opvoeding van kinderen. Maar de blik op de dingen bleef toch een *figuratieve* waarneming. Het was echter van geen belang of de kleur van appels en peren nu groen of rood of blauw was.

Intussen is dat waarnemen, nu de kunst onverbiddeijk abstract geworden is, al lang niet echt scherp meer. Abstractie was in de vorige eeuw de grote uitvinding in de kunst. Het was niet een stijl maar een methode die nu meer dan honderd jaar aan de gang is. Haar strenge, visuele rijkdom vraagt om een bepaalde striktheid van waarneming. Ik wil die testen door te kijken naar twee eigengereide vierkanten. Van Steven Aalders bekijk ik een prent met een compact blauw kwadraat. De vorm blauw zelf is 24 x 24 centimeter op een drukplaat van 30 x 30. Het vel papier meet 45 x 45. Op zich zijn die maten niet zo relevant. Hoe ze zich symmetrisch tot elkaar verhouden is goed te zien. We zien ook dat de prent met grote nauwkeurigheid is gemaakt en in elkaar gezet. Ik noem dat de *toon* van het werk. Die is bijvoorbeeld heel anders, en *losser*, in het blauwe volume van Han Schuil. In wezen is dat een holle doos, 80 x 80 x 25 centimeter, van een aluminium plaat. Toen is dat volume, dat eerst recht was, gebutst en gedeukt geworden zodat het oppervlak onberekenbare vormen aannam. Vervolgens is dat wonderlijk *gebroken* oppervlak met dunne lakverf blauw gespoten. Dat spuiten van verf is

Het blauw in zijn vierkante begrenzing is zwijgzaam en roerloos

eigenlijk een *verstuiven* van kleur. Het ultramarijn blauw heeft daarom een licht gewicht. De luchtige vorm is licht als een lampion.

Ook ultramarijn is het blauwe vierkant van Steven Aalders. De titel trouwens daarvan is *Place*. Het vierkante volume van Schuil is zonder titel. Hij laat de vorm letterlijk *los* van het werk. Maar dat *Place* van Aalders duidt een begrenzing aan. Dat zijn de vier grenslijnen waarbinnen de vierkante vorm is samengevat. Het vierkant van blauw maakt ook een compacte indruk – als oppervlak van kleur, bedoel ik, dat heel *dicht* oogt. Dat komt ook doordat het een dicht gespikkelde plaat was waarmee de prent gedrukt werd. Dat bewerkte vlak houdt veel kleur egaal vast. Het vierkant blauw werd op vrij zacht papier *gedrukt*. In de kleur, onder druk, blijft weinig lucht over. Het is daarom, doordat eigenlijk de luchtigheid weg is uit de kleur, dat het blauw in zijn vierkante begrenzing er zo compact en beheerst uitziet. Het is ook zwijgzaam en roerloos.

Een heel ander blauw dus dan het opgewekte blauw dat het volume omhult van Schuils werk zonder titel. De kleur op die vorm glimt. Voordat het blauw werd, was het aluminium volume al her en der gedeukt zodat het een grillig verbogen en gebroken oppervlak werd. De bewegingen van die holle vorm zijn onbeschrijflijk. Maar het zijn wel bewegingen die je *zien* kunt en die mede bepalen *wat* je hier ziet. En dan is er nog die glanzende gladgespoten huid van helder blauw. Het luchtige werk straalt. Het ziet er niet zwaar uit. De randen van de vorm zijn wat gekruld. Binnenin is lucht en raadsel. ■

PS. Van zowel Han Schuil als van Steven Aalders is er werk in de collectie van het Stedelijk Museum in Amsterdam. Ik weet niet zeker of en wanneer hun kunst daar te zien is. Maar u kunt in Amsterdam wel terecht bij Galerie Onrust voor Schuil en bij Galerie Slewe voor Aalders

Dichters & Denkers

Goed gebekt is het halve werk

Welke schrijvers kunnen nog leven van hun verkoopcijfers? Ze zullen moeten bijklussen, met lezingen, optredens en schoolbezoek – de zogenaamde ‘Literatour’. ‘Sommige leerlingen kijken enorm uit naar je komst.’

Thomas Heerma van Voss
beeld Gabriël Kousbroek

Op het pietepouterige station waar ik nooit eerder kwam word ik opgehaald door een vrouw die ik nooit eerder zag. Een jaar of vijftig is ze. Grijsblond haar in een knotje, opgewekte maar enigszins vermoeide gezichtsuitdrukking. Ze trekt mijn aandacht met enthousiast gezwaai. ‘De schrijver’, zegt ze met een zachte g-klank en de nadruk in haar stem is niet eens ironisch of spottend. ‘Wat fijn dat je er bent, we zijn een beetje aan de late kant, dus laten we direct gaan.’

In haar auto – een Peugeot die ondanks de openstaande ramen naar hond ruikt – praat ze vrijwel onafgebroken. Ze zegt dat ze mijn boeken ter voorbereiding uit de schoolbibliotheek heeft opgezocht, ze voegt met een vreemde glimlach toe dat helaas lang niet alles op voorraad was, ze herhaalt twee keer dat de aula gereserveerd is straks, ‘sommige leerlingen kijken echt

enorm uit naar je komst en hebben ook vragen voorbereid, zo’n schrijver die komt maakt het toch allemaal echter’.

‘Wat moet ik eigenlijk doen?’ vraag ik zacht.

Kort kijkt ze me aan, zonder vaart te minderen. ‘O gewoon. Optreden. Dat heb je wel vaker gedaan. Toch? Zie maar.’

De school waar ze me heen brengt is gigantisch. Er zitten meer dan tweeduizend leerlingen op, vwo en havo door elkaar. Door de naar zweet ruikende gangen haasten we ons naar de aula.

We zijn helemaal niet aan de late kant, er is nog niemand. Eén voor één komen de leerlingen binnendruppelen, langzaam, zo langzaam dat de opgewektheid van het gezicht naast me geleidelijk verdwijnt, de vrouw draait nu heen en weer, ze kijkt nog eens op de gang alsof zich daar misschien een groepje leerlingen verstopt heeft. ‘Er

zouden meer mensen komen.' Een paar minuten later: 'Toch jammer, hoe erg je blijft pushen, hoe vaak je ook benadrukt dat het leuk is, een paar leerlingen zien een schrijver op bezoek toch als een soort tussenuur.'

Ik zet mijn beste, meest vergevingsgezinde glimlach op en probeer langs de lege stoelen heen te kijken, naar degenen die wel hebben plaatsgenomen. Eigenlijk vind ik het er nog vrij veel, een stuk of vijftig, allemaal zestien of zeventien jaar. Ze ogen minder afwerend of vijandig dan ik vreesde, sommigen kijken weliswaar sceptisch, anderen vooral moe, maar ik zie ook geconcentreerde, verwachtingsvolle blikken. Even betrap ik mezelf op de gedachte: ik kan jullie niets belangrijks wijsmaken, neem allemaal maar een tussenuur. Als ik even later het woord neem – ik ben nog steeds bang dat ik binnen hooguit een halfuurtje ben uitgepraat, dat ik de docente zal teleurstellen en voortaan nooit meer zal worden uitgenodigd – merk ik dat de aandacht zowaar toeneemt. En zodra ik stilval, komen er vragen die de leerlingen inderdaad al keurig van tevoren hebben uitgeschreven; ze blijken verhalen van me gelezen te hebben en mijn schrijfoverdrachtjes worden in toegewijde stilte uitgevoerd. Ik bekijk de ambitieuze meisjes voor in de klas, hun druk bewegende pennen, ik bekijk een stille, slungelige jongen achterin en denk aan mijn eigen middelbareschooltijd, inmiddels elf jaar geleden. Ik zat altijd zwijgend op de achterste rij, mijn blik omlaag gericht opdat docenten me niet zouden aanspreken. Schrijvers kwamen er niet langs, lezen deed ik los van de leeslijst nooit, en zelfs dat ging met moeite.

Wanneer ik in de warme aula dit alles hardop uitspreek, beschouw ik dat zelf vooral als een doorzichtige poging om gemeenschappelijkheid op te roepen. Maar de leerlingen blijven zowaar luisteren, er volgt geknik, een voorzichtige glimlach, en uiteindelijk stelt een meisje met hoofd-*doek* de vraag die op elke school opduikt: 'Kun je er nou een beetje geld mee verdienen, met dat schrijven, is het een leuk leven?'

Zoals bekend wordt van een auteur tegenwoordig iets anders verwacht dan, zeg, een halve eeuw geleden. Lang heerste het romantische ideaal van de schrijver als 'schepper', iemand die achter zijn bureau zit en broedt op nieuw literair werk. Vandaag de dag komt er onmiskenbaar méér bij kijken, al is het maar omdat bijna geen enkele schrijver van louter boeken kan leven: afgelopen december nog bracht *NRC Handelsblad* naar buiten dat slechts 0,7 procent van de Nederlandse auteurs een minimuminkomen overhoudt aan de eigen boekverkoop. Anders gezegd: men moet zich af en toe noodgedwongen toelagen op ander schrijfwerk of gewoon het bureau verlaten, (bij)baantjes zoeken,

voordragen op literaire festivals en... op middelbare scholen.

De afgelopen jaren is het aantal schoolbezoeken van schrijvers nationaal toegenomen. Door het hele jaar heen worden auteurs, soms los en soms in groepsverband, gevraagd om voor een klas 'op te treden'; een term die enigszins rock-'n-roll klinkt maar in de praktijk neerkomt op tamelijk statische taken – vertellen over eigen werk, voorlezen, onderbouwen waarom lezen belangrijk is, eventuele vragen beantwoorden. Cijfers van de Schrijverscentrale – de instelling die een aanzienlijk deel van alle Nederlandse schrijverslezingen regelt, een soort uitzendbureau voor auteurs – laten de groei duidelijk zien. In 2016 werden er via het bureau al iets meer dan achthonderd schoolbezoeken geboekt, wat toen al een hoogtepunt betekende ten opzichte van eerdere jaren. In 2017 was het aantal schoolbezoeken reeds gegroeid naar meer dan duizend, en in het afgelopen jaar kwamen via de Schrijverscentrale 1041 schoolbezoeken tot stand, waarmee naar schatting 260.000 leerlingen werden bereikt. Volgens de Schrijverscentrale zelf komt dit hoge aantal deels voort uit zorgvuldig beleid.

'Sinds ik hier eind 2015 begon, zijn we veel bewuster bezig met het bereiken van jongeren', laat directeur Anne Zeegers telefonisch weten. 'We sturen nieuwsbrieven naar scholen, we bieden praktische tips om klassen voor te bereiden op een auteursbezoek. Het heersende verhaal over jongeren en literatuur is al jaren hetzelfde en dan gaat het steeds weer over alle afleiding en ontleding, maar wij zien juist dat er op scholen nog heel veel gebeurt met en rondom boeken. En ook dat er juist op dit gebied nog terrein te winnen valt. Op leeslijsten staan bijvoorbeeld vaak boeken van twintig, dertig jaar geleden – nog altijd *De aanslag*, nog altijd *Het gouden ei*. Terwijl uit onderzoek juist blijkt dat de meeste leerlingen moderne boeken leuker vinden, dus daar proberen we ze zo veel mogelijk mee in aanraking te brengen.'

Speerpunt hierbij is Literatour, de zogeheten boekenweek voor jongeren. Gedurende deze zeven dagen, die in 2014 al zijn bedacht maar pas de afgelopen drie jaar een professionele, betaalde vorm hebben gekregen en die inmiddels resulteren in een kwart van alle schoolbezoeken, trekken 21 vooraf geselecteerde jonge auteurs landelijk naar tientallen scholen. Om op te treden dus. Denk hierbij overigens niet alleen aan de meer traditionele literaire auteurs als Gustaaf Peek of Wytske Versteeg. Ook de populaire vlogger en rapper Joost Klein, die afgelopen jaar via een kleine uitgeverij zijn hemelsgoed slechte poëziebundel *Albino* uitbracht, staat op de meest recente lijst met Literatour-schrijvers.

Maar hoeveel verschillende soorten schrijvers

'Toch jammer, hoe erg je ook blijft pushen, een paar leerlingen zien een schrijver op bezoek toch als een soort tussenuur'

Literatour

Literatour richt zich niet alleen op middelbare scholen: voor auteursbezoeken aan basisscholen werden afgelopen jaar via de Schrijverscentrale 513 contracten gesloten. Van de schrijversbezoeken aan middelbaar onderwijs vonden er afgelopen jaar 627 plaats bij een havo/vwo en 414 bij een vmbo. Dit laatste strookt met een beleidsvoornemen voor 2017-2020: in deze periode wilde de Schrijverscentrale het aantal bezoeken in met name het vmbo verhogen. Binnen het totaal aantal contracten voor auteursoptredens is het aandeel voortgezet onderwijs inmiddels 23 procent.

De onthullende oorlogsdagboeken van minister van buitenlandse zaken Eelco Nicolaas van Kleffens

Uniek bronmateriaal over de Engelandvaarders, het oorlogskabinet en de Nederlandse kolonie in Engeland

Een inkijkje in het staatsbezoek van 1942 aan de Verenigde Staten

Nieuw licht op de persoonlijke opvattingen, zonderlinge opinies en wisselende stemmingen van koningin Wilhelmina

ISBN 978 94 6004 429 8, geïllustreerd, 512 pagina's, €29,95
Verkrijgbaar in de boekhandel of via www.vantilt.nl

Duurzaamheid, ambacht en design daar ligt de focus.

Wij combineren natuur met design door zorgvuldig geselecteerde duurzame slaapproducten van natuurlijke materialen. Van hoofdkussens, hoeslakens tot een complete slaapkamer inrichting met bed, matrassen, bedbodems, bijmeubelen en kledingkast.

Bedaffair

Pedro de Medinalaan 89-91 - 1e etage
1086 XP Amsterdam-IJburg

www.bedaffair.nl

ook worden opgetrommeld en hoe prijzenswaardig het achterliggende Literatour-concept ook is, zo'n lijst heeft natuurlijk per definitie ook iets beperkends. Althans, in deze jongerenboekenweek zie je iets wat in elke tak van de boekenbranche valt waar te nemen: dat relatief weinig auteurs veruit het meest worden uitgenodigd, doorgaans omdat het charismatische sprekers zijn en omdat ze een natuurlijke affiniteit hebben met de doelgroep. Mano Bouzamour (1991), om maar iemand te noemen, staat sinds zijn debuut *De belofte van Pisa* voortdurend voor de klas. Een logische keuze aangezien die roman draait om een opgroeiende jongen die denkt en praat in een bijbehorend jargon (veel 'vet', veel 'kut', 'godverdomme'), evenals Bouzamour zelf trouwens – kortom, een ideale spreker om Netflix-verslaafde tieners te laten zien dat literatuur niet per se draait om oude, witte mannen in versleten jasjes.

Iets vergelijkbaars geldt voor Alex Boogers (1970), wiens succesvolle roman *Alleen met de goden* verteld wordt door een zoekende jongeman uit een hard, ongeletterd milieu. Behalve tig romans heeft Boogers de afgelopen jaren ook twee pamfletten geschreven over de staat van het Nederlandse boekenlandschap, met veelzeggende titels als *De lezer is niet dood* en *Lang leve de lezer*. Oftewel: een perfecte gast om leerlingen ertoe te verleiden eens een boek open te slaan, omdat hij in volle ernst de taak van missionaris op zich neemt en een boodschap uitdraagt die je voor de klas wil hebben.

Het punt is alleen dit: eenmaal voor de klas verander je als schrijver vanzelf een beetje in een missionaris. Ook zonder pamfletten of nadrukkelijk idealistische inslag. Een schrijver wordt immers alleen uitgenodigd omdat hij schrijver is en daar moet zijn bezoek dus over gaan. De (terechte) aanname is telkens weer dat een auteur literatuur hoe dan ook belangrijk vindt, en dat hij dit standpunt dus hetzij impliciet hetzij expliciet zal uitdragen.

Ikzelf ben me steeds bewuster geworden van deze taak wanneer ik op een school word uitgenodigd. Grote woorden vermijd ik bij voorkeur, maar oog in oog met een afwachtend klaslokaal begin ik tegenwoordig vanzelf te praten over wat lezen voor mij heeft betekend, hoe prettig ik het vind om in een boek op te kunnen gaan en tijdelijk te verdwijnen in een andere wereld. Ik benadruk vervolgens gauw dat niets hoeft en dat ik leerlingen echt nergens toe wil verplichten – verplichtingen heeft elke puber al genoeg – maar dat lezen je wereld toch ietsje leuker kan maken. 'Sta ervoor open', 'probeer het', zulke zinnen glippen mijn verhaal in en hoewel ik ze vaak een beetje hol vind klinken, blijf ik ze gebruiken.

Had ik dit zelf willen horen, jaren geleden? Had ik als scholier baat gehad bij een echte schrijver voor de klas? Gerede kans dat de hele voordracht langs me heen was gegaan. Maar toch: als het op een juiste, ontvankelijke dag was gebeurd, had het me beslist goed gedaan, en had het me doen beseffen wat ik nu zelf moest ontdekken: hé, zo'n vreemde, grootse wereld hoeft

die literatuur niet te zijn. Boeken kunnen ook gewoon over de huidige wereld gaan, inclusief bijbehorend jargon. Auteurs zijn niet per se veredelde wijsgeren die spreken in metaforen, die jongen daar is ook gewoon iemand die voor de klas staat en zwetend en zoekend zijn verhaal doet, in de hoop dat er ten minste één iemand echt naar hem luistert.

Onlangs werd er – in opdracht van Stichting Lezen en de Schrijverscentrale zelf – onderzoek gedaan naar de effecten van schrijversbezoek. De uitkomst was duidelijk: leerlingen geven aan dat hun 'leesplezier' groeit zodra ze een auteur van dichtbij hebben gezien en gehoord. Ze willen meer boeken lezen, zeker van de betreffende schrijvers, ze snappen zijn boeken aantoonbaar beter.

Een schrijversbezoek als vorm van begrijpend leren lezen dus; ik weet dat ik vanuit die gedach-

Het punt is: eenmaal voor de klas verander je als schrijver vanzelf een beetje in een missionaris

te meer dan eens ben uitgenodigd. Niet zozeer om zin voor zin uit te leggen waarom een verhaal een bepaalde vorm heeft gekregen, maar wel om uiteen te zetten wat de belangrijkste thema's van mijn boeken zijn en dit klassieke, stoffig klinkende beroep zo iets minder abstract te maken, iets voorstelbaarder. Het heeft een poosje geduurd voor ik het helemaal door had maar inmiddels twijfel ik er niet meer aan: mijn verhaal voor een groep leerlingen draait soms niet eens primair om wat ik zeg, maar om hoe ik de woorden uitspreek, hoe ik erbij sta, en als het kan benadrukt een docent ook nog eens hoe jong ik was toen ik debuteerde. Hoe weinig ik dus in zekere zin verschilde van die afgeleide, met prikkels overladen pubers die voor me zitten.

En zo verandert deze – en vermoedelijk elke – school bezoekende schrijver vanzelf in een soort afgezant van de literatuur, om dat zware begrip enige concrete, aardse invulling te geven. In die hoedanigheid deed ik ooit zelfs mee aan Literatour, toen die net bestond en nog onbeholpen geregeld werd. Er deden amper scholen mee, de auteurs werden vervoerd in een gammele auto waarvan de motor steeds uitviel, van geld was nog geen sprake. Sindsdien heb ik regelmatig voor de klas gestaan, op onregelmatige basis en door het hele land verspreid, van Texel tot Haaksbergen tot Venlo tot Bergen op Zoom. Soms werd ik voor een onvoorbereide

aula geduwd en zeiden de docenten nog net niet hardop: zoek het maar uit, ik ben al lang blij dat ikzelf een uurtje géén les hoeft te geven. Andere keren hadden docenten zichzelf en hun klas juist minutieus voorbereid, er zaten leerlingen tussen die hele interviews hadden uitgeschreven, leerlingen die het liefst meteen weg wilden, leerlingen die me probeerden te provoceren door vragen over seks te stellen of alleen maar op hun mobiel bezig te zijn. Af en toe leken docenten een beetje teleurgesteld zodra ik voor de klas verscheen – hé, deze jongen in spijkerbroek, betalen we daar nou een paar honderd euro voor? Eens werd ik van het station opgehaald door een leraar die in de veel te lange autorit naar zijn school uitgebreid opsomde wie er allemaal hadden geweigerd voor ze bij mij waren uitgekomen, Boogers, Isik, Huff, Bervoets, de halve Literatour-lijst kwam voorbij, Mano Bouzamour had zo te horen ook geen tijd.

Eenmaal voor de klas dacht ik vervolgens hetzelfde als altijd: wat heb ik te zeggen? Waarom moeten deze leerlingen iets van mij aannemen? Doorgaans verdwijnt dat gevoel zodra ik begin met praten. Andere keren vraag ik me een uur lang af wat ik eigenlijk sta te vertellen en raak ik vooral uitgeput – ook iets wat ik heb geleerd in de afgelopen jaren: hoe slopend het moet zijn om dag in, dag uit urenlang les te geven. Waarom ik het dan toch doe? Vanwege het geld. Vanwege de prettige, nuttige afwisseling met het dagelijkse werkkritme. En toch ook, het valt niet te ontkennen, vanwege een zeker idealisme, misschien valt het wel samen met ijdelheid: dat je te midden van alle ruis en aftastende blikken merkt dat iemand opleeft en meeschrijft, één echt aandachtige toeschouwer is genoeg.

'We gaan heus niet hele klassen tegelijk overtuigen', zegt Zeegers. 'Maar ik denk wel dat met de komst van een schrijver snel een zaadje geplant kan worden: hé, lezen is niet zo suf als ik altijd dacht. Natuurlijk is er voor jongeren nu meer afleiding, dat is evident, we blijven veel te veel hangen in dat frame van "ontlezing". De vraag is: wat kun je er allemaal aan doen om lezen iets interessanter te maken en om over twintig, dertig jaar nog steeds veel betrokken lezers te krijgen?'

Het lastige blijft: hoe hoog de aantallen ook worden van al die schrijversbezoeken, hoe veel mensen er inmiddels ook bij betrokken zijn en hoe veelomvattend termen als 'ontlezing' ook klinken, uiteindelijk gaat literatuur om iets hyperindividueels. Een boek dat alleen is bedacht en geschreven. Een leerling die dat in z'n eentje openslaat en al lezend eigen beelden vormt. Daar kan een schrijver tussen komen en die kan welkome toelichtingen geven, hij kan dingen inzichtelijker maken, benadrukken of juist wegzuiven, hij kan iets abstracts concreet maken. Maar als het goed is gaat het boek vanaf dat punt zelf leven en houdt de rol van de auteur daar ook weer op, zodat die zich kan terugtrekken waar hij toch het liefst verblijft, niet op het podium maar veilig verstopt achter zijn werk. ■

De overtreffende trap van lezen

Hoe krijg je middelbareschoolleerlingen geïnteresseerd in literatuur? Docent Nederlands Nico van Lieshout heeft zo zijn eigen methodes. Wanneer word je nou nog voorgelezen?

Nico van Lieshout beeld Femke van Heerikhuizen

Ja, ik weet dat er mensen (denkers, dichters) zijn die op latere leeftijd dankbaar terugdenken aan die ene leraar Nederlands van de middelbare school die bij hen de vonk van de literatuur heeft ontstoken. Wat het precies was? Zijn verteltalent? Zijn passie? Zijn fenomenale belezendheid? Of zijn vermogen op het juiste moment met het juiste boek aan te komen? De combinatie van dat alles tezamen?

Ik weet niet of ik die leraar Nederlands ben. Uiteindelijk ga ik daar niet over en ik zal me er in elk geval niet op laten voorstaan. En wat betreft het woord passie sluit ik graag aan bij de mening van Ludwig Smit (of heette hij toen nog Dolf?), de hoofdpersoon van Peter Buwalda's *Otmars zonen*: 'Het woord passie vond hij kitsch, dweperig, en bovendien zelfgenoegzaam – alsof het een verdienste was, je ergens voor interesseren – hij zou het p-woord nooit in de mond nemen.'

Daar komt bij dat jongens en meisjes die tegen de jongvolwassenheid aanschurken niets zo gênant vinden als grote mensen die over hun passies uitweiden. Ze dulden het nauwelijks van zichzelf en dat zal er mede de oorzaak van zijn dat het woord saai hun in de mond is bestorven. Er zijn collega's neerlandici, taalwetenschappers, leerplanontwikkelaars en beleidsmakers die menen dat dit oordeel het schoolvak Nederlands geldt. Ik denk van niet. Saai is precies het goede woord om een overdosis bevlogenheid uit ongewenste hoek op afstand te houden en tegelijkertijd duidelijk te maken best wel iets gewend te zijn als het om ervaringen op de grens van het zeggbare en het onzeggbare gaat. Daar tussenin ontstaat een ruimte om te groeien die zo intiem is dat niemand er mee te maken heeft.

Ik probeer sinds 2004 leerlingen uit de hogere klassen van het voortgezet onderwijs te begeleiden bij het verkennen van de mogelijkheden van onze moedertaal. Ik doe daar regelmatig verslag van, eerst op de website van mijn school, sinds een jaar of vier op mijn eigen blog. Het wapent mij tegen de waan van de dag, zo houd ik mijn verwondering gaande en aan mijn leerlingen en anderen laat ik zien hoe ik mij lezend, luisterend en schrijvend door het leven en werk sla.

Geen passie dus en geen verdienste. Lezen en schrijven, het is als ademhalen, je kunt niet te lang zonder.

Taal is volgens mij meer dan het signaal dat heen en weer beweegt tussen zender en

ontvanger. Het is ook klank en ritme, het is de keten van verhalen, de wieg van de menswetenschappen, de elegantie van de logica, de verzen van dode dichters, de nabijheid van wat ons aan spraak door de mond en keel spoelt en de zoektocht naar betekenissen in hersengebieden die nog niet in kaart zijn gebracht.

En ik denk dat niet wij de taal spreken, maar dat de taal ons spreekt. Uit een wolk van woorden en zinnen kristalliseert soms een opvatting die samenklontert tot een positie die bezit neemt van een lijf in wie wij dan onszelf of de ander ontdekken. Ieder van ons is mens geworden door de verwerving van taal die er al was voor wij er waren. Daar is niets moeilijks of filosofisch aan.

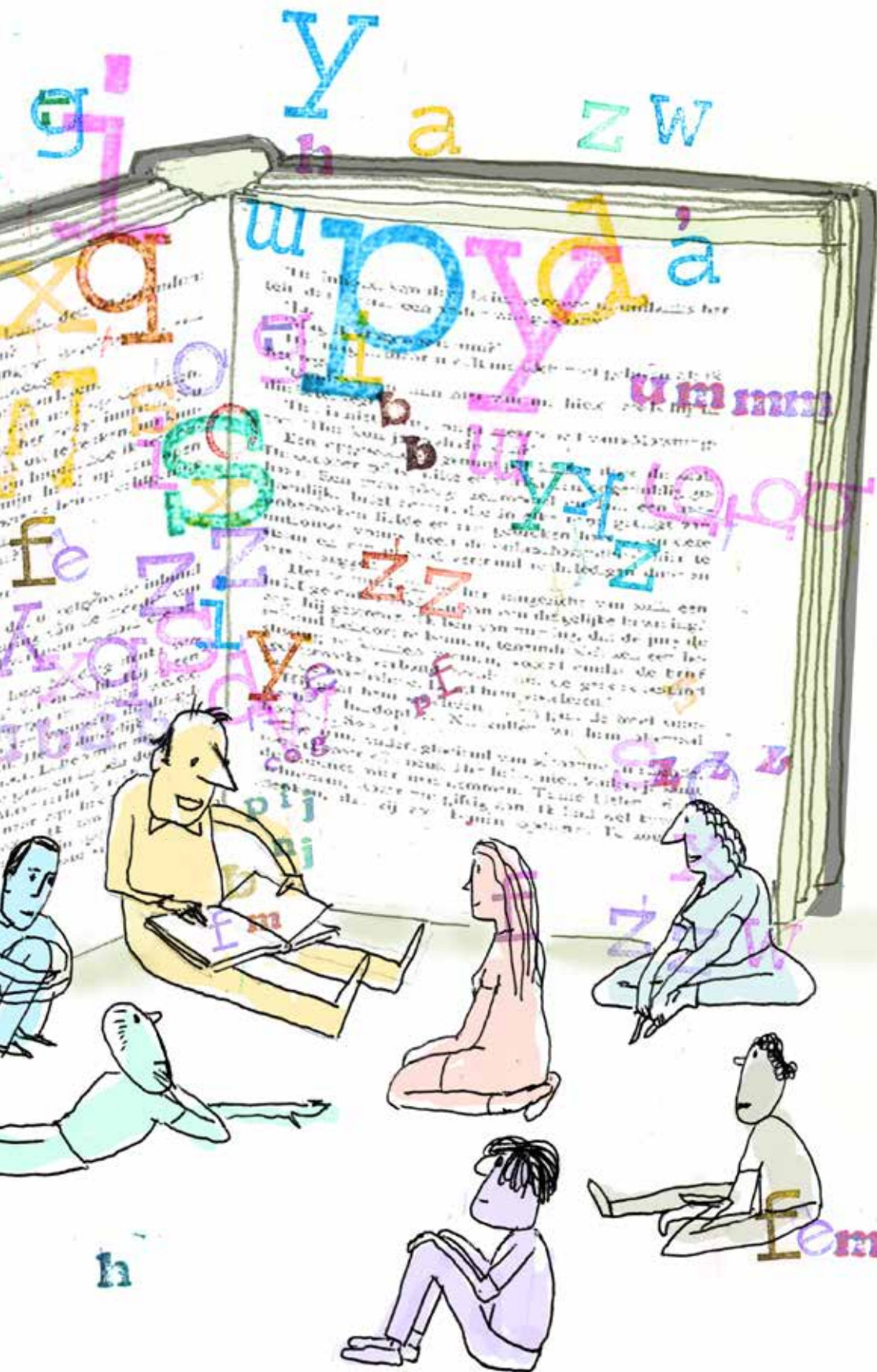
Wel noopt het tot bescheidenheid. Wie zich bewust is van het feit zelf niet de oorsprong van zijn of haar taal te zijn doet er aanvankelijk beter het zwijgen toe. Die beschouwt frame en context en maakt een inschatting van de wervelwind van woorden die hem omringt voor hij er zijn ademtocht in mengt.

Maar genoeg nu over mij. Aan het werk.

Als hardop lezen de vergrotende trap van lezen is, dan is voorlezen de overtreffende trap. In het voorjaar van 2017 verdiepten de havo 3-leerlingen en ik ons in *De zomer hou je ook niet tegen*, de tekst die Dimitri Verhulst (1972) twee jaar eerder schreef als Boekenweekgeschenk. Maar Verhulst is een stilist die even makkelijk tapt uit het vaatje van de Vlaamse volkstaal als uit het taaleigen van filosofie en wereldliteratuur, zodat ik al bij eerste voorbereiding concludeerde dat er meer nodig is dan simpel lezen om het verhaal goed te kunnen beleven. Ik nam mijn toevlucht tot de moeder van alle didactiek en besloot de tekst aan mijn leerlingen voor te lezen.

Er waren twee redenen om voor dit boekje te kiezen. De omvang van ongeveer negentig pagina's maakt dat de tekst makkelijk is in te passen in de cursus en de beide hoofdpersonen staan dicht bij ons: Pierre Vantoren, een man op leeftijd, begin zestig, die een glas wijn niet versmaadt, de ander een jongeman van vijftien, bijna zestien jaar en vanaf zijn geboorte gehandicapt. Hij kan niet zelfstandig eten of naar de wc, niemand heeft hem ooit een woord horen spreken, vanaf het moment dat hij niet kon lopen zit hij in een invalidenwagen. Een 'vegetatieve imbeciel', eigenlijk heet hij Sonny, maar

Taal is ook klank en ritme, het is de keten van verhalen, de elegantie van de logica, de verzen van dode dichters

doorgaans spreekt Pierre hem aan met 'Chopin'. Dat het een even hartstochtelijk als tragisch liefdesverhaal is waarin eten, drinken en het landschap van de Provence een grote rol spelen, is ook meegenomen.

Wanneer word je nog voorgelezen? De tweede sessie was gepland voor het midden van de dag, aan het begin van de les.

Niet doen.

Na een klein half uur was iedereen in een doezelige sluimertoestand geraakt die alleen kon worden doorbroken door langdurig en op luide toon met elkaar te converseren. Het rendement van het tweede deel van de les was verwaarloosbaar.

Ik bereidde mij voor op mijn leesbeurt, las de tekst een avond tevoren en oefende hardop voor de spiegel passages als: 'Jouw moeder toverde het zuiden op ons bord. En zij deed dat verrukkelijk. Gaf haar een venkel, een ui en een tomaat, en ze abracadabrade daar een feestmaal mee', om de magische spreuk waar wel degelijk het culinaire braden in mee klonk zonder haperen te kunnen brengen. Ik merkte aan de stilte in het lokaal dat de spanning steeg bij het naderen van een wel zeer exotisch tekstdeel als: 'Behoedzaam opende hij de fles, een relatief eenvoudige 2010, Famille Quiot Domaine du Vieux Lazaret Chateau-neuf-du-Pape. Even de snufferd tegen de kurk, 'ns goedkeurend zuchten, en, joepla, voorproeven maar.' Toen ik deze kaap had gerond ging er een zucht van verlichting door de eerste rijen.

Nog twee sessies te gaan, waarin ik de geesten ontvankelijk moest proberen te maken voor het geluksgevoel dat een gezamenlijke boekenverzameling kan teweegbrengen. 'Onze leesvoorkeuren smolten samen als wijzelf. Meer dan twintig titels hadden we dubbel. Je keek naar onze bibliotheek en je wist het in een oogopslag: die twee hebben de slagboeg beet, voorbij elke vergelijking horen zij samen.' Daarna volgt de apotheose over de fataliteit van de biologische klok in het vrouwenlichaam.

Waar was ik aan begonnen?

Van Dimitri Verhulst gesproken, een kleine twee jaar later ligt van dezelfde auteur *De helaasheid der dingen* uit 2006 op tafel. We gaan het gebruiken voor een schrijfpodracht. Nee, geen recensie en ook geen essay over de plaats van dit werk in de naoorlogse literatuur. We zijn hier met

KARAVAAAN FESTIVAL

30 MEI T/M 10 JUNI

GRATIS
THEATER IN
VICTORIE
PARK
ALKMAAR

**INFORMATIE
EN TICKETS:
KARAVAAAN.NL**

HIGHLIGHTS:

ATLANTIS

Uitbundige grootse buitenvoorstelling
vol fantasie en gastronomie

STALLERHOF

Muziektheater op de boerderij over het
voortbestaan van een boerenfamilie

HET LAND VAN NOOIT

Avontuurlijk muziektheater over de
aantrekkingskracht van populisme

HERMES

Wereldpremière | klassiek en modern
versmelten tot episch meesterwerk

FOTO: BOWIE VERSCHUUREN / OPMAAK EN BEWERKING: MISCHA PRANGER

KARAVAAAN
BUITENGEWOON
THEATER OP LOCATIE **K**

havo-eindexamenkandidaten en ook voor hen geldt dat lezen en schrijven twee kanten zijn van dezelfde medaille.

In het boek beschrijft Verhulst hoe hij is opgegroeid in het huis van zijn oma met zijn vader en zijn drie ooms die hun namiddagen en nachten besteedden aan drinken, gokken en vechten en hun dagen met het uitslapen van de roes en het bekomen van de kater. Op vader Pie na dan toch, die 's ochtends vroeg met de postzak zijn fiets besteeg om zijn dagelijkse ronde te doen. Er staan kleurrijke verslagen in over het bezoek van de deurwaarder en een mevrouw van de kinderbescherming aan de Verhulst-clan. Er is een ontroerende beschrijving van de televisie-uitzending van het legendarische concert van Roy Orbison en zijn vrienden op 3 januari 1988 in de Coconut Grove Nightclub in Los Angeles en een hartverscheurend relaas van de pogingen van Dimitri's vader van de drank af te komen in de beruchte kliniek De Pelgrim.

U zult mij niet horen zeggen dat schrijven makkelijk is. Ik ken de jeremiades over *'les affres du style'* die Gustave Flaubert uitstortte over zijn correspondentie-vriendinnen, of ze nu Louise Colet heette of George Sand. De doodsangsten die de Normandische letterenreus uitstond voor hij de moed opbracht een pen op het papier te zetten voor soms maar tien regels per dag. Mijn respect voor hem is te groot om zijn klachten af te doen als een pose.

Hanny Michaelis kende het ook. Zelfs voor zoiets simpels als het schrijven in een dagboek: 'Ik verval altijd in langdradige verhalen, en ik kán het ook niet korter.' En de verteller van *Zuivering* van Tom Lanoye kampt met dezelfde problemen: 'Ik probeer gewoon het leven te vertellen zoals het zich aandient. En zelfs dat niet. Ik deel het mee zoals mijn geheugen het mij soufleert. Met alle indikkingen, zijsprongen en weglatingen van dien.' Schrijven is liegen.

'Meneer, kom op!, even serieus. Dus je mag om het even welk woord uit *De helaasheid der dingen* aangrijpen om over te schrijven?' Ze kan het haast niet geloven. Ik leg uit dat het me niet te doen is om een geleerde verhandeling over het boek van Verhulst, maar om een tekst over een onderwerp waar zij enthousiast over is. Niet zonder schroom vertelt ze dat ze in het boek het woord smurf heeft zien staan.

Goed gekozen! Er staat in *De helaasheid der dingen* inderdaad een mini-essay over smurfen: 'Mijn stelling is dat de smurf de beste reflectie op de jaren zeventig is. De emancipatie van de vrouw bijvoorbeeld, of de technologie die plots beschikbaar werd voor iedereen, het zit allemaal in de smurf.' Verhulst stelt een pijnlijke vraag: 'Er is geen enkel exemplaar bekend van een jodensmurf. Bestaat die, denk je, de jodensmurf?' Daarover schrijven, dat zijn thema's waarmee we vooruit kunnen.

Hetzelfde hoofdstuk bracht een ander tot de bekentenis dat hij toen hij jong was postzegels had verzameld. Het was begonnen met de ontdekking van postzegelboeken op zolder bij

zijn oma en wat hem toen met onweerstaanbare nieuwsgierigheid en verzameldrift vervulde, kwam hem nu vooral suf voor. En dat alleen omdat hij had gelezen dat nonkel Potrel schaamhaar verzamelde. 'Hij knipte gewoon een kleine pluk weg bij de meisjes met wie hij het had gedaan, kleefde die in een album en noteerde onder de veroverde lok de naam van het meisje alsook de datum van de knipbeurt.'

Verhulst voegt hier wel aan toe dat dit eigenlijk geen verzameling mag heten, al was het maar omdat het gewoon niet in nonkel Potrel opkwam om schaamhaar te gaan ruilen met andere verzamelaars van schaamhaar. Kenmerk van een verzamelaar is 'dat ze geen enkele affiniteit hebben met het ding dat ze verzamelen', stelt Verhulst.

Daarom heeft leren meer te maken met liefhebben dan met verzamelen.

In december 2016 sprak Jeroen van Kan in het televisieprogramma *Boeken* met de schrijver Jan van Mersbergen over diens roman *De ruiter*. Al in de inleiding verklapte Van Kan dat dit verhaal, anders dan je zou verwachten, niet wordt verteld door de ruiter, maar door het paard. Zodra ik dat

'Weet je wat', stelde ik voor, 'koop het boek en ga het lezen. Als je het niet leuk vindt, neem ik het voor dezelfde prijs van je over'

hoorde, bedacht ik dat er in mijn 3- en 4-havoklassen toch op z'n minst een paardenmeisje moest zijn dat ik voor dit boek kon interesseren. De volgende les vertelde ik zo goed mogelijk wat ik van de uitzending had onthouden. Dat het paard heel goed kan luisteren, dat het ding weet over de nacht en het leven in de sloot die de meeste mensen niet meer weten, dat het kan denken en ruiken of iemand bang is en dat een aanraking, een kloppje op de hals, een hand tegen de neus, voldoende is om zich aan het dier mee te delen. Het duurt dan ook niet lang of het paard weet dat het meisje dat op de boerderij bij haar opa logeert, verstrikt is geraakt in de netten van een bendeleider (gewelddadige overvallen, drugshandel) op wie ze verliefd is. Ze is ervan overtuigd dat hij haar zal komen halen.

Veel kon ik over het boek nog niet zeggen; ik had het niet gelezen, maar op grond van de schaarse informatie en vooral onvoorwaardelijke liefde voor de edele viervoeter ging er een vinger de lucht in op mijn vraag wie dit boek zou willen lezen. 'Weet je wat', stelde ik voor, 'koop het boek en ga het lezen. Als je het niet leuk vindt, neem ik het voor dezelfde prijs van je over.'

De lessen die volgden vroeg ze me of ze op de gang rustig verder mocht lezen. Ik vroeg haar of ze al opschoot, want ik wilde het ook graag lezen. Naarmate de tijd vorderde werden de kansen dat ik haar boek in mijn bezit zou krijgen kleiner. Misschien zou ze een versie voor op haar

e-reader kopen, dan zou ik haar papieren exemplaar kunnen overnemen, maar toen ik een week later nog eens informeerde – ze had het boek uit – was ze vastbesloten: lenen zou eventueel wel kunnen, maar ze wilde het boek niet kwijt.

Lang niet alle havo 3-leerlingen aan wie ik *De zomer hou je ook niet tegen* heb voorgelezen, zijn met me meegegaan naar de vierde en de vijfde klas. Ze zitten in een parallelklas en vertoeven op de dagen dat ik werk in de natte lokalen van natuurkunde, scheikunde en biologie. Ik zie hen maanden niet, maar als ze plotseling voor me staan, vertrouwen ze me toe dat ze tijdens het voorlezen echt het idee hadden dat ik het was die op de berg in de Provence Sonny het verhaal van de liefde van zijn leven vertelde. Als het mondeling schoolexamen over de gelezen boeken voor de lijst nadert, blijken ze het boek nog niet vergeten te zijn.

'Meneer, wat gaat u vragen tijdens het mondeling?, want ik wil een acht halen.' Ik antwoord naar waarheid, dat ik dat nog niet weet, maar dat ik hoop op een onderhoudend en verstandig gesprek. 'We hebben het heel goed voorbe-

reid', vervolgt ze met een geheimzinnige blik in haar ogen. Naast haar het andere lid van het duo dat volgende week aan mijn tafel zal verschijnen. Ze wil het wel zeggen en ze wil het niet zeggen, maar ze wil het toch zeggen: ze hebben ontdekt dat veel van de boeken op hun lijst over ontvoering gaan.

Isabelle van Tessa de Loo, gaat over ontvoering, toch? *Het gouden ei* van Tim Krabbé, want Saskia wordt ook ontvoerd. En in *De zomer hou je ook niet tegen* ontvoert Pierre Sonny toch ook?'

'Maar dat was een verjaardagscadeau, werp ik tegen, 'Pierre wilde Sonny een verhaal voor zijn verjaardag geven.'

'En in *Loverboys* van Helen Vreeswijk?' vraagt ze verder.

'Misschien ga ik wel vragen', vervolg ik, 'hoe het, volgens jullie, komt dat een ontvoering zo'n veel voorkomend verhaalelement is in de literatuur van de laatste tijd.'

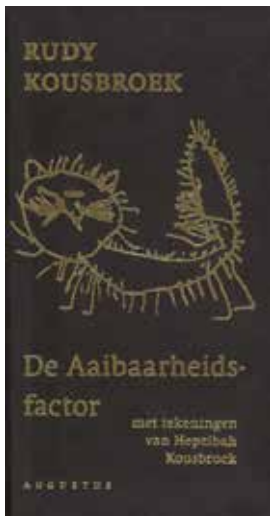
'Dat is wel heel diep hoor, meneer', probeert ze me op andere gedachten te brengen.

'Of ik ga vragen waarom in al die voorbeelden die jullie geven, er niet één keer losgeld is geëist?' ■

Nico van Lieshout (1956) publiceerde in 2012 Tweedehands willen & andere verhalen uit het voortgezet onderwijs. Hij werkt als leraar Nederlandse taal- en letterkunde op het Bertrand Russell College, Krommenie, nicovanlieshout.net

De ideale leeslijst

Welke romans moet je als scholier echt gelezen hebben voordat je je diploma haalt? De **medewerkers** van **Dichters&Denkers** geven advies.

Verplicht!

Geen gek idee om vanaf volgend jaar op alle scholen voortgezet onderwijs in ieder geval de volgende drie boeken verplicht te stellen. **Bint** (1934) van **Bordewijk**, het ultieme schoolboek. Een directeur die van orde en gezag droomt, een klas halfgare en niet te temmen leerlingen die daar in hun hart achter staan, plus een leraar, meeloper, die het zich aan laat leunen. En dat allemaal in een stijl die van iedere zin een knal maakt, een vlam en een visioen. Ik denk dat het beste is dit boek in zijn geheel voor te lezen. Zonder nabesprekingen, zonder interpretatie. Laat ze voelen wat literatuur vermag. Daarna een werkweek organiseren rondom de nieuwe Nederlandse architectuur.

Op scholen moet het gaan om mogelijkheden van literatuur, dus is de verhalenbundel **Halleluja** (2017) van **Annelies Verbeke** het volgende nummer. Verbeke zet een encyclopedie van vertel-mogelijkheden voor: de monoloog interieur, de realistische soap, de onverwachte invalshoek, de jij-vertelling, de verborgen verteller, de detaillist die toch niets vertelt, het valse loeder, de verwarde profetie, de opgeklopte ijdelheid en ga zo maar door. Behandel tijdens lezing van dit werk het begrip 'literaire stijl'. Bespreek de stijl van onder andere de ironie, de overdrijving, de bescheidenheid, de betweter en de mensenvrees.

Als derde boek **De ziekte van Middleton** (1969) van **Gerrit Krol**. Iets voor de hogere klassen. Boek voor de bèta's in de klas die denken dat literatuur niet voor hen bedoeld is. Laat ze merken dat verhalen over computermodellen en wiskundige vergelijkingen buitengewoon ontroerend kunnen zijn. Laat leerlingen beschouwingen schrijven over hun ervaringen met computers. Nodig die aardige lerares wiskunde uit om over haar emotionele omgang met wiskunde te vertellen. Laat leerlingen zelf verbanden ontdekken tussen seksuele obsessies en grafieken. Dat er zulke boeken bestaan, met dit soort mogelijkheden van kijken en vertellen! Daar gaat het om.

Kees 't Hart

Bordewijk, Bint, Nijgh & Van Ditmar
Annelies Verbeke, Halleluja, De Geus
Gerrit Krol, De ziekte van Middleton, Querido

Broer

Laatst was ik bij een literaire avond waar hevig werd getreurd om het feit dat Simon Vestdijk niet meer wordt gelezen door 'jonge mensen'. Met weemoed dacht men terug aan de eigen schooltijd in de jaren zestig en zeventig, toen het ondenkbaar was dat de Anton Wachter-boeken zouden ontbreken op de leeslijst.

Er zijn twee denkfouten die keer op keer worden gemaakt bij leeslijst-discussies. Ten eerste dat de eigen leesgeschiedenis een heilige

maatstaf is, en alles wat daarvan afwijkt een teken van algehele teloorgang. Ten tweede dat er zoiets bestaat als *de* boeken voor *de* middelbare scholier.

Ik ontdekte Louis Couperus, W.F. Hermans en Jeroen Brouwers op de middelbare school. Ik vond *Max Havelaar* vreselijk en overgewaardeerd, en was brutaal en hoogmoedig genoeg om dat breed uit te meten in mijn boekverslag. Later begon ik zelfs vrouwen te lezen – Hella Haasse, Mensje van Keulen, Charlotte Mutsaers.

Dan mijn broertje: geen lezer, nooit geweest. Hij runt een bar en is een hartstochtelijk ajacied, waarmee ik niets algemeen wil impliceren over leesgedrag – alleen om aan te geven: hij leidt een ander soort leven dan ik. Recentelijk moest hij revalideren van een operatie, en zo kwam hij voor het eerst sinds de moeizaam verteerde verplichte kost op de middelbare school tot het lezen van romans. Er gebeurde iets wat ik geweldig vond: hij begon begeistert te praten over de boeken die hij had gelezen. **Alleen met de goden** van **Alex Boogers**; **Murat Isiks Wees onzichtbaar**; **Walter van den Bergs Van dode mannen win je niet**.

Goed geschreven *coming-of-age*-verhalen over jongens die een moeilijke jeugd hebben gehad. Zo'n andere jeugd dan de mijne, zei mijn broer, en toch herkende ik er ook zoveel in. Het mogen platitudes zijn, maar als je mijn broer voor een klas onwillige lezers had gezet, dan had hij ze allemaal mee gekregen.

Niña Weijers

Alex Boogers, Alleen met de goden, Podium

Murat Isik, Wees onzichtbaar,

Ambo Anthos

Walter van den Berg, Van dode mannen win je niet,

Das Mag

Das war einmal

Dat waren nog eens tijden – dat je als leraar Nederlands een lijst van, zeg, honderd titels samenstelde, 'van de Middeleeuwen tot heden', waaruit de leerlingen er twintig (havo) of dertig (vwo) moesten kiezen voor hun mondeling examen literatuur. Nog verder terug liggen de tijden waarin zo'n lijst niet eens nodig was omdat je ervan uit mocht gaan dat leerlingen zelf uitstekend in staat waren het kaf van het koren te scheiden en mij, want ik was zo'n leraar, niet zelden trots wilden laten zien wat hun voorkeuren zoal waren.

Dan heb ik het over de vroege jaren zeventig. Literatuuronderwijs stond niet ter discussie, de canon evenmin, dat was hoogstens het geval als het om 'de methode' ging. Leraren Nederlands waren vanzelfsprekend bezeten lezers, waarom zouden ze anders voor dat vak gekozen hebben? *Van den vos Reynaerde*, sonnetten van P.C. Hooft, kluchten van Bredero, drama's

van Vondel – niemand keek ervan op dat je die pronkstukken uit de literatuurgeschiedenis klassikaal las en besprak, fragmentarisch of integraal maar in elk geval gedetailleerd. Natuurlijk had je ook toen al leerlingen die het daar Spaans benauwd van kregen, maar dat waren, als ik me niet ongelooflijk om de tuin heb laten leiden, uitzonderingen.

Maar *das war einmal*. ‘Elke middelbare scholier’ moet inmiddels zelfs voor de meest flexibele docent een onhanteerbare abstractie zijn. Met het gros van de boeken op die oude lijsten van mij zou ik hem of haar vermoedelijk met een ongeneeslijke boekenfobie opzadelen. Maar dan blijven er toch nog onnoemelijk veel hoogst waardevolle titels over waarmee de uitbraak van een kleinschalige leesmanie niet mag worden uitgesloten.

Ik noem: de vroege verhalen van **Jacques Hamelink** uit **Het plantaardig bewind**, in het bijzonder *Een opgehouden onweer* en *Door een vlies van slaap en tranen*. Ik ken geen ander Nederlands proza waarin in het riskante en diffuse kinderlijke grensgebied tussen (erotische) droom en realiteit met zulke overtuigende zintuiglijke beelden en met zo’n vertelperspectief raffinement wordt verkend.

Bezoekjaren van **Joke van Leeuwen**. Een slim en moedig Marokkaans meisje vertelt over haar broer die wordt verdacht van staatsgevaarlijke, terroristische activiteiten en daarom in de gevangenis is beland. Met ogenschijnlijk speels gemak, en met de nodige subtiele humor, slaagt de schrijfster erin tussen alle valkuilen van wat gewoonlijk geëngageerde literatuur wordt genoemd, door te laveren.

De aaibaarheidsfactor, een van de mooiste boeken van **Rudy Kousbroek**, intelligent en gevoelig als al zijn werk; vanwege de ernst waarmee hij zijn dierenliefde beschrijft, bijvoorbeeld in de hilarische ‘Kattentest’, navoelbaar voor iedereen wiens emotionele binnenzee nog niet definitief is dichtgevroren.

Cyrille Offermans

Jacques Hamelink, *Het plantaardig bewind*,

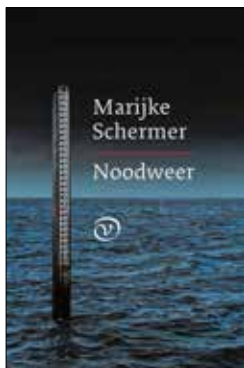
Athenaeum-Polak & Van Genneep

Joke van Leeuwen, *Bezoekjaren*, Querido

Rudy Kousbroek, *De aaibaarheidsfactor*, Augustus

Voor je uit rennen

De vraag is natuurlijk: geef je scholieren liever romans die bij hun leefwereld aansluiten, of geef je ze romans die voor ze uit rennen en die ze maar moeten zien bij te halen? Mijn leefwereld was te saai voor romanschrijvers, té rijtjeshuis, té vinex. Dus ik las *The Ground Beneath Her Feet* van Salman Rushdie tijdens

mijn keuzewerktijduren – in het Engels, op een idioot kleine lettergrootte, met een woordenboek naast me. Ik deed er vier weken over. Jaren later las ik het nog eens en snapte ik dat ik bij eerste lezing de helft niet begrepen had. Maar het boek – een modern sprookje over twee gedoemde geliefden die de grootste rocksterren van de wereld worden – stond bol van mythen, politiek en popcultuur en reikte me een wereld aan waarvan ik vermoedde dat hij bestond, maar waar ik anders nooit bij was gekomen. Eigenlijk is dit dus een pleidooi voor **De ontdekking van de hemel** van **Harry Mulisch**. Ik las het in 2000 en kreeg tussen de kaften van één roman alle hoop en angst van de tweede helft van de twintigste eeuw aangereikt. Het lezen gaf me het gevoel dat ik ergens bij aansloot, ergens aan meedeed.

Iets soortgelijks kun je stellen voor **De wetten** van **Connie Palmen**. Ik las het en dacht continu:

wat wil ze nu eigenlijk? Wat is nu precies het probleem? Maar ik voelde dat dat probleem er was, dat er een verlangen was dat zich niet concreet liet formuleren. Ik leerde in feite dat het leven lastiger was dan ik me als zestienjarige kon voorstellen, met als gevolg dat de roman me in mijn volwassenwording vooruit trok.

Als ik **Philip Huffs Niemand in de stad** had gelezen toen ik in mijn voorexamenjaar zat, dan had ik me onherroepelijk zodra de examens erop zaten bij het corps aangemeld (en was ik nu een heel slordige advocaat geweest): geen recent boek vat zo mooi romantisch en tegelijk melancholisch het studentenbestaan samen, en het daarbij behorende verlangen in de groep op te gaan en toch een individu te zijn, Kortom, precies waar je als scholier ook al mee worstelt.

Joost de Vries

Harry Mulisch, *De ontdekking van de hemel*,

De Bezige Bij

Connie Palmen, *De wetten*, Prometheus

Philip Huff, *Niemand in de stad*, De Bezige Bij

De wereld in

Mijn overstap van kinderboeken naar volwassen literatuur was groot en abrupt, er was toen – ik heb het nu over de duistere Middeleeuwen – niet echt iets om de breuk te verzachten, of het moesten de detectives van Agatha Christie, de sprookjes van Grimm en de Carmiggelt-omnibus uit de boekenkast van mijn ouders zijn. Ik was denk ik vijftien toen mijn leraar Nederlands mij

Kaas van **Willem Elsschot** aanreikte, en anders dan *Eenzaam avontuur* van Anna Blaman, en *De Metsiers* van Hugo Claus, voelde ik dat boek meteen (al moet je deze laatste twee ook gewoon in je schooljaren lezen, het is de tijd dat je alles aankann immers). Maar *Kaas* dus, absoluut. Dat ik zo kon lachen om een personage dat mij vreemd en bekend tegelijkertijd was, die ondernemer en slachtoffer in zich verenigde, berekenend én weerloos was, en dat zijn verhaal me ook weer moedig stemde, dat was nieuw en ik wist dat na lezing van dit boek de wereld voor me open lag.

Iets dergelijks had en heb ik met de romans van **Louis Couperus**; ik denk dat **De stille kracht** nu ook weer een heel goeie voor de lijst is, een sterk menselijk, spannend, broeierig verhaal tegen de achtergrond van de koloniale geschiedenis van Nederland. Als derde kies ik een recente titel, **Noodweer** van **Marijke Schermer**. Een klein juweel, stilistisch, compositorisch, inhoudelijk; een simpel maar ook diepzinnig boek dat allerlei aanknopingspunten biedt voor discussie en filosofie, over de werking van het geheugen, ongewenste aanrakingen, de verschillen tussen man en vrouw, en liefde, dat ook nog.

Marja Pruis

Willem Elsschot, *Kaas*, Polis

Louis Couperus, *De stille kracht*, L.J. Veen

Marijke Schermer, *Noodweer*, Van Oorschot

Acute leescrisis

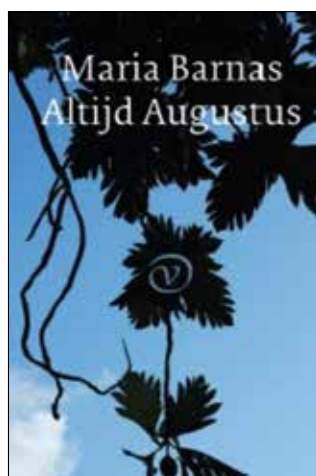
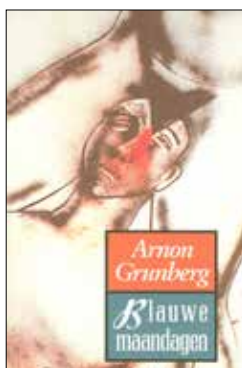
De meest effectieve manier om een middelbare scholier in een acute leescrisis te storten is misschien wel hem een verplichte leeslijst op te leggen. Dat dit ook voor derdejaars studenten Nederlands kan gelden, merkte ik toen we ze voor een cursus over geletterdheid aan de Universiteit Utrecht vroegen een leesautobiografie te schrijven: welke herinneringen bewaarden ze aan voorlezen, waren ze op de mid-

delbare school fervente lezers gebleven, welk effect had hun studie op hun leesvoorkeuren?

We ontdekten een patroon: ja, ze vonden de colleges over *De avonden* en *Max Havelaar* interessanter, en ja, ze gingen die werken ervan begrijpen en waarderen, maar om nu te zeggen dat ze canonieke teksten altijd met evenveel plezier lezen, nee. Het punt was dat ze daardoor ook niet snel grepen naar literatuur van eigen smaak en liever Netflix aan zetten.

Wat scholieren en studenten in een cultuur als de onze – waarin dagelijks een strijd wordt gevoerd om onze aandacht en concentratie – idealiter van literatuuronderwijs leren is hoe je überhaupt tot een lezer uitgroeit. Dat literatuur daarbij zelf tot voorbeeld kan dienen, bewijst **Altijd Augustus** (2017) van **Maria Barnas**.

Nadat het pubermeisje Augustus op tv heeft gezien hoe *De duivelsverzen* van Salman Rushdie wordt verbrand, besluit ze een spreekbeurt over de roman te houden. In Augustus' worsteling

met het boek weerspiegelt zich haar worsteling met het leven: 'Het is, hoe zal ik het zeggen, het meest wonderbaarlijkste, soms onbegrijpelijkste, kritische en grappige boek dat ik ooit heb gelezen. Mijn vader zegt dat dit boek de wereld heeft veranderd, maar ik wil het vandaag niet over mijn vader hebben, of misschien toch een beetje maar dan meer in het algemeen omdat vaders en vaderfiguren, soms in de rol van iets wat zich voordoet als iets goddelijks, een rol spelen in het boek.' Barnas laat zien hoe het meisje laveert tussen diepgevoelde identificatie en het besef dat literatuur ook altijd iets zegt over de grote wereld buiten jezelf. Maar het meest herkenbare inzicht in *Altijd Augustus* is dat niet meteen weten wat je met een boek moet hoort bij een lezend bestaan – en dat dát een groot plezier is.

Femke Essink

Maria Barnas, *Altijd Augustus*, Van Oorschot

Wat doe je hier?

Klaar zijn met de middelbare school zonder **Jona Oberski's Kinderjaren** gelezen te hebben: ondenkbaar. Een aangrijpende tekst die goed klassikaal te bespreken is: wat kunnen we zeggen over oorlog en genocide in onze tijd; wat is literatuur precies, hoe werkt het, wat is 'authenticiteit'. En hoe zit dat met dat bijna onmogelijke vertelperspectief? Bijvoorbeeld in het hoofdstuk 'Het ketelhuis': 'Ik klom op de stapel en keek in het bovenste lakenpak. Ik zag alleen een arm. Ik begon het laken los te maken. Buiten hoorde ik ze schreeuwen. Ik trok de arm eruit. De hand leek op die van mijn vader. Ik rukte aan het laken totdat ik het hoofd kon zien. Het hoofd was zwart van de baard. Ik liep van de stapel af en zag aan de zijkant een lichaam. Er scheen bijna geen licht op. Ik keek naar het gezicht. De ogen waren zwart. De wangen mager. De baard kort, zoals van mijn vader. De neus leek er ook op. Ik keek naar de handen. Zij leken op die van mijn vader. Maar het lichaam leek helemaal niet op dat van mijn vader.'

Een ander boek dat een middelbare scholier aan het begin van de 21ste eeuw moet lezen, is **Hoe ik talent voor het leven kreeg** van **Rodaan Al Galidi**: 'De eerste twee jaar dook ik in de Nederlandse taal, want als het azc een gevangenis was, zo dacht ik, dan is de sleutel het Nederlands. Die sleutel zou de deur naar Nederland openen, naar de Nederlanders, naar het leven buiten. Maar ik ontdekte dat je, als je Engels sprak, altijd een uitleg kreeg, maar als je Nederlands praatte, je vragen kreeg als: wat doe je hier? Waarom ben je hier? Waarom ga je niet weg als het je niet bevalt?' Eveneens

een verhaal waar een klas de tanden in kan zetten – is dit fictie, of non-fictie?

Poëzie mag niet ontbreken, dus grasduinen in **Ilya Leonard Pfeijffers De Nederlandse poëzie van de twintigste en de eenentwintigste eeuw in 1000 en enige gedichten**, en je laten verrassen. Opdracht: kies vijftig gedichten uit de bloemlezing, en motiveer je keuze.

Alfred Schaffer

Jona Oberski, *Kinderjaren*, Ambo Anthos

Rodaan Al Galidi, *Hoe ik talent voor het leven kreeg*,

Jurgen Maas

Ilya Leonard Pfeijffer, *De Nederlandse poëzie van de twintigste en de eenentwintigste eeuw in 1000 en enige gedichten*, Prometheus

Groots en enerverend

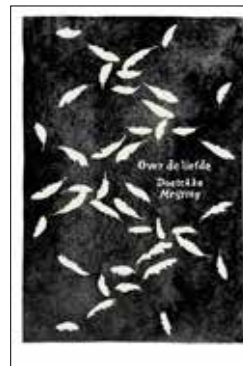
Regelmatig betogen experts dat we kinderen vooral actuele, snelle en sexy boeken moeten aanreiken, maar de romans die mij op de drempel van de puberteit echt aan het lezen zetten waren dat eigenlijk allerm minst. Sterker nog, de boeken die toen het meest voor me betekenden kwamen bijna allemaal uit het bekende rijtje stemmige klassiekers. Zo was het **De avonden** (1947) van **Gerard Reve** dat mij voor het eerst het gevoel gaf dat ik via een tekst in contact kwam

met een ander mens, ongehinderd door de zestig jaar die tussen ons in lagen. Dat was het moment waarop het werkelijke lezen begon en om die reden kan ik niet anders dan pleiten voor het doorgeven van deze nog altijd even ongemakkelijke en ontwapenende roman.

Een boek dat ik mijn jongere zelf nu in de handen zou willen drukken is **Over de liefde** (2008) van **Doeschka Meijssing**. Het verhaal is even doorleefd als dat van Reve, maar Meijssing heeft haar persoonlijke tragiek ook nog op unieke wijze verrijkt met humoristische, speelse zijpaden. Daarnaast kan haar verbeelding van Amsterdam als een sprankelende metropool vol belofte dienen als een mooi tegenwicht bij Reve's claustrofobische stadsdorp.

Maar als ik me inbeeld dat ik zelf voor de klas sta (wat met de dag een reëler vooruitzicht wordt) denk ik dat ik niet alleen tieners met weltschmerz van geschikte lectuur zou willen voorzien. Als

je kinderen echt iets wilt meegeven van *the best that has been thought and said*, dan zou je ze boeken moeten laten lezen die tonen hoe groots en enerverend literatuur kan zijn. Romans kunnen ons immers doen nadenken over wat het betekent om mens te zijn, en ons niet alleen wijzen op de tragiek, maar ook op de intense schoonheid van het leven. Daarom gun ik het alle scholieren om een van de hoogtepunten van de recente

Nederlandse literatuur te lezen: **Grip** (2011) van **Stephan Enter**. Een compacte, bijzonder sierlijke roman over vriendschap, herinnering en zelfs over geluk, vol adembenemende beelden en passages. Ik kan me geen beter literair visitekaartje voorstellen.

Lodewijk Verduin

Gerard Reve, *De avonden*, *De Bezige Bij*
Doeschka Meijsing, *Over de liefde*, Querido
Stephan Enter, *Grip*, Van Oorschot

Ontdekkingen

Bij elk boek dat ik open hoop ik maar op één ding: een ontdekking. Dat kan een andere wereld zijn, een verrassende uitdrukking, een nieuwe stem. Als je het zo bekijkt moet lezen voor een scholier veel opwindender zijn, om de eenvoudige reden dat zijn wereld nu eenmaal kleiner is en er meer valt te ontdekken.

In de eindeloze zomer tussen mijn eindexamen- en mijn propedeusejaar verscheen **Blauwe maandagen** van **Arnon Grunberg**. Dat was precies hoe een ontdekking moet zijn: de rare, opwindende wereld die toch ook begon op eenzelfde soort school als die ik net had afgerond. De taal was niet te vergelijken met wat ik voor mijn lijst had gelezen. De met waanzin en wanhoop doortrokken humor kende ik niet. Als ik dat verwonderde besef in één kreet moest uitdrukken, zou het zoiets zijn als: kan dit óók literatuur zijn?

Ik geloof er niet in dat je leerlingen aan het lezen krijgt met lijsten van wat je 'moet' hebben gelezen. Daar is lezen te particulier, te intiem voor. Eén boek voor iedereen aanraden is onzinnig. Je moet ze een brede waaier van literair werk aanbieden, in de hoop dat iets ervan aanslaat en een ontdekking blijkt. De vroege werken van Grunberg zijn denk ik geschikt voor jonge, wat minder doorgewinterde lezers. In dezelfde categorie kun je denken aan Wolkers of Giphart.

Voor leerlingen bij wie de verbeelding dan geprikkeld is zou ik **Rituelen** van **Cees Nooteboom** aanraden. Als scholier heb ik het in een extatische roes gelezen. Elke zin is mooi, het is muziek, melancholie, om bij te mijmeren over tijd en liefde en andere grote vragen.

Mijn derde ontdekking geef ik omdat het boek me zo lang heeft tegengestaan: **Publieke werken** van **Thomas Rosenboom**. De monumentale, ambtelijke titel van dat massieve blok, dat ook nog eens in een muffig verleden speelt. Op een dag zette ik me er toch overheen en het bleek alle ingrediënten te hebben om je verslingerd te maken: de stem, de vreemde wereld, allemaal onverwacht helder en levendig. Een ideaal boek om scholieren te laten ervaren hoe rijkelijk literatuur je kan belonen als je er eerst even wat moeite in steekt. ■

Christiaan Weijts

Arnon Grunberg, *Blauwe maandagen*, Nijgh & Van Ditmar
Cees Nooteboom, *Rituelen*, *De Bezige Bij*
Thomas Rosenboom, *Publieke werken*, Querido

Ester Naomi Perquin Les

Op de hoek van de straat woont een voormalig advocaat, die hier thuis 'De Koning' wordt genoemd. Ik heb hem nog gekend in wat je nu zijn glorie-dagen zou kunnen noemen, charmant en altijd onberispelijk gekleed – hij was van het type dat je inhuilt als je zeker weet dat je het gedaan hebt. Hij kreeg een aneurysma, meen ik. Daarna een operatie, een hele reeks lyrische episodes. Er was een fase waarbij hij in het wit gekleed rondliep en zijn medisch dossier onder de arm droeg. Daar sprak hij je dan over aan. 'Hier staat dat er een luchtbel zat, kijk hier staat het, maar een luchtbel is niets, een luchtbel is een gedachte en dát is het probleem.'

Tegenwoordig zit hij meestal voor zijn deur op een bankje, omringd door de objecten die hij graag uitstalt: een vogelkooi, een anker en een antieke fiets. Hij rookt er sigaretten en steekt monologen af tegen wie blijft staan. Over politiek, de kwaliteit van badlakens, kapitalisme, bruine bonen, koraalriffen, criminaliteit – het is geen onzin wat hij vertelt. Wel brengt hij onderwerpen en standpunten samen die nog nooit in elkaars buurt hebben vertoefd en doorspekt het geheel met mystieke terzijdes. Dat vereist het nodige geduld van de luisteraar. Geduld dat ik niet altijd kan opbrengen, wanneer ik op weg ben naar de supermarkt voor een vergeten ingrediënt. Soms rijdt hij rond op een met bloemen versierde scooter, in een jas van rood bont. Hij zwaait dan naar de mensen, heel waardig.

De Koning wilde mij onlangs, ik was op weg naar de brievenbus, iets vertellen over onderwijs en indoctrinatie, maar zwenkte al gauw naar een ander standpunt: 'Wat ze de kinderen niet leren, dát is het probleem, mevrouw. Een lijst die steeds langer wordt. En het is niet zo moeilijk, wat je moet weten, maar je moet het wel weten, anders krijg je 't moeilijk. Een band kunnen plakken, op tijd je bek kunnen houden, snappen dat goedkoop duurkoop is. Dat geldt voor veel dingen, maar vooral voor schoenen. En dat je nooit aan katten moet beginnen want je krijgt zo'n kat nooit af, je zit er de rest van je leven mee. Dus wat er overblijft en wat er overgaat: dat leren ze niet. Die kinderen zitten straks de hele dag contact te vermijden, die zijn als de dood dat er iets gebeurt wat ze niet hebben gekregen. En ze hebben niks gekregen, want ze krijgen niks. Van links niet en van rechts niet. Nee, mevrouw, want dan moeten ze

'Dus wat er overblijft en wat er overgaat: dat leren kinderen niet'

helemaal over die leegte heen, van twee kanten. Dan flikkeren ze met z'n allen naar beneden.' Ter afronding van deze toespraak stak hij een sigaret op en blies de rook omhoog, richting wolkenlucht. Terwijl ik mijn brief ging posten dacht ik aan Nicolaas Matsier. Vanwege die opmerkingen over katten, natuurlijk. En die over leegte. Matsiers gedicht is een volmaakt voorbeeld van instructieve poëzie. Een lesje van niks eigenlijk, maar een voorbereiding op alles.

Hoe een kat te gaan missen

Doe alles voor het eerst nu zonder hem. Kom thuis en hoor hoe hij daar niet achter de voordeur klaarstaat.

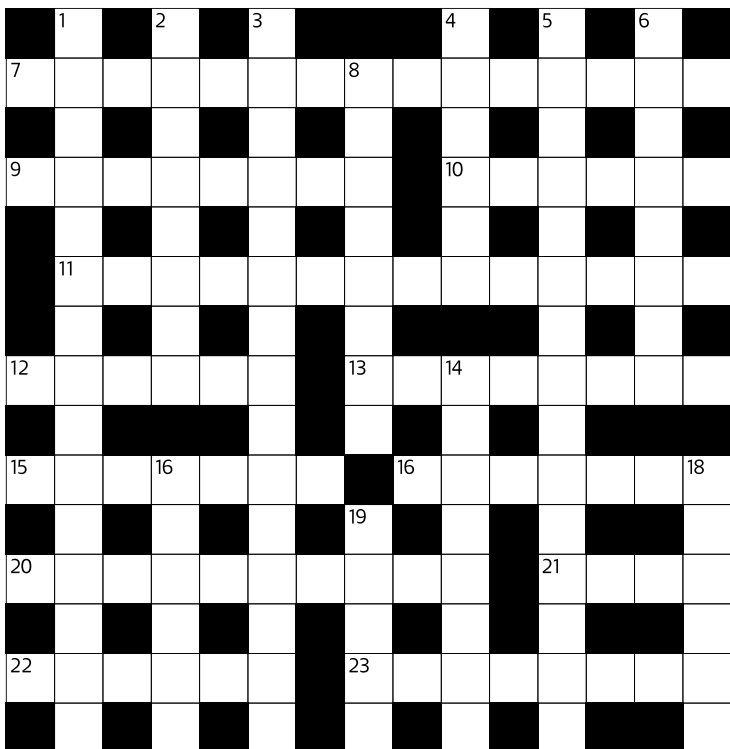
Loop onverwachts de trap af en zie nog net de streng verboden sprong van 't aanrecht maar geen springer.

Laat vlees en vis voortaan gerust op tafel staan. Zet alle deuren van voorheen vlovrij gehouden ruimtes open.

Zuig de weer vuilgeworden vloer zonder de vlokjes van zijn vacht, ruik hoe het in zijn bak nog steeds niet stinken gaat.

Mat achter voordeur. Tuinmuur. Radiator. Mand met wasgoed. Juist geleegde wijndoos. Het is op al zijn plekken dat hij weg is.

Uit: *Zonder titel zonder jaar*, *De Bezige Bij*, 2017

Cryptogram 3457 Henk Jongebloed

Horizontaal

7. Zetbaas met een regelmatige stoelgang (15)
9. De opschepper onder de vogels (8)
10. Vermogen het met elkaar te doen (6)
11. Een activiteit die zich bij relletjes kan ontvouwen (3,6,5)
12. Bij deze opleiding mist u hem op die belangrijke plaats (6)
13. Supervliegtuig (8)
15. Zó klaar als er niet zoveel geklaagd wordt! (7)
17. Ter onderscheiding: zij draagt blauwe bloempjes (7)
20. Vorm van transport naar hogere sferen (10)
21. Wat blijft is een gemiste kans (4)
22. Happy horse? (6)
23. Kan je iets bij en naar boven brengen (8)

Verticaal

1. Op tijd op en meteen al kaalgeplukt (5,3,2,5)
2. Stukje land waar zoetjesaan geen leven meer in zit (8)
3. Waarin je jezelf en andere vooraanstaande landgenoten terugziet (15)
4. Kwam duidelijk niet goed uit de verf bij het examen (6)
5. Een rondje voor de zaak is een terugkerend gebeuren (15)
6. Minnespel waar de ander geen punt van maakt (8)
8. Steeg van één naar zes (8)
14. Een alien kijkt wel uit op zo'n oud zeilschip (8)
16. Een hit maar dan omgekeerd (6)
18. Al te autoritair maakt haar verdraaid opgewonden (6)
19. Eenmaal vol drank is een Spaanse heer van de heren- én de damesliefde (5)

Oplossing cryptogram 3456

Horizontaal:

5 werk-voorziening, 9 bedelven/bedel-ven (meer), 10 gelapt, 11 dialoogvenster, 12 rad-ijs, 13 nep-links, 15 dal-les, 16 weg-vak, 17 cara-bas, 20 na-Bob, 21 mini-ma, 22 gad-o-gad-o.

Verticaal

1 wereld-productie, 2 mis-greep, 3 ontlastings-boog, 4 knipje/knip-je, 6 koehandel, 7 on-voorstelbaar, 8 rondgang, 14 klap-band, 16 wij-n-god, 18 r-uit (niet 'r in), 19 slag.

KUNST GESCHIEDENIS?

INVESTEER IN JEZELF

- + cursussen
- + excursies
- + lezingen

A+

EXCLUSIEF – ACADEMISCH – KLEINE GROEPEN

ARTCONTEXT.NL

DELFTSE MEESTERS
IN DE MUZIEKINDUSTRIE

MOJO XBACK STAGE

DUTCH MASTERS OF
THE MUSIC INDUSTRY

**MUSEUM
PRINSENHOF
DELFT**

12 04 2019
01 09 2019

NV Weekblad De Groene Amsterdammer
Onafhankelijk weekblad sinds 1877
Postbus 353, 1000 AJ Amsterdam
Singel 464, 1017 AW Amsterdam
groene.nl / groene@groene.nl
Redactie 020.524 55 24
Administratie 020.524 55 55

Redactie

Xandra Schutte (hoofdredacteur),
Evert de Vos (redactiechef), Zoran
Bogdanovič, Joeri Boom, Rasit Elibol,
Margreet Fogteloo (De Groene at large),
Rosa van Gool, Rutger van der Hoeven,
Irene van der Linde, Roos van der
Lint (kunst), Marja Pruis (Dichters &
Denkers), Aukje van Roessel, Casper
Thomas, Jaap Tielbeke, Coen van
de Ven, Joost de Vries (Dichters &
Denkers), Laura Kelderman en Tjessie
Riemersma (stagiairs), Trinette Koomen
en Eva Weller (secretariaat)
Eindredactie Rob van Erkelens,
Hugo Jetten, Nienke Gaastra,
Jetske Brouwer
Vormgeving Christine Rothuizen
(ontwerp), Sanne van de Goor
Beeldredactie Simone Berghuys,
Rachel Corner
Webredactie Roderick Nieuwenhuis,
Katrien Otten, Jan Postma,
Lieve Knijnenburg, Jan Daalder
(stagiair)
Website Christine Rothuizen (ontwerp),
Mark Kocera (ontwerp en bouw)

Directeur/uitgever Pieter Elshout

Administratie Heleen de Waard, Kim
Weller, Jacqueline Wolf, Anil Göksun,
Eva Weller (financiën)

Marketing en acquisitie

Hans Boot, Ivo Jansen op de Haar,
Antoinette Vrisekoop
020.524 55 11/12
advertenties@groene.nl

Abonnementenwerving

Hans Boot, IJbert Verweij
Abonnementenadministratie
020.524 55 55
abonnementen@groene.nl
Abonnementsprijzen

Nederland:

per jaar € 195,-, per half jaar € 102,-,
per kwartaal € 53,-, studenten-
abonnement per 4 weken € 10,-,
Overige landen prijzen op aanvraag.
Digitaal abonnement per jaar € 150,-,
Losse nummers € 5,45.

Rekeningnummer abonnementen
NL65TRIO0198496176

Druk Senefelder Misset, Doetinchem

Gesproken en digitale versie

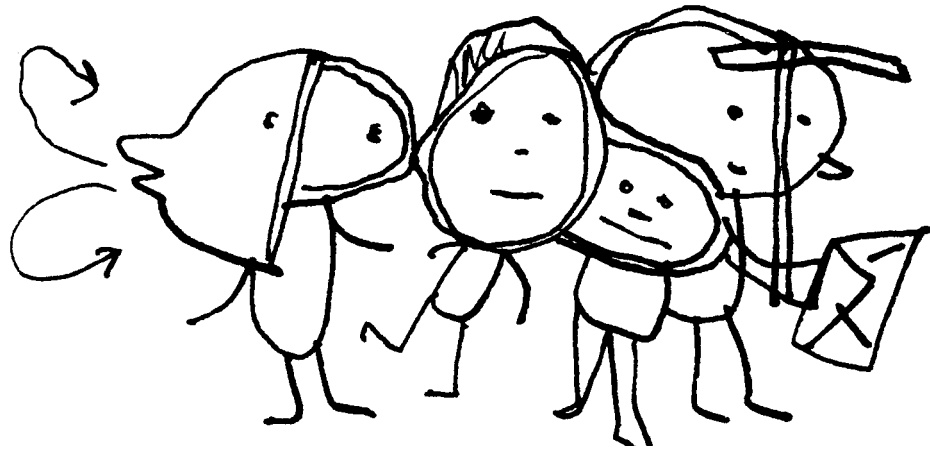
Loket Aangepast Lezen 070.338 15 00

Wilt u een gift overmaken of een
legaat nalaten, dan kan dat t.b.v.
Stichting 1 8 7 7, rekeningnummer
NL66TRIO0254382320
(BIC TRIONL2U)

De stichting heeft een ANBI-status

Jan Rothuizen

Ecomodernisten

Ik ben het bijna altijd met Ewald Engelen eens, met zijn standpunten, maar niet altijd met zijn 'oplossingen'. In zijn 'Economie'-column van 2 mei heeft hij het over 'ecomodernisten' die schijnoplossingen bieden voor de echte problematiek van de wereld waarin wij leven. Oplossingen voor over veel te lange tijd, of met sint-juttemis. Ik ben bang dat hij gelijk heeft, maar het alternatief is er – nog – niet. Eigenlijk biedt ook hij geen oplossingen. En onder-tussen is de linkse beweging weer danig verdeeld en dus geen partij meer voor het kapitalistische liberalisme dat de laatste veertig jaar in Nederland de dienst uitmaakt

(Wiegel, Bolkestein, Kroes, Shell, Unilever, Schiphol) en vrolijk Marktwerking (lees Eigen Verrijking) door kon zetten en rijk rijker laten worden.

Ik zat ooit als eenmansfractie in de Vlaardingse raad (voor de PSP). Nooit werden mijn voorstellen gesteund door 'links', want ik was onbetekenend (PvdA) of revisionistisch (SP). Een enkele keer werden mijn voorstellen een jaar later door het CDA (of de PvdA) als 'van hen' ingediend, en aangenomen. Zo kun je soms ook je doel bereiken. Drammen, doorgaan, luis in de pels en nooit schelden. Manoeuvreren tussen 'enerzijds-anderzijds' of nog 'een onderzoek' (CDA) en *te* recht op je

doel af gaan (Van der Spek, Spekman). Kortom, ik geloof niet zo in 'dieharten', maar meer in (pushen in) dialoog. Staccato continuo. Maar wel ostinato. Vasthoudend. **ARNOLD VAN KALKEN,**
Romagne-sous-Montfaucon,
Frankrijk

Masterclass onderzoeksjournalistiek

Voor de masterclass onderzoeksjournalistiek zoeken Platform Investico en *De Groene Amsterdammer* divers talent onder de dertig jaar. Een groep van vijf jonge journalisten krijgt de kans om vanaf september 2019 zes maanden onder begeleiding van redacteuren, onderzoeksjournalisten en gastdocenten een groot onderzoeksproject te doen. De masterclass resulteert in een diepgravend artikel in *De Groene Amsterdammer* en is in beginsel bedoeld om nieuwe medewerkers op te leiden voor Platform Investico. Geselecteerde kandidaten komen in aanmerking om een beurs aan te vragen van maximaal 1000 euro per maand bij het Fonds Bijzondere Journalistieke Projecten. De Nederlandse onderzoeksjournalistiek heeft behoefte aan talent uit alle maatschappelijke geledingen en met diverse culturele achtergronden. Ben je geïnteresseerd en heb je vragen? Kom dan maandag 20 mei om 17.00 uur naar de informatieavond bij *De Groene Amsterdammer*. Meld je aan via web@platform-investico.nl. Solliciteren kan, tot en met 2 juni 2019, ook via dit e-mailadres. Kijk voor alle informatie op platform-investico.nl/over-ons/masterclass

14 mei De Groene Live De nieuwe feministische leeslijst

Hoe ziet het feminisme eruit anno 2019? Wat kunnen we leren van boegbeelden uit het verleden als De Beauvoir, Lorde, Dorrestein, Plath en Burnier om de emancipatie van vrouwen te versnellen? Die vragen staan dinsdagavond 14 mei centraal bij De Groene Live over de nieuwe

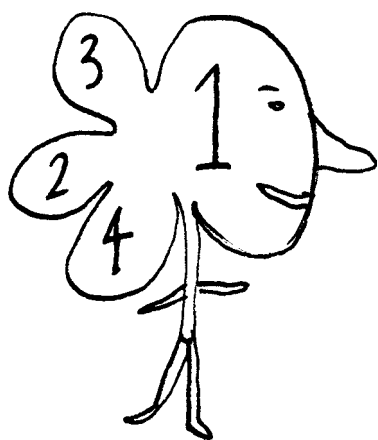
feministische leeslijst. Met een inleiding van Marja Pruis en columns van Marian Donner, Margreet Fogteloo, Mounir Samuel, Joost de Vries en Roos van der Lint. En een afsluitende paneldiscussie door Xandra Schutte met Marja Pruis, Maaike Meijer, Clarice Gargard en Sayonara Stutgard. Aanvang 20.00 uur. De toegang is gratis, wel even opgeven op dezwijger.nl

Agenda groene.nl/agenda

11 mei **Masterclass spotprenten animeren**
10:00 tot 17:15 uur / Nederlands Instituut voor Beeld en Geluid / Media Parkboulevard 1, Hilversum
In deze masterclass legt Inktspotprijswinnaar Tjeerd Royaards uit hoe je verhalen kan vertellen door het gebruik van beelden

14 mei **De Groene Live #20 De nieuwe feministische leeslijst**
20.00 uur / debat / Pakhuis de Zwijger / Amsterdam
Debat over modern feminisme naar aanleiding van de verschijning van het boek *De nieuwe feministische leeslijst*

U kunt uw ingezonden brief van maximaal 400 woorden sturen naar groene@groene.nl

Klavers

vakantie (buitenland) aangeboden

Ben jij op zoek naar rust en ruimte?
www.polmone.org

Aan de voet van de Franse Pyreneeën, maison d'hôte l'Oustal, schitterend uitzicht, mooie ruime kamers, (h)eerlijk eten. Alle seizoenen de moeite waard.
www.loustal.eu

Ardèche-Drôme: boerderij 2-8 pers, rust, sfeer, confort 4 seizoenen,
www.rignas.nl

BARRERIE, kleine camping, 6 plaatsen, trekkershut, zonnekamer, in de Charente, Frankrijk. Rust en ruimte. www.bARRIERE.com
mob: 06-55821966

Stiltehuis Pyreneeën voor wie een niet confessionele plek zoekt om tot rust te komen en te bezinnen in stilte en eenvoud.
stiltehuis-pyreneeen.org

Bij La Roche-en-Ardenne (Wallonië): houten huis, 4 personen, midden in het bos boven stuwmeer, eigen terrein 1,5 ha: www.fayarde.nl

Ons vrijstaande huis in prachtige natuur N.-Italië, 35 min van zee, 70 min van Nice; www.casadipiedini.nl

Mooi huisje bij middeleeuws dorp in de Spaanse Pyreneeën. 1-3 pers. Wandelen, cultuur, zwemmen of gewoon lekker zitten.
www.lateulera.nl

Italië, Noordelijke Marche. In feërieke heuvels. Nabij strand. Rust, cultuur en natuur; 2-3 pp; uw eigen zwembad en tuin. Zoover 9,4. Loes en Pierre heten u welkom.
www.huisjeindemarken.nl

Jan Rothuizen

Fraai gelegen daglonerswoning in Morvan, Bourgondië; rust, ruimte, water en natuur.
Zie: www.souslesvents.nl

Italië. Regio Le Marche. Sfeervolle 2-pers. appartementen. Kleinschalig met NL eigenaren/bewoners. Veel Groenen gingen u voor!
www.lucertola.nl

Italië - Ligurië: vrijstaand vakantiehuisje (2 p.) midden in de natuur met prachtig uitzicht en veel ruimte. [vakantiehuisligurie.nl](http://www.vakantiehuisligurie.nl)

Drôme Zuid-Fr. juni-sept. Aangename, ruime, zelfst. gîte. Stil en mooi zicht. 2 p.
www.detweeberen.nl

Ardèche Z-Fr. Vrijstaand vakantiehuis (4-6 pp) in prachtige natuur, 2 km van dorp en zwemwater. Vrij juli en augustus, € 500 pw. www.tailla.nl.
0620133711.

vakantie (buitenland) gevraagd

Noord-Spanje: we zoeken vakantiehuisje aan de kust half juli - half aug. koenjaap56@gmail.com

vakantie (binnenland)

Kent u het Reestdal? 3 vakantiehuisjes in vogelrijk natuurgebied met eigen vogelkijkhut. www.heidehuisje.nl
06-81525089

Lekker wandelen, fietsen én lezen in stil WESTERWOLDE (Z.O. Groningen)? Boek dan Huisje Horizon! 0651056565, taalschuur@hetnet.nl

FRIESLAND. Te huur voor weekend of vakantie een alleraardigst, geheel vrij gelegen boerderijtje met een groot stuk grond in het zuidoosten van Friesland. Rust en ruimte, eenvoudig maar van alle gemakken voorzien en geschikt voor 1 tot 6 personen. Tel. 020-4204388.
www.boerderijtje-in-friesland.info

Achterhoek: Boerderij Rietberghe! Huis = mix van modern & traditioneel. Warme kunstzinnige sfeer. Grote tuin & vrij uitzicht. Ideaal voor familie weekend / gezinnen. Tot. 15-pers. 9 slaapkamers www.rietberghe.nl

Vakantie bungalows met veel privacy op duurzame en kleinschalige plek in de bossen van Otterlo vlak bij Park Hoge Veluwe en het Kröller-Müller museum www.deroek.nl

Geniet van het uitzicht op de bloemenakker, dommel wat in een luie stoel, wandel door bos en veld, fiets naar museum More in Ruurlo of neem het treintje naar Zutphen.
www.dettimmershuur.nl

Verscholen in de vrije natuur bij Oostburg ligt ons SFEERVOLLE DIJKHUIS, omringd door krekens en akkers. De ideale plek voor strandliefhebbers, fietsers en rustzoekers. www.vakantiehuisje-zeeuwsvlaanderen.nl

Zuid-Limburg, tussen heuvels en bos, 15 min. van Maastricht. Ons knusse huis (4-6p.) is nog beschikbaar in de zomer en herfst: debukel@outlook.com

diensten

Stadsschilder: www.rubenbosman.nl. Door de wol geverfd.

VAKVROUWEN! 3 meubelmaaksters en 1 timmervrouw bieden vakwerk op maat. Voor inspiratie en mogelijkheden: 020 6827614 of www.vakvrouwen.com

KWALITEITS schilderwerk, wanden, plafonds en houtwerk. Amsterdam en omgeving. Marian: 06-1460 1388
www.marpi-schilders.nl

divers gevraagd

In-en verkoop van filosofie en geschiedenis boeken.
www.fenixbooks.com 0652663835

divers aangeboden

Te koop in Frankrijk. St Franchy (58330) Nievre. Mijn Mooi 2 pers. huisje. Grote kamer, keuken, badkamer, terras, grote lichte slaap/werkzolder. Kelder. Schitterend uitzicht, grote tuin met natuurstenen schuur, tuinhuisje. Info, foto's en afspraak: 0623340478

huisvesting gevraagd

Schrijver/programmamaker zoekt rustige huurwoning in Amsterdam West met minimaal 2 slaapkamers. Huur circa 1000 euro. Reacties of welke tips kunt u mailen naar: huurwoninginwest@gmail.com

huisvesting aangeboden

Vrijstaande, luxe woning voor schrijver of wetenschapper zonder huisdier. Max. half jaar. € 750,- pm incl. (N.O.-Veluwe, bos, veld, stilte, privacy). indepauze@icloud.com

cursussen en coaching

Spiegellecturen Kijk op Japan 2019
www.ensoschool.nl

Vertalersvakschool. Avondopleiding literair vertalen in Amsterdam en Antwerpen. Uit het Duits, Engels, Frans, Italiaans, Russisch en Spaans. Meer informatie op www.vertalersvakschool.nl en www.vertalersvakschool.be.

Schildervakanties, schilder weekenden, creatieve cursussen en workshops. www.tekenstreken.nl

Doka Cursus. Ervaren docent fotografie geeft doka lessen in Adam. 1 of 3 daagse cursus (€ 125 of 325). Incl. materiaal en lunch. Start in overleg. Info: Marcel de Cnock tel. 06-53610208, marcel@decnock.com website: www.decnock.com

Voel je je een vreemde vogel in je loopbaan? Bestel de Gids op www.uitzonderlijktalent.nl

lezersaanbieding

www.bartartbox.nl Grote Zaal en Vide Bijzondere tentoonstellingen alle disciplines Groningen

kennismaking

Ter bevordering van gezamenlijkheid zoek ik (52 jr) anderen om nu & dan mee te eten & de dag doornemen. Ik kook graag, vers, met weinig vlees. Naast de mijne heb ik nog 6 stoelen aan tafel. We delen maaltijd & kosten. Humor & hartelijkheid horen bij de huisraad. Rivierenbuurt Amsterdam. Kom ook!

kennismaking

Reageren kan op groene.nl/voorjaarsliefde

Man, 53, kaal, slank, academicus. Audi en paleografie. Zorgeloze erudiet. Hedonist en headhunter die van letteren en liefhebben bezwijmt. Zoekt vrouw van en voor zijn leven met brains, drukke boekenkast en dito baan. Ik lees je, om te beginnen in hetslentein2019@gmail.com

Kijk ook naar onze klavers online!
U kunt uw Klavers alleen online aanmelden
groene.nl/klavers

IEDEREEN DIVERS

door (K)

Opheffer Heimwee

beeld Milo

Soms heb ik het gevoel – en ik ben niet dol op gevoelens, maar ik heb ze nou eenmaal – dat mij wordt kwalijk genomen dat ik deze tijd niet wens. En zelfs veracht.

Ik zie de verworvenheden van het huidige tijdsgewricht wel, maar mijn eigen gewrichten kraken en ik zou graag door een necropool willen slenteren, hoe luguber dat ook moge lijken.

In mijn paradijs is het eeuwig 1971, ben ik verliefd op de mooiste benen in de stad en hebben mijn woorden nog toverkracht.

Soms denk ik, als ik mensen weer eens tegen bepaalde politici tekeer hoor gaan, is het de genuanceerdheid van het hedendaagse leven die ik niet aankan? Maar ik vind deze tijd eigenlijk niet zo genuanceerd. Is het mijn authentieke heimwee dat bruine rafelranden kent (was ik maar een koloniaal in Indië), waardoor men mijn manier van denken afwijst?

Ik schijn nog resten van een verwerpelijke vocabulaire te hebben. Ik zeg neger – het is 'van kleur, pap' – en ik zeg Eskimo – 'het is Inuit, Opheffer' – en ik spreek nog wel meer door ouderdom geteisterde woorden uit, die ontsnappen aan een oud brein waar de gulzige neuronen zich eindelijk een doorgang hebben gevretten naar mijn reptiele kern.

Zoals mijn vrienden sterven, sterven mijn woorden.

Sommige houden zich verborgen, omdat ze bang zijn veroordeeld te worden.

Mijn mijmeren is schuldig, want in mijn hoofd voer ik een strijd tegen de verbittering met scheldkanonnades waarbij ik het pak van de goed geklede politieke correctheid aan stukken scheur. Mijn tong is goed beschouwd een gifangel maar ik hou hem nog schuil achter de tanden.

Soms loop ik naar de Bank van het Gevoelsleven,

**Ik draag geen zwarte hemden,
maar als jullie die zien,
ga je gang maar, jongelui**

luchtspiegelingen legers zien die wel uitkijken zich met ons te meten. Soms ook denk ik dat ik te weinig hypotheek op God heb genomen, want Hij neemt wel wraak en gaat wel tekeer, maar totaal ondoorgroendelijk, onrechtvaardig en willekeurig en niet zoals ik wil.

Ik draag geen zwarte hemden, maar als jullie die zien, ga je gang maar, jongelui.

Ik bouw een cocon met daarin een draagbare Dual-pick-up. Ik draai daar The Beatles en Zappa. Ik heb een klein boekenplankje met de complete werken van Nabokov en Shakespeare en de beide Reves.

Ik ga sonnetten schrijven en geef die in eigen beheer uit. Ik heb de hele dag pornozenders aan staan en probeer de opwinding terug te vinden van toen ik vijftien was en met een snorretje, aangezet met het wenkbrauwpotlood van mijn moeder (een tip die we elkaar doorgaven), de bioscoop Parisien op de Nieuwendijk binnensloop om naar een Zweedse natuurfilm te kijken waarin vrouwen zich uitkleedden en te water gingen om te badderen.

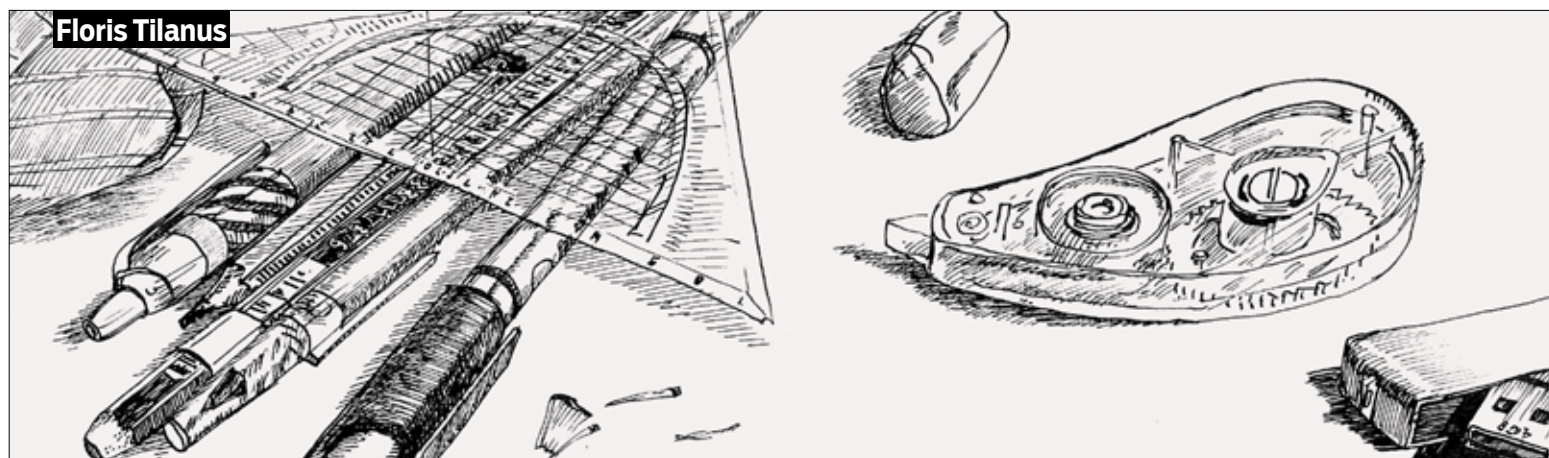
Wanneer is *Heimweh* als ziekte geschrappt, terwijl het de oorzaak is van rigoureuze politiek?

en neem ik een kortlopende hypotheek op God. Om Hem te vervloeken – ik moet het toch ergens kwijt – en om Hem te bidden dat Hij mij helpt wraak te nemen, maar ik vraag ook wel eens om mij, met een eenvoudige ademstroom uit Zijn mond, te ontlasten van wat zuur. Tot nu toe is er nog niets gebeurd.

Mijn door het niets doen versleten kont graaft zich in mijn kapotte bank, mijn perkamenten bibberhand grijpt naar de afstandbediening van de tv en ik zoek zenders op met strijd. Liefst de echte. Niet die in films.

Kijk, daar is Nero. Ik vind hem eigenlijk wel bijzonder. Zijn toga met rood koord heeft iets tragisch evenals zijn zelf gevlochten lauwerkrans. En kijk, daar is Hatsjepsoet. Ze heeft het zwaar, zo te zien. En die jongen in de verte. Is dat Claudius of Julius Caesar? Hij zal straks door een vriend worden neergestoken...

Nu eens denk ik dat de wereld naar een Grote Dreun marcheert, dan weer dat we in

Floris Tilanus

DE
NATIONALE
OPERA

25 - 26 juni
–
operaballet.nl

The image shows three performers in futuristic, dark costumes with glowing white and blue lines. They are positioned on a stage set that includes a ladder. The background is a solid blue color. The performer on the left is a man sitting on the bottom step of the ladder. The performer in the middle is a woman sitting on the top step of the ladder. The performer on the right is a woman standing next to the ladder. All three performers have glowing elements on their faces and costumes.

IL MATRIMONIO SEGRETO

Een vileine en ondeugende opera

★★★★ NRC, Volkskrant, Trouw

NATIONALE OPERA & BALLET

Hoofdsponsor

HOUTHOFF

MR MARVIS

AMSTERDAM

SUMMER IS CALLING

Kick off your summer in style with MR MARVIS' perfect shorts. The iconic design available in 35 colours, partly elasticated waistband, hidden zippered pocket & soft finish stretch cotton fabric make MR MARVIS shorts your summer wardrobe essential. Get in that #MRMARVISMOOD and make your summer unforgettable.

SHOP THE PERFECT SHORTS AT MRMARVIS.COM

HANDMADE IN
PORTUGAL

ELASTICATED WAISTBAND
MOVES WITH YOU

HIDDEN ZIPPERED
POCKET

AVAILABLE IN
35 COLOURS

FREE SHIPPING
& RETURNS

BESTEL NU JOUW MR MARVIS SHORTS OP MRMARVIS.COM

only available online